



T. C.  
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MAHTUMKULU FİRÂKÎ'NİN  
ŞİİRLERİNDE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR  
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

BAGUL HUDAYBERDIYEVA

DANIŞMAN  
DR. ÖĞR. ÜYESİ BİROL YILDIRIM

KASTAMONU 2021

**T. C.  
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MAHTUMKULU FİRÂKÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFÎ  
KAVRAMLAR**

**Bagul HUDAYBERDIYEVA**

**Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM  
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hidayet PEKER  
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Eyyup AKDAĞ**

**KASTAMONU-2021**

## **TAAHHÜTNAME**

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazılım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

**Bagul HUDAYBERDIYEVA**

## ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

### MAHTUMKULU FIRÂKÎ’NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Bagul HUDAYBERDIYEVA

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM

Yaptığımız bu yüksek lisans çalışmasına konu olan Mahtumkulu Firâkî, XVIII. asrın sonlarıyla XIX. asrın başlarına denk gelen (d. 1136/1724; v. 1221/1807) yılları arasında Hazar Denizi kenarındaki, günümüzde İran sınırı içerisinde bulunan Gülistan Eyaleti’nin Gürgen şehrine bağlı Hacı Kavuşan köyünde yaşamış akıldâr şâir, yöneticilik vasfına da sahip ve çok yönlü, Türkmenlerin mektep kurmuş halk filozofu ve mutasavvıfidir.

Hayata ilâhî aşk penceresinden bakmayı tercih eden müellif, ilâhî aşkın verdiği cezbeyle, yer yer duygularının aklının önüne geçtiği, dolayısıyla davranışlarını biçip tartmadığı ve ne söylediğini bilemez olduğu hâlleri en derin bir şekilde hissetmiş olacak ki, “*Benim Sâhipcemâlimi gördün mü?*” diye Allah Teâlâ’yı her yerde arayarak, bu hissiyatını dillere pelesenk olabilecek “*Lazım oldu okumak enelhak u minelhak*” ve “*Aşk yükünü toplayıp, akıl mülkün dağıttı/ Talana verip aklım, dîvane oldum şimdi*” redifli şiirleriyle ifade etmiştir.

Dîvân’a sahip olan müellif, yaşadığı çağın edebî anlayışına uygun olarak, Arapça ve Farsça kelimeleri sık sık kullanmasına rağmen halkın anlayacağı düzeyde şiirler ortaya koymuştur. XVIII. asrın kısır ve burhanlı döneminde yaşayan Mahtumkulu Firâkî’nin el yazılı şiirleri, kendi zamanının çeşitli sebepleri dolayısı ile tahrişe uğramış ve daha sonra halk tarafından ezberlenen ve yazılan şiirler bir araya getirilerek, divanı teşkil edilmiştir. Mahtumkulu Firâkî, maddî ve mânevî hizmetleri karşılığında, Türkmenler ve çevresinde yaşayan her kesim insanlardan büyük saygı görmüştür.

Geride sadaka-i câriye türünden oldukça önemli bir divan ve efsaneleşmiş hoş hatıralar bırakarak ebedî âleme göç eden şairin hayatı, bir de filmlere ve hikâyelere konu olmuş, ismi cadde ve sokaklara, “*Türkmenistan Mahtumkulu Millî Müzik ve Dram Tiyatrosu*” örneğinde olduğu gibi krusal yapılara verilmiş ve Türkmenistan’da her yıl 27 Haziran “*Mahtumkulu Firâkî Şiir Bayramı*” olarak kutlanmaktadır. Türkiye’de ise, TİKA 2014 yılını “*Mahtumkulu Firâkî*” yılı ilan etmiştir. Mahtumkulu Firâkî, ölümünün 297’inci yıl dönümünde Yozgat’ta 2021 yılında düzenlenen törenle anıldı.

**Anahtar Kelimeler:** Mahtumkulu, Tasavvuf, Tarikat, İlâhî Aşk, Şiirler

**2021, 308 sayfa.**

## ABSTRACT

Master Thesis

### SUFI CONCEPTS IN THE POEMS OF MAHTUMKULU FIRAKI

Bagul HUDAYBERDIYEVA

Kastamonu University

Institute for Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assist. Prof. Birol Yıldırım

Mahtumkulu Firaki, who is the subject of this master's study, XVIII. XIX at the end of the century corresponding to the beginning of the century (b. 1136/1724; d. 1221/1807) was a poet of Reason who lived in the village of Hacı Kavushan in the city of hornbeam in the province of Gulistan, located on the edge of the Caspian Sea, today on the border with Iran, a popular philosopher and Sufi who also had a managerial decency and was multifaceted, founded a school of Turkmen people.

Author who prefers to look at life through the window of divine love, with the temptation of divine love, will have felt in the deepest way that his feelings are in front of his mind, so that he cannot mow and weigh his behavior and do not know what he is saying, “*Have you Seen My owner?*” he called Allah Ta’ala everywhere, this feeling could be pelesenk languages “*Was necessary to read enelhak u minelhak*” and “*Collected the burden of love, distributed the mental property/ gave Talana and my mind, now I am divane*” redifli poems expressed.

Persian Arabic and Persian words often used in accordance with the literary understanding of the era in which he lived, although he came up with poems at a level that the public would understand. XVIII. the hand-written poems of Mahtumkulu Firaki, who lived in the barren and burhanli period of the century, were irritated by various reasons of his time, and then the poems memorized and written by the people were put together and formed a decanter. Mahtumkulu Firaki, in return for his material and spiritual services, received great respect from the Turkmen and all the people living around him.

Charity back-i quite significant and legendary courtesan leaving pleasant memories from the type of a divan poet who migrated to the life of the eternal realm and films and was the subject of the stories, the name of the street, “Mahtumkulu Turkmenistan National music and Drama Theater” has been given to structures as in the example of krumsal and Turkmenistan each year in June 27 “Mahtumkulu is celebrated as the feast of the poem. In Turkey, TIKA has declared 2014 the year of “Mahtumkulu Firaki”. Mahtumkulu Firaki was commemorated in a ceremony in 2021 in Yozgat on the 297th anniversary of his death.

**Keywords:** Mahtumkulu, Sufizm, Sect, Divine Love, Poems

**2021, 308 pages.**

## ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah’a mahsustur. İyi âkıbet takvâ sahiplerinindir. Düşmanlık, ancak zâlimleredir. Salât ve selâm, mahlûkâtının en hayırlısı olan Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz ve onun nezih ehl-i beyt’ine ve vefakâr ashâbına olsun.

İslâmî bir disiplin olan tasavvuf, insanın olgunlaşp ahlâken yücelmesini hedefleyen, Kur’ân-ı Kerîm ve sünneti seniyye-yi kaynak alan, âdemoğlunun hâl eğitimi ile ilgilenen bir ilim dalıdır. Bilhâssa, Allah-insan-âlem ilişkisini konu edinen, tahalluk ve tahakkuk boyutlarıyla hem amelî, hem de nazarî yaklaşımları ortaya koyan bir sistemdir. Bizim çalışmamıza konu olan mutasavvıf şair Mahtumkulu Firâkî’nin şiirlerinde de, dinî ve tasavvufî konularına sıkça rastlanmaktadır. Biz de bu şiirlerden yola çıkarak, tasavvuf kavramları üzerine derûnî incelemelere gittik ve müellifin tasavvufî kavramları nasıl ele aldığı üzerinde durduk.

Mahtumkulu Firâkî hakkında yaptığımız bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Usul gereği giriş bölümde araştırmamızın konusu, önemi, amacı ve izlenen metotlar ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Birinci bölümde şair Mahtumkulu’nun hayatı, yaşadığı dönemi, ilmî, edebî ve tasavvufî şahsiyetini inceledik. İkinci bölümde ise elimizde mevcut olan şiirlerinden yaptığımız çıkarımlara bağlı olarak, çalışmamızın asıl amacı olan tasavvufî kavramlar üzerinden görüşlerini verdik. Tezimde kaynakça verdiğim nüshaları kullandım.

Tez çalışmamda “*Tez konu başlığı babanızla aynı isim olması, sizi motive ediyordur. Dolayısıyla iyi çalışınız ki, merhûm babanıza armağan ederek hem onun, hem de adaşı Mahtumkulu’nun rûhunu şâd edeceksiniz*” diyen ve tez sürecimde annemi kaybetmem ile “*İmtihân dünyası, Cenâb-ı Allah sabırlar versin. Unutmayınız, derdi veren dermânını da verir ki, derdiniz, dermânınızın içindedir ama yine de çalışmak yaraları sağaltır. Sezai Karakoç’un, ‘Anneler ve Çocuklar’ şiirini dinleyerek derdinizi arttırınız*” sözleriyle, başlangıçtan sonuna kadar teze intibak etmemde bana her türlü yardım eden, zihnimin esnek olması için arada beyin jimnastiği yaparak her zaman hoşgörüyü yaklaşan, celâl ve cemâl perspektifini birleştirerek hayata ▲ “Hû”

gözlüğüyle<sup>1</sup> bakan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Birol Yıldırım Hocam'a, bu konuyu çalışmamı öneren ve Türkmençe kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Doç. Dr. Hidayet Peker Hocam'a, sadece yüksek lisans yıllarımda değil, Sakarya Üniversitesi lisans öğrenimim sürecinde de, bana maddî ve mânevî her türlü katkıyı sunan ve dualarını eksik etmeyen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretmeni "Corîm"<sup>2</sup> Merve Ünlü Kaygın'a, Türkiye'de on iki senedir özlemimi duyduğum aile sıcaklığını burada da hissettiren ve destek olan, aslen Çankırlılı, İstanbul/Pendik'te ikamet etmekte olan Hüseyin Umut Ailesi'ne, bilhâssa pandemi sürecinin başlamasıyla Kastamonu'da mesken edinebilmem için yardımını hiç bir zaman eksik etmeyen ve hâlen de yalnız bırakmayan Kur'ân-ı Kerîm Kursu Hocam Hatice Avanoğlu'na, tezimi titizlikle okuma zahmetinde bulunan Özel Minadent Ağız ve Diş Sağlığı Polikliniği diş hekimi Dt. Vahit Metin Bey'e ve burada isimlerini sayamadığım; fakat birçok yardımlarını gördüğüm diğer hocalarım ve gönül arkadaşlarıma şükranlarımı iletirim. Cenâb-ı Allah'tan hepsini mükâfatlandırmasını dergâh-ı âliyesinden dilerim.

Bagul HUDAYBERDIYEVA

Kastamonu, Haziran, 2021

<sup>1</sup> "Hû Gözlüğü" takmak; Birol Yıldırım Hocam'ın tâbiriyle, olaylara Cenâb-ı Hakk'ın hem celâl, hem de cemâl sıfatlarıyla bakabilmektir ki, Allah Teâlâ insanoğluna "Hû" mührünü vurmuştur.

<sup>2</sup> Cora'dan Türkçe telaffuz kolaylığıyla corî: Birbirini bilen dostluk, hemrah, yoldaş, yol arkadaşı demek olup, corîm ise, gönül dostum anlamına gelmektedir. Türkmenistan'da, erkekler birbirine dost/dostum veya âşina/âşinâm derken, kızlar ise cora/coram demektedir. Cora kelimesi için bkz., Ашырпур Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, Гонбед Кабус, 1997, I бөлүм, с. 331; *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, (ed: Gurbanguly Berdimuhamedow, G. Kyýasowa, A. Geldimyradow, H. Durdyýew), Aşgabat: Ylym, 2015, I tom, A-Ž, s. 641.

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖZET</b> .....	iii
<b>ABSTRACT</b> .....	iv
<b>ÖNSÖZ</b> .....	v
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	vii
<b>KISALTMALAR DİZİNİ</b> .....	xi
<b>GİRİŞ</b> .....	1
<b>ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, METODU VE ZORLUKLARI</b> .....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Metodu.....	1
3. Araştırmanın Zorlukları.....	3
<b>BİRİNCİ BÖLÜM</b> .....	5
<b>MAHTUMKULU FİRÂKÎ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ, TASAVVUFÎ-EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE DÎVÂNİ</b> .....	5
<b>1. DOĞUM YERİ VE TARİHİ</b> .....	5
<b>2. ADI VE MAHLASI</b> .....	6
2.1. Adı.....	6
2.2. Mahlası.....	8
<b>3. AİLESİ</b> .....	10
3.1. Babası.....	10
3.2. Annesi.....	13
3.3. Kardeş ve Akrabaları.....	15
<b>4. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ</b> .....	18
<b>5. EVLİLİĞİ VE ÇOCUKLARI</b> .....	21
5.1. Evliliği.....	21
5.2. Çocukları.....	21

<b>6. YAŞADIĞI DÖNEMİN DURUMU</b> .....	23
<b>7. EDEBÎ ŞAHSİYETİ</b> .....	24
7.1. Dinî ve Tasavvufî Şahsiyeti.....	24
7.2. Tasavvufî Neşvesi ve Tarîkata İntisâbı.....	26
7.3. Rüyada Bâde İçmesi .....	29
<b>8. ŞİİRLERİNDEKİ DİLİ VE ÜSLÛBU</b> .....	36
8.1. Siyasi ve Sosyal Olaylara Yaklaşımı .....	37
8.2. Zamane Eleştirisi .....	42
8.3. Kadın Eleştirisi .....	75
8.4. Kendini Hesaba Çekmesi.....	82
8.5. Etkilendiği Kaynak ve Kişiler.....	87
<b>9. DÎVÂNİ</b> .....	96
9.1. Yapılan İlk Çalışmalar .....	97
9.2. Türkmenistan’da Yapılan Çalışmalar .....	99
9.3. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	101
9.4. İran’da Yapılan Çalışmalar .....	105
9.5. Diğer Çalışmalar .....	105
<b>10. VEFÂTI VE TÛRBESİ</b> .....	106
10.1. Vefâtı.....	106
10.2. TÛrbesi.....	107
<b>İKİNCİ BÖLÜM</b> .....	108
<b>TASAVVUF KAVRAMLARI</b> .....	108
1. TAKVÂ.....	108
2. VERA.....	109
3. TÖVBE .....	111
4. ZİKİR .....	115
5. MURÂKABE.....	125

6.	SIDK .....	128
7.	İHLÂS .....	131
8.	SABIR .....	134
9.	TEVEKKÛL .....	141
10.	ŞÛKÛR .....	145
11.	RIZÂ .....	150
12.	FAKR .....	153
13.	TERK .....	158
14.	İSTİKÂMET .....	163
15.	SEYR Ü SÛLÛK .....	166
16.	ŞEYH-MÜRŞİD .....	180
17.	MÜRİD-SÂLİK .....	183
18.	SEMÂ.....	187
19.	SOHBET-SÛKÛT .....	188
20.	MÛCÂHEDE ve RİYÂZÂT .....	193
21.	GÖNÛL/KALB-PERDE-NEFİS .....	197
22.	KİBİR-ENÂNİYET-GURUR .....	211
23.	UCB-U RİYÂ .....	219
24.	HALVET-CELVET .....	222
25.	VELÎ.....	225
26.	AŞK-MUHABBET .....	238
27.	CEZBE .....	246
28.	HAVF U RECÂ .....	247
29.	KABZ-BAST .....	251
30.	KURB-BU'D .....	253
31.	SEKR-SAHV .....	258
32.	FENÂ-BEKÂ .....	259

33.	MÂRİFET-İLİM .....	266
34.	İLHÂM.....	270
35.	MUHÂDARA-MÜKÂŞEFE .....	271
36.	TAVÂRIK-VÂKIA.....	272
37.	TECELLÎ.....	277
	<b>SONUÇ</b> .....	280
	<b>EKLER</b> .....	286
	<b>KAYNAKÇA</b> .....	294
	<b>ÖZGEÇMİŞ</b> .....	308

## KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
d.	: Doğum
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İLAMER	: İlahiyat Araştırmalar Merkezi
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
Kolf.	: Kolektif
Krşz.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdî
Öğr.	: Öğretim
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
v.	: Vefatı
vb	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları

## GİRİŞ

### ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, METODU VE ZORLUKLARI

#### 1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çalışmamız Mahtumkulu Firâkî'nin şiirlerinde anlaşılması güç olan tasavvufî kavramlar belli bir başlıklar halinde oluşmaktadır. Şair, şiirlerinde görüleceği üzere nasihatçi ve tenkitçi bir anlayışa sahip olup, genel geçer tasavvufî anlayışın dışında birçok görüş ortaya koymuş, en azından birçok kavramı şiirlerinde farklı bir üslûpla ele almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla oldukça özgün bir kişiliğe sahip müellifin tasavvufî neşvesi, vera ve tevazu sahibi olması, kozmik zikirden bahsetmesi, killet-i taâm, killet-i menâm, killet-i kelâm anlayışı, takvâ, tövbe, sıdk, ihlâs, sabır, şükür, rızâ, şeyh, mürşîd, nefis, dünya sevgisi ve dünyanın fâniliği, âhiret tasavvuru, sohbet ve sükût, velî ve velî çeşitleri, ârif, kırklar, ucb-u riyâ, kin, kibir, gurur, enâniyet, haset gibi pek çok konularda farklı olduğunu düşündüğümüz görüşlerinin altını çizdik.

Bu konuyu çalışmamızın temel amacı ise, Mahtumkulu Firâkî hakkında günümüzde yapılan çalışmalar konu ve kapsamı gereği onun tasavvufî kişiliğini ve görüşlerini bir bütün olarak ortaya koymada yetersiz kalmıştır. Genel olarak şair, Türkiye’de edebiyat dünyası’nda “dil” açısından yani daha çok metin tenkidi olarak incelenmiş olup, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda ve bilhâssa, Tasavvuf Bölümü’nde ilk defa tarafımızca ele alınmaktadır.

#### 2. Araştırmanın Metodu

Tezimizin ana kaynağı Abdurrahman Güzel’in editörlüğünde neşre hazırlanmış, 666 şiir olmak üzere 896 sayfadan meydana gelen Türkiye Türkçesiyle “*Mahtumkulu Dîvânı*” adıyla 2014 yılında Akademik Kitaplar Yayınevi tarafından birinci baskı olarak yayınlanmış eserdir. Araştırmamızda incelediğimiz şiirler öncelikle bu kaynaktan tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu eserde mevcut olmayan şiirler ise, ancak gerektiğinde ve anlamlı bazı farklılıklar tespit edildiğinde kaynak gösterilerek kullanılmıştır.

Evvela şunu söylemeliyim ki, tez konusuyla ilgili daha ders dönemindeyken 09.07.2018 tarihinde Doç. Dr. Hidayet Peker Hocam'ı ziyaret için Bursa'ya gittiğim zaman bana, Mahtumkulu Firâkî'nin tasavvufî düşüncesine dair, “*Mahtumkulu Düşüncesinde Tasavvuf, Şiirlerinde Tasavvuf, Mahtumkulu'nun Tasavvufî ve Mistik Şiirleri*” gibi pek çok tez konusu önerilerde bulundu. Ayrıca, “*Mahtumkulu'nun ilâhî neşvesinin olduğunu, bunun da tasavvufun verdiği bir heyecanla zuhûr ettiğini belirterek, Mahtumkulu'nun tasavvufî görüşlerinin tam mânada incelenmediğini ve en önemlisi de, Mahtumkulu'nun aşkı 'realistik/mecâzî aşk' olmayıp bilâkis, tamamen 'ilâhî aşk'tan oluştuğunu, bu yüzden Mahtumkulu'nun divânını oku ve tasavvufî düşüncesini işleyen şiirlerini tespit ederek ve içeriğini ortaya koyarak bu işi bitir*” mânasında bir ifadeyle müellif üzerine gelen bir çalışma görevini bize tevdi etti. Ben de Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Birol Yıldırım Bey'in de onayı ile bu konuyu çalışmaya karar verdim.

Konuyla ilgili araştırmaya Türkiye ve Türkmenistan kaynaklı eser ve makalelerden başladım. Mahtumkulu'na dair (COVİD-19 sebebiyle kütüphane, okul ve öğrenci yurtlarının kapanması gibi kısıtlı imkânlar çerçevesinde) bol bol eser ve makaleler okuyarak belli başlı ve farklı görüşler edindim. Çalışmamızda en önemli kaynak olarak ise “*Mahtumkulu Dîvânı*”nı esas aldık. İlk önce danışman hocam ile divandaki şiirleri baştan sona yani, tasavvufî kavramlar ve başlıklara uygun gelecek şekilde ayrıntı detaya kadar taradık. Şiirlerde tespit edilen tasavvuf kavramları, Şemseddin Sâmî'nin 1317/1899-1900 yılında iki cilt halinde yayımlanan “*Kâmûs-i Türkî*” eseri başta olmak üzere, Rağîb el-İsfahânî'nin *Müfredât*'ı ve dört farklı tasavvuf terimleri sözlüğü kullanılarak evvela lugat anlamını, daha sonra da sözlük ve klasik tasavvuf kaynaklarından yararlanarak tasavvuf ıstılâhındaki tanımını yaptık. İstılâhâtı's-sûfiyye kurallarını titizlikle kullanarak, yeri geldikçe âyet-i kerîme<sup>3</sup> ve hadîs-i şeriflerle de örneklendirdik. Bunun dışında farklı kaynaklara da yer verdik. Bilhâssa, müellifin tasavvufî görüşlerini günümüze taşımak için psikolojik açıklamalarda bulunduk.

<sup>3</sup> Çalışmamızda âyet-i kerîmelerin meâlinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Tefsiri*'nden yararlanılmıştır.

Kaynak olarak kullandığımız eser Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviri olduğundan dolayı, dikkat ettiğimiz ilk hususlardan birisi, çevirinin kalitesi olmuştur. Bu sebeple şiirleri eserimize dâhil etmeden evvel, kendi eleğimizden eleyip, eserdeki dil ve imlâ özellikleri aynen korunmadan eksik ve hataları Türkmençe kaynaklarla destekleyerek, “*hudûdumuz gereği*” dipnotlarda açıklama yapmak yoluyla düzelttik. Zîra tercümedeki bir harfin dahi eksik olması demek, özellikle divan şiirlerinde, birçok şeyin yanlış algılanmasına yol açması demektir. Dolayısıyla bir tane kelime hatası, hatta bir harf eksik olsa bile, “*ne fark eder*” demeden, Türkmençe hem sözlük, hem de şiir kaynaklarından yararlanarak açıklamalara gidilmiştir.

### 3. Araştırmanın Zorlukları

Mahtumkulu Firâkî'nin hayatı, hocaları, doğum ve vefat tarihi hakkında çok az bilgiler vardır ve var olanlarda da farklılıklar mevcuttur. Örneğin, müellifin doğum ve vefat tarihi hakkındaki ilk kaynaklarda bulduğumuz bilgi ile sonraki kaynaklardaki bilgi farklılık arz etmektedir. Binâenaleyh bazı şiirlerin Mahtumkulu'na mâlolmuş olduğu da söz konusudur. Dolayısıyla bu konuda gizemcilik devam etmektedir.

Öncelikle şunu belirtelim ki (İmam Gazâlî Hazretleri'nin *El-Munkızu mine'd-Dalâl*<sup>4</sup> isimli otobiyografik eserini istisna tutarsak) tasavvufun klasik kültüründe, o dönemde yaşayan toplumun ve şahısların yaşantılarına dair ayrıntılı bilgiler veren anı yazarlığı denilen bir tür gelişmemiştir. Buna mutasavvıf müelliflerin tevazuları gereği çok fazla kendilerinden bahsetmedikleri, kendilerini anlatmak yerine mürşîdlerinin mürîdlerini anlattıkları, hatta bu tevazu ile bazen yazdıkları eserlere kendi imzalarını bile atmaktan imtinâ ettiklerini bildiğimizde ve tez aşamamızın COVID-19 sürecine denk gelmesi gibi tüm etkenleri değerlendirdiğimizde bu konularda araştırma yapan bir araştırmacının karşılaştığı zorluklar açığa çıkmaktadır.

“*Mahtumkulu Firâkî'nin hayatının hiç bir konusunda tarihi belge bulunmamaktadır*”<sup>5</sup> denilse de, biz çalışmamıza konu olan Hakk dostu ve tevazu sahibi olan Mahtumkulu'nun, bu edeb ve erkâna uyararak, Türkmen halkının sosyal ve iktisadi

<sup>4</sup> Bkz., İmam Gazâlî, *El-Münkız Mine'd-Dalâl*, (ter. Onur Şenyurt), İstanbul: Gelenek Yay., 2017.

<sup>5</sup> Bkz., Yaghoob Rahımdashlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, Ankara Üniversitesi S. B. E. Basılmamış Doktora Tezi, 2019, s. 66.

durumu, dinî inançları, coğrafyası, tabiatı ve sayamadığımız pek çok konuyla ilgili şiirlerinde epeyce malumat vermesine rağmen, kendisiyle ilgili çok az bilgi verdiği düşüncesindeyiz. Zîra tasavvuf erbâbına göre, “*Ben demek şeytan işi*” olup, bir kimsenin hoşuna gitmeyen tarafını inkâr edercesine, “*Ben iyi bir insanın, şunu yazdım, bunu çizdim*” diyerek, kendi şahsıyla ilgili övgü dolu sözler sarf etmesi, mütedeyyin ve âkil olan bir kişinin vasfına uymayacağından dolayı bir insanın “*İyi bir insan olmaya çalışıyorum, ama iyi miyim, değil miyim bilmiyorum. Benim bulunduğum durumu, başkası daha tarafsız değerlendirir*” diye söylemesi şâyân-ı dikkattir. Dolayısıyla çalışmamızda, müellifin bulunduğu durumu tarafsız bir şekilde değerlendirmeye gayret ettik ve kendinden bahsetmemesinin sebebini, onun tamamen tevazu sahibi bir kişiliğe sahip olduğuna verdik.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### MAHTUMKULU FİRÂKÎ’NİN HAYATI, EĞİTİMİ, TASAVVUFÎ-EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE DÎVÂNİ

– “*Mahtumkulu Firâkî, insanların kalbini-  
ruhunu şiirsel ahenkle tedavi edebilen bir  
mânevî hekîmdir.*”

**Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhamedov**

#### 1. DOĞUM YERİ VE TARİHİ

Türkmen milletinin gönül, ruh ve fikir adamı olan, tasavvuf meşrepli Türkmenlerin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî’nin yaşadığı devir ve hayatına dair çeşitli görüşler vardır. Görebildiğimiz kaynaklarda yaygın olan ve genellikle kabul gören görüşe göre Göklen boyunun Gerkez kabilesinden olan Mahtumkulu Firâkî, 1724 yılında Hazar Denizi kıyısında yer alan, günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan Gülistan Eyaleti’nin Gürgen şehrine bağlı Hacı Kavuşan köyünde dünyaya gelir.<sup>6</sup>

Müellif kendisinin hangi tayfadan, yurttan ve kim olduğunu şu şekilde belirtir:

*Habersiz olanlara deyin bu garip adımızı,*

*Aslı Gerkez, yurdu Etrek, adı Mahtumkulu’dur.*<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Mahtumkulu’nun doğum tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz., Баймухаммет Аталиевич Гарриев, *Магтымгулы*, Ашгабат: Ылым Неширяты, 1975, с. 6, 71; Fikret Türkmen, Gurbandurdı Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, 1. Baskı, Ankara: Türksoy Yay., 1995, s. 159; Annagurban Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, Aşgabat: Milli Golýazmalar Instituty, 2012, I jilt, s. 496; Ayrıca bkz. Annagurban Aşyrow, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), Ankara: TÜRKSOY Yay., 2014, c. II, s. 380-386; Annagurban Aşyrow, “Magtymguly haçan dogulupdyr?”, *Dünya Edebiyaty Žurnaly*, 3, (2011), 162-165.

<sup>7</sup> Mahtumkulu Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), 1. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay., 2014, s. 830.

## 2. ADI VE MAHLASI

### 2.1. Adı

Çalışmamıza konu olan bu zâtın Dîvânı'nı ve ona dair diğer kaynakları incelediğimizde, isminin genellikle “*Mahtumkulu*”<sup>8</sup> şeklinde geçtiği görülmektedir. Bununla ilgili bizzat şairin kendisi de yukarıda geçen şiirinde “*adı Mahtumkulu'dur*” diyerek, bu konuya işaret etmiştir. Öncelikle şunu söyleyelim ki, “*Mahtum*” kelimesi, Türkmençe kaynaklarda “*Magtım*” yani “*Magtımğuli*” şeklinde geçmekte olup, kelimenin aslı ise, “*Mahdûm/مخدوم*” yani “*hıdmat/hizmet edilen*” anlamındadır.<sup>9</sup> Türkçe’de erkek evlât, oğul gibi mânalar kazanmış olan ve daha çok saygıya değer insanların erkek çocukları için hürmet ifadesi olarak kullanılan “*Mahdûm*” kelimesi Arapça’da “*hademe*” kökünden gelip, “*kendisine hizmet edilen kimse*” mânasına gelmektedir.<sup>10</sup> Buna göre “*Mahtumkulu*” kendisine hizmet edilenin kulu<sup>11</sup> yani, Cenâb-ı Hakk’ın kulu, vatanın ve halkın kulu gibi mânalara gelmektedir.<sup>12</sup> Şair de, bu kulluk görevini, “*Mahtumkulu Hakk’a kul, Resûl’e ümmet*”, “*Firâkî, Tanrı’nın günahkâr kulu*”, “*Mahtumkulu bir kuldur, Kulluğuna kaıldır*”<sup>13</sup> şeklinde, sade ve net ifadelelerle dile getirmektedir.

*Mahtumkulu derler benim adıma,*

*Âlem elin ısıtır görse odumu,*<sup>14</sup>

<sup>8</sup> Mahtumkulu’nun ismine dair bkz., Himmet Biray, *Mahtumkulu Divanı*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992, s. 8-9.

<sup>9</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 481.

<sup>10</sup> Mahdûm kelimesi için bkz., Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, Der Sa’adet İkdâm Matbaası Yay., 1899-1900, c. 2, s. 1308.

<sup>11</sup> Mahtumkulu’nun adı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Youssef Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğuli ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1”, *TDAY-Belleten Dergisi* 60/1 (2012): 85-122, s. 119-120.

<sup>12</sup> Rahmetli canım atamın/babamın adı da, Mahtumkulu (20.09.1946/26.07.2016) idi. Kendisine isminin ne anlama geldiğini sorduğum zaman; “Mahtumkulu, hizmet edilenin kulu demektir kızım. Bu kulluk vazifesi ise ilk Hudâ Teâlâ olan kulluktur. Sonra sırasıyla aileye, vatana ve millette olan kulluk gelir. Fakat, Hakk’a kulluk etmeyen, egosuna/nefsine kulluk eder ve egoist olur. Nefsinin kulu olan kişiye ne ailesine, ne vatanına, ne de milletine kul olur kızım” diye nasihat etmişti. (Rabbim! Mekânımı Firdevs-i ‘Alâ, ırmağını Havz-ı Kevser, kabrini Cennetü’n-Naîm ve komşusunu da, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) eylesin İnşAllah. Âmin).

<sup>13</sup> Şiirler için sırasıyla bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 608, 342, 64.

<sup>14</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 407.

Mahtumkulu, adının “ilden ile dilden dile” gezdiğini ifade ederek, ne kadar tanınmış olduğunu da belirtir:

*İsmim gider ilden ile,  
Nakş ederler dilden dile,  
Mahtumkulu, kon sen güle,  
Hazan vurup solmayınca.*<sup>15</sup>

Ayrıca şair, Yunusça bir neşveyle tevazusunu şöyle ifade eder:

*Yol üstünde ölsem, yola atsalar,  
Razıyım üstüme basıp geçseler,  
“Mahtumkulu” deye ismim deseler,  
Gören göz küçümser duyan kulağa.*<sup>16</sup>

Müellifin, Mahtumkulu ismini dedesinden aldığı da görülür. Konuyla ilgili şairin babası, Devletmehmet Âzâdî'nin “*Muhtaser*” isimli el yazmasında “*Kâtib el-abd el-fakîr el-hakîr en-nâdî*<sup>17</sup> lâ mülk el-gafûr el- hâdî Devletmehmet bin el-Mahtumkulu”<sup>18</sup> şeklinde geçen sözlerdir. Burada Devletmehmet Âzâdî, babasının adı Mahtumkulu olduğunu belirtir. Ayrıca buna dair Amanmurat Baymıradov tarafından yayımlanan “*Mahtumkulu Hakkında Rivayetler ve Efsaneler*” isimli eserde geçen “*Adı Garrı Molla Olsun*” konu başlığı, bu konuya işaret etmektedir.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 92.

<sup>16</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 312.

<sup>17</sup> Nidâ kökünden türeyen çağırmaq, seslenmek veya “nedv” kökünden gelen toplamak, toplanmak gibi anlamlara gelen en-nâdî kelimesi dikkatimizi çekmiştir ve buna açıklama getirme gereği duymuşuzdur. Bu kelime eserde el-nadi şeklinde geçer. Oysa ki, Arapça’da “nûn” harfi şemsî harflerden olup, idğâm yapıldığı zaman “lâm” harfi okunmadan direk “nûn” harfine idğâm yapılmaktadır. Yani el-nadi değil, en-nâdî şeklinde olmalıdır. el-nadi şekli için bkz, *Döwletmämmet Azady Eserler Ýgyndysy*, (ed. Rahmanberdi Godarow, Hidayet Peker), Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi Yay., 2012, s. 7.

<sup>18</sup> Bu cümlede Devletmehmet Âzâdî kendisinin kim olduğunu açıklamaktadır. Cümleye baktığımızda, Devletmehmet Âzâdî'nin, Cenâb-ı Hakk'ın “Esmâü'l-Hüsna”sına dikkat çekerek el-gafûr, el-hâdî demesi, onları Allah Teâlâ'nın sıfatları konumunda kullanmıştır kanaatindeyiz. Bkz, *Döwletmämmet Azady Eserler Ýgyndysy*, s. 7.

<sup>19</sup> Bkz., Баймырадов, *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*, с. 16-17; Ayrıca Mahtumkulu ile ilgili efsaneler için bkz., Mustafa Serbes, *Mahtumkulu Efsanelerinin Motif İncelenmesi*, **Uluslararası Karadeniz Üniversitesi Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, Tiflis 2017.

## 2.2. Mahlası

Mahtumkulu'nun edebî mahlası ile ilgili iki görüş vardır. Birincisi “*Fârîğ*/فَارِغ/ den; a) vazgeçmek, terketmek, el çekmek; b) âsûde, rahat olmak, hiç birşeyle meşgul olmamak azatlığı seven ve asayiş taraftarı<sup>20</sup> gibi mânalara gelen “*Ferâğî*”dır.<sup>21</sup> İkincisi ise, “*Firâk*/فِرَاق/ yani hicran, ayrılık mânasına gelen “*Firâkî*” mahlasıdır<sup>22</sup> ki, bizim de tercihimiz bu olmuştur.

Şair, aşağıdaki dizelerinde, her iki mahlasını şöyle kullanmaktadır:

*Mahtumkulu, adın döndü Firâk'a,  
Farîğ olup,<sup>23</sup> çek kendini kenara,<sup>24</sup>*

Müellif, “*Fârîğ olup, çek kendini kenara*” derken, tasavvuf terminolojisindeki halvetten bahsetmektedir ki, bu kısmı ileride halvet bölümünde detaylı bir şekilde ele alacağız. Şair, “*Mahtumkulu, adın döndü Firâk'a*” yani “*Firâk*” derken, hicrandan yakınmaktadır. Nitekim hicran ve ayrılık mânalarına gelen, aynı zamanda tasavvufî bir terim olan *firâk* kelimesi, terim olarak vahdet (birlik) makamından uzak kalmak, visâl halinde olmamak anlamında olup, sâlikin asli vatanı olan gayb ve ruhlar âleminde ayrılıp bu âleme gelmesidir. Bu âlemden o âleme gitmek ise *visâl*'dir.<sup>25</sup> Aslına bakacak olursak Mahtumkulu, yukarıda geçen “*Değildir Bu Dünya*” isimli şiirinin tamamında dünyanın fâniliğinden bahsetmektedir. Bu da onun asli vatanından

<sup>20</sup> Fârîğ kelimesi için bkz., Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, c. 2, s. 977.

<sup>21</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 636, 661.

<sup>22</sup> Mahtumkulu'nun edebî mahlası ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Annagurban Aşyrow, *Magtymgulynyň Golýazmalar Derňewi*, Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014, s. 27-50.

<sup>23</sup> Kaynak olarak kullandığımız Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviride bu mısra “Ayrı düştün, çek kendini kenara” şeklinde geçmektedir. Türkmençe kaynaklarda ise “Paryg/Fârîğ bolup” şeklinde geçer. Aslının korunması daha uygun görüldüğü için bu tercih edilmiştir. “Paryg/Fârîğ bolup” şeklinde geçtiği yerler için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 636; Annagurban Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, Aşgabat: Milli Golýazmalar İnstituty, 2012, II jilt, s. 194; Aşyrow, *Magtymgulynyň Golýazmalar Derňewi*, s. 31, 224.

<sup>24</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 304; Ayrıca Firâkî mahlasının geçtiği diğer şiirleri için bkz., s. 42, 49, 82, 133, 140, 142, 148, 154, 158, 165, 181, 193, 199, 230, 252, 256, 258, 271, 298, 317, 318, 320 vd.

<sup>25</sup> Geniş bilgi için bkz., Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul: Kabcacı Yay., 2012, s. 138; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 7. Baskı, Ankara: Otto Yay., 2020, s. 166.

ayrılıp, bu geçici dünyada bulunduğunu ifade etmektedir. Şair, bir başka dizelerinde “*Firâkî*” mahlasını şu şekilde dile getirir:

*Mahtumkulu, senin adın,  
Olsun artık, koy, Firâkî.*<sup>26</sup>

*Mahtumkulu ismin senin olsun gerektir Firâkî,  
Mâr elinden kurtuldum desem, geldi hicran silahi.*<sup>27</sup>

Bununla beraber Mahtumkulu, hayatında yaşadığı olayları, özellikle de sevdiklerinin ölümleri,<sup>28</sup> onu devamlı acı çeken ve devamlı ümidi kırık bir insan olarak etkilemiş olması da, onun *Firâkî* mahlasını bir sebeple almış olabilir.<sup>29</sup> Mesela müellif, “*Ayrı düşüp Kâbemden, koydum Firâkî adıma*”<sup>30</sup> diyerek, annesi<sup>31</sup>nden ayrı düştüğü için bu mahlası aldığını belirtir.

İlâhi aşka duçar olduğunu belirten Mahtumkulu<sup>32</sup>, “*Firâkî*” mahlasını “*Âşık Firâk*” şeklinde de kullanmıştır:

*Âşık Firâk der ki arzın,  
Oruç namaz bunlar farzın,  
Boynumuzda iş bu borcun,  
Can çıkmadan verip geçelim.*<sup>33</sup>

Mahtumkulu, mahlasını “*Kul Mahtum*” şeklinde de kullanır:

*Kul Mahtum, mürşid bulmazsa şifa bulmaz kişi,*

<sup>26</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 117.

<sup>27</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 843.

<sup>28</sup> Kâbem, kiblem, kardeş oldular vefat/Acıyan olmadı, bahtım karadır. (Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 546).

<sup>29</sup> Bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 160.

<sup>30</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 744.

<sup>31</sup> Türkmencede, “kâbe” kelimesinin sonuna benimseme eki olan “m” harfi geldiğinde “kâbem” yani annem demektir. Ayrıca “kiblem” demek, atam yani babam anlamındadır. Bununla beraber “kiblegâhım” ise hem anne, hem de baba için kullanılır. Bkz., *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü*, (ed: Gurbanguly Berdimuhamedow, G. Kyýasowa, A. Geldimyradow, H. Durdyýew), Aşgabat: Ylym, 2015, II tom, K-Z, s. 33, 62.

<sup>32</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 142.

<sup>33</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 140.

*Tâ ki ben bir mürşid buldum, şu şifayı gördüm ya.*<sup>34</sup>

*Kul Mahtum, talih yıldızı,  
Şüphe yoktur söner bir gün.*<sup>35</sup>

### 3. AİLESİ

#### 3.1. Babası

Doğu Edebiyatı'nın yayılıp gelişmesine katkısı olan Mahtumkulu Firâkî'nin, ilim alanındaki ilk tahsilini aldığı ve aynı zamanda düşünce yapısının oluşmasında da etkisi büyük olan şair babası, Dövlətməmmət/Devletmehmet Âzâdî'dir.<sup>36</sup> Müellif, temel bilgileri, okuma ve yazmayı babasından öğrendiğine dair şöyle der:

*Dua edeyim, cevr ü cefam ekserdir,  
İlim öğreten üstad, kiblem pederdir.*<sup>37</sup>

Diğer ilimlere ise babasının yakın dostlarından olan ve kendisinin ikinci hocası Niyaz Salih ile adım atar.<sup>38</sup> Şair, tevessül<sup>39</sup> içerikli, “*Hakkı İçin*” isimli şiirinde mânevî âlemin zâtlarını vesile edinirken, ilim ve fikir önderi olan babasının esas adının Devletmehmet olduğunu şöyle dillendirir:

*Resûlullah koymuş adın Âzâdî,  
Babam Devletmehmet Molla hakkı için.*<sup>40</sup>

Mahtumkulu bu şiirinde, babasının adının Devletmehmet olduğunu söylerken, diğer yandan da ne sebeple Âzâdî mahlasını aldığına da vurgu yapmaktadır. Ayrıca Âzâdî,

<sup>34</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 791.

<sup>35</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 180; Kul Mahtum mahlasının geçtiği diğer şiirleri için bkz., s. 143, 528, 749.

<sup>36</sup> Devletmammət Azadi ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Soner Sağlam, *Azadi (Hayatı-Edebi Şahsiyeti-Eserleri)*, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.

<sup>37</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 675.

<sup>38</sup> Eman Kılıç Şad Mihr, “Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâgî”, *Edebistan*, V/52, Tahran, Fer verdin 1373/Nisan 1994, s. 48-50, (çev. Ali Temizel), s. 81.

<sup>39</sup> Tevessül: Sâlih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışmak, O'ndan dilekte bulunmak anlamında terim. (Detaylı bilgi için bkz., Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 2012, XXXXI, 6-8).

<sup>40</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 460.

Devletmehmet Molla için kullanılan bir edebî mahlas olması yanı sıra, fikri, vicdanı ve irfanı hür bir şair olduğundan dolayı halk ona böyle bir mahlası uygun görmüştür.<sup>41</sup> Mahtumkulu'nun ilk öğretmeni olup, en önemli etki kaynağı ve XVIII. yüzyıl hazar ötesi Türkmen coğrafyasının en büyük şairlerinden biri olan Devletmehmet Âzâdî<sup>42</sup>'nin isminin “*Devletmehmet Molla*”, “*Garrı Molla*” ya da “*Garrı Şahir/Şair*” şeklinde de geçtiği yerler vardır.<sup>43</sup> Şair, babasına “*Molla Âzâdî'm*” şeklinde şöyle seslenir:

*Girdim canım şehrine, mihman oladır bir nişân,  
Ya hicran yahut firkatın kaldı, Molla Âzâdî'm.*<sup>44</sup>

Mahtumkulu'nun “*Azadım Hanı*”, “*Atamın*”, “*Oğlum Azadım*” isimli şiirlerinde de, şairin babasına olan derin sevgisini, bağlılığını ve aynı zamanda babasının kendisi üzerindeki etkisi görülmektedir. Müellif, “*Azadım Hanı*” şiirinde bu etkiyi lirik bir şekilde şöyle ifade etmiştir:<sup>45</sup>

*İmamsız kalmıştır, mescit, mihrabım,  
Doğmadı nur saçan bir tek ay yüzlüm,  
Yavuz kaldım, seller aldı her yanım,  
Gönlümün ummanı, Âzâdî'm hani?*<sup>46</sup>

Ahlâk ilmine ait mesnevi tarzında yazdığı “*Vaaz-ı Âzâd*”, “*Beş namaz*”, “*Behişt-nâme*”, “*Hikayât*”, “*Murabba' - Gazeller*” ve “*Rubâiler*” gibi muhteşem eserlerin müellifi olan Âzâdî ile ilgili Türkmençe kaynaklara baktığımızda, doğum tarihiyle ilgili kesin bilgi olmamakla beraber, 1695 yılında doğduğu ve 1760 yılında

<sup>41</sup> Bkz., Berdi Sarıyev, *Klâsik Düşüncenin Türkmen Mimarları: Devletmehmet Azadî ve Oğlu Mahtumkulu*, 1. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay., 2014, s. 26.

<sup>42</sup> Hidayet Peker, *Türkmenin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî'nin Felsefesi*, 2. Baskı, Bursa: Emin Yay., 2019, s. 24-25.

<sup>43</sup> Bkz., Баймырадов, *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*, c. 16-17; Ayrıca bkz., Soner Sağlam, “Dövlətmemmet Azadî Ve Vagzı Azat Adlı Mesnevisi”, *Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (2017): 35-48, s. 36-37.

<sup>44</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 810.

<sup>45</sup> Geniş bilgi için bkz., Soner Sağlam, “Mahtumkulu'nun Edebî Şahsiyetinin Oluşumunda Babası Dövlətmemmet Azadî'nin Etkisi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/2 (2014): 128-153, s. 131-132.

<sup>46</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 386.

da vefat ettiği kaydedilmektedir. Devletmehmet Âzâdî'nin vefatıyla ilgili oğlu Mahtumkulu “*Atamın*” isimli şiirinde şu şekilde tarih düşmektedir.<sup>47</sup>

*Altmış beşte, Nevruz günü, Luv yılı,*<sup>48</sup>

*Kalktı ecel, yolun bastı atamın.*

*Bu dünyanın işi böyleymiş, belli,*

*Ömrünün ipini kesti atamın.*<sup>49</sup>

Babasının vefatı şairi çok etkilemiş ki, onu her yerde arar olmuştur:

*Her dem yâd eder, ağlarım,*

*Kıblem, atam Âzâdî'yi.*<sup>50</sup>

*İmamsız kalmıştır, mescit, mihrabım,*

*Doğmadı nur saçan bir tek ay yüzlüm,*

*Yavuz kaldım, seller aldı her yanım,*

*Gönlümün ummanı, Âzâdî'm hani?*<sup>51</sup>

Mahtumkulu'nun, babası ile beraber “deyişmeler” şeklinde söylediği şiirlerinde baba ve oğul arasındaki sevgi ve saygı geniş bir şekilde görülmektedir:

*Âzâdî:*

*Âzâdî söyler o yetmiş,*

*Nedir bu dünyayı tutmuş,*

*Hangi peygamberdir yitmiş,*

*Nerede kardeşine rastladı?*

<sup>47</sup> Mahtumkulu'nun babası ile ilgili detaylı bilgi için bkz., *Döwletmämmet Azady Eserler Ýygyndysy*, (ed. Rahmanberdi Godarow, Hidayet Peker), Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi Yay., 2012; Ayrıca bkz., Rahımıdashlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 83-84.

<sup>48</sup> “Luv” ya da “Lu” şeklinde geçen bu kelime balık demek olup, Luv yılı; On iki hayvanlı Türk yıl takvimine göre beşinci yılın adıdır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 223, II бөлүм, с. 472, 641.

<sup>49</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 451.

<sup>50</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 122.

<sup>51</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 386.

*Mahtumkulu:*

*Mahtumkulu söyler yetmiş,  
İklmdir dünyayı tutmuş,  
Yusuf peygamberdir yitmiş,  
Mısır'da ona<sup>52</sup> rastladı.<sup>53</sup>*

*Âzâdî:*

*Âzâdî der ki, gel sefa sürelim,  
O halde gönderelim, sınaııp görelim,  
“Âmin!” de, kalk oğlum, dua edelim,  
Hüdâ'mız yâr olsun sana git, oğlum!*

*Mahtumkulu:*

*Mahtumkulu der ki, kalkmışım çoktan,  
Gönül kuşu pervaz vurur iraktan,  
Her yerde sağlığım iste o Hakk'tan,  
Dua edip, Hakk'a yalvar, Âzâdî'm!<sup>54</sup>*

### 3.2. Annesi

Mahtumkulu Firâkî'nin şiirlerini incelediğimizde, hiç bir yerde annesinin adını zikretmediği görülmüştür. Bunun dışında konuyla ilgili Himmet Biray, Devletmehmet Âzâdî'in İrazgül/Orazgül adında eşinin olduğuna dair bir açıklama getirmektedir.<sup>55</sup> Anne ismini zikretmeyen şair bunun yerine “*mihribanım, vâlidem, Mekke Medine'm, şehri imanım ve Kâbem annem*” şeklinde kelimeler kullanmıştır:

<sup>52</sup> Kaynak olarak kullandığımız Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviri eserde bu kelime “ile” şeklinde geçmektedir. Şiirin akışına baktığımızda mâna olarak “ona” daha uygun görüldüğü için tercih edilmiştir. “Ona” şeklinde geçtiği yer için bkz., Annagurban Aşırov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), Ankara: TÜRKSOY Yay., 2014, c. I, s. 42.

<sup>53</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 845.

<sup>54</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 847.

<sup>55</sup> Bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 11.

*Etrafımı sel almıştır, kalmışım yaman, benim,  
Pederim Âzâdî geçti, kalmadı kâbem annem.<sup>56</sup>*

*Neyleyim, taht-ı vîran Süleyman'ım, neredesin?  
Emaneti vermiş oldum, tek imanım, neredesin?  
Taht-ı tacım sahibi, ey sultanım, neredesin?  
İki gözümün nuru, sahip-kıranım, neredesin?  
Vâlidem, Mekke Medine 'm, mihribânım, neredesin?<sup>57</sup>*

*Eyvahlar ki, neylerim ben, mihribânım, neredesin?  
İki dünya yoldaşım, şehir-i imanım, neredesin?  
Gözlerimin rûşeni, nûr-ı 'ayn'ım, neredesin?  
Neylerim bağ ve çemeni, meh-i tabanım, neredesin?  
Validem, Mekke Medine 'm, mihribânım, neredesin?<sup>58</sup>*

Şairin yukarıda geçen “Neredesin?” isimli şiirin devamında, babası Âzâdî'nin, annesinden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır:

*Atam, dayanamadan derde kana boyanmış güneş,  
O aziz canın ile felek, meğer kılmıştır dalaş,  
İki gözümünden sel misali hep akmış kanlı yaş,  
Zehr-i katl yutmuşum ben, giydiğim bir kefen kumaş,  
Validem, Mekke Medine 'm, mihribânım, neredesin?*

*Ağlar oldu dağlar taşlar, revan olan bu sel ile,  
Hakk'a münacat eylemiş Bahr-ı Ceyhun, Nil ile,  
Bülbülüm bağda esir olmuş, hazin, sümbül ile,  
Pederim Âzâdî ağlar Yomut, Göklen il ile,  
Validem, Mekke Medine 'm, mihribânım, neredesin?<sup>59</sup>*

<sup>56</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 708.

<sup>57</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 745.

<sup>58</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 743.

<sup>59</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 746.

### 3.3. Kardeş ve Akrabaları

Kaynaklarımızda Mahtumkulu'nun ablası Zübeyde, ağabeyi Abdullah,<sup>60</sup> kardeşi Mehmetsefa<sup>61</sup> ve kardeşi Canesen olmak üzere toplam beş kardeşten bahsedilir.<sup>62</sup> Şair ablası ile ilgili şöyle der:

*Zübeyde, ablam, sen dinle,  
Kalbimde armanım kaldı.  
Gözlerimden akıttım kan,  
Toprağa bak, kanım kaldı.*

*Mahtumkulu, kara yüzün,  
Dinlemezler zârın sözün,  
Zübeyde'm, yaş olsa gözün,  
Malsız, boş dükkânım kaldı.<sup>63</sup>*

Mahtumkulu, “*Virana Geldi*”<sup>64</sup> isimli şiirinde Bayram, Hanmenli ve Canesen ismindeki kardeşleri ve akrabasından bahsetmektedir. Rivayete göre Mahtumkulu'nun kız kardeşi Hanmenli, kardeşi Canesen ve onun eşi Bayram aynı günde hayatlarını kaybederler. Şair bu şiiri bahse konu olan kaybettiği yakınlarının acısıyla yazmıştır. Hatta o zaman Mahtumkulu'nun 21 yaşında olduğu da söylenmektedir.<sup>65</sup> Üçünün birden aynı günde vefat etmesi, Mahtumkulu'nu derinden etkiler ve iç âlemini kaplayan hüznünü şu dizeleriyle dile getirir:

*Bayram gelin, Hanmenli kız, Canesen,  
Bu dertlerin hangisine yanarsın?  
Çark-ı felek, her gün sola dönersin,*

<sup>60</sup> Abdullah'ın şairden büyük mü küçük mü olduğuna dair farklı görüşler vardır. Geniş bilgi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 24; Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 12; Rahımdashlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 71-76, 84-86.

<sup>61</sup> Türkmençe Mämmetsapa yani Muhammedsafâ'nın kısaltılmış halidir. Detaylı bilgi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 547, 562.

<sup>62</sup> Mahtumkulu'nun kardeşleri ile ilgili farklı versiyon için bkz., Peker, Godarow, *Döwletmämmet Azady Eserler Ýgyndysy*, s. 10-11.

<sup>63</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 109.

<sup>64</sup> Bu şiirin ilk kıtası bulunmamıştır. Bkz., Aşırov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 52, Dipnot 1/B.

<sup>65</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 922; Аугъа бкз., Аşıров, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 52, Dipnot 1/A.

*Kalbimin dünyası virana geldi.*

*Üçünün bahtı da çattı belaya,  
Ömrümü gam ile geçirdim zaya,  
Gece gündüz elim açtım Hüdâ'ya,  
Gökler ahım duyupı giryâna geldi.*

*Mahtumkulu, elif kaddim kırıldı,  
Damarım çekildi, kanım duruldu,  
Ölüm darbi üç taraftan vuruldu,  
Aklım dağıldı da, hayrana geldi.<sup>66</sup>*

Mahtumkulu, “*Yanı ile*” isimli şiirinde Selim Mahtım adında bir amcasından bahseder. Halk arasındaki rivayete göre Mahtumkulu’nun babası Devletmehmet Âzâdî, Türkmenlerin Mahtım aşiretinden Selim Mahtım isimli birisiyle “ahretlik” kardeş olurlar. Şair bu hususu şöyle dile getirir:

*Mahtumkulu der ki, yiğit çağımın,  
Tevfiklik gözgüsü siyah bahtımın,  
Babamın kardeşi Selim Mahtım'ın,  
Koysalar, giderim ben de yanında.<sup>67</sup>*

Mahtumkulu’nun kardeşleri Abdullah ve Mehmetsefa, İranlılar ile Afgan Hanı Ahmed Şah Durrânî arasında vuku bulan savaşlara katılmak için Afganistan’a giderler ve acı bir şekilde şehid olurlar.<sup>68</sup> Bu trajik hadiseyi sırasıyla Mahtumkulu’ndan dinleyelim:

*Abdullah ve Mehmetsefa,  
Ayrı düştü, çektim cefa,*

<sup>66</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 366.

<sup>67</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 313; Аугъа бкз., Баймырадов, *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*, с. 29; Аугъа бкз., Şerife Seher Erol Çalışkan, “Şair Mahtumkulu Ve Şiirleri Hakkındaki Türkmen Efsaneleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018): 113-119, s. 116.

<sup>68</sup> Geniş bilgi için бкз., Гаррыев, *Магтымгулы*, с. 115; Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 12, 23-24; Abid Nazar Mahdum, “Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016): 197-231, s. 200-201; Tuna Beşen Delice, “Mahtumkulu’nu Şiirleriyle Tanımak”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2017): 81-101, s. 86.

*Bu dünya vermiyor vefa,  
Haksız can harcayan günler.<sup>69</sup>*

*Sen gittin gideli dokuz yıl geçti,  
Nerde vatan tuttun, kardeş Abdullah?  
Hiç dönmez mi, insanlardan gideni,  
Nerde vatan tuttun, kardeş Abdullah?<sup>70</sup>*

*Abdullah yok diye ümit kesmişim,  
Bezirgânlar gelip, ondan uç kıldı.<sup>71</sup>  
Mecnun olup, dağdan dağa gezmişim,  
Yalan oldu, gamlı gönlüm oç kıldı.<sup>72</sup>*

İşin trajik yanı şairin kardeşi Abdullah'ın Afganistan'da kaybolduğu gibi onu aramaya giden Mehmetsefa da geri dönmez. Şair bu acı olayı "Bunlar Gelmedi" isimli şiirinde şöyle dile getirir:

*Hepten başın alıp göçtü Abdullah,  
Hep gidenler geldi, bunlar gelmedi.  
Mehmetsefa gitti yardım etmeye,  
Uğurlayan geldi, bunlar gelmedi.*

*Anasından ayrı yatmaz çocuklar,  
Ya Rab! Gören var mı, bütün bu iller,  
Geçmektedir aylar, dolanır yıllar,  
Aylar, yıllar geldi bunlar gelmedi.*

*Rast geldi dolu, çarptı bir baran,<sup>73</sup>*

<sup>69</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 191.

<sup>70</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 343.

<sup>71</sup> Uç: Bir şeyin bittiği yer, kenarı, sonu. Uç kılmak: Kaybolan bir şey hakkında çok az bilgi edinmek, haber almak. Detaylı bilgi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 878-879; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 395.

<sup>72</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 354.

<sup>73</sup> Baran, Farsça olup, yağmur demektir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 104.

*Birini yurduyla eyledi viran,  
Diğerinin yâri geride hayran,  
Gözleri yoldadır, bunlar gelmedi.*<sup>74</sup>

Mahtumkulu, kardeşlerini anlatırken, “*Molla Matam, rahledaşım*”<sup>75</sup> ifadesiyle dile getirdiği bir arkadaşından da bahseder.

#### 4. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ

Çocukluğu Hacı Kavuşan köyünde geçmiş olan Mahtumkulu, ilk eğitimini, âlim ve mutasavvıf olan babası Devletmehmet Âzâdî’den alır. Âzâdî, kendi verdiği eğitimi yeterli bulmaz ve daha iyi bir tahsil alması için Ersarı Türkmenlerinden Niyaz Salih isminde bir hocadan da eğitim aldırır. Firâkî, çocukluğunda kuzu ve oğlak otlatır, ayrıca ata mesleği olan kayışçılık ve keçecilik ile iştigal eder.<sup>76</sup>

Mahtumkulu, köy okulunda eğitim gördükten sonra günümüzde Türkmenistan’ın Lebap vilayetinin Türkmenabât ve Atamurat yolunda bulunan Halaç ilçesine bağlı olan İdris Baba Medresesi<sup>77</sup>nde bir süre öğrenim görür. Konuyla ilgili A. Annanurov’un “*Mahtumkulu’nun Okuduğu Medresesi*” başlıklı makalesi de, Kerki ilçesinin Kızılayak kasabasına bağlı Esenmenli köyündeki İdris Baba Medresesi ile ilgilidir. Annanurov, bizzat kendisi bu beldeye giderek, medresenin harabeliğinden ve o anki durumundan (1960) haber verir.<sup>78</sup>

Mahtumkulu tahsiline devam etmek için Buhâra’ya giderek Kükeltaş Medresesi’nde dinî ve Arabî ilimlerini öğrenir ve o medresede daha sonra kendisinin vefalı dostu olan Nuri Kâzım ile tanışır. Şair, bir süre sonra arkadaşıyla birlikte dini yaymak ve bölgesinin halkına doğru yolu göstermek için ülkesine döner. Bu iki genç, kendi ülkelerine tebliğ sırasında, Afganistan ve Hindistan’a gider, Hindistan’da altı ay ikamet ettikten sonra Türkistan’a gelir ve Hoca Ahmed-i Yesevî Medresesi’nin ileri

<sup>74</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 364.

<sup>75</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 141.

<sup>76</sup> Bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 11; Hayati Yılmaz, “Mahtum Kulu’nun Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, *Bilge Dergisi* 50 (2007): 108-125, s. 109-110.

<sup>77</sup> İdris Baba Medresesi, Atamurat şehri/ili sınırlarında olup, benim doğup büyüdüğüm Hatap ovasına yaklaşık 100 km uzaklıktadır.

<sup>78</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, с. 38-39.

gelenleri ile görüş alış verişinde bulunurlar.<sup>79</sup> Ayrıca, G. Atayev'in "*Akıldârın Eserlerinin Arayışında*" isimli makalesi de, bizzat yazarın kendisinin, Türkmenistan'ın farklı ilçe ve çiftliklerine, Özbekistan'ın Hive ve Buhâra şehrine giderek, oralarda Mahtumkulu ile ilgili zengin bilgiler edindiğine dairdir.<sup>80</sup>

Müellif son olarak o devrin dinî ve İslâmî ilimlerinin en büyük merkezlerinden birisi olan Hive'deki Şîrgâzî Medresesi'nde üç yıl yatılı olarak dinî, ahlâkî ve tasavvufî eğitim alır.<sup>81</sup> Şairin hayatına dair V. Uspenskiy ile V. Belyayev tarafından yazılan "*Туркменская музыка/Тürkmen müziği*"<sup>82</sup> isimli eserinde Mahtumkulu'nun Hive'deki Şîrgâzî han Medresesinde okuduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur.<sup>83</sup>

Mahtumkulu, kendi eğitimini tamamladıktan ve başarısını gösterdikten sonra, kısa bir süre aynı medresede öğretim işleriyle uğraşır ve daha sonra vatanına döner.<sup>84</sup> Şair bu konuya dair "*Şîrgazi*" isimli şiirinde şöyle der:

*Mekân tutup, üç yıl yedim tuzunu,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şîrgazi,  
Geçirdim kışını, nevrüz yazını,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şîrgazi.*

*Hak'tan bize buyruk, bağlıdır belim,  
Sende talim aldı, açıldı dilim,  
Gelsin diye bekler o Gerkez ilim,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şîrgazi.*

*Seçerim ben şimdi akı karayı,  
Dost, düşman, kardeşim, Hakk'ı, yârânı,  
Okudum bitirdim kitap "Kurân'ı",*

<sup>79</sup> Bkz., Şad Mihr, "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî", (çev. Ali Temizel), s. 82.

<sup>80</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 37-38.

<sup>81</sup> Mahtumkulu'nun eğitimi ile ilgili bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 38-39, 73; Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 11-12; Âlim Kahrâman, "Mahtumkulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., Ankara 2003, XXVII, 393-394.

<sup>82</sup> Bkz., В. Успенский, В. Беляев, *Туркменская музыка*, М., 1928.

<sup>83</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 12.

<sup>84</sup> Şad Mihr, "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî", (çev. Ali Temizel), s. 82-83.

*Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Coşku yüreğimde dem vurur, yatmaz,  
Kaynar, gazaplanır, çamura batmaz,  
İlim talim alan seni unutmaz,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Ömür olsa, görsek ecel yetmeden,  
Sırrı açıklamaz akıl gitmeden,  
Koşup yelip, seyran etmeden,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Çamurda da, dalgıç gibi yüzerim,  
Hasretsiz mutluyum, gamsız gezerim,  
Ağız içre bal gibi söz ezerim,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Kâmil olup, serencamlık kılmışım,  
Müşfikim ben o pederden kalmışım,  
Kâbe 'mden ayrılıp cüdâ olmuşum,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Kutupta sığ diye şüpheye düştüm,  
Yağmur yağdı, ben de kaydım, coştum,  
Hoşcakal bugün Ceyhun 'dan da aştım,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.*

*Mahtumkulu, silip gönülde pasın  
Saydı piri ile molla sofusun,  
Dâim unutmam ben altın kapısın,  
Gider oldum, hoşkal, güzel Şirgazi.<sup>85</sup>*

---

<sup>85</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 398.

## 5. EVLİLİĞİ VE ÇOCUKLARI

### 5.1. Evliliği

Mahtumkulu'nun evliliği ile ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre şair, gençken bir kıza gönül verir. Bu gönül verdiği kız ile evlenmek nasip olmuş ise de, ecel onları ayırır.<sup>86</sup> Daha sonra Mahtumkulu, teyzesinin Menli<sup>87</sup> adındaki kızına âşık olur fakat Menli başkasıyla evlenir. Mahtumkulu bu olaydan duyduğu üzüntüyü birçok şiirinde dile getirir.<sup>88</sup> Fakat şair, Türkmen geleneğinde “*dakılma*”<sup>89</sup> adı verilen töre gereğince vefat eden ağabeyinin eşi Akkız ile evlenir.<sup>90</sup>

### 5.2. Çocukları

Mahtumkulu'nun, karısı Akkız'dan Sarı (Mollabebek) ve İbrahim adında iki oğlu olur. Sarı yedi yaşında İbrahim ise on iki yaşında vefat eder. Ayrıca ismi kaynaklarda geçmeyen bir kızı olduğu da söylenir.<sup>91</sup> Çocuklarının ölümünden çok etkilenen şair, “*Mollabebek*”<sup>92</sup> isimli şiirinde bu üzüntüsünü veciz bir şekilde dile getirir:

*Kapımın meyveli bağı,  
Kesildi yüreğimin yağı,  
Hem arkamın kara dağı,*

<sup>86</sup> Geniş bilgi için bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 386-387.

<sup>87</sup> Youssef Azemoun, Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adının aslında Menli değil de, Yañıbeğ olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Hayati Yılmaz, Mahtumkulu Divanı'nın elinde bulunan beş nüshasında Menli Hanım ile ilgili hiç bir şiire rastlayamadığını, ancak Türkmenistan'da yapılan incelemelerde verilen şiir veya şiirler divanın diğer nüshalarından alınmış olduğunu belirtmektedir. Arap harfli yazmalarında Menli adı geçen hiç bir şiir bulunmadığını söyleyen Yaghoob Rahımıdashlıboroon, yaklaşık 300 şiiri 16 elyazmaya dayalı olarak neşreden Aşırpur Meredov'un iki ciltlik tenkitli metninde de durumun bu şekilde olduğuna dikkat çekmektedir. Menli ile ilgili geniş bilgi için bkz., Youssef Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğuly ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-2”, *TDAY-Belleten Dergisi* 60/2 (2012): 5-28, s. 23; Yılmaz, “Mahtum Kulı'nın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, s. 125, Dipnot 2; Rahımıdashlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 96-102.

<sup>88</sup> Bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 160, Ayrıca bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 386.

<sup>89</sup> Dakılma: Eşi vefat edip dul kalan genç kadının, kocasının kardeşiyle evlenmesi. Bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü*, I tom, A-Ž, s. 246.

<sup>90</sup> Yılmaz, “Mahtum Kulı'nın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, s. 110.

<sup>91</sup> Geniş bilgi için bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 74-75; Баймырадов, *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*, c. 96-97; Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 12; Yılmaz, “Mahtum Kulı'nın Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, s. 110; Delice, “Mahtumkulu'nu Şiirleriyle Tanımak”, s. 87.

<sup>92</sup> El yazmalarda bu şiirin tam nüshası bulunmamaktadır. Bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 52. Dipnot 2.

*Razı ol sen, Mollabebek.*

*Yanımda akranım oynar,  
Kapımda kazanım kaynar  
İçim yanar, gözüm oynar,  
Tepende püskülün, balam.*

*Kapımın önü mescidi,  
Remma, .....,  
Taşlar vursam yüreğime,  
Razı ol sen, Mollabebek.<sup>93</sup>*

Şair, içinde evlatları da olduğu, pek çok yakınıni kaybetmesi sonucu ayrıldığını, yaşadığı sıkıntıları, başından geçen çeşitli olayları ve çok derin acılar çektiğini diğer dizelerinde de dillendirir:

*Köroğlu'ca gayretimden ayrıldım,  
Kocayıp ben kuvvetimden ayrıldım,  
Gözüm nuru evladımdan ayrıldım,  
Acıyan olmadı, bahtım karadır.*

*Akşam sabah yatamam ben hiç rahat,  
Yüreğim sızılar, gönlüm bîtâkat,  
Kâbe'm, kiblem, kardeş ettiler vefat,  
Acıyan olmadı, bahtım karadır.*

*Neyleyeyim, geçti yiğitlik çağım,  
Ağacı kurudu, boş kaldı bağım,  
Dumanı savruldu, eridi dağım,  
Acıyan olmadı, bahtım karadır.<sup>94</sup>*

<sup>93</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 135.

<sup>94</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 546-547.

## 6. YAŞADIĞI DÖNEMİN DURUMU

XVI. ve XVII. asırda Mangışlak'dan çeşitli yörelere doğru meydana gelen göç hareketi, Büyük Selçuklu hareketinden sonra Orta Asya'da Türkmenler'in başlattıkları ikinci büyük göç dalgasını teşkil etmektedir. Fakat bu ikinci göç Türkmenler açısından bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Büyük Selçuklular kadar hem ekonomik, hem de nüfuz bakımından zengin olmayan ve belli bir plana hizmet etmediği gibi, onları yönlendirecek hâkim bir güçten yoksun olan Türkmen boyları, İran Şahlığı, Hive Hanlığı ve Buhâra Emirleri tarafından sürekli saldırı düzenlemeleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Mangışlak'tan dalgalar halinde başlayan bu Türkmen göçlerinin verdiği diğer bir olumsuzluk da, Türkmen boyları arasındaki birliğin parçalanmasına neden olmasıdır. Hatta bu olumsuzluk öyle bir safhaya gelmiş ki, XVII. ve XIX. yüzyıllarda Türkmen boyları arasında birbirlerinin mal varlıklarını yağmalamaya kadar varacak ciddi çatışmaların cereyan etmesine sebebiyet vermiştir.<sup>95</sup>

Bu şartlar altında müellifin yaşadığı XVIII. asır da, XVII. asrın bir devamı durumunda olmuştur. Bu iki asır sadece Türkmenler için değil, Asya'daki diğer Türk boylarının da sıkıntı çektiği bir asır olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz “dış tehditler” yanı sıra, Türkmen boyları arasında süregelen “iç çekişmeler” de devam etmektedir. Bu iç sorunlardan önde geleni de, Türkmenlerin bir devlet olmak yerine muhtelif devletçikler ya da çeşitli bölgelerde hanlıklar ve beylikler olup, merkezi ve güçlü bir otoritenin bulunmamasıdır. Bu durum da komşu bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmak için her türlü çapul ve baskın gibi hareketlerine zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra gelen siyâsi ve ekonomik alandaki bozukluklar, halkı dış ve iç sebeplerden kaynaklanan sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Öyle ki Türkmenler, çoğu kere kendi idarecilerinden bile kötü muamele görmeye mahkûm kalmışlardır. İşte Mahtumkulu böyle bir sıkıntıların yoğun olduğu ortamda doğmuş, yetişmiş ve eser vermiştir.<sup>96</sup> Müellif, Türkmen halkının yaşadığı bütün sıkıntıların farkında olmuş ve

<sup>95</sup> Mahtumkulu'nun yaşadığı dönem ile ilgili geniş bilgi için bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, s. 52-70; Ayrıca bkz., Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yay., 2003, s. 210-211.

<sup>96</sup> Geniş bilgi için bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 1-4; Mehmet Temizkan, “On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10/1 (2010): 173-184.

şiiirleriyle halkın hislerine âdeta tercüman olmuştur. Ayrıca bu meşakkatli günlerde onlara yol göstermeye ve umut vermeye çalışmıştır.<sup>97</sup>

## 7. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Değınmemiz gereken bir başka husus da, Mahtumkulu'nun tertip ettiği divan edebiyat kişiliği yanında, dinî ve tasavvufî şiiirleriyle onun mânevî âleminden bilgi vererek tasavvuf alanında kendini göstermesidir.

*Âkil olsan iste bu yolda bir pîr,  
Rızıkına kefildir, Allah mukaddir,  
Altın, gümüş, elmas, yakut ile dür,  
Hakk'tan gayrı hepsi ziyân görünür.*

*Mahtumkulu, haber aldım Kur'ân'dan,  
Eser yoktur evvel giden kervandan,  
Yarın yalnız yatman senin mezardan,  
Kardeş, yılan ile çıyan görünür.<sup>98</sup>*

### 7.1. Dinî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Neredeyse, bütün şiiirlerinde dinî ve tasavvufî konuları ele alan,<sup>99</sup> Türkmen sahasında tasavvuf yolunu benimseyen ve Ahmed Yesevî tesirinde kalan Mahtumkulu,<sup>100</sup> pek çok şiiirlerinde tasavvufî kavramlarla bu görüşlerini beyan etmiş ve hayat görüşünü İslâm ve tasavvuf düşüncesi temelinde inşa etmiştir.<sup>101</sup> Yaşadığı dönemine göre mükemmel derecede dinî ve tasavvufî eğitim gören müellifin şiiirlerini incelediğimizde, gerçekten de onun aslında tek amacının insanları tamamen İslâm

<sup>97</sup> Bkz., Soner Sağlam, “Mahtumkulu'nun Tenkit Şiiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2 (2013): 161-178, s. 162.

<sup>98</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 630.

<sup>99</sup> Geniş bilgi için bkz., Türkmen, “Mahtumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı”, s. 12-13.

<sup>100</sup> Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1976, s. 177.

<sup>101</sup> Mahtumkulu'nun dinî ve tasavvufî kişiliği için bkz., Delice, “Mahtumkulu'nu Şiiirleriyle Tanımak”, s. 90-91; Hasan Cankurt, “Mahtumkulu Firâkî'nin Şiiirlerinde Muhtevâ”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9 (2013): 911-951, s. 913-916.

dinine göre yaşamaya davet ettiği aşikâr bir şekilde görülmektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde sıkça geçen namaz, zekât, zikir, şükür, sabır, ihlas, aşk, iyilik, şeriat, mârifet, hakikat, doğruluk, adalet, dünyanın fâniliği, riya, kibir, gurur vs. pek çok tasavvufî kavramlar bunu göstermektedir.

Mahtumkulu'nun edebî eserlerinde elbette siyasi ve sosyal içerikli şiirleri de vardır fakat, dinî-tasavvufî şiirleri de oldukça fazladır. Emsalsiz bir söz ustası olan müellifin gönlü, Cenâb-ı Allah aşkıyla ve Hz. Muhammed (s.a.v.) sevgisiyle dolu olan ve her zamanda Allah Teâlâ'ya dua ve niyazda bulunan sûfî olmakla beraber aynı zamanda müdrik bir filozof, halkına bir derviş ve vaiz edasıyla doğru yola gelmeleri için nasihat eden bir bilgedir. Kısaca Mahtumkulu, halkının rûhî dünyasının rehberi ve bir İslâm şeyhidir.<sup>102</sup>

*Düştü aşkın ateşine, kıl dek canım yandı, yar,  
Kuru cismim odun eyler oda yakmakta ne var,  
Gamda gönlüm ulu, başta derdim yüz hezar,  
Onun için dehr içre bir köşe kıldım ihtiyar,  
İhtiyarım yoktur ki, cengi cedeli neylerim.*

*Her zaman, Mahtumkulu, halk içre gezme laf edip,  
Sakla gıybetten dilin, uğrunda gez insaf edip,  
El uzatma çok fesada, git Hudâ'dan havf edip,  
Sûflük esbabı hoştur, kâh içini saf edip,  
Olsa böcekler içim, bu eski şalı neylerim.<sup>103</sup>*

Mahtumkulu'nun, edebî şahsiyetinin oluşmasında Tasavvuf ilminin derin bir tesiri olmakla birlikte, yaşadığı dönemin bütün olumsuzluklarına rağmen durmadan kendi toplumunun kaygı ve öykülerini edebi dile aktarması ile döneminin bilim çevresi ve bilginleri ile de bağlantısını çok sıkı şekilde devam ettirmesi etkili olmuştur. Dönemin önemli ilim meclislerinde bulunarak, ünlü âlim ve mutasavvıfların öğrencisi olmuş ve civar ülkeleri dolaşmıştır. Mahtumkulu'nun edebî üstad olarak gördüğü mutasavvıf

<sup>102</sup> Yusuf Karakuş, "Mahtumkulu Firâkî Ve Düşünce Dünyası", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 2014, 131-136, s. 132.

<sup>103</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 733.

şahsiyetler arasında “*iklim sahibi*” olarak Ahmed Yesevî Hazretlerine de yer vermiş, onun kendisinden önceki tecrübe ve birikimlerinden yararlanarak yeni yorum ve metodlarla bizzat şekillendirdiği sufistik çizgiyi devam ettirerek ve geliştirerek, Türk halklar için de önemli bir edebî-mânevî miras bırakmıştır.<sup>104</sup>

Mahtumkulu, şiirlerinde hitap ettiği kesime göre farklı dil kullanmaktadır. Özellikle tasavvufî konularda ele aldığı şiirlerde genelde aruz veznini kullandığı gibi, dili de nispeten daha ağırdır. Bu tür şiirlerinde Çağatay Türkçesi unsurlarının daha çok kullanıldığı da dikkati çeker. Ayrıca bu şiirlerde Arapça ve Farsça kelimeler hem daha fazladır hem de daha derin ve ıstılâhî mânalar taşımaktadır. Böylece müellif, en derin konuları, olması gerektiği gibi kuralına uygun şekilde anlatmaktan da geri kalmamıştır. Bu şekilde şiirlerinin hitap ettiği kesim, biraz daha genişlemiştir. Böyle şiirlerinde bile Mahtumkulu’nun kullandığı dilin büsbütün halktan ve kullandıkları dilden uzak olduğu söylenemez. Şairin “*Sedâ Oldum*”<sup>105</sup> şiirine bu açıdan bakılabilir.<sup>106</sup> Ayrıca şairin edebî şahsiyetinin, sözlerinin derinliğini belirten şiirleri de mevcuttur.

*Mahtumkulu, sözüüm kısa, şerhi çok,  
Bilmeze yok, bilenlerce kadri çok,  
Yerin yerden, erin erden farkı çok,  
Müşkül budur, sohbette hep denk olur.*<sup>107</sup>

## 7.2. Tasavvufî Neşvesi ve Tarîkate İntisâbı

Geçmiş dönemde olduğu gibi günümüzde de tasavvufî neşve toplumun her kesimini etkilemeye devam etmektedir. Tasavvufî neşvenin ana gayesi zât tecellîsinin mazharı olan Nûr-u Muhammedî ile Yaradan’ın aşkıyla aşkılanıp, “*yâr olup bâr olmamak*” bu yolculukta “*kâl ehli değil, hâl ehli olma*” seyr u sülûkunu sürdürebilmektir. Bunun neticesinde ise her dönemde olduğu üzere tasavvuf düşüncesinden etkilenen ve

<sup>104</sup> Bkz., Muhammed Maghaminiya, “Mahdum Kulu Farağî’nin Hayatı ve Türkmen Edebiyatındaki Yeri”, *MAVİ ATLAS GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2013): 67-76, s. 70-71.

<sup>105</sup> Bu şiiri ilerde tevazu kavramında farklı kategorilerde ele aldığımız için burada bu kadar bilgi vermekle yetindik.

<sup>106</sup> Bkz., Mahdum, “Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine”, s. 205-206.

<sup>107</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 622.

nihayetinde bu düşünce ile buluşmaya muvaffak olan er kişiler her dönemde olagelmıştır.<sup>108</sup> Türkmenistan topraklarında, mübarek tasavvuf neşvesi ile buluşmaya muvaffak olan ve tasavvufî neşveden etkilenen er kişilerden biri de, şüphesiz Mahtumkulu Firâkî'dir.

Mahtumkulu'nun şiirlerini muhteva bakımından incelediğimizde, temel tasavvufî anlayışı, tamamıyla Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerden esinlenmektedir. Daha evvel de söylediğimiz gibi Mahtumkulu, XVIII. asrın zor şartlarında yetişmesiyle beraber, herhangi bir tarîkata intisaplarının olmadığı bir dönemde yaşamıştır. Şair ile ilgili günümüze kadar elimize ulaşan kaynaklarda onun doğrudan doğruya bir tarîkata mensûb olduğu veya bir şeyhe bağlanarak tekke içerisinde seyr ü sülûk eğitiminde yetiştiğine dair açık deliller bulunmamaktadır. Örneğin Abid Nazar Mahdum'a göre, şairin doğrudan doğruya bir tarîkata intisâbı net olarak bilinmemekle beraber<sup>109</sup> sömürünün panzehri olan kâmil insan<sup>110</sup> arayışı içerisinde olduğu görülür. Aşağıdaki dizeler bu içten ve samimi arayışı şahitlik etmektedirler:

*Bir mürşid eteğin tutsam, ağlasam,  
Aşk oduna can-ı cismim dağlasam,  
Sıdk-ı dilden Hakk'a gönül bağlasam,  
Kıyamet zayırdan bir sağ yetişse.*<sup>111</sup>

*Yurdum Etrek, boyum Göklen,  
Ben bir sever yâr ararım.  
Can şehrine düştü talan,  
Kuvvet veren pîr ararım.*<sup>112</sup>

<sup>108</sup> Detaylı bilgi için bkz., Begül Hudaşberdiyeva, "Modern Dönemde Tasavvufî Neşve İle Yetişmiş Bazı Kadın Aydınlar", Erzurum Teknik Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi: I. Ulusal Kadın Temalı Öğrenci Kongresi "Geçmişten Günümüze Kadın", 13-14 Mart 2021. 1. Baskı, Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınevi, Erzurum 2021.

<sup>109</sup> Mahtumkulu'nun herhangi bir tasavvuf yoluna mensup olup olmadığı ve hangi seviyede bir mutasavvıf olduğuna dair detaylı bilgi için bkz., Abid Nazar Mahdum, "Mahtumkulu Ferâğî ve Tasavvuf", *Türk Dünyası Araştırmaları* 147 (2003): 205-219, s. 207-209.

<sup>110</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 12. Baskı, İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2020, s. 291-294.

<sup>111</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340.

<sup>112</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 141.

*Mahtumkulu, doğru yürü,  
Ölene dek Hakk'a yalvar,  
Bir güçlü pîre el ver,  
Ömür geçti şaşkınlık ile.<sup>113</sup>*

Bunun dışında Mahtumkulu, kendi pîri olarak *Beğdurdu İşân*<sup>114</sup> isminde bir zâtı anmaktadır ki, Beğdurdu İşan, şairin Şirgazi Medresesi'nde okuduğu dönemlerde ders vermiş olmalı:<sup>115</sup>

*Söyle Mahtumkulu, aklın yetince,  
Kıyametin kazan işsiz yatınca,  
Cehennemde, ta güzerden geçince,  
Pirimiz Beğdurdu İşân<sup>116</sup> değil mi?<sup>117</sup>*

Fikret Türkmen'e göre Mahtumkulu, “*bâde içmiş*” Hakk âşığı bir mutasavvıftır. Nitekim Yunus Emre'nin yaşadığı XIII. asırdaki durum, Türkmenler için XVIII. asırdaki ile benzer özellikler taşıdığından Mahtumkulu da, tıpkı Yunus Emre gibi “*fildişi kulesi*”ne çekilmemiş, bilâkis, Türkmen halkının moral gücünü yükseltmeye çalışırken vurguncuları hatta soyguncuları da iyiliğe ve Hakk'a davet etmiş, kötülerle ve kötülüklerle mücadele etmekten de asla vazgeçmemiştir.<sup>118</sup> Gönlü Allah aşkıyla, Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisiyle ve ehl-i beyt muhabbetiyle dopdolu bir tarikat ehli olan Mahtumkulu Firâkî, Ahmed Yesevî Hazretlerinin mânevî bir müridi ve Türkmen

<sup>113</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 99.

<sup>114</sup> Beğdurdu İşân, Mahtumkulu'nun zamanında yaşamış olan tasavvuf meşrepli bir pîrdir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 117; Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындысы*, I jilt, s. 497.

<sup>115</sup> Bkz., Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындысы*, I jilt, s. 497; Ашыров, *Маhtumkulu Бütün Есерleri*, с. II, s. 385.

<sup>116</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “Hoca” şeklinde geçerken, Türkmence kaynaklarda ise bu kelime “İşân” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki “işân” kelimesi anlam olarak hoca kelimesinden farklıdır. Farsçada üçüncü şahıs anlamına gelen işân, Türkistan ve idil havzası Türklerinde “sûfî, kerâmet sahibi, velî” gibi mânalara gelip, özellikle pîr, mürşid ve şeyh gibi tasavvuf erbâbına hürmet ve saygı için kullanılan bir ünvanıdır. Ayrıca Mahtumkulu da, “Pirimiz Beğdurdu İşân” diyerek bilhassa buna parmak basmaktadır. Dolayısıyla müellifin bu hassas görüşü korunmuş ve “işân” şekli tercihimiz olmuştur. İşân kelimesi ve şiir için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 392; Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындысы*, II jilt, s. 105.

<sup>117</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 383.

<sup>118</sup> Bkz., Fikret Türkmen, *Türkmenistan Kültürü Araştırmaları*, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2010, s. 81.

kolu olan bir Nakşibendi dervişi ve şeyhidir.<sup>119</sup> Hidayet Peker'e göre de Hakk âşığı Mahtumkulu, tasavvufi ahlâk ve neşve yoluyla halkı iyiye ve doğruya çağırın büyük bir mürşiddir.<sup>120</sup>

### 7.3. Rüyada Bâde İçmesi

Arapça “rü'yet” kökünden türeyen rüyâ, lugatte, görmek, düş demektir.<sup>121</sup> Istilahta ise rüyâ, uyku anında zihinde belirlenen düşünce, olay ve görülen ve görüntülenen şeylerin bütününe ifade etmektedir.<sup>122</sup> Rüya konusu her zamanda ve çeşitli kişiler tarafından farklı yaklaşımlarla yorumlanmıştır. Nass'a baktığımızda da rüya hakkında birçok bilgi bulunduğunu görmekteyiz. Buna bildiğimiz bir kaç örnek olarak, Hz. İbrâhîm (a.s.)'ın rüyasında oğlu İsmâil'i kurban ettiğini<sup>123</sup> görmesi<sup>124</sup> ve Hz. Yûsuf (a.s.)'ın kendisine on bir yıldızla ay ve güneşin secde ettiğini görmesidir.<sup>125</sup> Fahr-i Kâinât Efendimiz (s.a.v.)'in kırk yaşına yaklaştığında kendilerine vahiy gelmeden evvel yaklaşık altı ay sâdik rüyalar görmeye başlamıştır. Nitekim O'nun (s.a.v.), yirmi üç yıllık vahiy süresinden evvelki altı aylık dönemi kastederek: “Mü'minin sâdik rüyası, nübüvvetin kırk altıda biridir”<sup>126</sup> buyurduğu bilinen bir gerçektir. Zirâ sâdik rüyalar da insanlara bilgi vermektedir. Bazen sabah namazından sonra ashâbına: “İçinizde rüya gören var mı?”<sup>127</sup> diye soran Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.), varsa tabîr eder ve yorumlardı, bazen de kendi rüyalarını anlatıp tâbir eder veyahut sahâbisine tâbir ettirirdi.<sup>128</sup>

<sup>119</sup> Geniş bilgi için bkz., Fikret Türkmen, “Mahtumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1 (1996): 9-23; Ayrıca bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 16-17.

<sup>120</sup> Geniş bilgi için bkz., Hidayet Peker, “Mahtumkulu Firâki'de Tasavvufi Temalar”, *Eski Yeni T. C. Eskişehir Valiliği Aylık Şehir Kültürü Dergisi* 5/56 (2013): 14-17.

<sup>121</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 676.

<sup>122</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 300.

<sup>123</sup> Hz. İbrâhîm'in rüyasında kurban etmesi istenen oğlunun Hz. İsmâil olduğuna dair geniş bilgi için bkz., Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XIII, 76-80.

<sup>124</sup> es-Sâffât, 37/101-111.

<sup>125</sup> Yûsuf, 12/4-6.

<sup>126</sup> Buhârî, *Ta'bir*, 5; İbn Mâce, *Ta'bir*, 1; Tirmizî, *Rü'yâ*, 2-3.

<sup>127</sup> Buhârî, *Ta'bir*, 47; Ebû Dâvûd, *İmân*, 10.

<sup>128</sup> Geniş bilgi için bkz., Necdet Tosun, *Rüyalar Âlemi*, (Diğer ed. Fatih Çıtlak, Mustafa Merter, Reşat Öngören, Dilaver Gürer, Hatice Alibaşoğlu, Musa Hüb), 3. Baskı, İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2020, s. 243-250.

Dinî eserlerde, Rahmânî rüya/sâdık rüya, şeytânî rüya ve nefsânî rüya olmak üzere üç çeşit rüyadan bahsedilir.<sup>129</sup> Tasavvuf terminolojisinde ise bu üç rüya türü şöyle izah edilir: İlki Rahmânî rüya olup, Allah Teâlâ’dan olan ilâhî rüyalar açık ve anlaşılır olduğundan dolayı yoruma ihtiyaç yoktur. İkincisi Melekî rüya yani rüyâ-yı sâdika da denilen rüya ise yoruma muhtaçtır. Üçüncüsü ise Şeytânî rüya sayılıp aslı olmadığı için itibar edilmez.<sup>130</sup>

Farsça olan bâde kelimesinin divan edebiyatımızda dâima şarap, içki, hamr ve mey gibi anlamlara gelmesine karşın tasavvufî sembolizmde bâde, ilâhî aşk, muhabbet, zevk ve hakikat gibi mânaları ifade etmektedir. Sadece Bektaşî geleneğinde bu mânanın ötesinde, gerçek anlamda da kullanıldığı görülür.<sup>131</sup>

Mahtumkulu’nda “*bâde içme*” sembolüne gelecek olursak; eğitimini bizzat ilahi inayet sonucu elde etmiş olan Mahtumkulu Firâkî, tasavvuf perspektifinde “*hakikat bilgisinin belirli bir terbiye sürecinden geçmeksizin, ilahi inayet sonucu elde edilmesi*” anlamına gelen ve “*bâde içme*” sembolü ile anlatılan bu hâli Mahtumkulu bizzat yaşamış ve hakikatin bilgisini bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.)’in emriyle erenlerin elinden içtiği görülür.<sup>132</sup> Mahtumkulu, “Sen Kalk Dediler” şiirinde bu mânevî hâli şöyle anlatmaktadır:

*Bir gün uyuyordum gece yarısında,  
Dört atlı gelerek: “sen kalk!” dediler.  
“Haberimiz var sana Fırsat Evi’nde,  
Orada erler var, “sen gör!” dediler.*

*Gözüm gördü, orada dört merdâne,  
Gönlüm cûşa geldi, başım gerdâne,<sup>133</sup>*

<sup>129</sup> Bkz., İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2008, XXXV, 306-309.

<sup>130</sup> Detaylı bilgi için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 300-301.

<sup>131</sup> Bâde kelimesinin lugat anlamı için bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 260; Tasavvuf ıstılahı için bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 63; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 63; Ayrıca bade ile ilgili bkz., Hacı Dağlı, Aşık Edebiyatında “Bade İçme” Motifi ve Şamanizmdeki Benzerliği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5/12, (2018), 898-908.

<sup>132</sup> Bkz., Peker, “Mahtumkulu Firâkî’de Tasavvufî Temalar”, s. 16-17.

<sup>133</sup> Gerdân: Dönen, dolaşan. Gerdâne: Kendi etrafında dönen. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 206.

*O anda var idi iki divâne:  
“Durma, evlat, oraya sen var!” dediler.*

*O iki divâne kolumdan tuttu,  
Durduğum yerden beni alıp gitti,  
Yanımda birisi işaret etti:  
“Sayram’da bulunup sen dur!” dediler.*

*Oturmuştuk, geldi iki pîr-i zâde,  
Gözünden yaş akar, dili duâda,  
“Hû, Hakk!” diye çıktı altı piyade,  
Âdem şimdi gelir, sen gör!” dediler.*

*Dört atlılar geldi, yeşil kıyafetli,  
Âsâları da yeşil, eğitilmiş atlı,  
“Meclis halkasını kurmayın kısıtlı,  
İnsan çok, genişçe sen kur!” dediler.*

*Ufuklarda altmış atlı gördüler,  
“Muhammed!” diye, hep O’na vardılar,  
Sağlık, selametlik bir bir sordular,  
“Buyurun, ulu eve sen gir!” dediler.*

*Bir atın sırtına bizi verdiler,  
Gidip Sayram’daki evde durdular,  
Tamam oturdular, meclis kurdular,  
“Evlat, bu araya sen gir!” dediler.*

*“Ali’dir” dediler, tuttu destimden,<sup>134</sup>  
Hasır döşeğimi aldı altımdan,  
Bilemedim, bir şey döktü üstümden,*

---

<sup>134</sup> Dest: El. Bkz., Мередов, Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү, I бөлүм, с. 264.

“Gelmiş bir devrandır, sen sür!” dediler.

*Tümünü Haydar’a sordum ad be ad:*

“O, Hazreti Peygamber, olma sen hiç yâd,  
O, Eslim Hoca’dır,<sup>135</sup> o da Baba Züryad,  
O, Veysel Karani, sen bil!” dediler.

“O, Bahaeddin’dir, o da bir erdir,  
Biri Zengi Baba, o da nâmdardır,  
Birbirine destekli dört çâr-yâr’dır,<sup>136</sup>  
Maksadın dile de “sen al!” dediler.

O anda duran birkaç Şeyh-i şâb,  
“Bu evlada dua edin” dedi hep,  
Yüz yirmi dört bin enbiya, ashab,  
Tamamı onlardır, sen bil!” dediler.

Resûlullah dedi: “Yâ, Şâh-ı Merdân,  
Ey Eslim Hoca,<sup>137</sup> yâ, Baba Selmân,<sup>138</sup>  
Ebû Bekir-i Sıddîk, yâ Ömer, Osman,  
Kulun maksadını sen ver!” dediler.

Eslim, Baba Selman buyurdu merde,  
Kadeh verip beni saldılar derde,

<sup>135</sup> Eslim Hoca: Muhammet Eslim Tûsî (Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 1121). Tam adıyla, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Eslim b. Sâlim el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî (ö. 242/856) diye tanınan bu zât, muhaddis ve zâhiddir (Bkz., Raşit Küçük, “Muhammed b. Eslim”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 527-528).

<sup>136</sup> Çaryâr/Ciharyâr/Çeharyâr: Hz. Muhammed (s.a.v.)’den sonra halîfe olan Hz. Ebûbekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.)’a verilen ortak isim, dört halîfe, hulefâ-i râşidin. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 1003.

<sup>137</sup> Eslim Hoca: Hz. Ömer (r.a.)’ın âzath kölesi (Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 1121). Tâbiîn âlimlerinden olan Ebû Üsâme Zeyd b. Eslim el-Adevî el-Ömerî (ö. 136/754), Medine tefsir ekolünün öncülerindedir (Bkz., Muhammed Fatih Kesler, “Zeyd b. Eslim”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 318-319).

<sup>138</sup> Baba Selmân: Selmân Fârisî (Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 91; II бөлүм, с. 736). Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî (ö. 36/656 [?]), İslâmiyet’i kabul eden İran asıllı ilk sahâbîdir (Bkz., İbrahim Hatiboğlu, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 441-443).

*Aklım başımdan gidip, yattım orda,  
“Arşta, ferşte ne var, sen gör!” dediler.*

*Yel oldum, koşturdum yer damarına,  
Ulaştı nazarım arş kemerine,  
“Ceberût aleminde Celil sırrına  
Bizzat kendin gelip, sen gör!” dediler.*

*Neyi hayal ettiysem, elde ettim,  
Gördüğüme nazarımı ilettim,  
Bu hal ile ben gayet rahat yattım,  
Yüzüme tükürüp:<sup>139</sup> “Kul, kalk!” dediler.*

*Resulullah dedi “ashab! yürüyün,  
Evlâdı uğurlayın, dua verin”,  
Buyurdu ki dört atlıya “götürün,  
Getirdiğin yere sen koy!” dediler.*

*Kalkmış Mahtumkulu, gözünü açmış,  
Aklına ne fikirler gelmiş de geçmiş,  
Kudurmuş Buğra da köpükler saçmış,  
“Evlât, Allah yârın, sen var!” dediler.<sup>140</sup>*

Müellif, “Rastladım” şiirinde ise, yaşadığı başka bir mânevî tecrübeyi şöyle anlatır:

*Seher vakti seyran edip gezinirken,  
Tuhaf menzil, garip yere rastladım.  
Yön bilmeden, yoldan yola geçerken,  
Hûb mekâna, hûb saraya rastladım.*

*Üstadsız işlenen, kirişsiz kurulan,*

<sup>139</sup> Yüze tükürmek: Olumlu ve olumsuz anlamları olan bu deyimın şiirdeki anlamı olumludur. Eski tasavvuf geleneğine göre bâde içmede peygamber veya eren tarafından kâmil duruma gelen kişinin yüzüne tükürülür. Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 524, Dipnot 3.

<sup>140</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 523-524.

*Kıymetsiz satılan, elsiz tutulan,  
El değmeden çekilen, oksuz atılan,  
Kirişsiz kurulan yaya rastladım.*

*Nice dostlar ile seyranda iken,  
Sıradan kayboldum kervanda iken,  
Candan ümit kesip, hayranda iken,  
Yıldızdan yol bulup, aya rastladım.*

*Gönlüm gitti dostlar içilen şerbette,  
Onlar yüz sefada, ben bin hasrette,  
Ayrılıp nalede, kaldım gurbette,  
Çeşmeden su isteyip, çaya rastladım.*

*Ne tende kuvvet var, ne içte can var,  
Bu işte ne sûd var, bilmem, ziyan var,  
Ne hesap, ne hesapçı, ne belli san<sup>141</sup> var,  
Kişi bilmez, ne sevdaya rastladım.*

*Başa bağlayıp divanelik kemendin,<sup>142</sup>  
Koşup da yetiştim aşkın semendin,<sup>143</sup>  
Al şaraba el uzattım emendim,<sup>144</sup>  
Durusun içmişler,<sup>145</sup> tortuya rastladım.*

<sup>141</sup> San: Miktar, sayı. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 713; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 238.

<sup>142</sup> Kement: a) Uzaktaki bir kimseyi (düşmanı) veya geyik vb. hayvanları tutmak için atılan ucu ilmikli ip. b) Hayvanlara takılan yular. c) Dîvan edebiyatında Sevgilinin saç kıvrımı, zülfü. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 418; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 21.

<sup>143</sup> Sement: Kula at, güzel, süratlı ve çevik at. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 740; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 256.

<sup>144</sup> Emenmek: Tamahkâr olmak. Özellikle yenilip içilen bir şeye göz dikmek. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1106-1107; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 351.

<sup>145</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kıta “Durusun içtim” yani sıvının temiz olanını içtim şeklinde geçerken, Türkmençe kaynaklarda ise “Durusun içmişler” yani temiz olan sıvıyı başka birileri içmiş ki, daha sonra Mahtumkulu, o sıvının dibindeki çamura yani tortuya rastladığını

*Mahtumkulu derler benim adıma,  
 Âlem elin ısıtır görse odumu,  
 Ey, yârenler, kime diyem dâdımı,  
 Başım çıkmaz, ne sevdaya rastladım.*<sup>146</sup>

Mahtumkulu bunlara ilaveten, “*Sen Kalk Dediler*”, “*Oldum Giryâne*”, “*Uçtum Yârenler*”, “*Uyan Dediler*”, “*Dîvâna Geldi*”, “*Külahlı Geldi*”, “*Bir Nân Getirdi*”, “*Eyyamı Gördüm*” ve “*Seyran İçinde*” gibi pek çok şiirinde bâde içtiğinden söz eder.

Müellifin rüyada bâde içmesi ile ilgili bazı görüşleri nakleden Ali Torun, rüyanın klasik planının; 1. Hazırlık Devresi, 2. Rüya, 3. Uyanış, 4. İlk Değiş evrelerinden oluştuğunu belirttikten sonra şu izahı yapar: “*Mahtumkulu’nun rüyası ve rüyada sunulan bâde konusunda bizzat kendi anlatımıyla teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle rüya motifinin kronolojik sırasını muhtelif şiirlerindeki kayıtlardan takip edebiliyoruz. Fakat Hazırlık Devresi ile ilgili Divan’da Muhtumkulu’nun herhangi bir sıkıntı yaşadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.*”<sup>147</sup> Ali Rıza Koçak da, Mahtumkulu’nda “*bâdeli âşık*”larda görülen “*hazırlık devresi*” bulunmadığı noktasında Ali Torun ile hem fikirdir. Abid Nazar Mahtum’a göre Mahtumkulu Firâkî, saz çalan bâdeli âşık değildir.<sup>148</sup>

Bütün bu değerlendirmelere binaen Mahtumkulu’nun Üveysî meşrep<sup>149</sup> bir Hakk aşığı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bâde içmiş Mahtumkulu’nun, âşıklık geleneği içerisinde ilahî aşkla özdeşleşen mutasavvıf “*sazsız bâdeli bir âşık*” şair olduğu da, pekâlâ düşünülebilir.

dillendirmektedir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 464; Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 148.

<sup>146</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 407.

<sup>147</sup> Bkz., Ali Torun, “Mahtumkulu’nun Bade İçmesiyle İlgili Bazı Düşünceler”, (ed. Abdurrahman Güzel), *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: 2015, s. 88-100, s. 91.

<sup>148</sup> Bkz., Mahdum, “Mahtumkulu Ferâğî ve Tasavvuf”, s. 206-207.

<sup>149</sup> “Bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden mânevî eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikat anlamında tasavvuf terimi” olarak bilinir. Bkz., Necdet Tosun, “Üveysîlik”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 400-401.

## 8. ŞİİRLERİNDEKİ DİLİ VE ÜSLÛBU

Kendine özgü sanatıyla Klasik Türkmen Edebiyatının belirginleşmesinde, gelişmesinde büyük ve önemli payı olan şahsiyetlerinden biri de hiç şüphesiz Mahtumkulu Firâkî'dir. Şairin yetişmesinde olduğu gibi edebî üslûbunun oluşmasında da, babası Devletmehmet Âzâdî'nin oldukça önemli yeri vardır.<sup>150</sup> Nitekim şair, babasının bu katkısıyla şöyle der:

*Dua edeyim, cevr ü cefam ekserdir,  
İlim öğreten üstad, kiblem pederdir.*<sup>151</sup>

Mahtumkulu, çok iyi derecede Arapça, Farsça ve Çağatayca bilmesine rağmen, Türkmen halkının günlük hayatta kullandığı Türkçe'ye çok yakın hatta neredeyse aynı dili kullanmıştır. Bundan dolayı şiirleri çok sevilmiş ve halk arasında yayılmıştır. Öyle ki Mahtumkulu sayesinde, Türkmen yazı dilinin temelleri atılmıştır.<sup>152</sup> XVIII. yüzyılda Klâsik Türkmen Edebiyatı Mahtumkulu Firâkî'nin yaratıcılığıyla yeni bir kimlik kazanmış ve onun ortaya koyduğu ekol kendi zamanında olduğu gibi daha sonra da, Türkmen edebiyatının gelişmesinde takip edilebilecek önemli bir yol vaziyetinde kendini göstermiştir. Mahtumkulu'nun, edebiyatta açtığı bu çığırda, kendilerini onun halîfesi olarak kabul eden Seyitnazar Seydi,<sup>153</sup> Zelîlî<sup>154</sup>, Memmetvelî Kemîne<sup>155</sup>, Mollanefes<sup>156</sup> gibi söz ustalarının yaratıcılıklarına katkısı olmuştur. Bununla ilgili

<sup>150</sup> Geniş bilgi için bkz., Aşyrow, *Magtymgulynyň Golyazmalar Derňewi*, s. 267-268; Ayrıca bkz., Sağlam, "Mahtumkulu'nun Edebî Şahsiyetinin Oluşumunda Babası Döwletmemmet Azadı'nın Etkisi", s. 128-153.

<sup>151</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 675.

<sup>152</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mahdum, "Mahtumkulu Şiirinin Çok Seviliş Yayılmasının Sebepleri Üzerine", s. 204; Erman Artun, "Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup", s. 1, [http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman\\_artun\\_sair\\_mahtumkulu\\_estetik\\_uslup.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman_artun_sair_mahtumkulu_estetik_uslup.pdf) Erişim Tarihi: 08/04/2021.

<sup>153</sup> Eline silah olarak vatanın korunması için kır at üstüne çıkan ve yazdığı şiirlerle Türkmen halkına moral veren, Türkmenlerin Ersarî boyuna mensup Seyitnazar Seydi ile ilgili geniş bilgi için bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 489-534; Ayrıca bkz., *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, c. 10, s. 449-461.

<sup>154</sup> "Vatan" denen şeyin ne derece değerli olduğunu, yaşamın mânasının bu söze bağlı olarak değer kazandığını felsefî ve didaktik bir şekilde işleyerek vatan objesini çarpıcı bir şekilde anlatan Türkmen şairi Zelîlî ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 535-574; Ayrıca bkz., *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, c. 10, s. 489-501.

<sup>155</sup> Türkmen klasik şiirini milli renkler ve felsefeler ile zenginleştiren şair Memmetveli/Mehmetveli Kemîne ile ilgili geniş bilgi için bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 439-488; Ayrıca bkz., *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, c. 10, s. 462-475.

<sup>156</sup> "Kendi kendine okunan, âhenkli ve ritimli, "Zöhre-Tahir" hikâyesini büyük bir ustalıkla yazan Mollanefes ile ilgili geniş bilgi için bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 647-696;

Türkmen halkı arasında yaygın olan bir rivayete göre edebî mahlası Kemîne olan Türkmenlerin önemli şairi, müellif hakkında, “*Mahtumkulu, şairlik söz meydanının orağını oran orakçı*”<sup>157</sup> derken, kendisi dönemindeki şairleri için ise, “*Biz hoşacı*”<sup>158</sup> demektedir. İlköğretimini köy okulunda Mahtumkulu’ndan alan ünlü Türkmen şairi Zelîlî de “*Başak buğdayı temiz olur*”<sup>159</sup> diye Memmetveli Kemîne’nin sözünü tamamlamıştır.<sup>160</sup>

### 8.1. Siyasi ve Sosyal Olaylara Yaklaşımı

Şiirleriyle halkın hallerine, hislerine ve gönüllerine tercüman olan Mahtumkulu, yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve ekonomik problemlerine şiirlerinde bütün çıplaklığıyla yer vermiştir. Bu anlamda yaşadığı devrin siyasi ve sosyal olaylarına âdeta ayna tutmuştur. Bundan dolayı o dönemin siyasî ve sosyal olaylarını incelemek, günümüz Türkmenistan’ının içtimâî yapısı hakkında araştırmalar yapmak isteyen sosyal bilimcilerin, Mahtumkulu’nun şiirlerine de mutlaka müracât etmeleri ve onun tespitlerini “*kültür sosyolojisi*” ve “*edebiyat sosyolojisi*” açısından değerlendirmeleri gerekir.<sup>161</sup>

Müellifin bu tarz şiirleriyle amaçladığı şey, Türkmen boylarının birleşmesi, ülkede barış ve istikrarın sağlanmasıdır. Bu anlamda Mahtumkulu, “*Türkmenin*”, “*Türkmen Binası*”,<sup>162</sup> “*Yaşımız*”, “*Döker Bolduk Yaşımız*” gibi pek çok şiirinde, bu hususları incelemiş, Türkmen boylarının birleşerek bağımsız bir devlet kurma çağrısı yapmıştır. Konuyla ilgili şair şöyle seslenmektedir:

*Kurduğum binayı biliniz, bu zeminin mihıdır,*

Ayrıca bkz., *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, c. 10, s. 511-521; Mollanefes’in “Zöhre-Tahir” destanından parçalar için bkz., s. 521-536.

<sup>157</sup> “Mahtumkulu, şairlik söz meydanının hasadını biçip gitti.”

<sup>158</sup> “Şimdi biz onun sadece yere düşen başaklarını topluyoruz.”

<sup>159</sup> Bkz., Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1”, s. 88.

<sup>160</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 6, 9.

<sup>161</sup> Geniş bilgi için bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 13-14; Ayrıca bkz., Mustafa Aksoy, “Tarih-Kültür-Edebiyat Bağlamında Mahtumkulu”, *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, 40-43.

<sup>162</sup> Youssef Azemoun, “Yazmalarda Bulunmayan ve Mahtumkulu’na Ait Olduğu İdda Edilen Şiirlerden Örnekler” başlığı altında “Türkmen Binası” şiirine değinirken, Mahtumkulu’nun yazma nüshalarındaki şiirlerinde “Türkmen” sözünün bir defa bile kullanılmadığına dikkat çeker. Detaylı bilgi için bkz., Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-2”, s. 9-11.

*Sağlam sütunlar ile dâimîdir, Türkmen binası.*<sup>163</sup>

*Türkmenler bağlasa bir yere beli,  
Kurutur Kulzum 'u, Deryâ-yı Nil 'i,  
Teke, Göklen, Yomut, Yazır, Alili,  
Bir devlete kulluk etsek beşimiz.*<sup>164</sup>

Yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntılara duyarsız ve bîgâne kalmayan ve bu konuda halka çıkış yolu göstermeye çalışan Mahtumkulu, “*Türkmen'in*”<sup>165</sup> isimli şiirinde, Türkmen boyları arasındaki çekişmelere son verildikten sonra, onların bir ideal etrafında birleşmesi ve kuvvetli devlet kurmalarını sağlamak için görüşlerini ortaya atmaktadır. Ona göre, Türkmenlerin gönlü, kalbi ve akli bir olursa; bir sofrada yemekler yenirse, işte o zaman Türkmenlerin ikbali düzelecek ve hiçbir engel onları durduramayacaktır. Mahtumkulu bu şiirinde “*sofra*” kelimesini “*Türkmen Birliği*”<sup>166</sup>ni ifade eden bir imge olarak kullanmıştır. Zira “*sofra*”; Türk İslâm kültüründe kadîmden beri kaynaşmanın, birlik ve beraberlik içinde olmanın, dostluğun ve barışın ifadesi olagelmıştır. Bu kültürü çok iyi bilen Mahtumkulu, şiirlerinde bu metaforu başarıyla kullanmıştır. Türkmenlerin birlikte hareket etmeleri için duyduğu arzuyu; “*Bir sofrada beraber, birlik içinde yemekler yense!*” diyerek dile getirmiş ve “*birlik*” düşüncesini bu şekilde somutlaştırmıştır. Bu somutlaştırma ise onun şairlik kuvvetinin önemli bir göstergesidir.<sup>167</sup>

*Gönüller, yürekler bir olup başlar,  
Çıksa ordu, erir topraklar taşlar,  
Bir sofrada hazır kılınsa aşlar,*

<sup>163</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 801.

<sup>164</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 685.

<sup>165</sup> Youssef Azemoun, “Mahtumkulu’na Ait Olmayan Şiirler” başlığı altında “Türkmenin” şiirine değinirken, Mahtumkulu’na mal edilen ve en çok tartışma konusu olan şiirin “Türkmenin” isimli şiir olduğunu söyler ve bunu Kılıç Mülliyev’in Mahtumkulu’nun şiiri diye sunduğunu belirtir. Detaylı bilgi için bkz., Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1”, s. 109-116.

<sup>166</sup> “Türkmen Birliği” ile ilgili geniş bilgi için bkz., Soner Sağlam, “On Sekizinci Ve On Dokuzuncu Yüzyıl Türkmen Şiirlerinde ‘Türkmen Birliği’”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/13 (2013): 1329-1342.

<sup>167</sup> Bkz., Sağlam, “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, s. 165-166.

*Yaver gider şansı yüce Türkmen'in.*<sup>168</sup>

İlâveten Mahtumkulu bu şiirin devamında “*Türkmen birliği*” konusunu ele alırken, meseleyi bir de sıra dışı, derin ve mânevî bir perspektifle ele alır. O da müellifin “*Nazarım gayra düşmez, gönlüm eğlenmez*” diyerek, zihinlere “*aynîleşmek mi? yoksa gayrîleşmek mi?*” sorusu gelen, keşif yolculuğu yelpazesinin ihtişamını gözler önüne sermesidir. Nitekim bir toplumun mâzî ve geleneğe dair neredeyse hiçbir âdiyeti/bağı kalmayacak şekilde değişmesi bir gayrîleşmedir ki, bu değişim de bir tağayyur, yabancılaşma, başkası olma, transmutasyon geçirme şeklinde tezahür etmektedir. Bu kelimenin zıddı olan aynîleşme ise, insan kişiliği hakkındaki özdeşlik, benzeme, benzetme, benimseme, bütünleşme, ayniyet, tıpatıp uyma, mutâbakat, identification denilen ve sevilen biriyle aynîleşme ameliyesinin mahiyetini gösteren psikolojik bir keşiftir.<sup>169</sup> İşte Mahtumkulu’nun parmak bastığı konu da toplumun kültür yıkımına maruz kalacağı gayrîleşme, yabancılaşma, başkası olma, transmutasyon geçirme gibi hallerin ortaya çıkması<sup>170</sup>, na karşın, milli kültür kimliğine sahip çıkmasıdır. Halka seslenmeden evvel, kendi iç âleminde vatan duygusunu içselleştirme gayretinde olan bu milli kimliğine sahip çıkan şair şöyle der:

*Sarhoş olup çıkar, ciğer dağlanmaz,  
Taşları söküp kırar, yolu bağlanmaz,  
Gözüm gayra düşmez, gönül eğlenmez,  
Mahtumkulu, söyler çalı Türkmen'in.*<sup>171</sup>

*Gel, ey, gönlüm, sana nasihat kılam:*

*Vatanı terk edip, gidici olma!*

*Kendinden eksik bir gayrı nâmerdin*

<sup>168</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 469.

<sup>169</sup> İnsan kişiliği hakkındaki aynîleşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz., İrfan Gündüz, “Tasavvufî bir terim olarak RABITA”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989): 243-274; Ayrıca bkz., Sevim Arslan, “Muhabbet Râbitası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 49-70.

<sup>170</sup> Bireysel ve toplumsal değişim ile ilgili detaylı bilgi için bkz., *Rahle Eğitim ve Kültür Dergisi Sayı: 37*, İstanbul: Matsis Matbaa Yay., 2010-Kış.

<sup>171</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 469-470.

*Hizmetinde kulluk edici olma!*<sup>172</sup>

Türkmen toplumunun yaşadığı dönemin olaylarına, dar anlamda Türkmen, geniş anlamda Türk tarihine yön vermiş kişilerden biri olan Mahtumkulu, Ahmed Yesevî Hazretleri hikmetlerinin fonksiyonunu kendi şiirlerine yüklemiş ve topluma kazandırmak, vermek istediği davranışları, edindirmek istediği ve toplumun edinmek zorunda olduğu milli değerleri şiirleri aracılığıyla insanlara aktarmıştır. Nitekim kendinden önce meydana gelen ilmi müktesebat ve tecrübelerden beslenen bilinçlenme, toplumu değiştirme, dönüştürme, toplum bilincinde var olan amaca yönelme ve ulaşma sonucunu getirir ki Mahtumkulu, bunu başarabilmiş nadir şahsiyetlerdendir. Zirâ şair, yaşadığı dönem içinde ümmet zihniyetinin hâkim olduğu bir ortamda şiirleriyle Türkmen kimliğinin oluşmasına fikrî katkı sağlamıştır.<sup>173</sup>

Şiirlerinde ekseriyetle Türkmen boylarını hep beraber hareket etmeye ve “*Türkmen birliği*”ni oluşturmaya çalışan Mahtumkulu’nun, sahip olunan mevcut milli kültür kimlik ve değerler koordinat sistemindeki gayrîleşme/değişimine muhâlif olmasının ana sebebi ise dinî değerlerin, milli ve vatanın muhafazasıdır. Mahtumkulu, sadece vatan demekle kalmamış, aynı zamanda dîn-i mübîn-i İslâm hakikatleriyle halkının millî geleneğini etle tırnak, ilikle kemik gibi birbiriyle bütünleştirmiş ve özdeşleştirmiştir. Zirâ Türkmenlerin güçlenmesi ve gelişmesiyle beraber İslâm dininin de güçleneceği ve gelişeceği söz konusuydu. Kibleye dönerek yüzünü namazlarıyla nurlandıran müellif, “*bir bütünün tamamlayıcı unsurları*” olarak gördüğü din, millet ve vatan konularına şöyle parmak basmıştır:

*Kibleye döner yüzüm,*

*Yalan değildir sözüm,*

*Mahtumkulu der, gözüm*

*Gayrı vatana düşmez.*<sup>174</sup>

*Dostlar! Kullarını yaratan Allah,*

<sup>172</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 275.

<sup>173</sup> Mahtumkulu’nda Türklük ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Ayşe Yücel Çetin, İsmet Çetin, “Mahtumkulu Düşüncesinde Türklük”, (ed. Abdurrahman Güzel), *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: 2015, s. 82-88.

<sup>174</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 76.

*Akıldan ayırıp, cüda etmesin.  
Verdiği aklın alıp, Neûzübillâh,  
Mal-mülk ile tahtın talan etmesin.*

*Vatandan ayrılan beyler uzlaşıp,  
Safa ile geçen ömrün söyleşip,  
Ah çekip, dönüp arkayı gözleşip,  
Milleti bu yurttan ihraç etmesin.<sup>175</sup>*

*Mahtumkulu, gördün iyi yamanı,  
Yalancının olmaz andı imanı,  
Bir ak eve varsan, almaz mihmanı,  
Herkesin kendi ili vatanı iyidir.<sup>176</sup>*

Tasavvuf terbiyesi “ben” duygusunu yok etmeye çalışır. Yıkılan “ben”in yerini, bazen din duygusu, bazen de vatan ve millet aşkı alır. Mahtumkulu’nun “merd” veyahut “merdâne” olarak adlandırdığı kişi ya da tip, daha çok vatan ve millet aşkı ile dolu olan kimselerdir.<sup>177</sup> Bir dil ve bir millî bilinç dâhisi olan Mahtumkulu’nun din, vatan ve millet aşkı oldukça üst düzeydedir. Şairin bu görüşünü, ulema ve evliyalar yurdu olan Kastamonu’da yaşayıp geçen, tasavvuf meşrepli büyük âlim ve velî, Mehmed Feyzi Efendi Hazretleri (1912-1989)’nde de görmekteyiz. Türk Birliğinin ayakta kalması için “üçlü sacayağı”nı esas alan Mehmet Feyzi Efendi, bu konuya dair, *a) Hamiyet-i Diniye/Dini ve mukaddesatı koruma gayreti, b) Hamiyet-i Millîye/Millî değerleri koruma gayreti ve mefkûresi, c) Sadâkat-ı Vataniye/Vatanın muhafazası, güçlenmesi, gelişmesi ve bölünmezliği yönündeki düşünceler, çalışmalar ve çabalarındaki samimiyet duygusu* değerlerine bir bütün olarak sahip çıkılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.<sup>178</sup> Nitekim Mehmet Feyzi Efendi Hazretlerinin tespitine göre, “*mefâhir-i dîniye, mefâhir-i millîye ve sadâkat-i vataniye*” yani dinî değerlere, millî değerlere ve vatana birlikte sahip çıkarak, onlarla âdeta aynîleşmek ve bütünleşmek, bu üçlünün ayrılmasına asla müsaade edilmemelidir. Zirâ bu üçlü bir

<sup>175</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 476.

<sup>176</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 576.

<sup>177</sup> Bkz., Temizkan, “On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”, s. 179.

<sup>178</sup> Detaylı bilgi için bkz., Musa Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi’den Feyizler*, 1. Baskı, İstanbul: 2016, Yayıncı Kuruluş Hilal Kitap Kırtasiye, c. 1, s. 8-10, 203-221.

arada oldukça onulmayacak, tedavi edilmeyecek hiçbir yara ve hastalık kalmayacaktır.<sup>179</sup>

## 8.2. Zamane Eleştirisi

Mahtumkulu Firâkî yaşadığı dönemde; halkını düşünmeyen acımasız beylere, halka hizmet yerine onları sömüren yerel idarecilere ve din adamlarına, çalışmak yerine tembellik edenlere, tefecilere, esrar içmek gibi zararlı alışkanlığı olanlara, açgözlü zenginlere vb. şahit olmuştur. Nitekim tenkit şiirleriyle karşılaştığı bu olumsuz durumları eleştirmiş olan şair, ideal olan sosyal düzeni göstermeye çalışmıştır.<sup>180</sup>

*Kim gam çekti, kim ağladı, kim güldü,  
İşretli bir güzel zaman kalmadı.  
Kimin bahtı yattı, kiminki kalktı,  
Kimseye huzurlu devran kalmadı.*

*Mahtumkulu, kenara çek özünü,  
Açık bil, oyarlar iki gözünü,  
Dinleyen yok, boşa deme sözünü,  
Şimdi senden haber alan kalmadı.<sup>181</sup>*

Halkın rehberi ve savunucusu olan Mahtumkulu, efkâr-ı umûmiyenin/kamuoyunun görüşlerinin bir tür yansıması olan halkın uğradığı her türlü haksızlığı, zulmü, kıtlığı ve yoksulluğu gibi zamanesindeki bütün aksaklıkları şiirlerinde yansıtmaktadır.<sup>182</sup> Örnek olarak şair, dönemin adaletsiz ve zalim yöneticilerini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Hâlbuki şair, bu aristokrat beyleri eleştirmek yerine onları överek, onların konaklarında, saraylarında rahatça yaşayabilir ve zengince bir hayat sürebilirdi. Fakat Mahtumkulu, faziletsiz ve zalim beyleri övmek yerine, ezilen, cefa çeken halkının yanında bulunmuş<sup>183</sup> ve özellikle egemen sınıfın temsilcileri olan şahlar, hanlar,

<sup>179</sup> Bkz., Bekir Tatlı, *Mehmet Feyzi Efendi'de Sunnet ve Millî Birlik Anlayışı*, 1. Baskı, Ankara: Altınordu Yay., 2018, s. 110-112.

<sup>180</sup> Sağlam, "Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", s. 167.

<sup>181</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 350.

<sup>182</sup> Bkz., Artun, "Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup", s. 3.

<sup>183</sup> Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 161.

beyler, idareciler, fakirlere iyilik etmeyen ve cömert olmayan zalim zenginlere karşı korkmadan ve çekinmeden tenkitlerini dile getirmiştir. Mahtumkulu'nun, kan dökücü ve zalim yöneticileri hedef alan mısraları, kan dökücü beylerin kılıçlarından daha keskin olup,<sup>184</sup> kötü yöneticileri eleştirmekle basiretsiz idarecileri de uyararak, aristokrat kesimin zulmünü açıkça gözler önüne şöyle sermektedir:

*Gömüldü deryalar, yıkıldı dağlar,  
Yetim gözyaşın dökmeye başladı.  
Yolludan olan haramzâde beyler,  
Yurdu bir yandan yıkmaya başladı.*<sup>185</sup>

*Soysuzlara beylik gelse bir günde,  
Alır avın, salar kuşun anlamaz,  
Sözleri yürüyen amansız beyler,  
Garibin gözdeki yaşın anlamaz.*<sup>186</sup>

Türkmen halkı kendi yöneticilerinden kötü muamele gördüğü gibi, komşu devletlerin saldırılarına da maruz kalmıştır. Şair, halkına cebir ve sitem eden hem kendi han ve beylerini hem de topraklarına dışardan gelen derebeylik güçlere karşı tenkitli bir şekilde yüksek nidâyla haykırmaktadır:

*Azmıştır Göklen hanları,  
Çok görmüş bize halleri,  
Sürdü geçti tüm malları,  
Göz dikip durmalı oldu.*

*Mahtumkulu, koruma can,  
Belini sar, zırhını kuşan,  
Haddi aştı bu zalim han,  
Ahir tuzak kurmalı oldu.*<sup>187</sup>

<sup>184</sup> Bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 20.

<sup>185</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347.

<sup>186</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 661.

<sup>187</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 250.

*Bugün şâhsın, yarın fakir olursun,  
Elden gündən, dinden cüda olursun,  
Bir gün canın çıkar, feda olursun,  
Kazanmışsın çok günahı sen, Fettah.*

*Sen Türkmen'in il gününü soldurdun,  
Kanlar döküp, güzel yurdum doldurdun,  
Şehitlerin başını, sen kaldırdın,  
Unutursun tahtı şanı sen, Fettah.<sup>188</sup>*

Mahtumkulu, “*Gayr-i adaletli hâkim, han u sultan istemem*”<sup>189</sup> redifli şiirinde olduğu gibi, pek çok şiirinde de devrinin adaletsizliğini eleştirir, fakir ve fukaraya yapılan zulmü teşhir eder:

*Kimi beyliğinde düşmez eyvandan,  
Kimi yoksullukta inler hep candan<sup>190</sup>*

*Kiminin her evde hazırdir aşı,  
Kimiler hums olup, yatıp gidiyor<sup>191</sup>*

*Kalmadı adalet bey ve hanlarda,  
Yurda zülüim sitem doldu yârenler.<sup>192</sup>*

*Dâdhâhlar<sup>193</sup> kalkarak, yüzü sarartıp,  
Kim töreyi bulup, rengi kızartıp,*

<sup>188</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 344.

<sup>189</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 724.

<sup>190</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 610.

<sup>191</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 612.

<sup>192</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>193</sup> Dadhâh: a) Adaleti isteyen, adaleti talep eden; b) kendine zulüm edildiği için hakime başvuran kişi; c) Âdil demektir. Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “âdiller” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki âdil olan yani adaleti kendinde barındıran kişinin yüzünün sararması söz konusu olmayacağı gibi sonrasında gelen mâna ile uyşamamakta ve okuyucuyu da çelişkiye sürüklemektedir. Araştırmamızda bu kelimenin üç mâna içerdiği ve şiirde geçen mânanın da “âdil” değil, adaleti isteyen, adaleti talep eden kişi anlamındaki “dâdhâh” kelimesi daha uygun görüldüğü için tercih edilmiştir ki, hâl böyle olunca çelişki ve anlaşmazlık da ortadan kalkmaktadır. Dâdhâh veya dâd-ı hâh kelimesi ve şiir için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүриши Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 245, 253; III бөлүм, с. 851; Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындысы*, I jilt, s. 336; II. jilt, s. 286.

*Zalimler mazluma sırtın kabartıp,  
Kamçısından hanlar saçmaya durdu.*<sup>194</sup>

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın beş şartından biri olan ve aynı zamanda diğer İslâmî ibadetlere nazaran sosyal yönü daha ağır basan bir ibadet türü olan zekât, etkin bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma vasıtasıdır. Zekât, zengini bencillik, kibir, haset, hırs, başkalarını hor görme, şükrü unutturan nankörlük, din kardeşlerinin sıkıntılarına ilgisiz kalıp toplumdan uzaklaşma, yardımlaşma ve dayanışmayı terk, mal ve paranın cazibesine kapılıp dinî, ahlâki ve vicdani sorumluluklardan uzaklaşmak gibi ekonomik ve hissi uçurumlardan bertaraf etmektedir. Aynı zamanda zekât, zenginle fakiri birbirine yaklaştıran ve aralarında köprü kuran bir ibadettir.<sup>195</sup> Mahtumkulu da, hissi ve ekonomik uçurumları gideren bu sosyal dayanışmaya uymayan yani zekât vermeyen zengini, şiirlerinde şiddetle yermektedir:

*Zengin zekât vermez, olmuştur tefeci,*<sup>196</sup>  
*İl içinde çoğalmıştır hasetçi,  
Ömür geçmiş, gaflet içre kibirli mağrûr,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.*<sup>197</sup>

Fahr-i Kâinat Efendimiz (s.a.v.)'in, “*Yedi şey gelmeden önce sâlih ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı, ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi olan Deccâl'i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet hepsinden daha dehşetli ve daha acıdır*”<sup>198</sup> buyruğu gereği, Müslümanlar hem dünya, hem de âhiretleri için salih amel işlemek için çaba gösterirler. Nitekim hiç tükenmeyecekmiş gibi devam eden dünya hayatının ve dünya nimetlerinin ansızın

<sup>194</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 642.

<sup>195</sup> Zekâtın zenginle fakiri birbirine yaklaştıran, aralarında köprü kuran bir ibadet olduğuna dair geniş bilgi için bkz., Hüseyin Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1997): 347-359; الزكاة قنطرة الإسلام “Zekât İslâm'ın köprüsüdür” (Beyhakî, *Şuab*, III, 20, 195; Heysemî, III, 62).

<sup>196</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “cimri” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki bu kelimenin aslı “cimri” değil, fâizle ödünç veren tefeci anlamındaki “süthor”dur. Süthor kelimesi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 776, Şiir için bkz., III бөлүм, с. 980.

<sup>197</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 432.

<sup>198</sup> Tirmizî, *Zühd*, 3.

bitebileceğine parmak basan Mahtumkulu da, azdırıp saptıran zenginlik gelmeden evvel, zenginlere zekâtlarını verme konusunda çeşitli uyarılarda bulunmaktadır.

Mahtumkulu'na göre, sosyal yönü daha ağır basan zekât verilmediği takdirde, Müslüman olan zenginın mahşer günü vereceği hesaplarından biri olup, zekâtsız olan mallar, mahşer günü zenginın karşısına mâr/yılan olarak çıkacak ve onların karnı da yılan ve çıyanlar/akrepler ile dolu dağ gibi olacaktır. Hâl böyle olunca nefislerine kurban olarak zekâtını vermeyen katı yürekli zenginler, kıyamet günü Yaradan'dan uzak kalacaktır. Böyle kimselerden ise Hüdâ dahi bîzârdır. Mahtumkulu, hesap ve kitabın kulların önüne verildiği o mahşer günü, cehennemi dolduran zekâtsız zenginın halini nasıl göreceğimizi<sup>199</sup> ve onun ne durumda olacağını açık bir şekilde gözler önüne şöyle sermektedir:

*Mihnetle mal yığan varlıklı zengin,  
Evvel hayrın olsa, gönder özünden!  
Yığıp, zekât vermezlerin hâli vay,  
Yarın doyunur cehennem közünden.*<sup>200</sup>

*Mahşer günü şikâyetçi elinden,  
Zekâsız yığılan malı bendenin,*<sup>201</sup>

*İller, beyan etsek cehennemini,  
İçinde zekâsız bâylar görürsün.*<sup>202</sup>

İnsanlar arasında sevgi, muhabbet, yardımlaşma ve adaletin şart olduğunu belirten Mahtumkulu, “Ömer padişah oldu adalet ile”<sup>203</sup> diye, Hz. Ömer (r.a.)’a telmihte bulunarak, onun “Emiru’l-mü’minîn” ünvanına adaletle sahip olduğuna dikkat çekerek, anlatımını da güçlendirmektedir. İdarecilere karşı *dâd-ı hâh* olan şair, onların halka karşı adaletli olmalarını şöyle dile getirir:

<sup>199</sup> Şiirler için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 272, 314, 444, 492, 533.

<sup>200</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 444.

<sup>201</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 467.

<sup>202</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 494.

<sup>203</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 606.

*Fermanları revan hanlar, sultanlar.  
İl ulusa bir adalet gerektir.*<sup>204</sup>

Mahtumkulu'nun önemli bir eleştiri konusu da, ilmi ile âmil olmayan ve şerîata riayet etmeyen din adamlarıdır. Bunlar, din ehli olmayan boynu kalın, kelli felli, cahil mollalar, rüşvet alan kadılar,<sup>205</sup> üst makamdaki kişilere makamlarından dolayı hürmet eden ve onları öven hocalar, idari atamalarda kayırmacılık yaparak, dinî sömürü aracı olarak kullanıp menfaat karşılığında yanlış fetva veren müftülerdir. Müellif bu kesimleri hiç çekinmeden eleştirir. Zîra “*din olgu*”su insanlar nezdinde özel bir yere sahip olup, yukarıda bahsi geçen yapay ve sahte din adamlarının bu tavırları, halkın mânevî hislerini sarsmaktadır.

Mahtumkulu'nun genel görüşü, din ehli olan ulvî zatların yolundan gitmektir. Fakat onun tenkitçi silâhının aldığı nişân ayarı, sûfî erbâbının bütününe değil, bilâkis, şerîata aykırı olan ve görüşleri bozulan ve özellikle kendi zamanesinde yaşamış olan sahte din adamları olmuştur.

*Söylemek vaciptir, işitmek sevap,  
Yaratan herkese düz vermiş cevap,  
Günümüz sofusu yalancı, kezzap,  
Vadesi, ikrarı yalan değil mi?*<sup>206</sup>

Şairin, şerîata aykırı davranan din adamlarını eleştirdiğini, “*Kara Döndü*”, “*Tutmaya Başladı*”, “*Dökmeye Başladı*”, “*Gezmeye Başladı*”, “*Geldi Yârenler*” ve “*Güzel Günler Gelmedi*” gibi redifli şiirlerinde ağırlıklı olarak görmekteyiz. Mahtumkulu'nun eleştiri kaleminin ucunda, dîn-i mübîn-i İslâm'ın îcaplarını çok iyi bildikleri ve ilimleri çok fazla olduğu halde, “*Meselüllezîne hummilû't-tevrâte sümme lem yahmilûhâ ke meseli'l-himâri yahmilu esfârâ*”<sup>207</sup> âyet-i kerîmesi gereğince, ciltlerle kitap taşıyan merkebin hâline benzeyen yani ilimleri ile amel etmeyip âlim görünen kimseler yer

<sup>204</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 605.

<sup>205</sup> Osmanlı padişahı IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü ile ilgili devlet katında yapılan bazı işler karşılığında alınan paranın rüşvet değil ücret olduğu görüşü belirtmişlerdir. Kadızâdeliler için bkz., Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 100-102.

<sup>206</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 383.

<sup>207</sup> el-Cum'a, 62/5.

almaktadır. Müellife göre, asıl ilmi ile amel edenler âlim olup, amel etmeyenler ise zâlimdir. Bunlar “*Kitâbun enzelnâhu ileyke mübârakün liyeddeberû âyâtihî ve liyetezekkera ulu’l-elbâb*”<sup>208</sup> âyet-i kerîmesine muhatap olan ve nefisleri peşinde çalışıp çabalayıp nefislerine yenik düşen hevâperest kimselerdir. Mahtumkulu, bahse konu olan bu âlimleri yerden yere vurmaktadır:

*Âlimler ilmine amel etmedi,  
Kur’an açıp, mânasına yetmedi,  
İle söyler, özü birin tutmadı,  
İlden pinhan günah kıldı, yârenler.*<sup>209</sup>

*Getirir âlim sözüne işbu cahiller bedel,  
Bir nice âlimler öz ilmine kılmazlar amel,  
Nefs işine cehdedip, eyler namazına hayal,  
Kimseler sanmaz birader, geldi diye sıra meğer,  
Ey, yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.*<sup>210</sup>

*Adamın yahşisi âlimdir,  
Amel etmezse zâlimdir.*<sup>211</sup>

Mahtumkulu’nun tenkit oklarından biri de, dinden sapmış sahte kılıklı, kibirli ve hevâperest molla<sup>212</sup>lardır. Müellife göre, camide cemaat olmadığından dolayı namaz kılmak için okunan ezan kuru bir sestir. Zîra camî cemaati ile ilgilenmeyen ve halkın ahvâlinden hâl hatır sormayan bu mollalar, kendi zevkleri peşinde koşmaktadır. Şair, bu kimselere şu şekilde haykırmaktadır:

*Mollalar etmedi ilmiyle amel,*

<sup>208</sup> Sâd, 38/29.

<sup>209</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>210</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 738.

<sup>211</sup> Bu şiir redifî Türkiye Türkçesine çevrili olan kaynak eserimizde geçmemekle beraber, Türkmençe olan kaynaklarda mevcuttur. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 57; Berdimuhamedow *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 61.

<sup>212</sup> Arapçada “mevlâ” kökünden türemiş olan “efendi”den mûla/monla/molla kelimesi, dini ilmi olan efendi, büyü kadı, âlim gibi anlama gelir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 525.

*Şeriat işine eyleme cedel.*<sup>213</sup>

*Cemaatsiz ezan bir kuru sestir,  
Pek çok molların ilmi de hebes*<sup>214</sup>*tir,*<sup>215</sup>

İnsanlara ağlarcasına el açarak para isteyen, zekât toplamak için kapı kapı hatta dış illeri dahi dolaşmaya çıkan ve din tüccarları olan, aynı zamanda yapıp ettiklerine bakmadan, kendilerini bu dinin efendisi sayan ilimsiz mollalar, başlarına sarıklarını sararak helâl haram<sup>216</sup> demeden aç kurtlar gibi halka saldırmaktadırlar. Yapılan bu davranışlara sessiz kalmayan şair, bu ahlâksızlığa karşı olan tavrını şu şekilde ortaya koymaktadır:

*Mahtumkulu, başa sarar sarıklar,  
Aç kurt gibi nice mollalar,  
Helâlden, haramdan toplayıp mallar,  
Her ne bulsa, hep tıkmaya başladı.*<sup>217</sup>

*Arşa çıktı nâleler,  
Harama döndü mallar,  
Bu zamanda mollalar,  
Koşar, zekâti arar.*<sup>218</sup>

*Bu zamanda molla, müftü hepsi,*

<sup>213</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 431.

<sup>214</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde, “heves” şeklinde geçen bu kelime istek, arzu ve meyil gibi anlamlara gelir. Türkmence kaynaklarda ise bu kelime, “hebes” şeklinde geçer. Arapça’da “abes” kelimesinden türeyen hebes; boş, bîhudâ, anlamsız ve faydasız iş gibi anlamlara gelip, mâna bakımından daha uygun görülmüş ve tercih edilmiştir. Hebes için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дüşүндүришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 940; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 561; Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 342; II jilt, s. 288.

<sup>215</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347.

<sup>216</sup> Kur’ân’a inandık mü’miniz derler

Helâlden tatlıca harâmı yerler

Bütün dünya-perest civânlar pîrler

Nerde var İslâm îmâne bir bak. (Şiir için bkz., Muhammed Lutfi Efendi, *Hulâsâtu’l-Hakâyık ve Mektubât-ı Muhammed Lutfî*, İstanbul, 1974, s. 249).

<sup>217</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347.

<sup>218</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 67.

*Zekât diye il gezmeye başladı.*<sup>219</sup>

*Kimler tutar olsa yahşi niyeti,  
Müftü niyeti bozmaya başladı.*

*Bu zamanda molla, müftü hepsi,  
Zekât diye il gezmeye başladı.*<sup>220</sup>

“Veresetü’l-enbiyâ/Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”<sup>221</sup> hadîs-i şerîfine telmihte bulunan şair, peygamber makamında oturan kadı’nın rüşvet almasından yakınmaktadır:

*Peygamber yerinde oturan kadı,  
Rüşvet için elin açmaya durdu.*<sup>222</sup>

Halka imanı değil, şekli öğreten mollaların bu keyfî davranışları, Mahtumkulu’nu rahatsız edip gözüne batmaya başlar. Nefislerinin emirlerine yenik düşen, kibirli ve bencil mollalar, şairin tenkitlerinden rahatsızdır ve onun Hakk dediği kelâma “*Onun sözü galat/yalan*” diyerekten saldırıya geçmektedir. Bu ahvâle sessiz kalmayan müellif şöyle der:

*Mollalar yalan der benim sözüme,  
Mürekkeple, kara çeker yüzüme,  
Ettiği iş dürtülür hep gözüme,  
Kur’an’a hadis yazmaya başladı.*<sup>223</sup>

*Hakk sözüme derler mollalar galat,  
Yalan söze ise ederler hürmet,  
Yemin edip, erittiler, gör, polat,*

<sup>219</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 348.

<sup>220</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 348-349.

<sup>221</sup> Ebû Dâvûd, *Sünen*, h. no: 3641; *İlim*, h. no: 3642; Tirmizî, *Sünen*, h. no: 2682.

<sup>222</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 642-643.

<sup>223</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 348.

*Çok bekledim, güzel günler gelmedi.*<sup>224</sup>

Nefislerinin büyük arzu ve isteklerine köle olan bu mollalar hırs içerisindedir. Öyle ki bu hırsları yüzünden Kur’ân-ı Kerîm’i okumayı yani şerîfatın emir ve yasaklarını unutmuşlardır. Akıl sahibi olan bu kimseler Mahtumkulu’ndan öğüt nasihat talep etmekte, fakat ona itibar etmeyip işlerini yele vermektedirler. Yine “*Lime tekûlûne mâ lâ tef’alûn(e)/Yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*”<sup>225</sup> âyet-i kerîmesine telmihte bulunan Mahtumkulu’na göre aklını kullanmayan ve düşünüp taşınmayan sahte kılıklı mollalar, “*Lehum kulûbun lâ yefkahûne bihâ velehum a’yunun lâ yubsırûne bihâ velehum âzânun lâ yesme’ûne bihâ*” âyet-i kerîmesi gereğince, zihni melekelerini kullanmadıkları sebebiyle gözleri kör olduğu gibi âyet-i kerîmenin peşinden hemen devam eden, “*Ulâ-ike kel-en’âmi bel hum edallu ulâ-ike humu’l-ğâfilûn(e)*”<sup>226</sup> hitâbına duçar olan hayvan sürüleri gibi hatta onlardan daha da şaşkın bir vaziyette, istikametini kaybetmiş ve yolları kapanmış zavallı kimselerdir.

*Bütün mollalar olmuş hırs,  
Unutmuşlar o Kur’ân’i.*<sup>227</sup>

*Kör oldu mollalar, kapandı yollar,  
Titreşir, Kur’ân’a yetmiyor kollar.*<sup>228</sup>

*Aklı olanlar talep edip sözümden,  
İşini yele verdi, akıldan ayrıldı.*

*Kör oldu mollalar, pehlivan pirlere,  
Kadılar Kur’an, sarıktan ayrıldı.*<sup>229</sup>

Mahtumkulu, eleştirilerine şöyle devam eder:

*Kadılar hükmünü riyâ eyledi,*

<sup>224</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 365.

<sup>225</sup> es-Saff, 61/2.

<sup>226</sup> el-A’râf, 7/179.

<sup>227</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 123.

<sup>228</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 350.

<sup>229</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 355.

*Rüşvet alıp, yüzün kara eyledi,  
Özünün canına belâ eyledi,  
Kabrine yılan, çıyan doldu, yârenler.*<sup>230</sup>

Mahtumkulu, zengin-fakir farkı gözeterek zenginliklerinden dolayı asilzadeleri öven ve onlara değer biçen hocaları eleştiri süzgecinden geçirirken, “*Kim zengin bir kimseye sırf zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse, dininin üçte ikisi gider*”<sup>231</sup> hâdis-i şerîfine telmihte bulunur. Şeyh ve hocaların samimiyetsiz tavır ve tutumlarını fark eden şair, bu ahvâli kıyamet alâmeti olarak görmektedir:

*Hocalar överler asilzadeyi,  
Kıyam, Usameddin koyup adını,  
Filan kes hoca der hem evlâdını,  
Bilmem ki, yakın mı o âhir zaman.*<sup>232</sup>

*Kudretinden düştü şeyhler hocalar,  
Çaresiz, azarlı kaldı bu canlar,  
Molla oldu önce yeten nâdânlar,  
Boyu soyu hocaya çatmaya başladı.*

*Nefsten kalmadı ezan okuyanlar,  
Hacı olup Medine'den dönenler,  
Suya girdi çamura saplananlar,  
Ulustan malların çekmeye başladı.*<sup>233</sup>

Şerîat âlimlerinin yanında ikrarında durmayan devrin sofuları da, şairin eleştirisinden nasibini alır. Mahtumkulu, sûretlerindeki sûfilik alâmetlerini yeterli görüp, sîretlerini ihmal eden şeyh, pîr, derviş, mürid gibi tasavvufî kesimleri çeşitli sanatlar, mecaz ve teşbihler kullanarak eleştirmekten kaçınmaktadır:

*Kadıları şeriata bakmazlar,*

<sup>230</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>231</sup> Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, h. no: 7882/9571.

<sup>232</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 431.

<sup>233</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 346.

*Dervişleri “Hû”yla sena çekmezler,  
Mollaları kelâm söze bakmazlar,  
Sofuları gezer kîl ü kâl ile.<sup>234</sup>*

*Söylemek vaciptir, işitmek sevap,  
Yaratan herkese düz vermiş cevap,  
Günümüz sofusu yalancı, kezzap,  
Vadesi, ikrarı yalan değil mi?<sup>235</sup>*

*Bir söz dedim, bilsen bak,  
Ondan tadar oldum dayak,  
Cahil haram sofu-siyak,<sup>236</sup>  
Sarı giymiş, pîre döndü.<sup>237</sup>*

*Hocaları her kapıda bulunur,  
Mollalarına türlü töhmet atılır,  
Evliyâlık satıp, nice sofular,  
Haykırıp, göğe çıkmaya başladı.<sup>238</sup>*

*Başa bela bulunur,  
Koşan atlar sürülür,  
Kur’an görmez sofular,  
Benzemiş ulu pire.<sup>239</sup>*

*Görkü var mermerlerin,*

<sup>234</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 327.

<sup>235</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 383.

<sup>236</sup> Arapça olan siyak kelimesi, lugatte, biçim, tarz, şekil, üslûb, ifade tarzı, anlatım biçimi, sözün gelişi, akış şekli gibi mânalara gelmektedir. Kullandığımız sözlüklerde bu şiir kıtası geçmemekle beraber kelimenin mânası açıklanmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde ise, gezgin, serseri ve beyhûde şeklinde geçer. Şiirin akışına baktığımız zaman, işin ehli olmayan ve haram yiyen cahil sahte sûfiler, başına sardığı sarıklarla şekilci kalarak, kendilerini pîr saymaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 795; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 313; Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýygnyndysy*, I jilt, s. 272, 412, 541; II jilt, s. 319; Aşyrow, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 97; c. II, s. 465; Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 260, Dipnot 1.

<sup>237</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 260.

<sup>238</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 342.

<sup>239</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 43.

*İlâhîdir, yerlerin,  
Bakın, nice pîrlerin,  
Eli Kur'an'a değmez.<sup>240</sup>*

*Altın tahta kapılar,  
Devir döner kapanır,  
Şah u molla, pîr, sofular  
Millete azara döndü.<sup>241</sup>*

Kalpleri ilâhi sır cevherleri için kaynak olan sûfiler zümresi vefat edip gitmiştir. Onların tutum, davranış ve âdetlerine tâbi olan topluluk ise, azalmaya yüz tutmuştur. Mahtumkulu'na göre, tasavvufî bilgileri ve bir kısım kalıplaşmış terimleri sadece ezberleyip, kendi heveslerine göre yorumlayan zamanın şerîat yoksunu, nefsine cübbe giymiş olan nefisperest sahte sûfileri, haram ile helâl arasında fark görmez olmuşlar ve şüpheli gıdaları helâl diye yiyerek, şeytânî fikirleriyle de birtakım şeyleri keramet zannetmişlerdir:

*Sofular, nefsine bir cübbe giyer,  
Şüpheli gıdayı helâl diye yer,  
Şeytan fikri ile bu keramettir der,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.*

*Şeyhler sadaka için savaşıır,  
Bir pul için zen u perzent sövüşür,  
Evliyalar kapısında buluşur,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.<sup>242</sup>*

*Şeriatsız pîrler inek olurlar,  
Sofusu, boğa dek koşa gerektir.<sup>243</sup>*

<sup>240</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 75.

<sup>241</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 259.

<sup>242</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 431.

<sup>243</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 591.

Mahtumkulu'nun üzerinde durduğu bir toplumsal hastalık da, keyif verici maddelerin kullanımının yaygın olmasıdır. Bu yüzden tabaka/tabaga, duhân veya halk arasında çilim<sup>244</sup> diye adlandırılan, günümüz tâbiriyle sigara dediğimiz keyif verici maddelerin kullanımının zararları hasebiyle eleştirir:

*Canına kast etme, düytkeşim,<sup>245</sup> özün,*

*Yazıktır canına, sen çilim çekme!*

*Pendim bu, oruç tut, oku namazın,*

*Yazıktır canına, sen çilim çekme!<sup>246</sup>*

Müellifin sosyal hayata dair bu görüşünü açıklamadan evvel, tütünün tarihi ve dîn-i mübîn-i İslâm'daki yerini öğrenmekte fayda vardır. Zîra bir Müslüman kimliği taşıyan Mahtumkulu, “oruç tut, namazını kıl, yazık etme kendine çilim çekme” diye muhatabına nasihat ederek, bu konuyu şeriat üzerine tefsîr etmektedir. Ayrıca günümüz modern dünyası sigaranın insan sağlığına ne kadar zararlı olduğunu daha yeni yeni ortaya koyarken Mahtumkulu, iki asır evvel, tütünün yaşadığı mekâna gelir gelmez ve sigaranın insan sağlığına verdiği zararların bilimsel metotlarla tespitini yapamadığı dönem içerisinde konuya dair “geleceği öngörerek”<sup>247</sup> ona göre hüküm

<sup>244</sup> Çilim: Tütün veya günümüz tâbiriyle sigara anlamına gelir. Mahtumkulu şiirlerinde, çilim, çilimkeş veya dumankeş şeklinde kullanır. Dolayısıyla biz de bu orijinalliğini korumak adına tiryaki veya tütün gibi kelimeler yerine, çilim, çilimkeş veya dumankeş şeklinde tercih etmişizdir. Çilim kelimesi ile ilgili bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1010; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 213; Çilim ile ilgili şiirler için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 262, 470, 481, ; II jilt, s. 89-94, 96.

<sup>245</sup> Düyt: duman, toz demek olup, düytkeş ise çilimkeş yani çilim/sigara kullanan kişi anlamındadır. Bu kelime Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde “tiryakim” şeklinde geçmektedir. Tiryaki kelimesi günümüzde pek çok keyif verici maddeleri içmeye alışmış ve bu maddelere düşkün olan kimseler için kullanılır. Örneğin, tütün, kahve veya çay tiryakisi gibi. Fakat Mahtumkulu burada, özellikle çilim/sigara olduğunu kastederek, çilim kelimesi yerine “düyt” kelimesi kullanır ki bu da onun düşünce dünyasının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Düytkeş için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 288; Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 91; Düyt ile ilgili farklı yorumlar için ayrıca bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 338.

<sup>246</sup> Çilimin dumanı içe yani ciğerlere çekildiğinden dolayı, bizim oralarda çilim/sigara içmek değil, çekmek şeklinde kullanılır. Kaynak eserde “Sen Tütün Çekme” şeklinde geçmekle beraber, orijinallik açısından “Sen Çilim Çekme” şeklinde tercih edilmiştir. Şiiri için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 91; Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 333.

<sup>247</sup> Bundan kastımız bilmek değil, öngörmektir. Zîra geleceği önceden kimse bilemez sadece öngörebilir. Nitekim göklerde ve arzda insanoğlunun bilimle ortaya koyup, bütün insanların yararına takdim edemediği nice anahtarlar/hazineler vardır ki bunları ancak ve ancak Cenâb-ı Hakk bilir (el-En'âm, 6/59. en-Neml, 27/65) âyet-i kerîmeleri gereğince, insanoğlu sadece bir strateji ya da “B” planı yaparak önlem alabilir. Öngörebilmek veya yapacağımız işlere karar verebilmemiz için kalbimizin sesini dinlemeliyiz ve sezgilerimize güvenmeliyiz ki, kullandığımız metotlar, veriler, araştırmalar, gözlemler, istihbaratlar, projeksiyonlar ve vizyonlar, bilinmeyecek geleceği önemli oranda öngörebilme

vermiştir. Zira böyle bir durumu kâl ehli değil, ancak Mahtumkulu gibi takvalı hâl ehli olanlar öngörebilmektedirler.

Yeni kıtanın 1492 yılında keşfiyle birlikte anavatamı Amerika'dan Avrupa'ya getirilen tütün XVI. yüzyılda dünyaya yayılarak Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiştir.<sup>248</sup> XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında tütün mamullerini kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte siyasal tepkilere yol açan ve tütün kullanımının dinî ve hukukî hükümleri konusunda âlimler arasında etkileri günümüze kadar süren tütünün haram, mekruh ya da mubah olup olmadığı yanında, yasaklanıp yasaklanmayacağı konusu yoğun tartışmalarıyla gündeme gelmeye başlamıştır.<sup>249</sup> Hatta bu durum dinî liderlerin öncülüğünde gerçekleştirilen bir toplumsal hareket niteliği taşıyan tütünün protesto edilmesine kadar gitmiştir. 1891-1892'de İran'da yabancı bir şirkete verilen tütün imtiyazına karşı yapılan protesto buna örnek teşkil etmektedir. Tütün imtiyazına ilk tepki ise bundan doğrudan etkilenen Tahran'daki pazar (Tahran Kapalı Çarşısı) tüccarından gelir ve tütün hareketi çarşı kaynaklı bir tepki şeklinde ortaya çıkar. Tütün protestosu hareketi ise ilk defa, Ramazan 1308'de (Mayıs 1891) Fars eyaletinde tütün tüccarlarının önde gelenlerinden Hacı Abbas Urdûbâdî'nin tütün tekeline karşı Şîraz çarşısının kapatılmasına ön ayak olmasıyla başlar. Protesto ülke dışındaki İranlı aydın ve gazeteciler tarafından da desteklenir. Tütün protestosunda asıl dönüm noktasını, 1891 Kasımında Kerbelâ'daki Şîf müctehidlerinin lideri Mirza Muhammed Hasan eş-Şîrâzî'nin yayımladığı "*Bugün her ne şekilde olursa olsun tütün kullanılması İmam Mehdî el-Muntazar'a karşı savaş yapmakla aynı anlamı taşımaktadır*" şeklindeki meşhur fetvasıdır. Bu fetva kısa zamanda öyle etkisini gösterir ki, Tahran'da ve büyük şehirlerde sigara içimi hızla terkedilmeye başlar.<sup>250</sup>

---

hale getirebilsin. Örneğin, bir hocanın tembel bir öğrencisinin sınıfta kalacağını, çalışkan bir öğrencisinin ise sınavdan yüksek puan alabileceğini öngörebilmesi gibidir. Biz burada, "hocanın bilgisi yüzünden tembel öğrenci sınıfta kaldı" diyemeyiz. Zira bu bilme, nedene ve illete bağlı bir bilmedir. Mahtumkulu, kendisi de dâhil olmak üzere, "*Mahtumkulu, kimse bilmez batını*" diye bu gerçeğe parmak basmıştır. Ayrıca şair, zamanesi toplumunun fotoğrafını mükemmel bir şekilde inceleyip çekmiş ve stratejiler geliştirerek olaylara karşı önlem almaya çalışmıştır. Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 624.

<sup>248</sup> Sigaranın tarihi için bkz., Fehmi Yılmaz, "Tütün", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 1-4.

<sup>249</sup> Sigaranın dini hükmü ile ilgili geniş bilgi için bkz., Şükrü Özen, "Tütün", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 5-9.

<sup>250</sup> Tütün protesto olayları için bkz., Rıza Kurtuluş, "Tütün", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 4-5.

Türkmenlerde kendini olumsuz gösteren tütün kullanımı, Osmanlı topraklarında da kendini etkili göstermiştir. Örneğin, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını vuran ve belli bir dönem etkili olan Kadızâdelilerle, karşısında rakip olabilme cesaretini gösteren Sivâsiler arasında, tütün gibi keyif verici maddeler üzerine tartışmaya sebep olan konular ele alınmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.<sup>251</sup>

Sigara kullanmanın, İslâm âlimleri tarafından şer'î hükmü hakkında ortaya konulan görüşleri genel olarak haram, mekruh ve mubah olmak üzere üç farklı grupta sınıflandırmak mümkün olduğu gibi, bunlardan en yaygın olanı ise sigaranın haramlığını savunan görüştür<sup>252</sup> ki, bunlardan Mahtumkulu Firâkî'dir. Mahtumkulu, bir konu hakkında *nass*<sup>253</sup> bulunmamasının o konuda hüküm verilemeyeceği anlamına gelmeyeceğini, bu tür meselelerin delâlet veya kıyas yoluyla *nass*'ların umumi mânaları kapsamında değerlendirilerek bir hükme varılabileceğini, ayrıca faydalı şeylerde mubahlık, zararlı şeylerde ise haramlık ilkesinin geçerli olacağını söyleyenlere ve tütünün haramlığını savunanların çoğunluğu teşkil ettiği<sup>254</sup> gruba iştirak ederek sigara kullanmanın kesinlikle haram olduğu hükmüne varır. Nitekim müellif, “Çilim”, “Sen Çilim Çekme”, “Çilimkeş”, “Burda, Çilimkeş”, “Benzer Çilimkeş”, “Nas Atan” ve “Nâskeş”<sup>255</sup> gibi pek çok şiirlerinin tamamında, sağlığa zarar veren ve bağımlılık yapan zehirli maddelerin insan üzerindeki etkilerini hem zâhiri/bedenî, hem de bâtınî/dinî/mânevî boyuttan ele alır. Bu da onun, canına, malına ve sağlığına kasteden bî-akıl kimselere karşı olan tepkisini sergilemektedir.

<sup>251</sup> Kadızâdeliler ve Sivâsiler arasında tartışmaya sebep olan ve cereyan eden konular hakkında bkz., Begül Hudaiberdiyeva, *Geçmişten Günümüze İslam Medeniyetinde Bir Arada Yaşama Tecrübesinin Önünde Önemli Bir Engel: Tekfirci Akımlar*, (ed. Hilmi Karaağaç Aitmyrza Satybaldiev), *Uluslararası İLAMER Öğrenci Sempozyumu Bildirileri: İslâm Medeniyetinin Yapı Taşları IX-2019*, 1. Baskı, Ankara: İLAMER Yay., 2020, s. 243-252. Detaylı bilgi için bkz., Kâtip Çelebî, *Mizânü'l-Hakk Fi İhtiyârî'l-Ehakk/İhtilaf İçinde İtidal*, (ter. Süleyman Uludağ), 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2018, s. 41-122; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2017, s. 115-166; Aydın Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, 1. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s. 135-173; İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yay., 2017, s. 27-66; Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, s.100-102.

<sup>252</sup> Bkz., Özen, “Tütün”, s. 6.

<sup>253</sup> Nas/Nass: Genelde, hüküm kaynağı olması yönüyle Kitap/Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet/Hadîs-i Şerîf'in ifadeleri anlamında, fıkıh usulünde lafzın açıklık düzeyini belirtmek üzere kullanılan bir terimdir. Kısaca, Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sözü anlamındadır. Detaylı bilgi için bkz., H. Yunus Apaydın, “Nas”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII, 391-392.

<sup>254</sup> Detaylı bilgi için bkz., Özen, “Tütün”, s. 5-7.

<sup>255</sup> “Naskeş” redifli şiir, kaynak eserde geçmemekle beraber, Himmet Biray'ın hazırladığı divanda mevcuttur. Bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 217-219.

Mahtumkulu'na göre bu durum Ehad yani Cenâb-ı Hakk tarafından yasaklanıp, bu yasağı değiştirmek veya başka şekle sokup çiğnemek ise, kimsenin haddine değildir. Vaziyet böyle iken, bu hâli inkâr edenler için er geç mezara vardığında ateşle karşılaşacağına dikkat çeken şair, tutumunu şöyle ortaya koyar:

*Ey, yârenler, yasaklamıştır onu bize Ehad,  
Fikredip, zikreledi kim,<sup>256</sup> halk içre Abdüssamet,  
Tebdil etmek, yasaklayan işini bize ne hat,  
Kim ki münkir olsa, onun önünde vardır lahit,  
Söyler ki Mahtumkulu, bu bendeye nârdır çilim.<sup>257</sup>*

Mahtumkulu, sigara içenleri kısmen dilenciye benzeterek, işin vehametini ortaya koyar.<sup>258</sup> Ayrıca, Allah Teâlâ'nın bu yalancı dünyada sigara kullanan kullarına karşı mühlet tanıdığına vurgu yaparak, terazilerin kurulduğu o “heyhat” kıyamet gününde, küçücük aklıyla bildiğini yapmaya çalışan ve sigara kullanan o kimselere karşı tenkit kalemini oynatarak, onların kabirdeki hallerini şöyle anlatır:

*Hakk sana söz demez yalan cihanda,  
Ediver bildiğin burda, çilimkeş.  
Terazi kurulan heyhat gününde,  
Cevabın ne olur, orda, çilimkeş.*

*Cefalar, hasretler görür şom serin,  
Eşek dek anırıp daralır yerin,  
Ağzından gelir dumanlı kan, irin,  
Bir nişane budur sende, çilimkeş.*

*Melekler meydanda tutup oyalar,  
Ateşin içine götürür bağlar,  
Sineleri de cığır cığır dağlar,*

<sup>256</sup> Kaynak eserde “kim” kelimesi eksiktir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 26; II бөлүм, с. 605; Ашыров, *Magtymguly Eserler Ýygundygy*, II jilt, s. 90.

<sup>257</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 751.

<sup>258</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 378, 5/4.

*Çok kalırsın kara günde, çilimkeş.*

Şair, çilimkeşlere, Sırat Köprüsünden atılacaklarını ve ağır bir azaba duçar olacakları noktasında ihtarda bulunur:

*Sırat Köprüsünden atarlar seni,  
Zulmete salarlar, beklerler seni,  
Zincir, kelepçeyle bağlarlar seni,  
Azap, hasret ve hepsinde çilimkeş.*

*Endamından ağı zehir dökerler,  
Kemiğini boğum boğum sökerler,  
Koca örümcekler çıkıp çakarlar,  
Zahmı çıkmaz, kalır canda, çilimkeş.<sup>259</sup>*

Mahtumkulu'na göre can, insana emanet olup, onun kıymetini bilmek gerekir:

*Emanet canına sen kılma töhmet,  
Vefası nedir, gel, sen şimdi fehm et,  
Mahşer günü ne dersin, ver yanıt,  
Yazıktır canına, sen çilim çekme!*

İşin doğrusu, bu zararlı maddeleri terk edip Hakk'a yönelmektir:

*Terk eyle çilimi, doğru dur Hakk'a,  
Her zaman tövbe eyleyip, tut yaka,  
Derlermiş, su vermez tütene saka,  
Yazıktır canına, sen çilim çekme!<sup>260</sup>*

Müellifin sigara ile ilgili şiirlerini incelediğimizde dikkatimizi çeken hususlardan biri de, insanın imanını tehlikeye sürükleyen maddenin sigara olduğu ve sigara kullanmaya devam eden kişilerden imanın gideceğine dair bilgiler vermesidir. Şair, ilginç bir

<sup>259</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 337.

<sup>260</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 334-335.

teşbih ile imanı tilkiye, insan bedenini de ine benzetir. Dumana maruz kalmış tilki ininde duramayıp dışarı çıkıyor ise, sigara kullanan kişinin bedeninde iman bîzâr olarak orayı terk eder. Sigara ne kadar helâl ve mübah olarak kabul edilirse edilsin, İslâm'dan geçmeye sebeptir. İmanı ürkütür, cana zarar verir. Sigaraya helâl demek bir oyun ve aldatmacadan ibarettir:

*Mahtumkulu, Mevlam candan yakındır,  
Çilim bir şor sudur, ten bir zemindir,  
İman bir tilkidir, gövde bir indir,  
Tilki bile dayanmaz inde, çilimkeş.<sup>261</sup>*

*Bînamaz, rast gelir gama,  
Orada imdat yeter kime,  
Burada zor versen çilime,  
Cesette iman eğlenmez.<sup>262</sup>*

*Burnunuzla koklayıp, almayın kötü büyüyü,  
Müslümanlar, helâl diye, kılmayın bu oyunu,*

*İnansa da helâl diye, din-i İslâm'dan geçer,  
Din-i İslâm'dan geçmeye bir sebepkârdır çilim.<sup>263</sup>*

*Bu dünya fanidir, durmayıp geçer,  
Her kimse akildir, bil, ondan kaçır,  
Şeytana yol verme, imanın uçar,  
Yazıktır canına, sen çilim çekme!<sup>264</sup>*

Namazını terk eden ve gıybet edene, yaman günde sigara yoldaş olur:

*Her kimse fanide döndü yamana,  
Orda imdat eder, gelir âmâna,*

<sup>261</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 376.

<sup>262</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 267.

<sup>263</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 750.

<sup>264</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 334.

*Namazın terk eden, gıybet lisana,  
Yoldaş olur yaman günde çilimkeş.*<sup>265</sup>

İnsanın sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratan diğer zehirli ve zararlı madde ise nasıdır. Nas,<sup>266</sup> o dönemde de halk arasında (günümüzde de olduğu gibi) çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kötü alışkanlıklara olan tepkisini şiirlerinde sıkça dile getiren Mahtumkulu, sigara ve nas kullananların sonunun hem bu dünyada hem de öbür dünyada iyi olmayacağını belirtmekte ve bu bağımlılık yapan zehirli maddelerin kullanılmamasını öğütlemektedir.<sup>267</sup>

*Güya bu dünyaya geldin, gelmedin,  
Kül toplarsın dâim işin nas atan,*<sup>268</sup>  
*Şeriat yolundan haber almadın,  
Kalır dûzah içre leşin nas atan.*

*Tütün diye her kapıya koşarsın,  
Ufalayıp, üç miskalden çekersin.  
Bir sümürüp,<sup>269</sup> üst başına sürtersin,  
Haram olur üst u başın nas atan.*

*Mahtumkulu, mevtten sonra bilirler,  
Defnetmeden önce, burnun dilerler,  
Seni Sakar denen yere salarlar,*

<sup>265</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 377.

<sup>266</sup> Uyuşturucu maddelerden biri olan nas, içine hek, yağ vb. şeylerin karıştırılıp hazırlandığı ve keyif vermesi için dilin altına konulan yeşil renkli karışımdır. Nas ile ilgili bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 119.

<sup>267</sup> Bkz., Delice, “Mahtumkulu’nu Şiirleriyle Tanımak”, s. 99.

<sup>268</sup> Nas atan: İçine hek, yağ vb. şeylerin karıştırılıp hazırlandığı ve keyif vermesi için dilin altına atılan/konulan yeşil renkli karışımdan elde edilen bir tür uyuşturucuyu kullanan kimse anlamındadır.

<sup>269</sup> Kaynak eserde bu kelime “soluyup” şeklinde geçmektedir. Soluk, ağız veyahut burundan akciğerlere hava alıp vermeye denir. Fakat zararlı madde olan nas, soluyarak kullanılan madde değildir. Nas, dil altına konulan ve bir kaç dakika sonra orada biriken sıvıyı tükürüp dışarı atmak şeklinde kullanılan zararlı maddededir. Nitekim Türkmence kaynakları incelediğimizde bu kelimenin “soluyup” değil, tükürmek anlamındaki “sümürüp” şeklinde geçtiği görülmüştür. Şiir için bkz., Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 781, 784; III бөлүм, с. 1163; Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындьсы*, II jilt, s. 95.

*Nara döner için dışın, nas atan.*<sup>270</sup>

Mahtumkulu, *nasın haram* olduğuna dair çokça hadîs-i şerîfin olduğunu bahsetmiştir:

*Çok hadis ayttı Muhammed: nas haramdır, nas haram,  
Kim haramı tahir etse, nasnı kılsa ihtimâm,  
Giribân bu hânedan ol hâneye basmıştı kâm,  
Rast gitmese ya eğer ihlâs birle subh u şâm,  
Hâne-yi İslâm u din küffâra bolgan, nâskeş.*<sup>271</sup>

Günümüz modern dünyasında tütün kullanımı bir salgın hastalığı sayılmakla beraber, sigara dumanı 7.000'den fazla kimyasal içermekte ve dolayısıyla da 70'den fazla kansere neden olan sigaranın zararlı bir madde<sup>272</sup> olduğu âşikâr olmuştur. Nitekim dünyada her yıl 5 milyon yani günde 13.700 kişi sigara kullanımı nedeniyle hayatını kaybetmektedir.<sup>273</sup> İşin ilginç tarafı Mahtumkulu'nun, sigaranın üst ve alt solunum yolu hastalıkları, beyin hastalıkları, cilt hastalıkları, kan hastalıkları, göz hastalıkları ve böbrek hastalıkları gibi vücutta kalıcı hasarlar bıraktığını ifade eden şiirlerini iki asır evvel dile getirmiş olmasıdır:

*Düşgeç ol meclis ara, her kim çeker, bî-mâr eder,  
Âl ile aldanıp her dem kendine de zâr eder,  
Sağ selamet koymayın o kendine ar eder,  
El ayağın felç kılıp, halk içre onu har eder,  
Bu sıfatlar ile ha, içmeyin, betkârdır çilim.*

*Şöyle düşmandır ki, ahir sırrınız fâş eyler o,  
Vakti yetmez soldurup, bu cisminiz leş eyler o,  
Kaygı hasret yok zamanda çeşminiz yaş eyler o,  
Her zaman duman yutmuş, hem ciğeri taş eyler o,*

<sup>270</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 435-436.

<sup>271</sup> Biray, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 217.

<sup>272</sup> Tütün ürünleri, sağlığı etkileri ve tütün kontrolü ile ilgili detaylı bilgi için bkz., <http://www.pdb.hacettepe.edu.tr/hizmeticiegitim/tutun.pdf> Erişim Tarihi: 03/05/2021.

<sup>273</sup> Vücudun düşmanı olan sigaranın zararları ile ilgili geniş bilgi için bkz., [https://tbm.org.tr/media/1164/05\\_yetiskin\\_tutun.pdf](https://tbm.org.tr/media/1164/05_yetiskin_tutun.pdf) Erişim Tarihi: 03/05/2021.

*Bari gafil olmayın siz, böyle betkârdır çilim.*<sup>274</sup>

Ayrıca şair, “*Gul gul eyler her seher o, ağzından ateş saçar/Her kişi âkil durur, böyle pis kokudan kaçır*”<sup>275</sup> diye, kişinin pasif içiciliğe maruz kalma yani sigara kullanmayan birinin, sigara içenlerin sigara dumanından solunarak etkilenmesine dikkat çeker ve kişinin pasif etkilenim riskinden kaçmakta olduğuna vurgu yapar.

Burada anti parantez şunu da belirtelim ki, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında tütün ürünlerine karşı etkin mücadele başlatan ve sigara karşıtı politikalarıyla gündeme gelen ilk ülke olan Türkmenistan’da, sağlıklı yaşam konusuna en çok önem veren Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhamedov olmuştur. Devlet başkanımızın ülkedeki tütün ve benzeri ürünlerin satışını tamamen yasaklayarak<sup>276</sup> sigara ve benzeri kaynaklı ölümlere son vermeye çalışmasını yadırgamamak gerekir.

Mahtumkulu’na göre, içinde yaşadığı toplumun önemli hastalıklardan biri olan cimrilik, hırs ve tamahkârlıktır. Bu yüzden onun en çok eleştirdiği kesimlerden biri de, hali vakti yerinde olanların, birikimlerini Allah yolunda ve fakir fukara lehine infaktan kaçınanlardır.<sup>277</sup> Şairin bu konudaki eleştirileri şöyledir:

*Namertlere döndü yalan zamane,  
Mert koluna düşse koymaz âmâna,  
Cimri burnun tutar ta âsumâna,  
Haramdan toplanan hazine ile.*<sup>278</sup>

*Cimri olmuş adamların yarısı,  
Yüreğinden çıkmaz oldu karası.*

*Sıkı yapışmıştır dünyayı tutan,*

<sup>274</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 750-751.

<sup>275</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 750.

<sup>276</sup> Berdimuhamedov’un, ülkedeki tütün ve benzeri ürünlerin satışını yasakladığı kararı için bkz., <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkmenistanda-sigara-yasagi-basliyor> Erişim Tarihi: 14/04/2021. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkmenistanda-sigara-satisi-yasaklandi-40041669> Erişim Tarihi: 14/04/2021.

<sup>277</sup> Cimrilik, aç gözlülük ve tamahkârlık ile ilgili bkz., Sağlam, “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, s. 173-176.

<sup>278</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 319.

*Cimriye dönmüştür zeminde biten,  
Destan eyler oldu her alnı yeten,  
Nice kıssalar düzmeye başladı.*<sup>279</sup>

*Cimri adam mihman alsa,  
Her şeyini pinhan eyler.*<sup>280</sup>

*Hile yapar, bulur yollar,  
Cimrilikle yığar mallar,  
Din yolunu terkedip iller,  
Ne okul ne ezan olur.*<sup>281</sup>

*Yurt derdine gider ilde merdânlar,  
Nâmert kaçıp gider, bakın, yârenler,  
Mal diye yurt gezer cimri nâdanlar,  
Kaygıya batar güzel düştün ayrılrsa.*<sup>282</sup>

*Çok hor olmuştur dini,  
Meğer yoktur imanı,  
Cimri yığmış dünyayı,  
Nefsi haceti arar.*<sup>283</sup>

*Pek çok eylemişsin hars-ı dünyayı,  
Koşup, nefs peşinde sen, cimri oldun.*<sup>284</sup>

*Hırsızın, cimrinin tutan ellerin,  
Dağlarlar, tuzlarlar tutup dillerin,  
Pişman olup ağlar geçen günlerin,*

<sup>279</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 348.

<sup>280</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 196.

<sup>281</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 231.

<sup>282</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 289.

<sup>283</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 67.

<sup>284</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 489.

*Ebedi zindanda kalsa gerektir.*<sup>285</sup>

Müellife göre, malından yemeyen içmeyen ve kimseye ikramda bulunmayan cimrinin namus ârı olmaz:

*Cimri yemez, içmez; vermez nânından,  
Cömert oğlu aş üstüne aş koyar.*<sup>286</sup>

*Bir cimrinin olmaz namusu, arı,  
Bir savaş gününde eylemez cengi,  
Ağa beyler, bu cimrinin on bini  
Mert ehlinin altı yüzüne değmez.*<sup>287</sup>

*Kimlerde ikbal parlamış, kimi handır, kimi geda,  
Kimi hırs-ı dünya yığar, koşup fâni cihan ile.*<sup>288</sup>

Aşırı hırs insanı aç gözlülüğe sürükler, aç gözlülükte, sahibini felakete götürür. Mahtumkulu, halk meydanına çıkarak tamahın zıddı olan kanaati aramakta ve ona rastlamamaktadır. Zira cömert görünen kimseler artık eli açık değil, aksine cimri olmuşlardır. Ayrıca dünya ehline ve zenginlere çok tamahkâr olan dervişler de, insanların en zelili ve en hakiri durumundadır. Nitekim tamahkârlık onları, katıksız bir tekzibe/yalan söylemeye bağlı kılmaktadır.<sup>289</sup> Haram lokma yediğinden dolayı Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uymayan sahte dervişlerin halini izah eden Mahtumkulu, bu taifeleri şöyle yermektedir:

*Fehmedin bu halk içre hiç bir kanaat kalmadı,  
Çün cimri oldu cömertlerde sehavet kalmadı,  
Bahtsız nefisli fakirlere kifayet kalmadı,  
Yiyip haram lokmalar dervişlerde tâât kalmadı,*

<sup>285</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 590.

<sup>286</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 514.

<sup>287</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 678.

<sup>288</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 797.

<sup>289</sup> Bkz., Ali bin Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (ter. Süleyman Uludağ), 5. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2016, s. 200.

*Ey yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.*<sup>290</sup>

Mahtumkulu'na göre, kuvvetle verdiği yemininde durmayan bu dünya hayduttur, haramzâde ve alçaktır. Dolayısıyla bir insanın bu yalancıya bel bağlaması da abestir anlamsızdır. Şair, yalancı dünyanın hırs ve hevesten ibaret olduğuna vurgu yaparak şöyle der:

*Dünya yalancıdır, hırs ve hevestir,  
Yalancıya bel bağlama, abestir,  
Haramidir, haramzâde, nâkestir,  
Bir ahd ü peymânda durmaz, yârenler.*<sup>291</sup>

Mahtumkulu, “Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi gücü hep aşırılık olan kimseye tamah etme”<sup>292</sup> âyet-i kerîmesi gereğince, kendilerini hırs ve tamaha kaptıran topluluğu tenkit etmekle beraber yeri geldiğinde onlara, öğüt ve nasihatte vermektedir.

*Kâni olup, izzete tut özünü,  
Tamah kılıp, sarartma sen yüzünü,  
Her nâmerde hayflanma sözünü,  
Lafın binası yıkan gibi olmaz.*<sup>293</sup>

*Arpa nâni yeter, bulsan damağa,  
Ömür bekâsızdır, düşme tamaha,  
Gönül “Hû!” der, çıkar tâ âsumâna,  
El çeksem der, pabuç, çarık peşimden.*<sup>294</sup>

*Gark olsan deryaya, rast gelsen derde,  
Tamah için açma yüzünden perde,  
Katlan, dilek etme kötü nâ-merde,*

<sup>290</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 738.

<sup>291</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 538.

<sup>292</sup> el-Kehf, 18/28.

<sup>293</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 668.

<sup>294</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 424.

*İşin düşüp, dosta-yâra yüz dönsen.*<sup>295</sup>

*Cebr eyleyen sultan yakıcı közden,  
Cimriden dilemek, soğuktur buzdan,  
Cefaya can etmek, zehir cansızdan,  
Öğüttür bu sözler, bizden nişâne.*<sup>296</sup>

Müellifin eleştirilerinden nasibini alan bir kesim de Türkmencede “süthor”<sup>297</sup> denilen tefeci ve faizcilerdir. XVIII. yüzyılda yerleşik hayata geçmeye başlayan Türkmenlerde, tarımla birlikte zanaat de gelişmeye başlamıştır. İşlenmiş deri, kuyumculuk ürünleri, at için gerekli eşyalar ve halıcılık işlerinde Türkmenler oldukça başarılı olmuştur. Dolayısıyla üretilen bu malların satılacağı pazarlar ve esnaf ile ticaret de gelişmeye başlamıştır. Mahtumkulu şiirlerinde ticaret yapanlara dürüst olmalarını nasihat etmiş, halkı kandırıp daha çok kazanmaya çalışanları eleştirmiştir.<sup>298</sup>

*Zalimler unuttur zikr-i Allah'ı,  
Ucuz alıp, yüksek satar tahılı,  
Tefeci insafsızlar<sup>299</sup> helâl altını,  
Haram faydasına<sup>300</sup> verişin görün.*<sup>301</sup>

<sup>295</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 434.

<sup>296</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 337.

<sup>297</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde “süthor” yani tefeci kelimesi yerine çoğunlukla “cimri” veya “hırsız” vb. şekillerde ele alındığı tespit edilmiştir. Hâlbuki bu kelimelerin her birinin anlamları ayrı olup, söz konusu şiirde geçen mânayı tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Dolayısıyla yeri geldiğinde bu hatalar gidirelerek düzeltilmiş ve asli kaynaklarda geçen yerler verilmiştir. Farsça’da sûd; fayda, kâr anlamına gelip; süthor, faydakeş, yüksek fâizle ödünç para veren kimse, tefeci demektir. Bu kelime Türkmençe’de süthor şeklinde geçer. Süthor kelimesi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 134; II бөлүм, с. 776; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 300.

<sup>298</sup> Bkz., Sağlam, “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, s. 172.

<sup>299</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserdeki kitanın bu parçası, “Haramzâde hırsız” şeklinde geçmektedir. Fakat kelimenin aslı “Süthor nayınsaplar/insafsızlar” şeklinde geçmektedir. Bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 347; Nayınsap/Nâensaf için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 570; Hatalı baskı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 492.

<sup>300</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserdeki kitanın bu parçası, “hesabına” şeklinde geçmektedir. Fakat kelimenin aslı “faydasına” şeklinde geçmektedir. Nitekim şair burada, tefecilerin fayda kar görme amacıyla ve haram yoldan para verişinden bahsetmektedir. Bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 347; Nayınsap/Nâensaf için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 570; Hatalı baskı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 492.

<sup>301</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 492.

Müellif, çeşitli hilelerle az verip, çok almayı alışkanlık haline getiren tefecileri şiddetli bir dille şöyle eleştirir:

*Az verdiler, çok aldılar,  
Tam bir tefeci oldular,  
Her bir kılığa girdiler,  
İl-ulus hayyâra<sup>302</sup> döndü.<sup>303</sup>*

Tefecilerin zekât ve vergi ödememelerine tepki gösteren Mahtumkulu, toplumun yarısının tefeci olduğundan yakınarak şöyle der:

*Süthor olmuş adamların yarısı,  
Yüreğinden çıkmaz oldu karası,<sup>304</sup>*

*Dünyada tefecinin,<sup>305</sup> pul yığma derdi,  
Zenginin malları zekâsız idi,  
Tövbe edin, gözüm bir yaman gördü,  
Suçsuz, birbirin yakmaya başladı.<sup>306</sup>*

*Alır oldu herkes, kalkıp,  
Zengin aldatıp, malın yığıp,  
İl içinde miskin soyup,  
Cimriler tefeciye döndü.<sup>307</sup>*

<sup>302</sup> Kaynak eserde bu kelime “ağyâr” şeklinde geçmektedir. Fakat Türkmençe kaynaklarda ise “hayyar” şeklinde geçer. Ağyar: Yabancılaşma, düşman olmak anlamında iken; Hayyar ise: Hayâsızca cedel çıkararak, hayâsız, şermende kimse anlamındadır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 909-910; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 560-561; Şiir için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýygyndysy*, I jilt, s. 146.

<sup>303</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 257.

<sup>304</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 348.

<sup>305</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “hırsız” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki bu kelimenin aslı “hırsız” değil, fâizle ödünç veren tefeci anlamındaki “süthor”dur. Süthor kelimesi ve şiir için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 134; II бөлүм, с. 353, 776. Ayrıca bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýygyndysy*, I jilt, s. 343.

<sup>306</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347.

<sup>307</sup> Kaynak eserdeki bazı hatalar düzeltilmiştir. Karşılaştırmak için asıl kaynak şiir için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýygyndysy*, I jilt, s. 273; Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eser için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 260.

Toplumun en hassas olması gereken kesimleri olan dervişler bile bu istismarcıları sena eder hale gelmişlerdir:

*Dervişler dilinden koymaz senasın,  
Tefeci faydasız vermez altının,  
Cimriler çıkarıp satmaz tahulın,  
Kendi imanını kendi satıp duruyor.*<sup>308</sup>

Âhret korkusu olmayan çeşitli toplum kesimleri, âdeta tefeciye dönmüştür:

*Cimriler koşup gezdiler,  
Âlimler her yıl azdılar,  
Kıyametten el çektiler,  
Hepsi tefeciye döndü.*<sup>309</sup>

Topluma zulmeden bu kesimler âhirette çarpıtılacakları acı sondan habersiz gibidirler:

*Ter açılan kızıl güller solanda,  
Azrail âdemin canın alanda,  
Kıyâmet âhiri mahşer olanda,  
Tefeci ile çilimkeşler<sup>310</sup> nâr çeker.*<sup>311</sup>

*Köhne dünya muhannesin evidir,  
Tefeci mekânı cehennem yeridir.*<sup>312</sup>

*Kiminin ağzından akar irin, kan,  
Kimisi sürünür, çıkmaz kahpe can,*

<sup>308</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 620.

<sup>309</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 257.

<sup>310</sup> Gıybatkeş şeklinde de geçmektedir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 235-236; II бөлүм, с. 574.

<sup>311</sup> “Cimri” şeklinde yazılan kelime, doğru olanı yani “tefeci” şekliyle düzeltilmiştir. Süthor/tefeci şekli için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 351; Cimri şekli için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 519.

<sup>312</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 662.

*Niceler yüz üstü, nice sırt üstü,  
Tefeci başı ile gitse gerektir.*<sup>313</sup>

Dünyada maddi menfatler elde ederek bu nimetlerle gurura kapılırsalar da, bu faizciler uğrayacakları azap göz önüne alınırsa ahmak bîçârelerdir:

*Bîçâredir süthor, bir nice ahmak,  
O iş ile olur kâfir-i mutlak,  
Kabrinden od çıkar ne büyük ancak,  
Süthor zamanesi geldi, yârenler.*<sup>314</sup>

*Dünyanın tefeci evinde,  
Ateş ile zindan var mı?*<sup>315</sup>

Mahtumkulu'na göre, zekât vermeyen zenginler bir nevi tefecilik yapmaktadırlar:

*Zengin zekât vermez, olmuştur tefeci,*<sup>316</sup>  
*İl içinde çoğalmıştır hasetçi,  
Ömür geçmiş, gaflet içre kibirli,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.*<sup>317</sup>

*Zalim ve faizci olmuş giriftar-ı bela,  
Nefs için avaredir dünya yolunda mübtela,  
Bazı adamlar birbirin misli bey gibi güya,*

<sup>313</sup> “Cimri” şeklinde yazılan kelime, “tefeci” şekliyle düzeltilmiştir. Süthor/tefeci şekli için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 351; Cimri şekli için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 591.

<sup>314</sup> “Cimri” şeklinde yazılan kelime, “süthor” şekliyle, ayrıca “ne çaredir” şeklindeki cümle şiiirin akışına uymadığından dolayı “bîçâre” olarak düzeltilmiştir ki, asli kaynaktan da o şekilde geçmektedir. Süthor/tefeci ve “bîçâre” şekli için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 544; Süthor ve ne çare şekli için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 76; Cimri ve ne çaredir şekli için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>315</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 120.

<sup>316</sup> “Cimri” şeklinde yazılan kelime, “tefeci” şekliyle düzeltilmiştir. Ayrıca şair hasetçi kelimesini “husithor/hasudhor” yani “aşırı derecede, çok kıskanç” şeklinde ele alması da onun edebî düşüncesinin ne kadar zengin olduğunu gösteren nişânelerden biridir. Süthor/tefeci ve “husithor” şekli için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 980; Cimri şekli için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 432.

<sup>317</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 432.

*Kalmamıştır bazı adamlarda hiç şerm u hayâ.  
Ey yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.*

Hüdâ'dan bî-haber olan bu zalimler farkında olmasalar da, dünya ve âhirette büyük bir belaya duçar olmuşlardır:

*Zalim ve faizci olmuştur Huda'dan bî-haber,  
Fani dünyayı beka diye, yığmışlardır sim u zer,  
Fasık ve gümrular, mescide doğru kılmaz güzer,  
Eylemez âlime izzet hem şeriata nazar,  
Ey yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.<sup>318</sup>*

Mahtumkulu'nun eleştirilerinden belli başlı kesimin yanında toplumun geneli nasibini almıştır. Ona göre, İslâm unutulmuş, bilmediğinin farkında olmayan toplum kendisini âlim zanner olmuştur. Bundan dolayı insanlar kendilerini nasihata kapatmışlardır:

*Felek ne gün başa saldı,  
Yürek yağım, nurum aldı,  
Millet bütün "âlim" oldu,  
Bizde nasihat kalmadı.<sup>319</sup>*

*Unutuldu İslâm yolu,  
Kimsenin yoktur hayali,  
Yavuz düşen Mahtumkulu,  
Yeter artık, aklın şaştı.<sup>320</sup>*

Toplumda kötüler ve kötülük artmaktadır. İnsanlar oluk oluk hayrı terkedip, şerre koşmaktadırlar:

*Koşup kesb-i harama, hayr işini yapmak ile,  
Kötüler artmaktadır, bî-hâd bela bulmak ile,*

<sup>318</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 738-739.

<sup>319</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 108.

<sup>320</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 262.

*Yâd olup iki Müslüman birbirin çarpmak ile,  
Geldi bin türlü bela şer işlere koşmak ile.  
Ey yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.*<sup>321</sup>

“*Yâ eyyühe'l-lezîne âmenû innemâ'l-hamru ve'l-meysiru ve'l-ensâbu ve'l-ezlâmu ricsun min 'ameli'ş-şeytâni fectenibûhu le'alleküm tuflihûn(e): Ey iman edenler! Hamr, kumar, dikili taşlar ve şans oyunları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz*”<sup>322</sup> âyet-i kerîmesinde yasaklanan fiiller toplumda yaygınlaşmış, “*Ve lâ tekrabu'z-zinâ innehû kâne fâhişeten ve sâe sebîlâ(n): Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur*”<sup>323</sup> emri gereği yasaklanan zina yaygınlaşmıştır:

*Bir nicelerin işi içse rakı devr-i müdam,  
Bir nicelerin işi zevk-i zinadır subh u şam,  
Bir nicelerin işidir kural bir keyf-i haram,  
O sebepten eksilmiştir hürmet-i ilm-i Kelâm,  
Ey yârenler, peki, nice, olmasın ahir zaman.*<sup>324</sup>

Bu karmaşada akli başında olan insanlar kendilerini kenara çekmiştir. Mahtumkulu da, kendisine aynı tavsiyeyi yapmaktadır:

*Nice nasihatı eyler lisanlar,  
Neylesin, zârıma düşmez hayvanlar,  
Bu dünyaya gelen akıllı canlar,  
Ayakaltını kazmaya başladı.*<sup>325</sup>

*Aklı varlar tarttı özün kenara,  
Garip düşüp, kaldı çıkmaz azara,  
Elin bağlap, tutan saldı pazara,*

<sup>321</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 738.

<sup>322</sup> el-Mâide, 5/90.

<sup>323</sup> el-İsrâ, 17/32.

<sup>324</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 738.

<sup>325</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 349.

*İl içinde halin soran kalmadı.*

*Mahtumkulu, kenara çek özünü,  
Açık bil, oyarlar iki gözünü,  
Dinleyen yok, boşa deme sözünü,  
Şimdi senden haber alan kalmadı.<sup>326</sup>*

Mahtumkulu, yukarıda ortaya koyduğumuz gibi günahların yaygınlaşmasından dolayı, yaşadığı döneme karamsar bir bakışla bakmakta ve buna binâen kıyametin yaklaştığını düşünmektedir. Şair, “*Âhir Zaman Olunca*”, “*Han Türer*”, “*Aman Aman*”, “*Yakın mı O Âhir Zaman*”, “*Âhir Zaman Olur*”, “*Peki, Nice, Olmasın Ahir Zaman*” ve “*Kıyâmetten Nişân*” vs. pek çok şiirinde bu hususu ele almaktadır. Örneğin “*Kaçmaya Durdu*” redifli şiirinde kötü ahlâklı kişilerin şerrinden iyilerin kaçır hale geldiğini dile getirmektedir:

*Şimdi bildim zamanenin azanın,<sup>327</sup>  
Yamanlar yahşiden kaçmaya durdu.  
Tersine soysuzlar asilzâdeden,  
Çekinmeden, tör<sup>328</sup>e geçmeye durdu.<sup>329</sup>*

Ahir zamanda âlimlerden izzet, devlet adamlarından adalet gider olmuştur:

*Âlimlerden gider izzet,  
Şahlardan gider adalet,  
Zulmü artar saat saat,  
Ahir zaman olunca.*

<sup>326</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 350.

<sup>327</sup> Azan yani Müslümanlara namaz vaktini bildirmek ve namaza çağırmak için müezzin tarafından genellikle minâreden yüksek sesle yapılan dâvet anlamına gelen ezan, burada haberdar olmak, dikkatli olmak gibi mânalarda kullanılmıştır. Zira müellif bu kıtada, zamanesinin ahvâlinde haberdar olduğunu vurgulamaktadır. Azan ile ilgili bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 40-41.

<sup>328</sup> Tör; Bir şeyin en dibi, evin iç tarafı. Türkçe karşılığı olarak evin başköşesi kullanılır. Tör ile ilgili bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, III бөлүм, с. 851; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 382.

<sup>329</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 642-643.

*Sultandan adalet gider,  
Dervişten kanaat gider,  
Zenândan hayalât gider,  
Ahir zaman olunca.<sup>330</sup>*

Şerîat etkisini kaybedince toplumda, yalan, isyan, haksızlık, zulüm artar ve yaygınlaşır:

*Reis olan hisselerden pay alır,  
Vermese, boynuna kıl urgan salar,  
İsyanlar çoğalır, şeriat kalır,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.*

*Kethüdâ olanlar doğru söylemez,  
Para alır, fakat dava düzlemez,  
Haksız şahit olur, hakkı söylemez,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.<sup>331</sup>*

*Şeriat işler kalınca,  
Zulmetten âlem dolunca,  
Vadesi yakın gelince,  
Kıyamet kopması haktır.<sup>332</sup>*

Müellif, Hacı Bektâş Veli'nin "Ey mü'minler! Kıyamete inanmak sizin inandığınız gibi değildir. Zira siz haram ve helâl her ne bulursanız giyinir, haksız yere nimetler yiyip beslenirsiniz. Bu şekilde inanmakla kıyamete inanılmış olmaz"<sup>333</sup> sözünü hatırlatırcasına kıyametin alametlerinin şeksiz şüphesiz ortada olduğunu dile getirir:

*Buldu şöret halk içinde bu cehâletten nişân,*

<sup>330</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 25-26.

<sup>331</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 344.

<sup>332</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 215.

<sup>333</sup> Bkz., Hacı Bektâş Veli, *Makâlât*, (ed. Esat Coşan, Hüseyin Özbay), 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s. 12.

*Kaldı dervişler dilinde dağ u hasretten<sup>334</sup> nişân,  
 Kalmadı mazlumlara dest-i nusretten<sup>335</sup> nişân,  
 Serbeser<sup>336</sup> doldu cihana bu bet âfetten nişân,  
 Değdi âlem ehline yüz bin hicâletten nişân,  
 Er bilirler kimde olsa o şerâretten<sup>337</sup> nişân,  
 Yâda salmaz<sup>338</sup> hayr işi bulan dalâletten nişân  
 Ne mürüvvetten eser var, ne adâletten nişân,  
 Şek değildir, dostlarım, geldi kıyametten nişân.<sup>339</sup>*

### 8.3. Kadın Eleştirisi

Kadın, geçmişte olduğu gibi günümüz modern hayatının en mühim meselesi haline gelen ve gündemde de yerini korumuş olan bir fenomendir. İslâm kültürü ve düşünce tarihinde kadının dişiliğinden daha çok insanlığı ile anılan, yapı gereği ilâhî hakikatleri ve sırları kavramaya daha müsait; gönül zenginliğini sağlayıp aşk, şevk, vecd, sezgi ve ilhâm gibi nitelikleri kendinde barındıran kadına, en çok değer veren ve kucak açan disiplin ise şüphesiz tasavvuf olmuştur.<sup>340</sup>

Mahtumkulu'nun ele aldığı kadın eleştirisi,<sup>341</sup> yaşadığı devirde dinî emir ve yasalara uyumayan, kocasına itaat etmeyen, nas kullanılmak gibi<sup>342</sup> kötü alışkanlıklar edinen, sır tutmayan, gıybetkeş, hayâsız ve nâmert, tesettürüne dikkat etmediği gibi dinî yaşantıdan uzak, hak ve hakikati unutup mukaddes aile yuvasına sahip çıkamayan kötü kadınlar olmuştur. Bunun yanında, Türkmen zenânlarının/kadınlarının güzelliğini, edeb ve erkânını, sevginin mukaddesliğini övmüş ve kadınların toplumda bulunduğu

<sup>334</sup> Dağ u hasret; Kaygı, hasret yarası, pişmanlık. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 244.

<sup>335</sup> Des-i nusret; Zafer eli, yardım eli. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 264.

<sup>336</sup> Serbeser; a) Baştan başa, bütünleyin, başa baş; b) Âzad, hür. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 744.

<sup>337</sup> Şerâret; a) Kötülük, şerirlik, zalimlik, ahlâk bozukluğu, kızgınlık, kin, fenâlık; b) Ortalığı karıştırmak. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1041.

<sup>338</sup> Yâda salmak; Yâdeylemek, hatırlamak, anmak; Yâda salmaz; Anmaz, hatırlamaz. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1171.

<sup>339</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 783.

<sup>340</sup> Bkz., Hudayberdiyeva, “Modern Dönemde Tasavvufî Neşve İle Yetişmiş Bazı Kadın Aydınlar”.

<sup>341</sup> Bu başlık bizim tarafımızdan ilk defa tespit edildiğinden dolayı, konuya geniş yer verilmiştir.

<sup>342</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347, 2/3.

yüksek mertebeye işaret etmiştir.<sup>343</sup> Aile hayatının gerekliliğini özellikle kadınlar üzerinden yansıtmaktadır.<sup>344</sup>

Allah Teâlâ Kurân-ı Kerîm’de, “*Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar*”<sup>345</sup> âyet-i kerîmesi gereği, kadının vücudunu ziynet olarak saymış ve kadınların iffetlerini korumalarını yani avret yerlerini örtmelerini, zina etmemeleri ve başörtülerini yakaları üzerinden bağlamalarını emreder. Buna binâen Müslüman Türkmenlerin kadından gelen dinî ve milli adetlerinde kadınlar, başörtülerini yakaları üzerinden bağlamalarına özen göstermişlerdir. Buna ilaveten büyüklere saygı alâmeti olarak da “*yaşmak*” örtmüşlerdir.<sup>346</sup> Namus insanın en değerli varlığı olup, özellikle kadınların namusu ise daha değerli, daha mukaddes ve en kıymetli varlığıdır. Dolayısıyla “*ve izâ seeltumûhünne metâ’an fes-elûhünne min verâ-i hicâb(in)*”<sup>347</sup> âyet-i kerîmesi gereğince, kadınların hürmet ve şereflerine ait olan ihtiram hicabı yani saygı örtüsü, nâmahrem erkeğe karşı “*Bir isteğin var ise, harem kapılarının arkasında dur ve öyle sor*” demektir.<sup>348</sup>

Mahtumkulu’nun, “*Destmalın kaldırdı kadın yüzünden*” diye ifade ettiği “destmal” kelimesi, yukarıda bahsi geçen “yaşmak” ile aynı anlama gelip, mendil, yağlık gibi yüze örtülen kumaş parçası demektir.<sup>349</sup> Yüzünden destmalın kaldıran kadınların bu kötü ahvâli ise şairi üzmektedir. Çünkü kadınların bozulması, aile yuvasının yıkılması anlamına gelir. Şair, eski günleri yâd ederken, zamane kadınları eleştirir:

*Aklı olanlar talep edip sözümden,*

<sup>343</sup> Bkz., Kahraman, “Mahtumkulu”, s. 394.

<sup>344</sup> Mahtumkulu’nun aile, kadın ve çocuk anlayışı için bkz., Delice, “Mahtumkulu’nu Şiirleriyle Tanımak”, s. 94-98.

<sup>345</sup> en-Nûr, 24/31.

<sup>346</sup> Bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü*, II tom, K-Z, s. 470.

<sup>347</sup> el-Ahzâb, 33/53.

<sup>348</sup> Hicap meselesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz., Musa Carullah, *Hatun*, (ter. Mehmet Görmez), 8. Baskı, Ankara: Otto Yay., 2018, s. 53-67.

<sup>349</sup> 1. Yaşmak: a) batmak (güneşin batması), gözden kaybolmak, gizlenmek; b) Müslüman kadınların sokakta dış kıyafet (pardesü, ferâce vs) giydikleri zaman yüzlerine tutundukları, sadece gözleri açıkta bırakan ince tülbenkten yüz örtüsü. 2. Destmal; mendil, yağlık gibi anlamlara gelip, yüze örtülen kumaş parçası demektir. Destmal ve yaşmak için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 263; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü*, I tom, A-Ž, s 276; II tom, K-Z, s. 470.

*İşini yele verdi, akıldan ayrıldı.  
Destmalin kaldırdı kadın yüzünden,  
Ata çıktı, evde işten ayrıldı.<sup>350</sup>*

Burada müellif, “ata çıktı, evden işten ayrıldı” diye ilginç bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. O da şairin, günümüz modernitenin en büyük aktörü olan kadının rolü üzerinden gerçekleştiği gibi birçok değişim ve topluma onun üzerinden kabul ettirilmeye çalışıldığı “Kadın evinden ne kadar uzaklaşırsa, o derece modern olur. Gerçek kadın kimliği, ev hanımlığı değildir” şeklindeki propaganda düşüncelere,<sup>351</sup> daha XVIII. asır içinde bu tarz yobaz fikirlerin olabileceğine dair geleceği öngörerek, buna karşı başkaldırmasıdır. Nitekim Mahtumkulu da, ailelerden oluşan insan toplumun tamamını yetiştirenin, kadınlar olduğunun farkındadır. Dolayısıyla toplumdaki kadın zümresini doğruluğa davet etmektedir. Yalnız onun bu davetine yüz tutmayıp, mahcup olmak nedir bilmeyen ve câhilâne davranan zenânların durumuna şair şöyle parmak basar:

*Ne acayip günler, geçen devranlar,  
Hepsi de yâd oldu, dolaştı kanlar,  
Ata çıkıp, kahpe çirkef zenanlar,  
Yiğitler yanından geçmeye başladı.<sup>352</sup>*

*Utanmaz oldu kadınlar,  
Nâmert oldu çok merdanlar,<sup>353</sup>*

*Akılsız dolaşan, nâdân zenânlar,  
İşten ayrı düşer, ilde laf olsa.<sup>354</sup>*

Bir kimsenin gıyabında aleyhinde hoşlanmayacağı bir söz söylemek ve çekiştirmek anlamına gelen gıybet<sup>355</sup>’in yapılması gibi dinlenmesi de haramdır. “*Ve lâ tecessesû*

<sup>350</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 355.

<sup>351</sup> Detaylı bilgi için bkz., Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 93. Baskı, İstanbul: Timaş Yay., 2021, s. 186-192.

<sup>352</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 346.

<sup>353</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 260.

<sup>354</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 292.

<sup>355</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 972.

*ve lâ yağteb ba'dukum bağzâ(an), eyuhibbu ehadukum en ye'kule lahme ehîhi meyten fekerihtumûh(u)*"<sup>356</sup> âyet-i kerîmeleri gereği, gıybet yapmak büyük günahlardan biri sayılıp, ölmüş bir din kardeşinin (insanın) etini yemeye benzetilir ve bu davranışın iğrençliği vurgulanmaktadır.<sup>357</sup> Mahtumkulu da, gıybet peşinde kapı kapı dolaşan, yaygaracı kötü kadınları yermektedir:

*Sürüp varmış felek devran,  
Ol çarkına dünya hayran,  
İki dilli arsız kadın,  
Sır açsan, şirretlik eyler.*<sup>358</sup>

*Yemek versen herkes yiyip, içer,  
Kadına sır dersin sırrını açar,  
Kula boş laf desen, bir günde kaçar,  
Asılsızın aslı, zâtı bellidir.*<sup>359</sup>

*Namert kadın sözü hiç sağlam olmaz,  
Vezirler aptaldır, bir erki olmaz,*<sup>360</sup>

Ayrıca Mahtumkulu, laf gezdiren ve sır tutmayan kimsenin imanından şüphelenmektedir:

*Adam vardır adamları bozduran,  
Şeytan olup, doğru yoldan azdıran,  
Hatun sözün kapı kapı gezdiren,  
Onların göğsünde iman olur mu?*<sup>361</sup>

Ne yazık ki, kadınlar da, nas gibi zararlı madde kullanmaktadır:

*Kadınların işi çay ile nastır,*

<sup>356</sup> el-Hucurât, 49/12.

<sup>357</sup> Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrıçı, "Gıybet", *DİA*. TDV. Yay., İstanbul 1996, XIV, 63-64.

<sup>358</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 194.

<sup>359</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 573.

<sup>360</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 289.

<sup>361</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 647.

*Bozuk nişâne tutmaya başladı.*<sup>362</sup>

Kadınlar tesettüre riayet etmeksizin, kontrolsüz bir şekilde, evin mahrem ortamından sokağa çıkmış, para pul biriktirmeye duyulan hırs artmıştır:

*Çıkar sahralara kızı gelini,  
Ak yüzüne takar kara telini,  
Aç gözlülük edip, yığar pulunu,  
Düzeltilip kendin takmaya başladı.*<sup>363</sup>

Mahtumkulu, İslâm'ın, imanın ve ihsanın bilinmediği bir dönemde yaşadığından çok dertlidir. Bu değerlerin kaybolmasıyla kadın ve kızlarda edep, hayâ, nezaket ve nezafet kalmamıştır:

*Derdim çoktur diyarımdan, devrimden,  
Hayır nedir, ihsan nedir, bilinmez.  
Zalimlerin cefasından, cebrinden  
İslâm nedir, iman nedir, bilinmez.*

*Kadınlarda hayâ, kızda şerim yok,  
Edep nedir, erkân nedir bilinmez.*<sup>364</sup>

Fânî dünyanın bu ahvâline hayret eden şair, “pars”ı bir metafor olarak kullanıp şöyle der:

*Nâmertler aslan olmuştur,  
Kadınlar pars<sup>365</sup> olmuştur,*

<sup>362</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 347.

<sup>363</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 346.

<sup>364</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 682.

<sup>365</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “kaplan” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki leopar olarak da bilinen pars farklı bir tür iken, tigr dediğimiz kaplan farklı türden olan hayvandır. Zannımızca pars yazılacak yerine yanlışlıkla kaplan yazılmış olabilir. Ayrıca şairin, “Dert Nedir” isimli şiirinde de “Duramaz ki, kaplan nedir, kurt nedir?” derken, pars yerine yanlışlıkla kaplan yazılmıştır. Doğru olanı ise, “Duramaz ki, pars nedir, kurt nedir?” şeklindedir. Pars şeklinde geçen şiir için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýygnyndysy*, I jilt, s. 292, 444; Hatalı basılan kaynak için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 567.

*İlim-günüm can olmuştur,  
Cahil felek, aman aman.*<sup>366</sup>

Bütün bu olup bitenler karşısında, mikro toplum dediğimiz aile yapısı, bağlarını koparmaya ve yozlaşmaya yüz tutmaktadır. Dolayısıyla, kişi ve aynı zamanda toplumun ahlâki değerlerinin gelişiminde, sağlıklı evliliklerin oluşmasını isteyen Mahtumkulu, makro toplum olan ülke halkının irşâdı için onlara nasihat vermektedir. Ona göre, uzun bir hayat yolculuğu olan evliliğin, sağlıklı ve uzun ömürlü olması için evlilik öncesi tarafların birbirlerini tanımaları ve birbirine uygun veya denk insanlar olup olmadığı incelenmelidir. Allah Resûlu (s.a.v.)'in aile kurma ve yuva edinmede, “*Bir kadınla dört şey için evlenilir: Malı, asaleti, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı seç ki elin bereket görsün*”<sup>367</sup> buyruğundan haberdar olan müellif, “*Salih bir eş âdemoğlunun üç mutluluğundan biridir. Kötü eş ise mutsuzluk kaynağıdır*”<sup>368</sup> hâdis-i şerîflerini de anarak, kötü eşin kocasına kış mevsimi gibi olacağını ve ona cellat kesileceğini ifade eder:

*Mahtumkulu, kimse bilmez batını,  
Evlenseniz, inceleyin zâtını,  
Devir göstermesin yaman hatunu,  
Adam kendin bilmez, ham hayal olur.*<sup>369</sup>

*Dinle nasihatim, şudur yiğitler,  
Yaman hatun yahşi ere kış olur.  
Herdem “âh” çekersin, zihnin künd eder,  
Gündüz ki hayalin, gece düş olur.*<sup>370</sup>

*Koç yiğidin pis karısı,  
Canına cellât görünür.*<sup>371</sup>

<sup>366</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 150.

<sup>367</sup> Buhârî, *Nikâh*, 16; Müslim, *Radâ*, 53.

<sup>368</sup> Tayâlisî, *Müsned*, I, 114.

<sup>369</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 624.

<sup>370</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 628.

<sup>371</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 242.

*Er başına büyük horluk,  
Kötü bir kadından gelir.<sup>372</sup>*

*Güvenme hiç suratına,  
Binersin kahır atına,  
Rastlarsın yaman hatuna,  
Ömrün geçer şerle beraber.<sup>373</sup>*

Şair benzer eleştirilerine veciz ifadelerle şöyle devam eder:

*İşi denk düşmez gönlünün içine,  
Dudağını dişler, “âh” der zerine,  
Yılan zehri olup girer tenine,  
Yiğit kocar hatun yaman rastlasa.<sup>374</sup>*

*Koç yiğide yaman hatun rast gelse,  
Yirmi beşte saç sakalın kır eder.<sup>375</sup>*

*Kısa dinden olmaz büyük minare,  
Yaman hatun düşse bir yahşi ere,  
Başın kesip, kanın döküp kenara,  
Ya öldürüp, ya da satmak imkânsız.*

“*Elhabisâtu lilhabisîne velhabisîne lilhabisât(i) ve-ttayyibâtu littaaibîne ve-ttayyibüne littayyibât(i)*”<sup>376</sup> âyet-i kerîmesi gereği, kadın ve erkek birbirini tamamlayan iki hayati unsurdur. Dolayısıyla iyilik ve kötülük tek taraflı değildir:

*Yattığı yer yılan koynu,  
Asıldığı itin boynu,  
Pis erin yahşi hatunu,*

<sup>372</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 227.

<sup>373</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 184.

<sup>374</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 284.

<sup>375</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 516.

<sup>376</sup> en-Nûr, 24/26.

*Kıymetsiz cevhere benzer.*<sup>377</sup>

*Biberle tuz, taze yara,  
Zehir katar hayata,  
Yaman hatun yahşi ere,  
Savulmaz töhmete benzer.*<sup>378</sup>

Ayrıca, kocasına itaat eden kadınların azaldığına vurgu yapan şair, şöyle der:

*Rüstem Zâl oldu her yeten ayâllar,  
Erine yâr olan civan kalmadı.*<sup>379</sup>

#### 8.4. Kendini Hesaba Çekmesi

Konuyla ilgili bilgi vermeden evvel, Mahtumkulu'nun hangi sebeplerden dolayı kendini eleştirdiğine<sup>380</sup> dair kısa bilgi vermekte fayda görüyoruz. Öncelikle şunu belirtelim ki, tasavvufî irşâda liyâkat kazanmak için bazı safhalardan geçmek gerekir. Tasavvufî irşâdın temelinde ise evvela salâh vardır. Yani kul önce kalbini mâsivâyâ âid her türlü sevgi, ilgi ve temayülden boşaltacak/tahliye, ardından oraya lâıyk ve tertemiz Cenâb-ı Hakk sevgisini yerleştirecek/tasfiye, nihâyet bu sevgiyi Muhammedî (s.a.v.) modele uygun ibâdetler ile parlatacaktır/tecliye yani mücella kılacaktır.<sup>381</sup> Mahtumkulu'nun da kendini hesaba çekmesi veyahut öz eleştirisi, onun bu irşâda liyâkat kazanmak için uyguladığı bir nevî metodudur. Nitekim Fahr-i Âlem Efendimiz (s.a.v.), “Akıllı kişi, kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah'tan bağışlanma umandır”<sup>382</sup> diye buyurmaktadır. Mahtumkulu'nun da şiirlerini incelediğimizde örneğin, rüşvethâr kadılar karşısında

<sup>377</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 201.

<sup>378</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 201.

<sup>379</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 350.

<sup>380</sup> Bu başlık bizim tarafımızdan ilk defa tespit edildiğinden dolayı, konuya geniş yer verilmiştir.

<sup>381</sup> Bkz., Hasan Kâmil Yılmaz, “Tasavvufî İrşad Önce Salah, Sonra Islah”, *Altınoluk Dergisi*, 210, (2003), s. 7.

<sup>382</sup> Tirmizî, *Sıfatü'l-Kiyâme*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 31.

“para isteyerek el açtı, haram eyle lakin verme paranı” diye insanları uyarmakta<sup>383</sup> değil, bilâkis evvelâ kendi nefesine seslenmektedir:

*Mahtumkulu, akıl başımdan uçtu,  
İkbalim kaçmıştır, devletim göçtü,  
Pir kadılar para ister, el açtı,  
Haram eyle, amma verme pulunu.*<sup>384</sup>

İnsanın rûhî ve maddi olmak üzere iki tarihi vardır. Rûhî gelişimine dikey, maddi gelişimine ise yatay tarih denir. Dikey tarih veyahut enfüsî tarih insanın mânevî olarak tekâmülüne işaret etmektedir. Yatay tarih veyahut âfâkî tarih ise onun bu tecrübeyi yaşayacağı doğum ve ölüm arasında verdiği vesikalık fotoğrafı gösterir.<sup>385</sup> Mahtumkulu da, dışa dönük/âfâkî bir sorumluluğa geçmeden evvel, içe dönük/enfüsî mesûliyetini üstlenmek istemiştir.<sup>386</sup> Türkçedeki, “*Salâh olmadan ıslâh, reşâd olmadan irşâd olmaz*” sözü de bu mânaya gelip,<sup>387</sup> Mahtumkulu’nun çizdiği hayat yolculuğu da, bu perspektife uygun bir şekilde yol kat etmek olmuştur. Ayrıca Mahtumkulu’nun dîn-i mübîn-i İslâm algısının, “*Körlerin fil tarifi*”<sup>388</sup> ne

<sup>383</sup> Bkz., Kadriye Işıklı, *Mahtumkulu Divanında Sosyal Hayat*, **Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 150.

<sup>384</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 389.

<sup>385</sup> Dikey/enfüsî ve yatay/âfâkî tarih için bkz., Mahmud Erol Kılıç, *Hayatın Satır Araları: Modern Zamanda Kendini Bulmak*, 9. Baskı, İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2021, s. 15-17.

<sup>386</sup> Mahtumkulu’nun, “Görür Gözün İlini” isimli şiirinde, “*Ey gönül gel, ben sana öğüt vereyim!*” diye başlayan dizesiyle, şiirin siyâk u sibakında kendi iç âlemine olan bir seslenme söz konusu olduğu apaçıktır. Müellif umûmiyet itibâriyle, âfâkî/hâricî/umûmî ahvâlât denilen dışa dönük meselelere geçmeden evvel, enfüsî/bâtınî/husûsî ahvâl dediğimiz insanın iç âlemi, iç dairesi yani kendi nefesine dönük hâdisata bakan husûsat ile ilgilenmektedir. Bilhassa şair, âhîret sorumluluklarına bakan enfüsüyle ilgili meselelerde tafsilatlı/derinden derine, çok ayrıntılı bir şekilde alâkadar olmuştur. Biz, Mahtumkulu’nun böyle bir ahlâka sahip olduğunu şiirin devamında, “*Uzatma sen her cimriye dilini/Yeri vardır, koru sakla belini/Kârun’a benzetme, tut sen elini*” diye gelen mısralarında, kalbinin ürperdiği konularda nefesine öğüt vererek, Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin nefis terbiyesiyle ilgili söylediği ve tasavvufta edeb kavramına/kuralına gönderme yaptığı, “*Eline, diline, beline sahip olmak*” ilkesine âdeta bir telmihât etmesinde görmekteyiz. Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 389.

<sup>387</sup> “Önce salâh sonra ıslâh” ile ilgili geniş bilgi için bkz., Yılmaz, “Tasavvufî İrşad Önce Salah, Sonra İslah”, s. 7.

<sup>388</sup> Filin nasıl olduğu ve şekli hakkındaki hikaye kısaca şöyledir: Hintliler karanlık bir ahıra bir fil koyup o güne kadar hiç fil görmeyen insanlara onu göstermek istediler. Fili tanımak için o yere birçok insan toplandı. Fakat filin bulunduğu yer o kadar karanlıktı ki hiçbir şey görünmüyordu. Onun için insanlar file elleriyle dokunmaya, ellerini filin orasına burasına sürmeye başladılar. Bunlardan birisi filin hortumunu tutmuştu; dışarıya çıkınca sorduklarında. “Fil kalın bir su borusuna benzer bir hortumdur” dedi. Başka biri filin kulağına dokunmuştu, o da: “Fil bir yelpazeye benziyor” dedi. Bir başkası filin bacağına dokunmuştu: “Fil bir direğe benziyor” dedi. Filin gövdesine dokunan ise: “Fil bir kaya, taht gibi büyük bir kütleye benziyor” dedi. Böylece herkes filin neresine dokunduysa fili öyle ve ona göre anlattı. Her birinin anlattığı başka başkaydı. Fakat ellerinde bir mum, ışık olsaydı, ayrılık kalmaz herkes

benzemediğini, aksine Kurân-ı Kerîm ve Allah Resûlu (s.a.v.)’in mânevî modeline uygun olduğunu ve o istikamette ilerlediğini görmekteyiz.

Mahtumkulu’nun kendini eleştirdiği şiirlerinden biri de, “*Dış Kaldı*” redifli şiiridir. Müellif bu şiirinin tamamında enfûsî/bâtınî yani iç âlemine, kendi nefesine bakan meselelerle ilgilenmektedir. Şair öncelikle, gençliğinin boşa geçtiğini yani hakkıyla Allah Teâlâ’ya kullukta bulunamadığını belirtir. Fakat olayı onun bu şekilde dillendirmesi, Mahtumkulu’nun alçak gönüllü ve tevazu sahibi olduğunu bir daha ön plana çıkarmaktadır ki, bu da Müslümanın olgun niteliklerinden biridir. Ayrıca şair, Hakk Teâlâ’ya yaptığı ibadetleri çoğunlukla dile getirmemektedir. Zîra yapılan ibadetlerde bencilliği ifade eden “*Ben*”in ön plana çıkacağından dolayı şair, aksine yaptığı ibadetleri az görerek “*âhiret için daha fazlasını nasıl yapabilirim?*” düşüncesiyle, nefis muhasebesi içerisinde kendini eleştirmektedir:

*Ne zevk u sefâlar yiğitlik ile,  
Bahar olup geçti, bizden dış kaldı.  
Yaşlılık yetişti bin külfet ile,  
Mizan geçti, hazan geldi, kış kaldı.*

*Ömrümü sarfettim hay ile vay’a,  
Kulluk taât eylemedim Hüdâ’ya,  
Eşsiz yiğitliği geçirdim zâyâ,  
Şimdi ne güç kuvvet, ne bir cûş kaldı.*

Şiirin devamında şair, ibadetlerin, özellikle kulun çok değerli ve üstün makama sahip olabileceği zaman olan yani nefsin kaynadığı ve şehvetlerin oynadığı insanın o bahar ve kazanç çağı olan gençlik yıllarında, yoğun bir şekilde yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Mahtumkulu, insan ihtiyarladıktan sonra dünya zevkleri ve şevkleri azalıp güç, kuvvet ve takatten düştüğü gibi arzulara kavuşmak imkânı ve ümitleri kalmadığı devirde, ah etmekten ve pişmanlıktan yani tövbe etmekten (ölümün

---

aynı şeyi görür, aynı şeyi anlatırdı. “Duygu gözü ancak avuca, ancak köpüğe benzer. Avuç bütün fili birden elleyemez ki. Denizi gören göz başka, köpüğü gören göz başka. Köpüğü bırak da denizin gözüyle bak sen!” Hikayenin detayı için bkz., Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (ter. ve şerh Ahmet Avni Konuk), 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, c. 5, beyit: 1255-1302, s. 335-350.

gelmesiyle çoğu kimselere bu tövbe de, nasip olmamaktadır) başka bir şey kalmadığını bildirmektedir. Şiirin devamında şair, kendini şu şekilde eleştirmeye devam eder:

*Mahtumkulu, işim kıl u kal oldu,  
Şom ayrılık ile aklım lâ'l oldu,  
Bilmedim, ne sevda nasıl hal oldu,  
Can tenden ayrıldı, kuru leş kaldı.<sup>389</sup>*

Mahtumkulu'nun öz eleştiri yaptığı diğer bir şiiri de “Şahlık İle” isimli şiiridir. Şair burada, kötü eylemler/günahların diğer işler ile aynı olamayacağına ve dolayısıyla haramî, fitne rüsvâlık yapan kimselerle dostluk kurulmaması gerektiğine dikkat çeker. Fânîye aldanmaması ve seher vakti<sup>390</sup> kalkıp, تنها bir yerde sabah namazını edâ ederek, Allah Teâlâ'yı daha çok zikretmesi gerektiğini nefesine seslenir:

*Denk olurmuş sanma sen, işin bed-ef'âllik<sup>391</sup> ile,  
Hiç bir zaman denk olmaz, eşek bedev<sup>392</sup> şahlık ile,  
Kardeş olma bir haramî, fitne rüsvâlık ile,  
Başını kavgaya salma mal-ı dünyalık ile,  
Kalk, seher yâd eyle Hakk'ı, ağla tenhâlık ile.*

“Kötülüğün unutmadin” diye nefis eleştirisi yapan Mahtumkulu, hiç haram yemeden zaman zaman sûfi olduğunu belirtir. Kimi zaman da, ne sipahilik ne de mollalık ile meşgul olmadığını söylemesi ise, nefesine neyin doğru veya neyin yanlış olup olmadığını kısaca nefis mücadelesi yaptığını gösterir. Husûsî ahvâl eleştirisi yapan şair şöyle der:

*Sen nasıl, Mahtumkulu, kötülüğün unutmadin,*

<sup>389</sup> Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 359.

<sup>390</sup> Yapılan duaların ve ibadetlerin makbul olduğu özel zaman dilimlerinden biri olan seher vakti, tan yeri ağardıktan yani imsakten sonra başlayan ve güneşin doğmasına kısa bir süre kalmasına kadar süren zamandır. Gecenin son bölümü olan seher vaktini uyanık olarak ihya edenlere ise “seherî” denilmektedir. Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 310; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 423.

<sup>391</sup> Bed-efâl: Kötü işler/eylemler, günahlar. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1130.

<sup>392</sup> Bedev: Özel cins koşu atı. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 112; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s 133.

*Zaman zaman zalim oldun, gördüğünden dönmedin,  
Zaman zaman sūfî oldun, hiç haramdan tatmadın,  
Bilmedim ki, hangisi oldun, belli bir iş tutmadın,  
Ne sipahilikte oldun, sen ne de mollalık ile.<sup>393</sup>*

Müellifin “*Üstâda Belli*” isimli şiirinde, iç dairesine/âlemine yönelik yaptığı tenkit söylemi de şöyledir:

*Haram yeyip, kanlar döktün ellinde,  
Gel ne iş bitirdin seksen yaşında,  
Dönüp yaman yoldan, gez sen kullukta,  
Cennet deyip yaşa tama'da<sup>394</sup> belli.<sup>395</sup>*

Enfusî eleştirisi yapan Mahtumkulu, nefesine neyin hoş geleceğini ya da neyin iyi gelmediğini sınamak için, özüne emir verici ifadeler kullanmaktan da geri kalmamıştır. Bu ise Mahtumkulu'nun, irşâd hizmetinde yaptığı en zirve noktasıdır:

*Mahtumkulu, çok sevdalı başın var,  
Ömrün uzak, yüzü aşan yaşın var,  
Kendini bil, başkayla ne işin var,*

<sup>393</sup> Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 705.

<sup>394</sup> Kaynak olarak kullandığımız eser Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviri olduğundan dolayı, dikkat ettiğimiz ilk hususlardan birisi çevirinin kalitesi olmuştur. Bu sebeple şiirleri eserimize almadan evvel, kendi eleğimizden eleyip, çalışmamıza dahil etmişizdir. Burada dikkatimizi çeken husus ise, “tama” yerine “ateş” kelimesinin yazılmış olmasıdır. Fakat, “bir tane kelime, ne fark eder” diyemeyiz. Zîrâ tercümedeki bir kelimenin dahi farklı olması demek, özellikle divan şiirlerinde birçok şeyin yanlış algılanmasına yol açması demektir. Örneğin bu kıtada olduğu gibi. Elimizin altında bulunan çevirilere baktığımızda bu kıta, “Cennet deyip yaşa ateşte belli” şeklinde geçmektedir. Bu kıtanın mânasına baktığımızda ise Mahtumkulu, kulluk görevini yerine getirmekte ve cennet deyip yaşamaktadır. Fakat garip olan şu ki, bu yaşam “ateşte belli” gibi bir yanlış algı oluşturmaktadır. Hâlbuki müellifin kast ettiği “Cenneti tama’ ederek yaşa” yani onu arzulararak isteyerek yaşa demektir ki, bu duruma açıklama getirmek istememizin sebeplerinden biri olmuştur. Diğer sebep ise, çeviriyi yapan kolektifin kusurlarını aramak değil, bilâkis “kul olur hata yapar” düşüncesiyle bu konuyu izah etme gereği duymuşuzdur. Doğru basılı olan kıta kaynağı için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 326; III бөлүм, с. 816; Бірай, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 533; Аşуrow, *Magtymguly Eserler Ýygyndysy*, I jilt, s. 484. Hatalı basılı olan kıta kaynakları için bkz., Annagurban Aşırov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), Ankara: Türksoy Yay., 2014, c. I, s. 480; Mahtumkulu Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), 1. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay., 2014, s. 380.

<sup>395</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 380-381.

*Haberdar ol, Hak'tan uzak olmayın.*<sup>396</sup>

Bizim bu izah ve değerlendirmelerden anladığımız şudur ki, Mahtumkulu, sadece öz eleştiri yapmak ile kalmamış, bir yandan enfüsî tebliğ ve irşâd faaliyetini de devam ettirmiştir. Nitekim iç âlemi eğitimden geçmiş insan, iç ve dış dengeyi sağlamış, diğergamlık ve fedâkarlık gibi erdemlerine ulaşmış demektir. Böyle bir insanın yüzü nûrânî, sözleri de rabbânîdir. Hem hâliyle, hem de kâliyle etkilidir. Böyle kişiler toplum içinde insanların etrafında kümelendiği sevgi merkezleri gibidir. İşte Mahtumkulu'nun sadece Türkmenler arasında değil, tüm dünyada sevilmesinin ve saygı hürmetle anılmasının sebebi de budur. Dolayısıyla toplumun akışına kapılmayıp, aksine halkı da irşâd etme gayreti içerisinde olmasıyla beraber, dinin emir ve yasaklarını da hassasiyetle koruyan Mahtumkulu Firâkî, can ve gönülden irşâd hizmetinde bulunan “gureba” sûfilerden biri olmuştur ki, bir bakıma irşâd hizmeti denilen bu sıfatın sâhiplerinin “garibler” olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bazı yörelerde sûfilere “gurebâ” adı verilmektedir. Nitekim “*Sizden önceki devirlerde ‘akıl ve fazîlet’ sahibi olanların yeryüzünde ilâhî buyruklara karşı yapılan bozgunculuğa engel olmaları gerekmez miydi? Ancak onlardan bu vazifeyi yaptığı için kurtardığımız kimseler pek azdır*”<sup>397</sup> âyet-i kerîmesi gereği, toplum içindeki irşâd sorumluluğu taşıyan insanların ihmâlinin hem kendilerini, hem de toplumları helâke götüreceğine işâret etmektedir.<sup>398</sup> Bu mukaddes emanete sahip çıkan Mahtumkulu da, irşâd sorumluluğunu ihmâl etmemiş, hatta günümüz modern insanların hayatında da, bu mübarek tebliğ hâlâ etkisini göstermektedir.

### 8.5. Etkilendiği Kaynak ve Kişiler

Mahtumkulu, genç yaştan itibaren doğu edebiyatına ilgi göstermiş ve çok iyi derecede de Arapça, Farsça, Çağatayca öğrenmiştir. Doğru düşünürlerin gramer, astronomi, felsefe, İslâm dini ve tarihi gibi temalardaki eserlerini okumuş; İbn Sînâ, Ahmed el-Bîrûnî, Ömer Hayyâm, Nizâmî, Hafız, Yusuf Hemedânî, Sa’dî-i Şîrâzî, Molla Câmî, Hz. Mevlânâ, Firdevsî, Fuzûlî, Nesîmî, Nizâmî, Ali Şîr Nevaî gibi büyük şair ve düşünürlerin çalışmalarına büyük saygı göstermiştir. Mahtumkulu, Hive’de, Doğu’lu

<sup>396</sup> Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 457.

<sup>397</sup> Hûd, 11/116.

<sup>398</sup> Bkz., Yılmaz, “Tasavvufî İrşad Önce Salah, Sonra Islah”, s. 7.

şair ve düşünürlerin eserlerini öğrenmekle beraber, Aristo, Platon gibi antik Yunan felsefe büyüklerinin de eserleriyle, ayrıca, Hint felsefesiyle de tanışmıştır. Dünya ufkunu genişletmesinde şairin çok seyahat etmesi faydalı olmuştur. Hindistan, İran, Afganistan, Azerbaycan, Hiva, Buhara, gibi birçok ülke halklarının hayatını araştırmış, ayrıca, Orta Asya ve Astrahan'ı da gezmiştir. Müellif, bu büyük şair ve düşünürlerden “*Sayılsam*” isimli şiirinde şöyle bahsetmektedir:

*Ebu Said, Ömer Hayyâm, Hamedânî,  
Firdevsî, Nizamî, Hâfız pervanı,  
Celalettin Rumî, “Camî elvanı”,  
Yanlarında kalan kimse ben olsam.*

*Namengan'dan çıkan üstad Nevaî,  
“Çar Divan'ı”, “Ferhat-Şirin”, rubai,  
Zahireddin Babür, “Mizan evzanı”,  
Başlarına varıp ben Mecnun olsam.*

*Okumuştum Sadi'nin ben “Bostan”ını,  
Gör, ne güzel Hakanî'nin, “Median”ı,  
İsterim “Şahname”, “Sakiname”yi,  
Halife Ömer'le Süleyman olsam.*

*Selman-ı Ebsal'ı sarhoş eyleyip,  
Behram Gûr'u tutup, insaf eyleyip,  
Azaduddevle'yi bir kuş eyleyip,  
Ebu Mahfuz, Kızıl Arslan Han olsam.*

*Ebu Bekr kan ağlayıp Fars'ta kalsa,  
Ali, Memun, Abisdam'a denk olsa,  
Zünnun varıp, o Rüstem'i zor olsa,  
Rüstem'in derdine ben derman olsam.*

*Galen, Eflatun'a yolun gösterip,  
Davut, Osman ile Ali ürkütüp,*

*Kubat pederi Hüsrev'i korkutup,  
Adı geçenlerle din, iman olsam.*<sup>399</sup>

Mahtumkulu'nun yaşadığı XVIII. asrın bütün olaylar ve olumsuzluklar karşısında karamsar olmayışının sebebi, onun tasavvuf anlayışı ve samîmi inancı ile mümkün olmuştur. Nitekim Hakk aşkı ve Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisi, Mahtumkulu'nu mütevekkil yapmış, Ahmed Yesevî Hazretleri ve Yunus Emre'ye uzanan edebî ekolün ve felsefî anlayışın mühim bir halkası haline getirmiştir.<sup>400</sup> Pîr-i Türkistân, Hâce-i Türkistân, Sultanu'l-Evliyâ gibi unvanlarla anılan Ahmed Yesevî Hazretleri, Anadolu tekke şâirlerine, hem ruh ve mânâda hem de dil ve nazımda rehberlik ettiği<sup>401</sup> gibi, Türkmenin mânevî lideri olan Mahtumkulu Firâkî üzerindeki etkisi de, hem mânevî hem de dil ve nazım alanında hatta devrinin problemlerine getirdiği çözümlerde de kendini göstermiştir.<sup>402</sup> Ahmed Yesevî Hazretlerinin mânevî mürîdi ve Türkmen kolu olan Mahtumkulu, onun adını sürekli anarak büyük hürmetle şöyle yâd etmektedir:

*Kıldı ona Hakk rahmet,  
Nur-ı tecellî<sup>403</sup> kudret,  
Hırka giyen Hoca Ahmet,  
Sayram<sup>404</sup> 'dadır, Sayram 'da.*<sup>405</sup>

Sayı bakımından en çok dinî ve tasavvufî şiirleri olan Mahtumkulu, Ahmed Yesevî Hazretleri gibi büyük zâtların kuvvetli tesirinde kalır. Ahmed Yesevî'den büyük saygıyla bahseden Mahtumkulu, Yunus Emre'yi anmamaktadır.<sup>406</sup> Fakat ikisi de aynı

<sup>399</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 406.

<sup>400</sup> Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 160-161.

<sup>401</sup> Bkz., Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 2. Baskı, İstanbul: Mavi Yay., 2016, s. 36, 63-108.

<sup>402</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mikail Söylemez, "Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkmen Şairi Mahtumkulu Piraği Üzerindeki Etkileri", *TUTUMSEAD Uluslararası Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2018): 43-54.

<sup>403</sup> Zâtının sıfatının tecellisi olarak da bilinen nûr-ı tecellî/mahallî; Cenâb-ı Hakk'ın kudreti kula tecellî eder de kul O'ndan başkasından korkmaz, O'ndan başkasından bir şey istemez. Bkz., Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (ter. Süleyman Uludağ,) 5. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2016, s. 197-200.

<sup>404</sup> Sayram, Ahmed Yesevî Hazretlerinin doğduğu kasabanın ismidir. Sayram veyahut İspicâb/İsfcâb, günümüzde Kazakistan'ın Şımkent şehri sınırları içinde kalan Siri Derya/Seyhün Nehri havzasının sağ düzlüğünde bulunur. Detaylı bilgi için bkz., Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1989, II, 159-161.

<sup>405</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 27.

<sup>406</sup> Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 161.

pınardan su içip beslendikleri için aralarındaki dinî ve tasavvufî anlayışı, remizlerin ortak motifleri apâşikârdır. Örneğin şair, mânevî şeylerden bahsettiği “*Kurtulmadım Zulmünden*” isimli şiirinde, Yunus Emre’nin “*İşk bâzârıdır bu cânlar satılır/Sataram cânımı hiç kimse almaz*”<sup>407</sup> redifli şiirine benzeyen cümlesini şöyle kullanır:

*Mahtumkulu, ne güzelce işler var,  
Can metâsın satar, bulmaz alan er,  
Ağlayıp, asumanda Perverdigâr,  
Kararsız olmuştur gözde selimden.*<sup>408</sup>

Yine de Yunus Emre bir şiirinde, “*Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış/Kişi yeni geline bakubanı toyamaz*”<sup>409</sup> diyerek, dünyayı geline benzeter. Müellif de buna benzer şekilde şöyle der:

*Dünya bir şamar gelindir, zülfün eyler tar tar,  
Keskin eyler “Beri gel”, çırpınıp, her yana bakar,*<sup>410</sup>

Ayrıca bir menkıbeye göre Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli-Lokman Perende vasıtasıyla Ahmed Yesevî Hazretlerine bağlıdır. Aynı zincirin tesiri Yunus Emre’de olduğu kadar Mahtumkulu’da da görülmektedir.<sup>411</sup> Örneğin şairin “*Benim sahipcemâlimi gördün mü?*” diye tekrarlanarak ilâhî aşkın işlendiği<sup>412</sup> şiirinde, “*Yâ*”, *iklim sahibi*” diye “*Sevgiliyi*” Ahmed Yesevî Hazretlerine sormaktadır:

*Yâ, iklim sahibi Ahmet Yesevî,  
Benim sahipcemâlimi gördün mü?*<sup>413</sup>

<sup>407</sup> Bkz., Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı*, 4. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2008, s. 94.

<sup>408</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 443.

<sup>409</sup> Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı*, s. 89.

<sup>410</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 728.

<sup>411</sup> Yunus Emre ile Mahtumkulu arasındaki dinî-tasavvufî anlayışı ve remizlerin ortak motifleri için bkz., Türkmen, “Mahtumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı”, 1011; Abdurrahman Güzel, “*Yunus Emre ve Mahtumkulu’da Ortak Motifler*”, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf), Mahtumkulu Doğumunun 290. Yılı Münasebetiyle Türkmen Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî Anı Kitabı, Tika Yay., Ankara 2014, s. 138-151.

<sup>412</sup> Artun, “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”, s. 3-4.

<sup>413</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 650.

*Hacı Bektaş, Abdulkadir,  
Hoca Ahmet, İmam Rıza'dır,  
Feridun bir evliyadır,  
Hepsinden himmet isterim.*<sup>414</sup>

Şiirinde namazın önemini vurgulayan şair, Hoca Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinden ve talebelerinden de bahseder:

*Türkistan'ın Ahmet'i, doksan yerde sohbeti,  
Hakkın ona rahmeti bir gündeki beş namaz.*<sup>415</sup>

*Hoca Ahmet Yesevi yüz sofu ile,  
Gemisiz deryayı böyle*<sup>416</sup> *geçtiler.*<sup>417</sup>

Müellifin edebî üreticiliğine baktığımızda, asıl adı Süleyman olan ve daha sonra yerleştiği yer dolayısıyla Bâkırğânî nisbesini alan Türkistanlı mutasavvıf şair Gul Süleyman veyahut Süleyman Hakîm Ata'yı da görmekteyiz. Ahmed Yesevî Hazretlerinin halifelerinden biri olan Hakîm Ata<sup>418</sup>dan etkilenen Mahtumkulu, mânevî üstadı olan Hakîm Ata'yı, mânevî ve edebî mutasavvıflar arasında sayarak, tasavvufi etkileşim zincirinin XVIII. yüz yıl Türkmen toplumuna taşınmasını sağlamıştır.<sup>419</sup> Çevresi derya ile korgan yani sularla kaplı olan<sup>420</sup> Norata ve Dargana bölgelerine değinen şair, Hakîm Ata'nın, Hekim Ata Süleyman ve Bakırgan nisbesiyle kaydını şöyle düşünüyor:

<sup>414</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 142.

<sup>415</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 840.

<sup>416</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kıta "Deryayı gemisiz geçtiler" şeklinde geçer. Türkmençe kaynaklarda ve Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserin diğer baskısında ise "Gemisiz deryayı böyle geçtiler" şeklinde geçmektedir. Mahtumkulu da özellikle "Gemisiz deryayı böyle" diye işaret ettikten sonra deryadan geçtiklerine parmak basarak hikmetini ayan etmemektedir. "Keştsiz/Gemisiz deryayı böyle geçtiler" şekli için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 86; III бөлүм, с. 959; Ашыров, *Магтымгулы Eserler Ыгындьсы*, II jilt, s. 116; Ашыров, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 141.

<sup>417</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 506.

<sup>418</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Kara, "Hakîm Ata", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XV, 183-184.

<sup>419</sup> Mahtumkulu'nda Hakîm Ata'nın edebî tesiri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Gözel Amangeldiyeva, "Mahtumkulu'nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevi Dervişi Hakim Ata", *Bilig Dergisi* 13 (2000): 79-92.

<sup>420</sup> Aslı kurmaktan gelen gorgan kelimesi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 188, 212-213.

*Nurata,*<sup>421</sup> *Baba Dargan,*<sup>422</sup>  
*Çevresi derya, kurgan,*  
*Varınca da Bakırgan,*  
*Şol Türkistan 'a doğru.*<sup>423</sup>

*Sultan Veyis pehlivanı,*  
*Hakîm Ata Süleyman 'ı*<sup>424</sup>

Müellif, Ahmed Yesevî'nin büyük talebelerinden etkilenmekle beraber, Hakîm Ata'ya intisap eden, asıl adı Ay Hoca, fakat siyah derili oluşundan dolayı Zengi Baba/Zengi Ata ünvanıyla tanınan Ahmed Yesevî şeyhinden de bahseder. Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata gibi halifeleri bulunan namı meşhur Zengi Ata<sup>425</sup>'yı görme arzusunu şöyle dillendirir:

*Dehistanın bayrında,*  
*Bâd-ı sabayı görsem.*  
*Bahaeddin, Mirkulal,*  
*Zengi Baba 'yı görsem.*<sup>426</sup>

*“O, Bahaeddin 'dir, o da bir erdir,*  
*Biri Zengi Baba, o da nâmdardır,*  
*Birbirine destekli dört çâryâr 'dır,*  
*Maksadın dile de “Sen al!” dediler.*<sup>427</sup>

Müellif, yukarıda geçen şiirinde “*Bahaeddin, Mirkulal*<sup>428</sup>” diye hem Hâce Muhammed b. Muhammed el- Buhârî olarak da bilinen Nakşibendiyye tarikatının

<sup>421</sup> Nurata/Nurota, günümüzde Özbekistan'ın Nevai ilinde bulunan bir şehirdir.

<sup>422</sup> Baba Dargan veyahut Dargana, Türkmenistan'nın Lebap vilâyetinde bulunur. Günümüzde Darganata olarak bilinen bu şehir, doğup büyüdüğü Hatap ovama takriben 500 km mesafededir.

<sup>423</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 72.

<sup>424</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 95.

<sup>425</sup> Geniş bilgi için bkz., Necdet Tosun, “Zengi Ata”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 261-262.

<sup>426</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 52.

<sup>427</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 524.

<sup>428</sup> Mirkulal veyahut Emir Kulâl için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Душундиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 523.

kurucusu olan Bahâeddin Nakşibend<sup>429</sup>, den ve onun mürşidi olan Emîr Külâl<sup>430</sup>, dan bahseder. Tasavvufun Nakşibendi tarikatını takip eden Mahtumkulu, Muhammed Bahâüddîn Nakşibend Hazretlerine de büyük saygı duymuştur. Hatta müellif, ilhâm kaynaklarından biri olarak Nakşibendî Hazretlerini göstermektedir.<sup>431</sup>

*Bir gece yatarken, şah Nakşibendi,  
Keremi cûş edip, bir nân getirdi,  
Sağ elinde gülgûn bâde şarabı,  
Sol elinde taze büryân getirdi.*<sup>432</sup>

*Bir gece yatardım, Şah Nakşibendi,  
Bahaeddin atlı dîvâna geldi.  
Asâsını çekip gelmiş Buhara'dan,  
Hak aşkına mest u mestane geldi.*<sup>433</sup>

Mahtumkulu, Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri, Hacı Bektâş-ı Velî Hazretleri, Molla Câmî gibi büyük mürşid ve âlimleri övgü dolu sözlerle anar:

*Onlara verdim selâmı,  
Sordular sağlık kelâmı,  
Şeyhü's-seyit Mevla Camî,<sup>434</sup>  
O yedi sultan içinde.*

*Hoca Yusuf Hemedânî,  
O şâh-ı Kenân içinde.*<sup>435</sup>

*Hacı Bektaş, Abdulkadir,*

<sup>429</sup> Bkz., Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, IV, 458-460.

<sup>430</sup> Bkz., Hamid Algar, "Emîr Külâl", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 137-138.

<sup>431</sup> Aşırov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 385-386.

<sup>432</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 372.

<sup>433</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 367.

<sup>434</sup> Mevla Câmî veyahut Molla Câmî için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 314-315.

<sup>435</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 95.

*Hoca Ahmet, İmam Rıza'dır,  
Feridun bir evliyadır,  
Hepsinden himmet isterim.*<sup>436</sup>

Mahtumkulu, “Görür Gözün İlini” isimli şiirinin, “Uzatma sen her cimriye dilini/Yeri vardır, koru sakla belini/Kârun’a benzetme, tut sen elini” diye gelen mısralarında, kalbinin ürperdiği konularda nefesine öğüt vererek, Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin nefis terbiyesiyle ilgili söylediği ve tasavvufta edeb kavramına/kuralına gönderme yaptığı, “Eline, diline, beline sahip olmak”<sup>437</sup> ilkesine âdeta bir telmihâta bulunur:

*Gel, gönül, ben sana öğüt vereyim,  
Irak etme, görür gözün halkını.  
Kıymetin kaçırma, yerinde söyle,  
Uzatma sen her cimriye dilini.*

*Dua eyle, bir söz desen al tadın,  
Hürmet et sen güzel ilin uşağın,  
Yazdırma sen, sıkı bağla kuşağın,  
Yeri vardır, koru sakla belini.*

*Çağrılmadık yere görünme, varma,  
Başarırsan, sofu yüzünü görme,  
Fikir zikrin dünya malına verme,  
Kârun’a benzetme, tut sen elini.*<sup>438</sup>

Anadolu sahası şairleri olan Yunus Emre ve Karacaoğlan, Türkmenistan’da da tanınan ve sevilen şahsiyetlerdendir. Bu iki Anadolu şairi Türkmen şairlerini etkilemişlerdir. Etkilenen isimlerden biri de, Türkmenlerin en büyük şairi Mahtumkulu’dur. Ortak temaları işlemeleri yanında “ortak ifade kalıpları”nın kullanımını da kapsamaktadır.

<sup>436</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 142.

<sup>437</sup> Eline, beline, diline sahip olmak ilkesi için bkz., Metin Işık, Ayhan Demir, “Bektaşî Kültütünün Mizahsal Kodları: Bektaşî Değerlerinin Fıkralara Yansıma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 38 (2016): 263-280; Ekrem Keleş, “Eline, Beline, Diline Sahip Olma Bilinci”, <https://docplayer.biz.tr/127396-Eline-beline-diline-sahip-olma-bilinci.html> Erişim Tarihi: 18/05/2021.

<sup>438</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 389.

Zaman zaman dinî ve tasavvufî konulara yer vermekle birlikte daha çok beşerî aşka ve dünyevî konulara ağırlık veren Karacaoğlan ile Mahtumkulu arasındaki ortaklık, beşerî aşk şiirlerindeki tasavvurlarda daha fazla görülmektedir. Bazı sosyal konulara temas etmekle birlikte daha çok dinî ve tasavvufî konuları işleyen Yunus Emre ile bu benzerlik ise, kafiyeli kelimelerde büyük ölçüde ortak motifler göstermektedir.<sup>439</sup>

Ahmet Bican Ercilasun, Mahtumkulu ile ilgili şöyle der: “Mahtumkulu’nda ben değişik renkler, değişik edalar gördüm. O, bir yandan Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi İslâm ahlâkını ve dinî coşkuyu dile getiriyor. Bir yandan Köroğlu gibi yiğitlik temini işliyor. Fuzûlî gibi tasavvufî aşk ile kavrulurken Karacaoğlan gibi capcanlı güzeller tasvir ediyor. Anadolu’daki bütün şiir geleneğimiz onda toplanmış gibi. Sanki büyük çoğunluğu Azerbaycan ve Anadolu’ya giden Oğuz kardeşlerinin bütün zenginliğini tek başına şiirinde toplamak ister gibi. Ne olursa olsun XVIII. Yüzyılın bu Türkmen atası şiirin sihirli suyundan içmiş ve sözün kanatlarında uçarak bütün canlılığıyla günümüze ulaşmıştır.”<sup>440</sup>

*Dedim ciğerim doğrayıp,  
Çok söyleyip, kaldım garip,  
Köroğlu dek sen sıçrayıp,  
İncelir, fakat kopmazsın.*<sup>441</sup>

Görüldüğü üzere Pîr-i Türkistân Hazretlerinin diktiği Türk tasavvuf şiir ağacı Mahtumkulu Firâkî’nin dilinde Türkmen topraklarında kemâlini bulmuş ve olgun meyvelerini vermiştir. Mahtumkulu, gerek Buhara bölgelerinde aldığı yüksek tahsiliyle, gerek Ahmed Yesevî Hazretlerinden hem mânevî hem de sözlü yolla aldığı bütün söz geleneklerini ve hikmetlerini kendinden sonra gelen müridlerine aktarabilmeyi başarmıştır.

<sup>439</sup> Mahtumkulu’nun, Yunus Emre ve Karacaoğlan’dan etkilendiğine dair detaylı bilgi için bkz., Fikret Türkmen, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, *Millî Folklor* 21/84 (2009): 18-22.

<sup>440</sup> Detaylı bilgi için bkz., Ahmet Bican Ercilasun, “Sözün Kanatlarında Uçan Şair: Mahtumkulu”, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf), Mahtumkulu Doğumunun 290. Yılı Münasebetiyle Türkmen Milli Şâiri Mahtumkulu Firâkî Anı Kitabı, Tika Yay., Ankara 2014, s. 223-228.

<sup>441</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 167.

## 9. DÎVÂNI

Şairin günümüze 700'den fazla şiiri ve 10'a yakın küçük çaplı poemaları/şiirsel hikâyeleri ulaşmıştır. Bunların % 80'ine el yazmalarda rastlanmış, geri kalanı ise halktan derlenmiştir. Mahtumkulu'nun günümüze ulaşan şiirleri bir divanda toplanmıştır.<sup>442</sup> Yalnız divanın nüshaları arasında şiir farklılıkları bulunmaktadır.

Baymuhammet Garrıyev "*Mahtumkulu*" adlı eserinde, Mahtumkulu Firâkî'nin toplam ne kadar eser yazdığını ve hangi eserleri yazdığına dair kesin bilgiler olmadığını belirtmiştir.<sup>443</sup> Ayrıca şairin kendi eliyle yazdığı bir divanı mevcut olmadığı ve hazırlanan divanlar da şairin yanlış istinsah edilen şiirlerinden, halk ozanlarının bazı türküleri ve kulaktan kulağa gelen ve halk arasında yaygın olan bazı şiirlerden oluştuğu bir görüş de mevcuttur.<sup>444</sup> Bunun yanı sıra şairin eserleri, ailesinden gelen rivayetlere göre günümüzdeki bilinen divandan fazla olduğu, çocukluktan ilim öğrenmeye ve şiir yazmaya başlayan bir kişinin eseri tek bir divanla sınırlı kalmayacağı ve Mahtumkulu'nun tüm yazdığı eserleri içeren bir külliyyatı olduğunu, Devletmehmet Âzâdî'nin torunlarından olan Gara İşan'ın söylediği de nakledilmiştir. Nitekim bu eserlerin İran ordusunun Gerkez köyüne gerçekleştirdiği saldırıda, Etrek ırmağına düşerek hebâ olduğunu ve Mahtumkulu'nun çok üzülen acı çektiğini söylemişlerdir. A. Aşirov, Mahtumkulu'nun elyazmalarından bahsettiği eserinde külliyyatın var olduğunu ancak günümüze kadar şimdilik açığa çıkmadığını ve bu konuda olan farklı rivayetleri anlatan kişilerin adıyla kaydetmiştir.<sup>445</sup>

Günümüze kadar gelmiş olan divanı, yalnızca gönülden gönle taşınan, insanların kalplerinde yer edinmiş olan ve bize yadigâr olarak bırakılan şiirlerini içerir. Şairin eserleri ve divanı, iç savaşlar, saldırılar ve tabiatın acımasızlığı nedeniyle tamamen ortadan kaybolmuş ve beş yılda oluşturduğu bir kitabı, bir sel baskınının meydana gelmesi sonucunda yok olmuştur.<sup>446</sup>

<sup>442</sup> Bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 388.

<sup>443</sup> Гаррыев, *Магтымгулы*, с. 7.

<sup>444</sup> Geniş bilgi için bkz., Azemoun, "Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1", s. 85-122; Azemoun, "Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-2", s. 5-28.

<sup>445</sup> Bkz., Rahımdaşlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 103.

<sup>446</sup> Bkz., Şad Mihr, "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumğulı Firâğî", (çev. Ali Temizel), s. 85.

Şairin toplam ne kadar ve nasıl bir eser yazdığına dair kesin bir bilgi olmamasının yanı sıra, biz bu durumu müellifin kendi dilinden de öğrenmekteyiz:

*Kaygı gamda aziz ömrüm soldurup,  
Şom felek azabım beyhûde<sup>447</sup> eyledi.  
Yazdığım ne varsa sele kaptırıp,  
Gözlerim ardında giryân eyledi.*

*Gafil iken düşman kuşattı bizi,  
Dağıttı dört yana dostlarımızı,  
Beş yılda bir kitap yazmıştım yazı,  
Kızılbaşlar alıp, vîran eyledi.<sup>448</sup>*

### 9.1. Yapılan İlk Çalışmalar

Mahtumkulu Firâkî hakkındaki araştırmalar<sup>449</sup> XIX. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Müellif hakkındaki ilk çalışma, Rus diplomasisinde çalışan Polonyalı bilim adamı Aleksandr Hodzko-Boreyko tarafından 1842 yılında Londra’da üç şiiri İngilizce neşredilir.<sup>450</sup> Daha sonra Kazan ve Petersburg Üniversitelerinde profesörlük yapmış olan İlya Nikolayeviç Berezin 1862’de, “Турецкая хрестоматия/Türk hrestomatiyası” isimli üç ciltlik eserin ikinci cildinde Mahtumkulu’nun bir şiirini Arap harfleriyle Türkmence olarak yer verir.<sup>451</sup> 1872 yılında ise F. Bakulin, “Пѣсни у Туркменъ и поэтъ ихъ Махдумъ-Кули/Türkmen şarkıları ve onların şairi

<sup>447</sup> Kelimenin reygân ve yeksân versiyonları için bkz., Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 510; Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 32.

<sup>448</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 363.

<sup>449</sup> Mahtumkulu hakkında yapılmış akademik çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz., Баймухаммет Аталиевич Гаррыев, *Магтымгулы*, Ашгабат: Ылым Неширяты, 1975; Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 226-228; Tahir Aşirov, “Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Düşünce Yapısı Etkisi”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 2014, 117-130; Tahir Aşirov, “Mahtumkulu’yu Anlamak: A. Zeki Velidi Togan Örneği”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/2 (2016): 661-673.

<sup>450</sup> Geniş bilgi için bkz., Alexander Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia*, London, 1842, 389-394.

<sup>451</sup> Березин И.Н, *Турецкая хрестоматия*. Казань, 1862.

Mahtumkulu” adıyla, şair hakkında bir kaç malumat vererek onun iki şiirini Rusça olarak yayınlar.<sup>452</sup>

Müellif ile ilgili çalışma yapan diğer bir kişi ise, 1863’de Orta Asya’yı, özellikle de Türkmenistan’ı baştanbaşa derviş kılığında gizli seyahat ederek, maceralarını “*Reise in Mittelasien*”<sup>453</sup> isimli eserinde anlatan Macar asıllı bir müsteşrik ve Türkolog Arminius Vamberi’dir. Vamberi, Mahtumkulu’nun toplam kırk bir şiirini, 1879 yılında Leipzig şehrinde, otuz bir şiiri Arap harfleriyle Türkmençe şeklinde ve Almanca tam metin olmak üzere, on şiirden parçaları ise, Alman Şark Cemiyet Mecmuası’nda, “*Türkmen dili ve Mahtumkulu’nun divanı*” ismiyle yayınlar.<sup>454</sup>

Rus şarkşinası olan N. A. Ostroumov, 1907 yılında Taşkent’te şairin birkaç şiirini Arap harfleriyle Türkmençe olarak “*Türkistan yerli gazetesi*”nde, arkasından 1911’de ayrı kitapçık olarak neşreder. N. A. Ostroumov’un peşi sıra Mirzahit Mirsıddıkoğlu 1911 yılında Taşkent’te Mahtumkulu’nun kitabını “*Otuz iki tohum kıssası ve Mahtumkulu*” adıyla Arap harfleriyle yayımlar. 1912’de ise, Abdurrahman Niyâzî, müellifin kırk beş şiirden oluşan divanını<sup>455</sup> Astrahan’da yayınlar.<sup>456</sup>

Mahtumkulu Firâkî üzerine en çok çalışma yapan, Türkmenistan’da Mahtumkuluşinas<sup>457</sup> olarak bilinen Rus oryantalisti, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç’dir. 1902, 1907 ve 1908 yıllarında Orta Asya’ya seyahat eden Samoyloviç, 1907 ve devamında Firâkî’nin 197 şiirini yayımlayarak, onun kim olduğuna dair de birkaç malumat verir.<sup>458</sup>

<sup>452</sup> Detaylı bilgi için bkz., Ф. Бакулин, “Пѣсни у Туркменъ и поэтъ ихъ Махдумъ-Кули”, Извѣстія Кавіказскаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, Тифлисъ 1872, Томъ I, 105-109.

<sup>453</sup> Ármin Vámbéry, *Reise in Mittelasien*, Leipzig 1865; Eserin Türkçe versiyonu için bkz., Arminius Vámbéry, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (haz. N. Ahmet Özalp), 7. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yay., 2019.

<sup>454</sup> Ármin Vámbéry, “Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli’s”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig 1879, XXXIII, 387-444.

<sup>455</sup> Bkz., *Divan Mahtumkulu*, (haz., Abdurrahman Niyâzî), Astrahan: Omarov ortakların tecarethana tip., 1912.

<sup>456</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, с. 11.

<sup>457</sup> Farsça, şinâhten yani “tanımak’tan şinâs, kelime sonuna geldiğinde; bilen, tanıyan, anlayan anlamlarına gelip, Türkmenler, Mahtumkulu Firâkî üzerinde çalışma yapan uzmanlara “Mahtumkuluşinas” diye hitap etmektedir.

<sup>458</sup> Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, c. I, s. 466; Ayrıca bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, с. 11-12.

## 9.2. Türkmenistan’da Yapılan Çalışmalar

Mahtumkulu’nun şiirleri ve düşünceleri üzerine Türkmenistan kaynaklı pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri de Türkmen bilim adamı Ord. Prof. Dr. B. A. Garriyev ve Prof. Dr. M. Köseyev’in çalışmaları kayda değerdir. Şairin eserleriyle ilgili birçok bilimsel çalışmalar, doçentlik ve profesörlük tezleri yazılmıştır.<sup>459</sup> Bunun dışında yayınlanan kitap ve yapılan araştırmalardan bazıları ise şunlardır:

- a. Гарриев Б. А. Ватачы шахыр Магтымгулы. Ашгабат, 1942.
- b. Гарриев Б. А. Ватачы шахыр Магтымгулы ве онуң чепер дили. (докторлык иш, голязма). Ашгабат-М., 1948.
- c. Мухамедова З.Б. Язык астрабадской рукописи Дивана Махтумкули (по материалам Ленинграда). Диссертация на соискание ученой степени канд. филологических наук. М., 1948.
- d. Көсәев М. Магтымгулы. Ашгабат, 1959.
- e. Магтымгулы. Бейик шахырың 225 йыллыгына багышланан макалалар йыгындысы. Ашгабат, 1959.
- f. Көсәев М., Кекилов А. Магтымгулы хакында халк роваятлар. Ашгабат, 1959.
- g. Ильясов О. “Вагзы-Азат” Довлетмамед Азади. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1963.
- h. Ислами Мамедман. Словарь языка Довлетмамед Азади. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1966.
- i. Клычдурдыев А. Эстетические взгляды Махтумкули и современност. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1967.
- j. Абдуллаев Х. Махтумкули и Узбекская Литература/к вопросу взаимосвязи и взаимодействия Узбекской и Туркменской Литературы/ Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1968.
- k. Чарыев Г. Магтымгулы акылдар. Ашгабат, 1971.

<sup>459</sup> Detaylı bilgi için bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 379-380.

- l. Чарыев М. Махтумкули и народное творчество. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1974.
- m. Гаррыев Б. А. Магтымгулы. Ашгабат, “Ылым” неширяты, 1975.
- n. Гаррыев С. Магтымгулы ве эдебиятда реалистик тенденция. Ашгабат, 1978.
- o. Мырадов С. Асырларың гүммүшинен. Ашгабат, 1978.
- p. Абдуллаев Д. У. Народные основы стихосложения в поэзии Махтумкули. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук, Ашгабат, 1979.
- q. Чарыев М. Магтымгулы ве халк дөреджилиги. Ашгабат, 1983.
- r. Баймырдов А. Магтымгулы хақында халк роваятлар ве легендалар. Ашгабат, “Ылым”, 1983.
- s. Сейидов Ш. Аффиксальное образование имен в языке произведений Махтумкули. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. Ашгабат, 1984.
- t. Ашыров А. Магтымгулының голязмаларының тесвири. Ашгабат, 1984.
- u. Магтымгулының дили ве Түркмен сөлейиш медениети (Макалалар). Ашгабат, 1988.
- v. Магтымгулы-250. (Докладлар макалалар хабарлар). Ашгабат, 1989.
- w. Бекмурадов А. Поэтическое мастерство Махтумкули Фраги. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. доктора филол. наук. Ашгабат, 1990.
- x. Şyhnepesow A. Magtymgulynyň çeper pikirlenmesiniň struktura aýratynlygy. Dil-edebiýat ylym. kand. diýen alymlyk derejesini almak üçin ýazylan dissertasiýanyň awtoreferaty. Aşgabat, 1994.
- y. Işangulyýewa O. Türkmen prozasynda Magtymgulynyň obrazy. Dil-edebiýat ylym. kand. diýen alymlyk derejesini almak üçin ýazylan dissertasiýanyň awtoreferaty. Aşgabat, 1995.
- z. Annamammedow M. Magtymgulynyň döredijiliginde mistiki poeziýanyň ideýa-çeperçilik däpleri. Dil-edebiýat ylymlarynyň doktory diýen alymlyk derejesini almak üçin ýazylan dissertasiýanyň awtoreferaty. Aşgabat, 1995.
- aa. A. Aşyrow A. Magtymgulynyň golýazmalary: ylmy-tekstologik barlaglar. Dil-edebiýat ylymlarynyň doktory diýen alymlyk derejesini almak üçin ýazylan dissertasiýanyň awtoreferaty. Aşgabat, 1995.

Şairin şiirleri söz konusu olduğunda son zamanlarda yapılmış olmaları hasebiyle bazı çalışmalara değinmek gerekirse, bilhassa 1988 yılında Aşkabat'ta Arap harfleriyle yayınlanan ve bir komisyon tarafından hazırlanan "Magtymguly" adlı eserdir. Aynı şekilde A. Allanazarov'un hazırladığı 1988'de Aşkabat'ta yayınlanan "Magtymguly" isimli eser zikredilmeye değerdir. Hiç şüphesiz şairin 700 şiirini ve 10 poemasını içine alan ve Annagurban Aşirov'un iki cilt olarak hazırladığı ve 2013'de Aşkabat'ta yayınlanan "Magtymguly I-II" adlı çalışma, diğerlerine göre daha tam ve ayrıntılıdır. Aşirov, kitabın sonuna oldukça açıklayıcı bir sözlük eklemek suretiyle, şairin şiirlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.<sup>460</sup>

### 9.3. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Mahtumkulu'nu Türkiye'de ilk tanıtan kişi ise, Hüseyin Kâzım Kadrî diğer adıyla Şeyh Muhsin Fânî'dir. Şeyh Muhsin Fânî, 1924'de "*Mahtumkulu Divânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme*"<sup>461</sup> adını verdiği çalışmasında şairden bahseder ve onun bazı şiirlerini yayımlar<sup>462</sup> ki, Zeki Velidî Togan bu şiirlerin Vamberi tarafından yayınladıklarının tekrarı olduğunu söyler.<sup>463</sup> Ayrıca Fuad Köprülü de, Mahtumkulu'nu Türkmenlerin en büyük mutasavvıf şairi ve Nakşibendî dervişi olarak sayar ve onun Ahmet Yesevî Hazretlerinin tesirinde kaldığına dikkat çeker.<sup>464</sup> Bilhassa Mahtumkulu Firâkî, Himmet Biray'ın 1992'de "*Mahtumkulu Divanı*" adıyla yayınladığı eseriyle, Türkiye'de ciddi anlamda tanınmaya başlamıştır.<sup>465</sup> Bunun dışında Mahtumkulu Firâkî hakkında Türkiye'de yapılan inceleme ve araştırmalardan bazıları ise şunlardır:

- a. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, *Görkemli Türkmen Ozanı Mahtumkulu*, Ankara, Özen Matbaası, 1990, (76 sayfa).
- b. Fikret Türkmen, Gurbandurdı Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, Ankara, TÜRKSOY Yayınları, 1995, (159-228).

<sup>460</sup> Bkz., Peker, *Türkmenin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî'nin Felsefesi*, s. 16-17.

<sup>461</sup> شیخ محسن فانی، مخدومقلی دیوانی و ید عصرلق بر منظومه، کاغذجیلق و مطبعه جیلق انونیم شرکتی، استانبول: ۱۳۴۰، ۷۴-۷۵.

<sup>462</sup> Bkz., Şeyh Muhsin Fânî, *Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*, İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1340/1921, (Osmanlıca, 64 sayfa). Bu eser, İSAM Kütüphanesi: Depo, demirbaş no: T811.237 MAH.D 1340'da bulunmaktadır.

<sup>463</sup> Bkz., Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, c. I, s. 466.

<sup>464</sup> Bkz., Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 177.

<sup>465</sup> Himmet Biray, *Mahtumkulu Divanı*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992.

- c. Fikret Türkmen, “Mahtumkulu ve Tasavvuf Anlayışı”, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, C. I, İzmir, 1996, (9-23).<sup>466</sup>
- d. Amanbay Aşirov, “Mahtumkulu’nun Yayınlanmamış Şiirleri”, *Millî Folklor*, 31-32 (1996): 134-146.
- e. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998, C. X. (395-416).
- f. Mehmet Kara, “Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Çağatayca Ve Oğuzca Unsurlar”, *Bilig*, 7 (1998): 131-135.
- g. Gözel Amangeldiyeva, “Mahtumkulu’nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevi Dervişi Hakim Ata”, *Bilig Dergisi* 13 (2000): 79-92.
- h. Mikail Söylemez, “Mahtumkulu’nun Eğitim Görüşü”, *Felsefe Dünyası*, 35 (2002): 102-108.
- i. Âlim Kahraman, “Mahtumkulu”, *DİA*, TDV. Yayınları, Ankara 2003, C. XXVII, 393-394.
- j. Abid Nazar Mahdum, “Mahtumkulu Ferâği ve Tasavvuf”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 147 (2003): 205-219.
- k. Hayati Yılmaz, “Mahtum Kulu’nun Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, *Bilge Dergisi* 50 (2007): 108-125.
- l. Fikret Türkmen, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, *Milli Folklor* 21/84 (2009): 18-22.
- m. Erman Artun, “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”; [http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman\\_artun\\_sair\\_mahtumkulu\\_estetik\\_ustup.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman_artun_sair_mahtumkulu_estetik_ustup.pdf) Erişim Tarihi: 08/04/2021.
- n. Kenan Erdoğan, “XVIII Yüzyılın İki Büyük Mutasavvıf Şairinin-Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu-Divanlarında Hz. Peygamber Sevgisi”, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar)*, 1 (2009): 381-399.<sup>467</sup>
- o. Mehmet Temizkan, “On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10/1 (2010): 173-184.

<sup>466</sup> Ayrıca bkz., Fikret Türkmen, *Türkmenistan Kültürü Araştırmaları*, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2010, s. 79-92.

<sup>467</sup> Ayrıca bkz., Kenan Erdoğan, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 45 (2011): 17-38.

- p. Youssef Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1”, *TDAY-Belleten Dergisi* 60/1 (2012): 85-122.
- q. Youssef Azemoun, “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-2”, *TDAY-Belleten Dergisi* 60/2 (2012): 5-28.
- r. Hidayet Peker, “Mahtumkulu Firâkî’de Tasavvufi Temalar”, *Eski Yeni T. C. Eskişehir Valiliği Aylık Şehir Kültürü Dergisi* 5/56 (2013): 14-17.
- s. Hasan Cankurt, “Mahtumkulu Firâkî’nin Şiirlerinde Muhtevâ”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9 (2013): 911-951.
- t. Muhammed Maghaminiya, “Mahtum Kulu Farağı’nin Hayatı ve Türkmen Edebiyatındaki Yeri”, *MAVİ ATLAS GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2013): 67-76.
- u. Soner Sağlam, “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2 (2013): 161-178.
- v. Tahir Aşirov, “Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Düşünce Yapısı Etkisi”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 2014, 117-130.
- w. Atıf Akgün, “XVIII. Yüzyıl Anadolu Ve Türkmen Sahası Klasik Şiirlerinde Sevgili ‘Kânî-Mahtumkulu Örneği’”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/6 (2014): 39-64.
- x. Nurcan Öznal Güder, *Mahtumkulu Güldeste*, İstanbul, Salon Yayınları, 2016, (121 sayfa).
- y. *Mahtumkulu Firâkî Anı Kitabı*, (ed. Abdurrahman Güzel), Ankara, TİKA Yayınları, 2014, (390 sayfa).
- z. *Mahtumkulu Dîvânı*, (ed. Abdurrahman Güzel), İstanbul, Akademik Kitaplar, 2014, (896 sayfa).
- aa. Berdi Sarıyev, *Klâsik Düşüncenin Türkmen Mimarları Devletmehmet Azadî ve Oğlu Mahtumkulu*, İstanbul, Akademik Kitaplar, 2014, (192 sayfa).
- bb. *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (ed. Abdurrahman Güzel), Ankara, 2015, (134 sayfa).
- cc. Abid Nazar Mahtum, “Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016): 197-231.

- dd. Tuna Beşen Delice, “Mahtumkulu’nu Şiirleriyle Tanımak”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2017): 81-101.
- ee. M. Hanefi Palabıyık, A. Hilal Kalkandelen, “Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Hz. Peygamber”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, Ocak 2018, 225-242.
- ff. Hidayet Peker, *Türkmenin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî’nin Felsefesi*, 2. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2019, (131 sayfa)

Ayrıca, özellikle son yıllarda akademik alanda da müellif hakkında pek çok araştırma yapılmaktadır ki, bunlardan bazıları şunlardır:

- a. Hayati Yılmaz, *Mahdum Kulu Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi, S. B. E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, (963 sayfa).
- b. Mustafa Serbes, *Mahtumkulu Efsanelerinin Motif İncelenmesi*, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Tiflis 2017, (259 sayfa).
- c. Yaghoob Rahımdaşlıboroon, *Mahtumkulu’nun Şiir Üslubu*, Ankara Üniversitesi S. B. E. Doktora Tezi, Ankara 2019, (1671 sayfa).
- d. Bilal Ergin, *Mahtumkulu Divanı’nın Tahlili*, Fatih Üniversitesi S. B. E. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, (386 sayfa).
- e. Kadriye Işıklı, *Mahtumkulu Divanında Sosyal Hayat*, Fatih Üniversitesi S. B. E., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, (409 sayfa).
- f. Feruza Hayetova, *Felsefi Antropoloji ve Mahtumkulu Firaki’nin İnsan Anlayışı*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, S. B. E., Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2018, (84 sayfa).
- g. Sebiha Sedefoğlu, *Mahtumkulu Divanında İnsan*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, S. B. E. Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019, (100 sayfa).
- h. Nihal Akyıldız, *Karacaoğlan ve Mahtumkulu’nda Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, S. B. E. Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, (212 sayfa).

Bu çalışmalar dışında da pek çok tez ve makaleler mevcuttur.

#### 9.4. İran’da Yapılan Çalışmalar

Mahtumkulu Divanı ile ilgili çalışmalar İran’da da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Molla Mirza Abdullahi Caferbay tarafından, 1947’de Tahran’da yayınlanır. Bir sonraki yayım ise, Günbetli Berdimuhammet Amani tarafından 1950 yılında gerçekleşir. Bunu takiben Mirat Durdı Kazi, 1960-1961’de Mahtumkulu Hanedanı’nın elinde bulunan yazmaları esas alarak şairin divanını yayınlar. İran’da, şairin şiirlerinin ilk Farsça çevirisi Abdurrahman Deveci/Diyeci’nin neşriyle, Elhüda Uluslararası Yayımcılık tarafından basılır ve Mahtumkulu’nu İran’da en iyi tanıtan önemli kaynak haline gelir.<sup>468</sup> Ayrıca, Nurmhammet Aşırpur’un 2009’da İran’da iki cilt şeklinde yayınlanan “*Mahtumkulu Firâkî Divanı*”,<sup>469</sup> müellifin şiirleri hakkında yapılan en iyi çalışmalardan biridir. Bu eser, on dokuz yazma ve basılı nüshanın incelenerek detaylı bir şekilde karşılaştırılması neticesinde hazırlanan 297 şiiri ihtiva etmektedir. Yine de aynı yazarın üç cilt olarak hazırladığı (bizim de sözlük olarak kullandığımız) “*Магтымгулының Душундиришли Сөзлүгү/Mahtumkulu’nun İzahlı Sözlüğü*”, 1997’de Kiril alfabesiyle Günbet şehrinde neşredilir.<sup>470</sup>

#### 9.5. Diğer Çalışmalar

Mahtumkulu’nun yüze yakın el yazma divanı mevcuttur. 1907 yılında şiirlerin taş basımı Buhara, Kazan, Taşkent ve sonra Astara Han, Merv, Bakü ve İran olmak üzere yayımlanır. Ayrıca İran ve Afganistan Türkmenleri arasında da el yazma divan nüshalarının çok yaygın olduğu bilinmekle beraber, Mahtum Kulu Divanı’nın el yazması nüshaları çeşitli ülkelerde bulunmaktadır. Dokuz nüshası Türkmenistan Bilimler Akademisi’ne bağlı Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nde, bir nüshası Bakü’de, bir nüshası Taşkent’te, dört nüshası Leningrat’ta, bir nüshası Londra (British) Müzesinde saklanmaktadır. Ayrıca Mahtum Kulu’nun şiirlerinin en eski basımı, Taşkent’te (1910) Arif Canov, Buhara’da (1912-1913) Kurbanverdi Gürgani ve İstanbul’da (1921) Şeyh Muhsin Fani tarafından basılmıştır. Sovyet döneminde Mahtum Kulu’nun Divanı Türkmenistan’da, Arap elifbası ile üç defa yayımlanmıştır.

<sup>468</sup> Detaylı bilgi için bkz., Şahrüz Agatabay, “Mahtumkulu’nun Türkmenistan’daki Mirası”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/4 (2012): 23-49, s. 28-30.

<sup>469</sup> Bkz., Nurmhammet Aşırpur, *Mahtumkulu Firâkî Divanı*, İran, 2009.

<sup>470</sup> Agatabay, “Mahtumkulu’nun Türkmenistan’daki Mirası”, s. 29-30.

Ayrıca İran’da Buhara’daki nüshasından hareketle Şah Geldi Baba Niyazi’nin önerisi ile 1940’da basılıp yayımlanmıştır.<sup>471</sup>

## 10. VEFÂTI VE TÜRBEŞİ

### 10.1. Vefâtı

Mahtumkulu Firâkî’nin hangi yıl dünyaya geldiği gibi hangi yıl vefat ettiği de net olarak tespit edilmemiş olsa bile, yaklaşık tarihler ile bilinmektedir. Nitekim şair, bazı araştırmacılara göre 1780, 1783, bazılarının göre ise 1797 yılında vefat etmiştir. Son zamanlarda ortaya çıkan yeni bilgi ve delillere dayanarak Mahtumkulu’nun nihai kabul görülen vefat tarih ise 1807 yılıdır.<sup>472</sup> Rivayet edilir ki, Mahtumkulu hastalanıp ölüm yastığında yatarken etrafındaki topluluğa bakarak: “Beni dışarıya çıkarın” der. Şairin dostları, akrabaları onun koltuk altından tutarak usulüyle dışarıya çıkarırlar. O zaman Mahtumkulu, eve arkasını verip oturur. Onun oturduğu yerden başı dumanlı duran kocaman dağlar, büyük küçük bayırlar, geçitler ve sonu gözükmeyen düzlükler görünür. Şair bir süre baktıktan sonra:

*Seyredelim bu cihani,  
Cihanda neler görünür.  
İskender, Cemşit yaptırmış,  
Büyük binalar görünür.*<sup>473</sup>

diye başlayan “*Neler Görünür*” şiirini söylemiştir. Sonra Mahtumkulu “Şimdi beni eve götürün” der. Arkadaşları Mahtumkulu’nu eve götürüp onu yerine rahat bir şekilde yatırır. Sonrasında şair çok geçmeden vefat etmiştir.<sup>474</sup> Geride sadaka-i câriye türünden oldukça önemli bir divan bırakarak ebedî âleme göç eden Mahtumkulu Firâkî’nin bize vasiyeti ise şöyledir:

<sup>471</sup> Bkz., Yavuz Akpınar, “*Mahtum Kulu*”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1997, s. 112; Maghaminiya, “Mahtum Kulu Farağı’nin Hayatı ve Türkmen Edebiyatındaki Yeri”, s. 71.

<sup>472</sup> Mahtumkulu’nun vefâtı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 72, 90; Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 163; Biray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 8-13; Kahraman, “Mahtumkulu”, 394; Aşyrow, “Magtymgyly Haçan Doglupdyr”, s. 162-165; Yılmaz, “Mahtum Kulu’nun Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”, s. 109-111.

<sup>473</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 241.

<sup>474</sup> Bkz., Баймырадов, *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*, c. 153.

*Mahtumkulu, bî-neva, bî-çare-andelibi,  
Bir parça gam devranı, olmuş onun nasibi,  
Yığılsa, kılmaz çare, ona dehrin tabibi,  
Her mecliste sohbetle şâd edin biz garibi,  
Ey, yârenler, yâd edin hayr u duada bizi.<sup>475</sup>*

## 10.2.Türbesi

Mahtumkulu vefat ettikten sonra onu Sonudağı'nın önünde "Garrı Mollanın Kabristanı" diye bulunan mezarlığa babası Devletmehmet Âzâdî'nin sağ tarafına defnedilir.<sup>476</sup> Ayrıca Himmet Biray, Mahtumkulu ve Devletmehmet Âzâdî'nin mezarı hakkında şöyle bir açıklamada bulunur: "*Gerkez'de Mahtumkulu'nun ahfadının dediğine göre Mahtumkulu'nun ve onun babası Molla Devlet Mehmet Âzâdî'nin mezarı, Keren ile Mereve'nin arasında Ak Tukay (Aktokay) denilen yerdedir. Geçen yıl ağalar Hacı Güyç Muhammed İşan, Hacı Ata İşan ve Danatar Han bu iki güherin mezarlarının etrafına duvar çekmişlerdir. Şimdi Müessese-i Matbuat-ı Kâbus tarafından iki büyük mermer taşı yaptırılıp bu pâk toprak mezarın üstüne konulacaktır.*"<sup>477</sup> Ayrıca bir rivayete göre Mahtumkulu, Aba Sarı Pınarı başını yurt tuttıkları sırada ömrünün son demlerini yaşamış ve babası Devletmehmet Âzâdî'nin yanına defnedilmeyi vasiyet etmiştir ki, bu vasiyet üzerine de naaşı, yeğenleri tarafından bir deveyle Aktokay'a getirilerek toprağa verilmiştir.<sup>478</sup> Buna göre Mahtumkulu'nun mezarı, günümüzde İran'ın Türkmen Sahra bölgesinin Etrek nehrinin kıyısındaki Aktokay köyünde bulunmaktadır.<sup>479</sup>

*Mahtumkulu, kim var, ölmez?  
Ecel doymaz, zemin dolmaz,  
Âsmân inmez, yer çevrilmez,  
Gün yürür, aylar görünür.<sup>480</sup>*

<sup>475</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 717.

<sup>476</sup> Bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 91.

<sup>477</sup> Bkz., Hıray, *Mahtumkulu Divanı*, s. 12.

<sup>478</sup> Mahtumkulu'nun mezarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz., Agatabay, "Mahtumkulu'nun Türkmenistan'daki Mirası", s. 26-28, 37.

<sup>479</sup> Bkz., Aşırov, "Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı Etkisi", 118.

<sup>480</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 241.

## İKİNCİ BÖLÜM

### TASAVVUF KAVRAMLARI

#### 1. TAKVÂ

Takvâ, lugatte, korkma, endişelenme ve korunma demek olup, tasavvuf ıstılâhında ise, Cenâb-ı Allah'tan korkup, dinin nehyettiği şeylerden çekinme yani, kulun Allah Teâlâ'ya boyun eğerek azabından sakınması ve kendisini Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran şeylerden korumasıdır.<sup>481</sup> Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de “*Ey iman edenler! Allah'a karşı hakkıyla takvâ sahibi olun ve ancak Müslüman olarak can verin*”<sup>482</sup> buyurmaktadır. “*İnsanların en hayırlısı, şerefli kimdir?*” diye soru soran ashâbına, Resûlullah (s.a.v.), “*En çok takvâ sahibi olanlardır*”<sup>483</sup> diye buyurur.

Takvâ sûfiler tarafından bâtinî ve zâhirî olmak üzere ikiye ayrılır. Bâtinî takvâ kalplerdeki iyi niyet ve ihlâs iken, zâhirî takvâ şerî hükümlere hassas davranmaktır. Takvâ sahibi haramlardan sakınmalı ve aynı zamanda dinî hükümlere titizlikle uyup hududunu bilmelidir.<sup>484</sup> Mahtumkulu bu şiirlerde zâhiri takvâyâ misaller sunmuştur.

Mahtumkulu Firâkî'nin şiirlerine baktığımızda dikkat çeken en önemli konulardan biri de takvâ kavramıdır. Kişinin kulluk bilincinde olup, günah olan şeylerden korunması gerektiğini “*Sakınver*” şiirinde şöyle dillendirir:

*Adın bende ise, insan*

*Allah'ından sakınver!*

*Geçer devran, durmaz bu dem,*

*Yatma gafil, uyanıver!*<sup>485</sup>

<sup>481</sup> Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, c. 1, s. 427; Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (ter. Ekrem Demirli), 4. Baskı, İstanbul: İz Yay., 2015, s. 146; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 342.

<sup>482</sup> Âl-i İmrân, 3/102.

<sup>483</sup> Buhârî, *Enbiyâ*, 8, 14, 19.

<sup>484</sup> Bkz., Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 484-486; Birol Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yay., 2019, s. 265.

<sup>485</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 200.

Mahtumkulu'na göre, doğru yoldan sapmayı takvâ sanmak takvâyı inkâr etmek olup, kıyamet alâmetlerindendir.<sup>486</sup>

*Gümrahi takvâ sanıp, takvâyı inkâr bildiler,  
Şek değıldir, dostlarım, geldi kıyametten nişân.*<sup>487</sup>

## 2. VERA

İslâm'da, gıdaların helâl olanı da, haram olanı da bellidir: o halde stratejide şüpheli alan her zaman olagelmıştır. O da, en tehlikeli gri alan olan “*şüpheli*” gıdalardır.<sup>488</sup> Takvânın ileri aşaması olan vera, lugatte, sakınmak, kaçınmak, uzak durmak gibi anlamlara gelir. Sûfiye terminolojisinde ise, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylerden şiddetle kaçınıp, dinde mekruh, şüpheli olan hususları, helâl ve mübâhların ihtiyaçtan fazlasını da terk etmek demektir.<sup>489</sup> Vera, takvânın ileri merhalesi ve özel bir şeklidir. Zîra takvâ, yasak olanı, vera ise helâl olması şüpheli olan her şeyi terk etmektir. Haramlardan kaçınıyoruz çünkü günahkâr oluruz. Helâller, yapılmasına izin verilen amel ve tutumlarımızdır. Şüpheli şeyler ise haramlar ile helâller arasında yer alır.

Vera kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle birlikte, “*Vera ehli ol, insanların en âbidi olursun*”,<sup>490</sup> “*Vera'dan daha kolay ve sağlam bir yol görmedim*”,<sup>491</sup> “*Dininizin aslı vera'dır*”,<sup>492</sup> “*Helâller apaçık belli, haramlar da apaçık bellidir. Bu ikisinin arasında, insanların çoğunun helâl mı haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur. Her kim de şüpheli şeylerden sakınmazsa haramlara düşer. Tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Dikkat edin! Her melikin girilmesi yasak bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu da (yasak arazisi)*

<sup>486</sup> Kıyamet alâmetleri için bkz., Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alâmetleri”, *DİA.*, TDV. Yay., Ankara 2002, XXV, 522-525.

<sup>487</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 783.

<sup>488</sup> Bkz., Melek Aktürk, *Helali Arama Stratejileri*, 4. Baskı, İstanbul: İnsan ve Hayat Kitaplığı Yay., 2019, s. 36-38.

<sup>489</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1489; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 583; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

<sup>490</sup> İbn Mâce, *Zühd*, 24.

<sup>491</sup> Buhârî, *Buyû*, 3.

<sup>492</sup> İbnü'l-Esîr, *en Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*, Kahire, 1965, c. V, s. 174-175.

*haram kıldığı şeylerdir*”<sup>493</sup> gibi pek çok hadîs-i şerifler bu anlamdaki vera’yı anlatmaktadır.<sup>494</sup>

Özellikle kişinin yediği helâl, haram ve şüpheli gıdaların, insanın mânevî hayatında tesiri çoktur. Şu gerçek ki, haram ve şüpheli şeylerle beslenen bir kimsede ibadet aşkı ve kulluk heyecanı olmaz. Haram ve şüpheli gıdâlardan kalbe ancak kasvet, sıklet ve gaflet sirâyet eder. Temâyüller, nefsânî arzulara göre şekillenmeye başlar. Böylece gönül hantallaşır duyusuzlaşır, yalnız kendi menfaatini düşünür. Merhamet ve şefkat fukarâsı hâline gelir. Böylesi kalp ve bedenler, baştanbaşa bir kötülük barınağı ve ahlâksızlık yuvasına döner. Neticede İslâm ahlâkı ve yüce fazîletler âdeta unutulur.<sup>495</sup> Günümüz dünyasında şüpheli gıdalardan kaynaklanan ruhsal ve psikolojik dediğimiz hastalıklar artış göstermektedir. Çünkü yiyecek ve içeceklerde sarhoşluk verici, uyuşturucu gibi zararlarını ve haramlığını bildiğimiz gıdaların yanında bir de tam olarak bilemediğimiz gıdalarda yoğun bir şekilde katkı maddeleri kullanılmaktadır. Bu maddelerin insan sağlığına zararlı olup olmadığı ise uzmanlarınca incelenip, belli bir noktaya geldikten sonra helâllik veya haramlık yönünü işin ehli olan fıkıhçılara bırakmaktadırlar.<sup>496</sup> “*Harama azap var, şübheye itap/ Burda yahşi, orada yaman görünür*”<sup>497</sup> diyerek, haramla şüpheli şeylerin farkını ortaya koyan Mahtumkulu, yediği ve içtiği gıdaların şüpheli olmasından endişelidir:

*Mahtumkulu der yediğim,  
Şüphelidir çiğnediğim,  
Günahtan hep sakındığım,  
Sevap için çırpıniver!*<sup>498</sup>

Fakat zamane sofuları helâl haram şüpheli gıdalar konusunda hassas değillerdir. Mahtumkulu’na göre, tasavvufî bilgileri ve bir kısım kalıplaşmış terimleri sadece ezberleyip, kendi heveslerine göre yorumlayan zamanenin şeriat câhili olan sahte

<sup>493</sup> Buhârî, *İmân*, 39, *Buyû*, 2; Müslim, *Müsakat*, 107-108,(1599); Tirmizî, *Buyû*, 1, (1205).

<sup>494</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 157.

<sup>495</sup> Osman Nuri Topbaş, “Helâl ve Haram Lokma”, *GENÇ*, 91 (2014/Nisan); Ayrıca bkz., <http://www.osmannuritopbas.com/helal-ve-haram-lokma.html> Erişim Tarihi: 24/03/2020.

<sup>496</sup> Mustafa Boran, “Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016): 1751-1759, s. 1751-1752.

<sup>497</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 630, 4/3,4.

<sup>498</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 200.

sûfleri, haram ile helâl arasında fark görmez olmuşlardır. Şaire göre, şüpheli gıdalara helâl diye fetvâ vermek şeytanın fikri olup, nefesine cübbe giymiş sahte sûfler onu keramet zannetmektedirler. Haramlarda azap olduğu gibi şüpheli şeylerde ise azarlama vardır:

*Sofular, nefesine bir cübbe giyer,  
Şüpheli gıdayı helâl diye yer,  
Şeytan fikri ile bu keramettir der,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.*<sup>499</sup>

Fakat müellif, helâl, haram ve şüpheliyi derk edecek bir mertebeye ermiş, bu arınmanın neticesinde kendisini aşk deryasına gark etmiştir:

*Helâl ile haram u şüpheyi ben çok kere fark ettim,  
Ondan sonra kendimi aşk deryasına gark ettim.*<sup>500</sup>

### 3. TÖVBE

Tasavvufî makamların ve Allah yolundaki müridlerin vuslata ermeleri için uğradıkları menzillerin ilki olan tövbe, Arapça kökenli olup, “Rücû” dönmek, rücû’ etmek, dönüş yapmak gibi anlamlara gelip, şeriatın zemmettiği şeyden övdüğü şeye dönmek demektir.<sup>501</sup> Kısaca tövbe, kişinin günahını kabul edip hatalı olduğuna inanarak, günah işlemeyi en güzel şekilde terk etmesidir.<sup>502</sup>

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîmde “Ey mü’minler! Hepiniz Allah’a tövbe ediniz, umulur ki kurtuluşa eresiniz!”<sup>503</sup> “Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O’na tövbe edin”<sup>504</sup> buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Günahından tövbe eden kimse, günahsız kimse gibidir. Allah bir kulunu sevdi mi, günah ona zarar vermez”.

<sup>499</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 431.

<sup>500</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737.

<sup>501</sup> Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (ter. Süleyman Uludağ), 9. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2017, s. 187.

<sup>502</sup> Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 266.

<sup>503</sup> en-Nûr, 24/31.

<sup>504</sup> Hûd, 11/3.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bundan sonra: “*Şüphesiz ki, Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever*”<sup>505</sup> âyet-i kerîmesini okudu. Bunun üzerine orda bulunanlar “Ya Resûlullah, tövbenin nişanesi nedir?” diye sorulunca: “*Nedâmet (pişmanlık)*” diye buyurmuştur.<sup>506</sup> Sufilere göre sahih bir tövbenin üç unsuru olmalıdır. İlk olarak işlenen günahlara nedâmet hissi uyanması, ikinci olarak kişinin işleme anında günahı terk etmesi, üçüncü olarak da bir daha günaha dönmemektir.<sup>507</sup> Tarîkata, yüce rahmet kapısı olan *babü'l-ebvâp* (kapıların kapısı) yani insanın derûnuna açılan tövbe kapısından girilir.

“*Ti*” tövbe eyleyip, *dünyayı terk etmek gerek*<sup>508</sup> şeklinde hurufî bir yorum<sup>509</sup> yapan Mahtumkulu Firâkî, tövbe kavramını nedâmet ve pişmanlık şeklinde pek çok yerde ele alır. Öncelikle şair, tövbeyi kendine tavsiye etmektedir:

*Miskini Mahtumkulu sen tövbe ile yola gir,  
Tövbeli kulları, bil, cennette sultan eyledi.*<sup>510</sup>

*Asi olma, günahından dönüver,  
Kendin tanı, benliğinden iniver,  
Yahşi vakittir, tövbe kılıp, dönüver,  
Günahlar silinir çağdır bu çağlar.*<sup>511</sup>

*Tövbe kıl, Kul Mahtum, ahir zamandır,  
Bu işler her kimde olsa yamandır.*<sup>512</sup>

Şair, kişinin tövbe eyleyip Yüce Sübhân’a yönelmesini şöyle dile getirir:

*Mahtumkulu söyler, dostumla yâran,*

<sup>505</sup> el-Bakara, 2/222.

<sup>506</sup> İbn Mâce *Zühed*, 30; İbn Hanbel, I, 376; Ayrıca bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 187; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 357.

<sup>507</sup> Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s.357.

<sup>508</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 718.

<sup>509</sup> Bkz., Hüsametîn Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

<sup>510</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 805.

<sup>511</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 505.

<sup>512</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

*Tövbe eyle, yönel Yüce Sübhân'a.*<sup>513</sup>

*Ayrılık yürekte derd-i dağındır,  
Tövbe kıl Tanrı'ya, yiğit çağındır.*<sup>514</sup>

*Tövbe edip, Hakk'a döneli,  
Bundan sonra genç olmazsın.*<sup>515</sup>

Mahtumkulu, tövbe kavramını öğüt ve nasihat vermede de oldukça kullanmıştır. Dîn-i mübîn İslâm'a göre, Allah Teâlâ'ya ve Resûlullah (s.a.v.)'e itaatten sonra anne babaya itaat gelmektedir. Şair, ebeveynlerinin sözünü dinlemeyen ve onlara karşı olumsuz davranışlarda bulunan evlatlar, tövbe etmedikçe Cenâb-ı Hakk onun günahlarını temizlemeyeceğinden bahseder:

*İncitse oğul kız ana-babası,  
Tövbe kılmasa, Hakk silmez hatasını.*<sup>516</sup>

Mahtumkulu, “*Tan atmadan önce*” isimli şiirinde, kötü eylemlerden kurtulmak ve sağlam bir tövbenin olması için tövbenin seher vaktinde yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir:

*Kalk seher, Allah'a ağla,  
“Hak” deyip yüreğin dağla,  
Tövbe temelini sağlam bağla,  
Kırkına gelmeden önce.*<sup>517</sup>

Ancak bu tövbe, ölmeden önce yapılmalıdır:

*Bir gün emanetin alır,*

<sup>513</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 280.

<sup>514</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 482.

<sup>515</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 166.

<sup>516</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 680.

<sup>517</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 90.

*Sen tövbe etmeden önce.*<sup>518</sup>

*Öğütüp isyân tohumun, dök nedamet eşkini,  
Getir Allah'a bugün bî-kadar kıymet eşkini,  
Cari eyleyip barha çeşm-i devamet eşkini,  
Gözlerinden akıtıp acı kıyamet eşkini,  
Tövbe câmin nûş kılıp, peymâne dolmazdan önce.*<sup>519</sup>

*Bilmez isen, çok azaplar verirler,  
Gürzü var, nedâmet var ve heybet var.*<sup>520</sup>

*O korkunç mahşer, musallat, kargaşalar ordadır,  
O korkunç ah-ı nedâmet kıl u kâller ordadır.*<sup>521</sup>

Ayrıca Mahtumkulu'na göre tövbe etmeyen kişi, Karun'a benzetmektedir:

*En son tövbe etmez yanılıp yazan,  
Od yaksan kaynamaz bir kuru kazan.*<sup>522</sup>

*Tövbe eyler o halinden caymazsın,  
Durumun benzer, geçip giden Karun'a.*<sup>523</sup>

Ona göre gerçek tövbe etmek, dertlere dermandır:

*Kulzüm gibi cürmün derin derdini,  
Gerçek tövbe kurutur ilaç olup.*<sup>524</sup>

Duası tövbe hususunda muvaffak olmak olan şair, halkı bu hususta uyarır:

<sup>518</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 89.

<sup>519</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 702.

<sup>520</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 513.

<sup>521</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 756.

<sup>522</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 626.

<sup>523</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 279.

<sup>524</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 499.

*Korkudan hıfz eyle, haramdan pak et,  
Tevfiğin yar eyler, tövbe ver çından.*<sup>525</sup>

*Âdemoğlu gafil olma tutuver,  
Tövbe eyle yaman yoldan dönüver.*<sup>526</sup>

#### 4. ZİKİR

Tasavvufî hayatın ve hatta genel anlamda dinin özü olan zikir, sözlükte, bir şeyi unutmuyup hatırdaki tutmak, anmak, hatırlamak, yâd etmek demektir. Meşâyihin ıstılahında ise, bazı kelimelerle Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak ve gaflet halinden kurtulmak şeklinde tarif edilir.<sup>527</sup> Kur'ân'ı Kerîm'de “*Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın*”<sup>528</sup> veya “*Unuttuğun takdirde Rabb'ini an*”<sup>529</sup> buyrulur. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), “*Yeryüzünde Allah Allah denildikçe kıyamet kopmayacaktır*”<sup>530</sup> yani, dünya zikir sayesinde ayakta durmaktadır buyurmuştur. Tarikatların “*temel esası*” kabul edilen zikir kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte yetmiş surede ve iki yüz elli altı ayette geçmektedir. Bunun anlamı, Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de her iki sayfada bir zikir kavramından söz etmiştir. Zikir, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde, “*Kur'ân, duâ ve niyaz*” gibi mânalarına gelip, bir grup sûfilerce, “*elest bezmi*”<sup>531</sup>ndeki ahdi hatırlamak olarak yorumlanmıştır.<sup>532</sup>

Bir tanıma göre zikir, bazı kelimelerle Allah'ı anmak, unutmamak ve gafletten kurtulmaktır.<sup>533</sup> Kuşeyrî'ye göre ise, “Allah Teâlâ'ya giden yolda riâyeti lüzumlu

<sup>525</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 428.

<sup>526</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 308.

<sup>527</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 248; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393; Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 409-412, s. 409.

<sup>528</sup> el-Ahzâb, 33/41.

<sup>529</sup> el-Kehf, 18/24.

<sup>530</sup> Müslim, *İmân*, s. 66.

<sup>531</sup> el-A'râf, 7/172.

<sup>532</sup> Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 20. Baskı (İstanbul: Ensar Yay., 2015, s. 162; Ayrıca bkz., Kadir Özköse, *Tasavvuf*, 4. Baskı, Ankara: Grafiker Yay., 2016, s. 417; Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 347.

<sup>533</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

kuvvetli bir esastır. Hatta bu yolda temel şart zikirdir.”<sup>534</sup> Bu konuda Kelâbâzî, “Hakiki zikir, zikir esnasında mezkûr yani zikredilen Allah’dan başkasını unutmaktır”<sup>535</sup> der.

Mahtumkulu’nda muhtelif şekillerde geçen zikir kavramı, kişinin enâniyet, kibir ve gurur gibi vasıfları taşıyan o benliğin yontulup güzelleşmesi için kulun devamlı Rabb’ini yâd etmesi ve hatırlayıp anmasıdır. Binâenaleyh şaire göre, Allah Teâlâ’yı anmak ve yâd etmek, “konuşma dili” değil, bilâkis, *zinde-dil* yani, gözün yumulmasıyla uyumayan ve diri olan “*gönül dili*”yle O’nu unutmamaktır. Tasavvufî söyleyişle gönül bir bostan ise, iman da onun içinde açan bir güldür ki, gül bir açıldı mı, bir daha asla solup gitmeyecektir. Mahtumkulu, “*Gönül Yatmaz Hiç*” şiirinde bahsi geçen gönül diliyle yapılan kalbî zikri, “*Gam İle*” şiirinde ise, Hakk Teâlâ’yı zikretmekte olan gönlün zinde-dil yani diri olduğunu şu şekilde ifade eder:

*Allah yâdı ile diri olan dil,  
Göz yumulmak ile gönül yatmaz hiç.  
Gönül bostanında iman taze gül,  
Bir açılrsa durur, solup gitmez hiç.*<sup>536</sup>

*Hangi kul dergâha halis bendedir,  
Sevgisi yürekte, aşkı candadır.  
Her kişi kim, Hakk zikrinden zindedir,  
Gönlü hiç değişmez olsa cem ile.*<sup>537</sup>

Mahtumkulu, “*Sabah akşam Rabb’ini an*”<sup>538</sup> âyet-i kerîmesine telmihde bulunup, gece gündüz zikrullah ile meşgul olması ve kalbinin Hakk’tan gâfil olmaması için nefsine seslenmektedir.

*Maksadın Mahtumkulu, sen Hakk Teâlâdan dile,*

<sup>534</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 301.

<sup>535</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 169.

<sup>536</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 307.

<sup>537</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 318.

<sup>538</sup> el-İnsân, 76/25.

*Gafil olma gece gündüz, bol Hüdâ zikri ile.*<sup>539</sup>

Zîra müellife göre, zikrullahı unutan, ancak zâlimlerdir:

*Zalimler unuttur zikr-i Allah'ı,  
Ucuz alıp, yüksek satar tahılı,*<sup>540</sup>

İslâm'ın ilk şartı olan Kelime-i tevhid, Allah Teâlâ'nın bir olduğuna inanma, birleme demek olup, “*lâ ilâhe illallâh Muhammedün resûlullâh*” cümlelerinden ibarettir. Resûlullah (s.a.v.), “*En faziletli zikir, lâ ilâhe illallâh'tır*”<sup>541</sup> buyurmuştur. Dâimi zikir, kişinin dâimi zikir halinde olup, Allah Teâlâ'yla beraberlik şuurunu kalbe yerleşmesiyle hâsıl olan hâlidir. Mahtumkulu, kelime-i tevhîd'i, Arş-ı âlâ'yı titreten ve sekiz arş'ı taşıyan dâimi zikir olduğunu vurgular:

*Zebaniye melekler,  
Elindeki gürz değil mi?  
Sekiz arşı kaldıran,  
“La ilâhe!” verz*<sup>542</sup> *değil mi?*<sup>543</sup>

Aşağıdaki dizelerde de, bir ömür sürecek zikr-i dâime işaret etmektedir:

*Yiğitlik bostandır, yaşlılık - hazan,  
Tesbihten başka söz deyici olma.*<sup>544</sup>

İnsana hakikatini hatırlatıp, bilincini uyandırmak için yapılan zikir, bazen dille, bazen kalple bazen de âzâlarla yapılır. Mahtumkulu, aşağıdaki dizelerde, zikrin bütün maddî ve mânevî varlığına ve benliğine sirayet ettiğini anlatmak ister:

*Fikir kıldım yer göğü,*

<sup>539</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 732.

<sup>540</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 492.

<sup>541</sup> Tirmizî, *Deavât*, 9. Ayrıca bkz., İbn Mâce, *Edeb* 55.

<sup>542</sup> Verz: a) Devamlı yapılan iş, amel, pişe. b) Biçmek, çiftçilik. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 179.

<sup>543</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 47.

<sup>544</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 277.

*Akalsız can içinde  
Gördüm, can da “Allah!” der,  
Et, sinir, kan içinde.*<sup>545</sup>

Tüm dinlerdeki âyinlerde belirli sayılarda bir sistem dâhilinde tekrarlarla yapılan kozmik şifrelerden oluşan zikirler vardır. Bu zikir öncelikle psikolojik ve fiziksel olarak hazır olduktan sonra ihlâs ile gerçekleşmelidir. Müellif, “*Can İçinde*” adlı şiirinde, “*Yedi kat gökler, yer ve bu ikisi arasındakiler Allah’ı tesbih ederler; (kâinatta canlı cansız) hiçbir şey yoktur ki, hamd ile Allah’ı tesbih etmesin, O’nu anmasın, O’na dua etmesin. Fakat siz onların bu tesbihlerini (zikirlerini, dualarını) fark etmiyorsunuz*”<sup>546</sup> âyet-i kerîmesi ve İbnü’l-Arabî’nin “*Kâinatta hiç bir mahlûk yoktur ki canlı olmasın. Çünkü her şey, Allah Teâlâ’nın hamdiyle tesbih etmek ve övmekle meşguldür. Fakat onların bu tesbih ve övgüsü anlaşılmaz. Bu ancak keşif vasıtasıyla algılanabilir. Cenâb-ı Hakk’i ancak diri ve canlı olan mahlûk tesbih edebilir. Bundan dolayı kâinatta her şey diridir*”<sup>547</sup> izahı gereğince, bütün evrenin zikir halinde olduğundan bahseder. Zîra Mahtumkulu, evrenin kozmik zikrinin farkındadır. Fakat günümüz modern anlayış ise, eşyayı “ölü nesne” olarak görme tezine<sup>548</sup> göre bu şuurdan yoksundur. Şair, “*eşyanın hakikatine erme*” hususundaki basiret ve ferasetini konuşturarak şöyle der:

*Yerden çıkan nebatlar,  
Kızıl güller, gök otlar,  
Gafil adam, bu zatlar,*<sup>549</sup>  
*Küllî fermân içinde.*

*Yayılr kanat perler,  
Hoş açılır defterler,  
Bölük bölük kepderler,*<sup>550</sup>

<sup>545</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 34.

<sup>546</sup> İsrâ, 17/44; Ayrıca bkz., Hadîd, 57/1; Rahmân, 55/29.

<sup>547</sup> İbnü’l-Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, (ter. ve şerh: Ekrem Demirli), 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yay., 2016, s. 187, 450.

<sup>548</sup> Bkz., İsmet Özel, *Bakanlar Ve Görenler*, 3. Baskı, İstanbul: Çıdam Yay., 1991, s. 56-58.

<sup>549</sup> Zat: a) Kişi, şahıs, saygıdeğer kimse. b) Şey, eşya. Burada ikinci anlama gelmektedir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 348.

<sup>550</sup> Kepderi: Güvercin.

«Hû!» der harmân içinde.

Âşık der ki: «İllâllâh!»

Karınca «Elhamdülillâh!»

Leylek der: «Kulhuvallâh!»

Hannân Mennân içinde.

Baykuş der ki: «Derdim var,

Tesbihim var, virdim var,

Virânedede yurdum var,

Zâr-ı giryân içinde.<sup>551</sup>

Mevcût varlıklar içinde Allah Teâlâ'yı zikretme sıralaması, cemâdât (cansız varlıklar/taşlar, topraklar), nebâtât (bitkiler), hayvânât ve en sonunda da insanlar şeklindedir.<sup>552</sup> Cenâb-ı Hakk'ın “eşref-i mahlûk” diye yarattığı insanoğlu ne yazık ki diğer mahlûklara göre Rabb'ini en az zikreden varlıktır. Çünkü insanın dünyevî meşgalesi çoktur. Bu meşguliyetler insanı gaflet ve ihtirasa sürüklemektedir. Mahtumkulu, bu gerçekleri şöyle dile getirir:

*Bu cihanda, insanoğlu, senden gafil kim vardır,*

*Kurda, kuşa nazar kıl, külli ferman içinde.<sup>553</sup>*

*Mahtumkulu, gör artık, eşyalar ne iştedir,*

*Yok imiş bu eşyada heman senden bîhaber.<sup>554</sup>*

*Âlem sun'un-la mevcut, vücuda gelen eşya,*

*Eşya hamdine zâkir, zikrin dillerde guyâ.<sup>555</sup>*

*Yedi yer olmuş binâ,*

*Her şey okur bir senâ,*

<sup>551</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 34-37.

<sup>552</sup> Bkz., Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Litera Yay., 2008, c. VII, s. 348-352.

<sup>553</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 765.

<sup>554</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 821.

<sup>555</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 794.

*Otlar da der: “Rabbenâ!”  
Nevruz barân içinde.<sup>556</sup>*

*Güzel yârim, sana selam gönderdim,  
Hakk’ı zikr eden Ramazan ayından.<sup>557</sup>*

Mahtumkulu, Kur’ân-ı Kerîm’de 256 yerde zikir vurgusuna, üç âyet-i kerîmede geçen<sup>558</sup> “zikr-i kesir”<sup>559</sup> emri şerîfine işaret edercesine şöyle der:

*Hakk zikrini çok eyle sen,  
Ceht eyle sen, ceht eyle sen.<sup>560</sup>*

### **Râbîta**

Lugatte, iki nesneyi birbirine bağlayan şey, bağ, alâka, mensûbiyet ve intisâb<sup>561</sup> gibi anlamlara gelen râbîta, sûfîlerin ıstılâhında, mürîdin, kâmil şeyhinin şeklini ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak, zihninde tasavvur etmesidir.<sup>562</sup> Bir başka ifade ile sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun hem yüzünü hem de ahlâk ve davranışlarını düşünmesidir.<sup>563</sup> Kısaca râbîta, şühûd ve ayâna ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlamaktır.<sup>564</sup>

Şâir, zikir ve ibadetlerle meşgul olup, gönlünden dünyayı ve dünyaya ait her şeyi çıkararak, kalbini Allah Teâlâ’nın huzuruna bağlaması yani râbîta yapması gerektiğini nefesine seslenir. Mahtumkulu, “*Vellezîne câhedû fînâ lenehdiyennehum subulen(â)*”<sup>565</sup> âyet-i kerîmesine işaret edercesine, Hakk yolda yürüyenin karşısına mutlaka bir er kişi çıkaracağını belirtir:

<sup>556</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 36.

<sup>557</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, 440-441.

<sup>558</sup> Âl-i İmrân, 3/41; el-Ahzâb, 33/41-42; el-Cum’a, 62/10.

<sup>559</sup> Bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162.

<sup>560</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 151.

<sup>561</sup> Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, c. 1, s. 652.

<sup>562</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 289.

<sup>563</sup> Necdet Tosun, “Râbîta”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 378-379, s. 378.

<sup>564</sup> Rıfat Okudan, “İnsanî Bir İnsiyak Olarak Râbîta”, *Tasavvuf Dergisi*, 10 (2003): 201-218.

<sup>565</sup> el-Ankebût, 29/69.

*Mahtumkulu, bu yollardan çıkma sen,  
Râbitanı yap ki, dinin yıkma sen,  
Geçmez töhmeti boyna takma sen,  
Hakk'a doğru gelen, mutlak, şir çıkar.*<sup>566</sup>

## **Tevazu**

Yere koymak ve indirmek gibi mânalara gelen tevazu kelimesi, Arapça v-z-a kökünden türeyip, kaldırma kelimesinin zıddıdır.<sup>567</sup> Sözlükte, kibirli olmama, alçak gönüllülük ve gösterişsiz olma gibi anlamlara gelir.<sup>568</sup> Sûfiye istilâhında tevazu, kişinin nefsinin Hakk Teâlâ'nın huzurunda kulluk mevkiine koyup, kalbinin zillet içinde bulundurmasıdır. Başka bir ifadeyle tevazu, sâlikin alçak gönüllülük ile şefkat kanatlarını halkın üzerine gerip, onlara yumuşak davranması ve yükünü taşımasıdır.<sup>569</sup> Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar”<sup>570</sup> buyurmaktadır. Mahbûb-i âlem Efendimiz (s.a.v.), “Allah için alçak gönüllü davrananı Allah yüceltir”<sup>571</sup> buyurarak tevazu sahibi olmanın ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim bir kişi nefsinin zillet altında bırakarak riyâzette kaldığı ve nefsinin kıymet vermediği zaman tevazu sahibi sayılmaktadır.<sup>572</sup>

Hem Hakk âşığı hem de bir Peygamber âşığı olan Mahtumkulu Firâkî de, kemîne<sup>573</sup> yani tevazu sahibi insandır. Müellif pek çok şiirinde tevazudan bahsederken, işe kendi nefsinden başlamaktadır. Mütevâzi bir gönüle sahip olmasını Rabbinden niyaz eden şair şöyle der:

*Mahtumkulu, ol kemîne,*

<sup>566</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 503.

<sup>567</sup> Bkz., Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, (ter. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012, s. 1163.

<sup>568</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 447.

<sup>569</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 161; Ayrıca bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 356.

<sup>570</sup> el-Mâide, 5/54.

<sup>571</sup> Müslim, *Birr*, 69.

<sup>572</sup> Bkz., İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, (ter. Meral Kuzu, Saadettin Ekici), 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yay., 2011, s. 288-289.

<sup>573</sup> Farsça'da kem yani az sözünden türeyen kemîne, hakîr, âciz, aşağı, dün gibi mânalara gelip, kişinin alçak gönüllü mütevâzi olması, kibirli olmamasıdır. Kişinin isteyerek mertebesinin altında görünmesi demektir. Ayrıntı için bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1181, 1184.

*Şükür et geçen demine,*<sup>574</sup>

*Gönlüm, alçak tut özünü,  
Fâni dünya geçer gider.*<sup>575</sup>

*Yâ İlâhi, sen koru haramîden yollarda,  
Sağda solda bağırlar “Bırakma sen çöllerde”,  
Gönül dünya aşkında, haram sözler dillerde,  
Ben bir âciz bendeyim, kemîneyim kullarda,  
Çok günahlar kazandım, az fırsatlı yıllarda,  
Utançta koyma sen yahşi yaman içinde!*<sup>576</sup>

Bazı insanlar için beğenilmek ve diğer insanlardan üstün olmak, olmazsa olmaz bir hayat belirtisi olup, bu duygu olmadığı hâlinde varoluş okyanusunda battıklarını düşünürler. Fakat tevazu hâli gerçekleştiğinde değerli olma tutkusu, insanların gözünde değerli olmaktan, Rabbinin rızasını kazanmaya dönüşmektedir. Alçak gönüllülüğe nefis psikolojisi yönünden açıklama getiren Mustafa Merter, tevazuyu didaktik açıdan incelemiş ve üç ana gruba ayırmıştır: Birincisi sahte tevazu olup, aşırı kibirli olan kişinin, insanların gözünde değerli olmak maksadıyla üstüne giydiği bir “sözde” tevazu hâlidir. Bu hâl ise biraz dikkat edildiğinde hemen “sırtır” ve bizi rahatsız etmektedir. İkincisi taklidi tevazudur ki, gerçek tevazu sahibi bir insana hayran kalarak iyi niyetle, “belki ben de bir gün onun gibi olurum” niyetiyle, o insanın hâllerini taklit etmektir. Üçüncüsü ise gerçek tevazu olup, “tevazu” kelimesini dahi unutarak var olmaktır.<sup>577</sup>

Mahtumkulu, “*Seda Oldum*” şiirinde, acemî işlerde serî olduğunu söylerken, Cenâb-ı Hakk’ın emirlerine hakkıyla yerine getiremediğini âcizâne bir şekilde ifade etmektedir. Gösteriş yapmadan, kibir ve gururdan uzak abd-i âciz ifadesine uygun davranışlarda bulunan ve “*ne dervişim, ne molla, ne sûfi, ne de sarık ehli*” diyerek, kendi şahsını beğenmeyen müellifimiz, zelîlâne durumda olduğunu belirterek,

<sup>574</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 26.

<sup>575</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 187.

<sup>576</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 765.

<sup>577</sup> Bkz., Nesip Mustafa Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yay., 2014, s. 227.

Rabbinden “*sırât-ı müstakîm*” üzere yani gerçeğe götüren doğru yola yöneltmesini istemektedir. Mahtumkulu, bunun yanı sıra topluma da çeşitli öğüt ve nasihatlerde bulunur. İnsanlar onu dinlese, sözlerinde yalan olmadığını göreceklendir. Âdemoğlu için dünyanın hiçbir yerinde Hakk Teâlâ’dan başka velî, dost ve dayanak yoktur.<sup>578</sup> Kendinden daha aşağıda olan birini görmediğini, hatta ateşte yanıp sonunda kalan küle dahi layık olmadığını belirten müellifimiz, bu duygularla yanıp tutuşup piştiğini şöyle izâh eder Mahtumkulu tevazusunu şöyle ifade eder:

*Cehâlet işinde çabukum, Allah emrine suster,*<sup>579</sup>

*Zelilliğe gark oldum, hidayeti sen göster,*

*Ne dervişim, ne molla, ne sûfi, ehl-i destâr,*

*Kardeşler kulak verse, desem sözümü raster,*<sup>580</sup>

*Fikreyleyin kim*<sup>581</sup> *vardır Allah’tan başka doster,*

*Kulluğunda olmasan, sana yakışır nister,*

*Görmedim gün altında asla kendimden pester,*<sup>582</sup>

*Ateşe layık olmaz eda olan hâkister,*<sup>583</sup>

<sup>578</sup> Bkz., en-Nisâ, 4/45, 119, 123, 173; el-Mâide, 5/55; el-A`râf, 7/3; el-Ankebût, 29/41; eş-Şûrâ, 42/31; Ayrıca bkz., Mustafa Çağrı, “Dostluk”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, IX, 511-513.

<sup>579</sup> Suster: Gücsüz, aciz, zayıf, bîçâre, kaygılı, endişeli. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 773.

<sup>580</sup> Raster: En doğrusu, gerçekçi. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 668.

<sup>581</sup> Kaynak olarak kullandığımız eser Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviri olduğundan dolayı, dikkat ettiğimiz ilk hususlardan birisi çevirinin kalitesi olmuştur. Bu sebeple şiirleri eserimize almadan evvel kendi eleğimizden eleyip çalışmamıza dahil etmişizdir. Burada dikkatimizi çeken husus ise “ki” yazısında “m” harfinin eksik olmasıdır. Fakat, “Bir tane harf eksik, ne fark eder” diyemeyiz. Zîrâ tercümedeki bir harfin dahi eksik olması demek, özellikle divan şiirlerinde birçok şeyin yanlış algılanmasına yol açması demektir. Örneğin bu kıtada olduğu gibi. Elimizin altında bulunan çevirilere baktığımızda bu kıta, “Fikreyleyin ki vardır Allah’tan başka doster” şeklinde geçmektedir. Bu kıtanın mânasına baktığımızda ise, hâsâ ve kellâ sanki Mahtumkulu, Allah’tan başka en iyi bir dostun olduğunu iddia ediyormuş gibi bir algı oluşturmaktadır. Hâlbuki müellif gerek bu yerde, gerekse diğer şiirlerinde asla ve katiyen böyle bir düşüncede ve iddiada olmamıştır ki, bu duruma açıklama getirmek istememizin sebeplerinden biri olmuştur. Diğer sebep ise, çeviriyi yapan kolektifin kusurlarını aramak değil, aksine “kul olur hata yapar” düşüncesiyle bu konuyu izah etme gereği duymuşuzdur. Hatalı basılı olan kıta kaynakları için bkz., Annagurban Aşırov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, (ed. Abdurrahman Güzel, Ali Duymaz, Berdi Sariyev, Nergiz Biray, Şadurdy Meredov, Halil İleriş Kutlu ve Emrah Yılmaz), Ankara: Türksoy Yay., 2014, c. I, s. 312; Mahtumkulu Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, (ed. Abdurrahman Güzel ve kolf.), 1. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar Yay., 2014, s. 782; Doğru basılı olan kıta kaynağı için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ygyndysy*, I jilt, s. 468; Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 590.

<sup>582</sup> Pester: Biçâre, en aşağılık, alçak. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 649.

<sup>583</sup> Hâkister: Kül. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 995.

*Yandım, pişdim,<sup>584</sup> yar dostlar, tutuştum, edâ oldum.<sup>585</sup>*

Allah Resûlu (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah bana, “Öyle mütevazı olun ki, kimse kimseye karşı böbürlenmesin ve taşkınlık yapmasın.” diye vahyetti.<sup>586</sup> Dinî-tasavvufi edebiyatında bir ülkeye benzetilen gönül bazen mâmur, bazen de nâ-ma’ mûr yani vîrân olmuştur. Gönül evi hangi durumda bulunursa bulunsun, onu ancak aşk sultanı alabilir ve aşk askeri yağmalayabilir. Aşk ateşiyle yanmayan gönül ise sürekli karanlığa mahkûm ve ilâhî nurdan mahrumdur. Bu mahrumiyet de, Kâbe’de kible aramaya benzemektedir.<sup>587</sup> Kendisini başkalarından büyük görmeyen ve hiç kimseye böbürlenmeyen Mahtumkulu, gönül evinin mâmur olmadığını belirtir ve miskinliğini ifade eder. Ayrıca Hakk Teâlâ’nın istemesiyle nûruna dilediğini kavuşturacağını ve her şeyin “nûr üzerine nûr” olacağını belirtmekle beraber âyet-i kerîmeye de telmihte bulunarak, tevazu hâlini içtenlikle göstermektedir:

*Mahtumkulu, miskinim, gönlüm evi nâ-ma’ mûr,<sup>588</sup>*

*Söze yakın köleyim, hayrım az ve şerrim zor,<sup>589590</sup>*

*Özüm halka nâ-kabil, talihim ters, bahtım şor,<sup>591</sup>*

*Yakışksız amelim, güya kadem vurur kör,*

*Meğer Allah istese, olsa nûrun âlâ nûr,<sup>592</sup>*

*Yeter tarfetü’l-ayn<sup>593</sup>’da, uzaklaşıp<sup>594</sup> düşmüştür,*

*Kötü huyumla oldum cihan içinde meşhur,*

<sup>584</sup> “Ömrümün hûlasası sadece şu üç kelimedir; hamdım, piştım, yandım.” Mevlânâ Celâleddin Rûmî. <https://www.diyanehaber.com.tr/hamdim-pistim-yandim-makale,276.html> Erişim Tarih: 14/06/2021.

<sup>585</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 782.

<sup>586</sup> Müslim, *Cennet*, 64.

<sup>587</sup> Cemal Kurnaz, “Gönül”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1996, XIV, 150-152, s. 151.

<sup>588</sup> Nâma’ mûr: Harap olmak, virân olmak. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 603.

<sup>589</sup> Zor: Güçlü, kuvvetli, zahmetli. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 365.

<sup>590</sup> Müellifin “*hayrım az ve şerrim zor*” demesinden sebep, onun gururdan uzak ve tamamen tevazu sahibi olduğunu göstermektedir.

<sup>591</sup> Şor: Tuzlu. Bahtı şor ise talihiters, bîbaht. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1054.

<sup>592</sup> en-Nûr, 24/35.

<sup>593</sup> Tarfetü’l-ayn: Göz açıp kapayınca kadar geçen zaman. (Ebû Dâvûd, *Edeb*, 110) Ayrıca bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 820.

<sup>594</sup> Kaynak eserde bu kısım “*yaralanıp*” şeklinde geçmektedir. Hâlbuki Türkmençe kaynaklara baktığımızda ise uzaklaşmış, terkedilmiş, bırakılmış ve unutulmuş gibi mânalara gelen “*mehcûr*” şeklindedir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 564; Ашыров, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 469; II jilt, s. 232.

*Değirmen dek inlerim, semender dek ateş-hor,  
Yandım, piştim, yar dostlar, tutuştum, edâ oldum*<sup>595</sup>

Kişinin gücüne, kuvvetine ve güzelliğine güvenerek gurura kapılmaması gerektiğini hatırlatan şair, tevazu bir şekilde şöyle der:

*Dağlar gururlanma taştan berkine,*<sup>596</sup>  
*Arkadaş, dayanma yüzde görküne,  
Âdemoğlu, güvenme ha, erkine,  
Yarın vatan olur zindan, felekten.*<sup>597</sup>

## 5. MURÂKABE

Söz konusu kavram, Arapça’da “*ragabe*” kökünden türeyip, bakıp gözetleme,<sup>598</sup> gözaltında bulundurma, denetlemek, dikkati belli bir noktaya toplama, korumak, kontrol etmek olan murâkabe, Allah Teâlâ’yı kalble düşünmek demektir.<sup>599</sup> Tasavvufta mânevî bir hâl olan murâkabe, kulun iç ve dış âlemde Cenâb-ı Hakk’a yönelmenin maksadını sürekli düşünüp, kalbi, ona zarar veren şeylerden korumak ve “*Allah her an beni görüyor ve kalbime bakıyor*” anlayışıyla Cenâb-ı Allah’tan feyz beklemesidir.<sup>600</sup> Nitekim “*Ve kânellâhu alâ kullî şeyin ragîb(a)*”<sup>601</sup> âyet-i kerîmesi

<sup>595</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 782.

<sup>596</sup> Mahtumkulu’nun bu şiiri Âşık Reyhânî’nin “Sakın Dağlar Gibi Yüceyim Deme” şiiriyle ortak motifler bulunmaktadır:

Sakın dağlar gibi yüceyim deme  
Zaman gelir etrafın kar olur  
Kış gelir yaz gelmez diye gam yeme  
Her kışın sonunda bir bahar olur.

Dağ odur ki üzerinde kar ola  
Bülbül odur ki ötüşünde zar ola  
Dost odur ki dar gününde yar ola  
Geniş günde düşman bile yar olur

Reyhani iyilik yap o kalır destan  
Bir günde toprağı verirler üstten  
Varlığın kefendir evin kabristan

Nöbetçin iki taş bir mezar olur. <https://lyricstranslate.com/en/a%C5%9F%C4%B1k-reyhani-sak%C4%B1n-da%C4%9Flar-gibi-y%C3%BCceyim-deme-lyrics.html> Erişim Tarihi: 22/10/2020.

<sup>597</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 782.

<sup>598</sup> Bkz., Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, c. 2, s. 1319.

<sup>599</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 343.

<sup>600</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 498; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 255-256.

<sup>601</sup> el-Ahzâb, 33/52.

gereğince, Yüce Allah, her şeyi murâkabe etmekte/görüp gözetmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, “*Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir*”<sup>602</sup> buyurur. Kulun murâkabesi ise, kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere Allah Teâlâ’nın muttalî olduğunu bilip yakînen kavramasıdır.<sup>603</sup>

Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye göre Allah Teâlâ’nın bir ismi de *er-Rakîb*’dir.<sup>604</sup> Ümmü’s-sünne (sünnetin anası, esası) veya Cibrîl hadisi diye bilinen hadîs-i şeriflerinde “ihsan” olarak ifade edilen “*Allah’ı görüyormuşçasına O’na ibadet etmek*”<sup>605</sup> veya “*Allah Teâlâ’nın her an bizi gözetlediğinin farkında olmak*” anlayışı da murâkabe kavramını çağrıştırmaktadır.<sup>606</sup> Zunnûn Mısırî’ye göre ise murakabenin alâmeti Cenâb-ı Hakk’ın tercih ettiğini tercih etmek, büyük gördüğünü büyük görmek ve küçük gördüğünü de küçük görmektir. Kuşeyrî, murâkabeyi kul için her türlü hayrın anahtarı olarak kabul etmektedir.<sup>607</sup>

Kontrollü hayat dediğimiz murâkabe kavramı Mahtumkulu’nun şiirlerinde çok geçmemekle beraber, kişinin dış dünya ile ilişkisini kesip yani kalbiyle Cenâb-ı Hakk’ı yâd ederek, iç âlemine dalması ve O’nun huzurunda bulunduğu idrâki içinde kendini gözetlemesidir. Eğer kişi bu hâl üzere olursa, dünyada zâhiren duyarlarla algılanabilen eşya, mal, mülk veya para alıp verme gibi konularda üzerine aldığı işi başarabileceğini, Firâkî, “*Üstesiz Olmaz*” adlı şiirinde şöyle dile getirir:

*Allah’ı yâd edip, Hakk’ı gözlesen,  
Değiş tokuş malın üstesi olmaz,  
Dava kıyısında yalan söylesen,  
Şüphesiz yanarsın, tütsüsü olmaz.*<sup>608</sup>

<sup>602</sup> en-Nisâ, 4/1.

<sup>603</sup> Detaylı bilgi için bkz., Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, (ter. Hasan Kâmil Yılmaz), 1. Baskı, İstanbul: Altınoluk Yay., 1996, s. 54-55.

<sup>604</sup> Süleyman Uludağ, “Murakabe”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXI, 204.

<sup>605</sup> Müslim, *İmân*, 1, 5; Ayrıca bkz., Buhârî, *İmân*, 37; Tirmizî, *İmân*, 4; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 16; Nesâî, *İmân*, 5,6; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9.

<sup>606</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 164.

<sup>607</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 272-274.

<sup>608</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 669.

Mahtumkulu, Tevrat'ın nüzûl olduğu Tûr-i Sînâ'da, Hz. Mûsâ (a.s.)'nın Allah Teâlâ ile kırk gece ve gündüz kalmasından bahseder. Hz. Mûsâ (a.s.) Yüce Rabb'i tarafından, vazifenin gerektirdiği kemâli kazanmayı sağlayacak oruç, ibâdet, duâ, murâkabe gibi iç arınma ve tefekkür için kırk günlüğüne Sînâ Dağı'na dâvet edilmişti.

Bunun sonucunda cesedi mücâhede ve murâkabeyle nûra inkilâb olan Hz Mûsâ (a.s.), Allah Teâlâ ile konuşma<sup>609</sup> eylemiyle yüce bir mânevî seviyeye yükselmiştir.

*Kâfirler besleyen oğlan çağında,  
Bir oda rastlayan dost firakında,  
Murakabe eden Sina dağında;  
Tur u Musa Kelimullah hakkı çün.*<sup>610</sup>

Birçok tanımı yapılan murâkabe, bazılarına göre Allah'ın her şeye kâdir ve her şeyden yakinen haberdar olduğunu bilmektir.<sup>611</sup> Mahtumkulu da Yüce Rabb'inin her şeyde kâdir olduğunu ve bundan hayranlık duyduğunu şöyle der:

*Yâ, Yaradan Kadir, kudretli Cabbar,  
Cefada koyma sen, ya, Zülcelâlim.  
Nefsimin yolunda keremli Gaffar,  
Fermana koyma sen, ya, Zülcelalim.*

*Eyâ, Kadir, Senden kudretli kim var,  
Keremin güçlüdür, günahım bisyar,  
Bir zâlim kolunda eyler giriftar,  
Hayranda koyma sen, ya, Zülcelâlim.*<sup>612</sup>

*Kudretin çoktur yaradan Kadir,  
O mucizelere akıl hayrandır.*<sup>613</sup>

<sup>609</sup> Bkz., el-Kasas, 28/29, 30-35; Tâhâ, 20/10-14, 17-18, 21.

<sup>610</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 459.

<sup>611</sup> Ali b. Muhammed Cürcanî, *Târîfât*, (ter. ve şerh. Ârif Erkan), İstanbul: Bahar Yay., 1997, s. 231.

<sup>612</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 417.

<sup>613</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*.

## 6. SIDK

Sıdk kavramı, lugatte, doğruluk, gerçeklik, hakikat ve verilen hükmün olguya uygun bulunması gibi anlamlarına gelir. Kizb (yalan)'ın zıddı olan sıdk ıstılahta, Allah Teâlâ'ya gönülden bağlanıp olanı olduğu gibi anlama ve anlatma, kizb, gösteriş ve kötülüklerden uzaklaşarak, her yerde hak olanı söylemektir.<sup>614</sup> Sıdk kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de “*Kim Allah'a ve Resûlune itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır*”<sup>615</sup> şeklinde geçmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de sıdk kavramı mecaz ve doğru sözlü anlamda, sâdikûn, sâdikîn ve sâdikât gibi çoğul şekillerde, türleriyle beraber 155 yerde geçmektedir.<sup>616</sup> Sıdk'ın peygamberliğin hemen altındaki derecesi olduğunu söyleyen Nebî (s.a.v.): “*Kul, sürekli olarak doğru söyler ve doğruyu (sıdk) ararsa, Allah indinde sıddik olarak yazılır. Yalan söyler ve yalanı ararsa Allah nezdinde yalancı olarak yazılır*” diye buyurmuştur.<sup>617</sup>

Sadece şâir ve düşünür değil, aynı zamanda büyük bir toplum adamı olan Mahtumkulu Firâkî<sup>618</sup>'nin şiirlerinde, halka doğruyu gösterme, irşâd ve teselli etmek gibi nasihatler verme çabasında olduğu görülür. Ona göre akıllı kimse odur ki dünyaya meyletmeden sıdk u sebât ile Yüce Allah'a yana yakıla yalvarıp, O'nun affına sığınandır:

*Âkil odur, meyl etmese dünyaya,  
Sıdk ile sığınsa Kadir Allah'a.*<sup>619</sup>

*Gel, gönlüm, sıdk ile yalvar Allah'a,  
Yaradan'dan gizli saklı iş olmaz.  
Rızk bir mukadderdir şah u gedâya,*

<sup>614</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 822; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 328; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 317.

<sup>615</sup> en-Nisâ, 4/69.

<sup>616</sup> Mustafa Çağrı, “Sıdk”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 98-100, s. 99; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 168.

<sup>617</sup> Buhârî, *Rikâk*, s. 38; Müslim, *Birr*, s. 29; İbn Hanbel, I, s. 399.

<sup>618</sup> Cankurt, “Mahtumkulu Firâkî'nin Şiirlerinde Muhtevâ”, s. 915.

<sup>619</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 667.

*Kalem birdir, bunda yazan biş<sup>620</sup> olmaz.<sup>621</sup>*

Gazâlî'ye göre sıdk sadece sözde değil; niyet ve irâdede sadâkat (ihlas), azimde sadâkat, azimde vefakârlık gibi dinin bütün makamlarında sadâkatli olmaktır.<sup>622</sup>

Benzer görüşleri Mahtumkulu da dile getirmiştir:

*Kalk sen bunu sıdk-ı ihlâsın ile,  
Dûzah<sup>623</sup> içre külli azaptan sakla.<sup>624</sup>*

*Mahtumkulu, doğru söyle,  
Ömrün gelip, geçer böyle.<sup>625</sup>*

*Mahtumkulu, doğru yürü,  
Ölene dek Hakk'a yalvar.<sup>626</sup>*

Mahtumkulu, kişi sırât-ı müstakîm'e elli yaşına ulaştığında varacağını, hatta doğruluk yolunda olana cân feda edileceğini söyler:

*Elli yaşına varınca, doğrulukta olursun,  
Toyluktan ayrıldın, olgunluğa geçersin.<sup>627</sup>*

*Mahtumkulu, doğru söze can verir,  
Sevap bundan geçmez, bulsan nân verir.<sup>628</sup>*

*Mert oğludur, il'e yayar sofrâ, nân  
Doğru söz üstünde verir şirin can.<sup>629</sup>*

<sup>620</sup> Bîş: Çok, fazla. Bkz., Мередов, Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү, I бөлүм, с. 147.

<sup>621</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 671.

<sup>622</sup> İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (ter. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yay., 2002, c. 4, s. 694-703.

<sup>623</sup> Dûzah: Cehennem. Bkz., Мередов, Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү, I бөлүм, с. 274.

<sup>624</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 308.

<sup>625</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 90.

<sup>626</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 99.

<sup>627</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 771.

<sup>628</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 322.

<sup>629</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 275.

*Hurûf-ı mukatta'nın da sırlarına vâkıf olan şâirimiz, "elîf" harfinin Allah Teâlâ'nın tariki olduğunu ve bu yolda sıdkla gidilmesi gerektiğini şöyle dillendirir:*

*"Elif" Allah yoludur, doğru durup gitmek gerek.*<sup>630</sup>

Sıdk denilince akla ilk gelen isim; Mi'rac hadisesini "*Eğer bunu Muhammed söylüyorsa şüphesiz doğrudur*" şeklinde kabul etmesi sonucunda Nebiyy-i Muhterem (s.a.v.) Efendimizin kendisine verdiği sıdk lakabıyla tanınan Hz. Ebû Bekîr Sıddîk (r.a.)'dir.<sup>631</sup> Mahtumkulu da, aşağıdaki dizelerde, Hz. Ebû Bekîr (r.a.)'ı sıdk boyutuyla ele alır:

*Ezber edip okudular Kur'ân'ı,  
Tâhâ u Yâsin'i, Elham suresi,  
Ebu Bekr Sıddık Resul yârânı,  
Ömer, Osman, Esedullah hakkı çün.*<sup>632</sup>

*Hazreti Ebu Bekr Sıddık idi yar-ı evveli.*<sup>633</sup>

*Resûlullâh dedi: "Ya, Şah-ı Merdân,  
Eya, Eslim Hoca, ya, Baba Selman,  
Ebu Bekir-i Sıddık, ya Ömer, Osman,  
Kulun maksadını sen ver!" dediler.*<sup>634</sup>

Mahtumkulu, sıdkın sembolü olan Hz. Ebû Bekîr (r.a.)'ın, hayatını riyazât ile geçirdiğini, Resûlullah (s.a.v.)'in yârânı, yâr-ı evveli olduğunu ve sıddıklardan olduğunu şöyle dillendirir:

*Ebu Bekir geçti riyazât ile,  
Ömer padişah oldu adalet ile,  
Osman geçti Kur'ân tilavet ile,*

<sup>630</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 718.

<sup>631</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, X, 101-108, s. 101, 105.

<sup>632</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 460.

<sup>633</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 695.

<sup>634</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 524.

*Din kılıcın çekip, Aslan geçmiştir.*<sup>635</sup>

Mahtumkulu, mâna itibariyle “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve sâdıklarla (doğrularla) beraber olun.*”<sup>636</sup> âyet-i kerîmesine ve Hz. Alî (r.a.)’ın “*Ahmak ve cahil olan kimseyle arkadaşlık etme*”<sup>637</sup> sözüne işaret edencesine sâdık, mert, hoş ve yahşi kimselerle yâr ve hemdem olmayı halka tavsiye eder:

*Akıl olsa, yahşilerle hemdem ol,  
Ahmak kendini cahil ile yâr eyler.*<sup>638</sup>

*Nice pise zâr olup,  
Yatsan hoş, bîmar olup,  
Hoş iyiye yâr olup,  
Bir yamandan dış gitmek.*<sup>639</sup>

*Beş gün başım sallayım,  
Merdi yoldaş eyleyim.*<sup>640</sup>

## 7. İHLÂS

İhlâs, lugatte, içtenlik, samimiyet, temiz ve bağlılık demektir. İstılahta ise, kişinin hâl, muâmele ve davranışlarda sadece Allah Teâlâ’nın rızasını gözetmesi, sözüyle özünün bir olmasıdır.<sup>641</sup> Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Allah rızası için ibâdet edilmesi gerektiğine dair pek çok ayetler vardır. Allah Azîmüştân bir âyet-i kerîmesinde şöyle buyuruyor: “*Bilinmeli ki hâlis dindarlık yalnız Allah için olanıdır.*”<sup>642</sup> Aynı zamanda ihlâs, İslâm’ın ve tevhîd inancının merkezi olduğu için, Cenâb-ı Hakk’ın birliğini en güzel bir şekilde anlatan ve bunları bir araya getiren sûreye de “*İhlâs*” denilmiştir.<sup>643</sup>

<sup>635</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 606.

<sup>636</sup> et-Tövbe, 9/119.

<sup>637</sup> Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl*, h. no: 25592.

<sup>638</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 543.

<sup>639</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 49.

<sup>640</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 66.

<sup>641</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 43; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181.

<sup>642</sup> ez-Zümer, 39/3.

<sup>643</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 169.

Fahr-i Kâinât Efendimiz (s.a.v.) pek çok hadîs-i şerîflerinde “*Ameller niyetlere göredir.*”,<sup>644</sup> “*Allah, ancak samimiyetle yalnız kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder*”<sup>645</sup> veya “*Kıyâmet günü niyetlerine göre haşrolunurlar*”<sup>646</sup> buyurarak, Allah için samimiyetin önemine dikkat çekmiştir.

Cüneyd Bağdâdî’ye göre ihlâs, hangi konuda olursa olsun sâf, samimi ve sadece Cenâb-ı Hakk’ın rızasına uygun düşen iş ve ibadettir. İhlâs, abd ile Mabud arasında bir sır perdesi olup, melek bilmez ki yazsın, şeytan bilmez ki bozsun.<sup>647</sup> Muhâsibî ihlâsı, ‘kişi gönlünü (bâtınını) murakabe ve ihlâsla sağlıklı hâle getirirse Hakk Teâlâ da onun zâhirini mücâhede ve sünnete tâbi olma hâliyle süsler’ şeklinde tanımlamıştır.<sup>648</sup>

Neredeyse, bütün şiirlerinde dinî ve tasavvufî konuları ele alan şair Mahtumkulu,<sup>649</sup> pek çok şiirlerinde ihlâs kavramıyla ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Ona göre ihlas, örneğin niyetlerin pak ve samîmî olmasıdır:

*Firakî der, yok dünyada hevesim,  
Yalnız dinedir samimi ihlâsım.*<sup>650</sup>

“Re” harfine yaptığı yorumla “*Ri*” *rahmet bahrından ihlas ümit etmek gerek*<sup>651</sup> diyen Mahtumkulu, Hakk’ın ihlâs ihsan ettiği kulun şal bulsa ibrişime heves etmeyeceğini dile getirir:

*Sahibine ihlâs eden hak merdan,  
İbrişim hevesi etmez, şal bulsa.*<sup>652</sup>

<sup>644</sup> Buhârî, *Bed’ü’l-vahy*, 1; Müslim, *İmâre*, 155.

<sup>645</sup> Nesâî, *Cihâd*, 24.

<sup>646</sup> Müslim, *İmâre*, 86; Buhârî, *Cihâd*, 1.

<sup>647</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 164; Ayrıca bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 291; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 170.

<sup>648</sup> Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü’l-Üns*, (ter. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), 1. Baskı, İstanbul: Pinar Yay., 2011, s. 168.

<sup>649</sup> Türkmen, *Türkmenistan Kültürü Araştırmaları*, s. 82.

<sup>650</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 317.

<sup>651</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 718.

<sup>652</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 294.

Mahtumkulu'na göre, kişinin Hakk'ın dergâhındaki yeri ihlâsı kadardır:

*Her kimin ne miktar olsa ihlâsı,  
O miktar açıktır Hakk'ın dergâhı.*<sup>653</sup>

Allah Teâlâ'nın has kulları Hakk'ın dergâhında muhlisâne çalışırlar:

*Mahtumkulu, her kim hâstır,  
İşi dergâha ihlastır.*<sup>654</sup>

Kişi âhiret hayatına geçmeden önce, Allah'a karşı samimi olup olmadığını gözden geçirmelidir. Çünkü kişiye âhiret yolculuğunu düşünmek, ihlâsı kazanmada yardımcı olur. Her kim Allah'a itaat eder ve ihlâslı olursa, Allah Teâlâ hem dünyada hem de âhiret hayatında sağlam ve kararlı kılar.<sup>655</sup> Bu yüzden kul başını göğe, göğsünü de yele kaptırmamalıdır. Gönlünde Allah korkusunu taşıyıp, kalpte olmayan sözleri dile getirmemeli, ihlâs duygusuna kulak vermelidir.

*Evvel kendi ihlâsını düzle,  
Her yerden niyaz okunu gözle.*<sup>656</sup>

*Başın göğe, göğsün yele kaptırma,  
Gönlüne korkunu eksik getirme,  
Yürekte olmaz sözü dile getirme,  
İhlas kulağına sal sen bu işi.*<sup>657</sup>

Mahtumkulu, yaşadığı dönemde mihnetle mal biriktiren varlıklı zenginlere, hayır ve ihlâslı bir şekilde “*kimsenin kimseye hiçbir fayda sağlamayacağı o gün*”<sup>658</sup>e hazırlıklı

<sup>653</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 674.

<sup>654</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 131.

<sup>655</sup> Bkz., Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, (ter. Hüseyin Okur), 8. Baskı, İstanbul: Semerkand Yay., 2018, c. I, s. 75-76.

<sup>656</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 499.

<sup>657</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 394.

<sup>658</sup> el-İnfitâr, 82/19.

olmaları için nasihat etmektedir. Bu bağlamda ihlâsla mallarından infak etmelerini ister:

*İhlas ile Allah için mal versen,  
Sayısız sevaptır varır izinden.*<sup>659</sup>

En donanımlı çöl hayvanlarından biri olan deve, tarih boyunca Türkmenlerin yaşam tarzında en önemli yere sahip olup gelmiştir. Deve metaforu, birçok Türkmen şairlerinde olduğu gibi Mahtumkulu'nun şiirlerinde de görülmektedir.<sup>660</sup> Mahtumkulu, Hakk Teâlâ'nın sırrına nâil olmak ve dost eserine ulaşmak ister. Yolun açılması için de, nefsin deve misâli terbiye edilip, riyâzâtı sırtına yükleyerek ihlâs duygusuna çektirmeyi önerir:

*Yârenler, yetmek yok Subhân sırrına,  
Açsa yolum yetsem dost eserine,  
Riyâzâtı yükler nefs devesine,  
İhlâsa çektirip, "Hay"lamayayım mı?<sup>661</sup>*

Ayrıca şair, dünya pazarına gelen kişiye de, ihlâsı tavsiye etmektedir:

*Bu pazara gelen kişi ihlâsı, arı eylesin,  
Kabul olan ihlâslı kul, merdânların merdânıdır.*<sup>662</sup>

## 8. SABIR

Sabır, sözlükte, "sızlamadan dayanma, tahammül gösterme, engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak" gibi değişik mânalara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise sabır, "başa gelen felâketlerden dolayı ümitsizliğe kapılmadan Allah'tan başka kimseye hâlden şikâyet etmeme ve olumsuzlukları, olumlu kılmak

<sup>659</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 444.

<sup>660</sup> Detaylı bilgi için bkz., Soner Sağlam, *Türkmen Şiirinde Kahramanlık ve Mertlik Sembolü Deve*, (ed: Emine Gürsoy Naskali, Erkan Demir), *Deve Kitabı*, 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yay., 2014, s. 347-361.

<sup>661</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 384.

<sup>662</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 824.

için gösterilen metanet” şeklinde tarif edilmiştir.<sup>663</sup> Sabır kökünden türemiş kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de 103 yerde, çeşitli isim ve fiiller şeklinde geçmektedir.<sup>664</sup> Sabır tasavvufta dinî ve ahlâkî bir terim olduğu gibi, hüküm itibariyle bütün makamların en geneli ve etki olarak huyların en kapsamlısı olup, amelleri ve halleri içeren bir makamdır.<sup>665</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de, sabredip sâlih amel işleyenler için bağışlanma ve Allah’ın vaad ettiği büyük mükâfat olacağı,<sup>666</sup> Allah’tan yardım isteyip, başa gelen musibetlere karşı sabırlı olmayı,<sup>667</sup> sabrın ise ancak Allah’ın yardımıyla olup<sup>668</sup> Cenâb-ı Hakk’a teslimiyet gösterenlerin Rablerinin lutfuna, rahmetine ve ebedî kurtuluşa erecekleri müjdelenmekte<sup>669</sup> olduğu bâriz bir şekilde görülmektedir.<sup>670</sup>

Yapılmaya değer işlerden biri olan sabır<sup>671</sup> “*Ey iman edenler! Sabır ve namazla (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir*”<sup>672</sup> âyet-i kerîmesinde namazla beraber anılmıştır. Fahr-i Kâinât Efendimiz (s.a.v.)’in hadîs-i şerîflerinde de sabır kavramı şöyle yer almıştır: “*Sabır, musibetin ilk anında gösterilirse sabırdır.*”<sup>673</sup> “*Sabır ilk sadme (vuruş) de belli olur.*”<sup>674</sup> “*Sabır aydınlıktır.*”<sup>675</sup>

Mahtumkulu Firakî’nin *Divânı*’nı incelediğimizde, sabır kavramının sıklıkla geçtiğini görmekteyiz. Özellikle şâir, yaşadığı dönemin halkını irşâd etmede sabrı tavsiye ederek, bir takım çaba ve gayret içerisinde olmuştur. Çünkü sabır, bir yönüyle bilişsel, duygulanımsal ve bilinçdışı düzeylerde yaşantılanan bir psikolojik süreç ise, bir

<sup>663</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 817; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 302; Ayrıca bkz., Mustafa Çağrı, “Sabır”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 2008, XXXV, 337-339, s. 337.

<sup>664</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 170.

<sup>665</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 326.

<sup>666</sup> Hûd, 11/11.

<sup>667</sup> el-A’raf, 7/128; Lokmân, 31/17.

<sup>668</sup> en-Nahl, 16/127.

<sup>669</sup> el-Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/142; Muhammed, 47/31.

<sup>670</sup> Özköse, *Tasavvuf*, s. 385.

<sup>671</sup> eş-Şûrâ, 42/43.

<sup>672</sup> el-Bakara, 2/153.

<sup>673</sup> Buhârî, *Cenâiz*, 31; Müslim, *Cenâiz*, 14-15.

<sup>674</sup> Aynı kaynaklar, aynı yerler.

<sup>675</sup> Müslim, *Tahâret*, 1.

yanıyla da psikolojik süreçleri aşan bir mânevî hâldir.<sup>676</sup> Mahtumkulu da, XVIII. yüzyılın zor şartları altında yaşayan Türkmen halkını, şiiiriyle sabra davet eder.

“*Sabrın sonu selâmettir*” kelâm-ı kibârı gereğince Mahtumkulu’na göre, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında sabreden kul şâd olurken, sabırsız kul daha büyük belalara duçar olup, bir şeyi elde edemez iken, sabır insanı olgunlaştırır:

*Sabırsız kul tez savrulur belaya,  
Sabırlı kul dura dura şâd olur.*<sup>677</sup>

*Tevekkül et, halka sırrın verip var,  
Sabır eyle sen, sabırsızlık hem bîkâr,*<sup>678</sup>

*Bir yalnız rakip çıksa,  
Sabır eyler, tenler pişse,*<sup>679</sup>

Sabır ve rıza duygusuyla hareket eden kişi dünya işleri için kaygılanmaz:

*Dünya için çekme kaygı endişe,  
Sabr et sen belaya, razı kılmişa,*<sup>680</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Ey iman edenler! Sabır ve namazla (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir*”<sup>681</sup> buyrulur. Nitekim Zunnûn’a göre sabır, AllahTeâlâ’dan yardım istemektir.<sup>682</sup> Sehl Tusterî, “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin.*”<sup>683</sup> âyet-i kerîmesini, “*Allah’tan yardım isteyiniz, Allah’ın emrine sabrediniz*”, şeklinde açıklamıştır.<sup>684</sup> Mahtumkulu da, beş vakit namazın farz olduğunu anlatan “*Bîgüman Yandırır*” isimli şiirinde, sabır ve namazla Cenâb-ı Hakk’tan yardım dilemeyi izâh etmiştir. Şâir’e göre, akşam namazının üç rekât farzı,

<sup>676</sup> Bkz., Kemal Sayar, *Sufî Psikolojisi*, 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yay., 2015, s. 35.

<sup>677</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 621.

<sup>678</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 274.

<sup>679</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 198.

<sup>680</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 616.

<sup>681</sup> el-Bakara, 2/153.

<sup>682</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 267.

<sup>683</sup> el-Bakara, 2/45.

<sup>684</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 158.

şeytanları ağlatır ve cehennem kapısını kapatır. Ayrıca sabır, cehennem ateşini söndüren bir haslettir:

*Akşamı kılınca, şeytanlar ağlar,  
Göğsüne taş vurup, sinesin dağlar,  
Üç farzın, dūzah kapısın bağlar,  
Sabr etsen dūzahın ateşi söner.*<sup>685</sup>

Sabır, olmazları oldurur:

*Tevekkül et, Hüdâ bilir işini,  
Sabır ile biter tezi olmasa.*<sup>686</sup>

Sabırlı kişinin imdadına Hakk Teâlâ yetişir:

*Sabrın olsa, Hakk yeter imdadına,  
Cenk ü cedel hiç yakışmaz adına,*<sup>687</sup>

Mahtumkulu, şiirlerinde, Hz. Eyyûb (a.s.) peygamberin sabrından geniş bir şekilde bahseder. Mahtumkulu, “*Başıma bir dert geldi*”<sup>688</sup> diye derdini anlatmakla yetinen<sup>689</sup> fakat şikâyet etmeyen,<sup>690</sup> cefâ ve sıkıntıya sabreden o “*Eyyûb-ı dâne*”yi zamanesinden yakınlıkla aramaktadır. Halkına, peygamberlerin sıfatlarından bahsederek, başa gelen dert, sıkıntı ve belâlar karşısında sabır ve ümit içerisinde olmaları gerektiğini nasihat eder:

*Renc-i mihnet gören, ama Eyyûb-ı dâne nerde,*<sup>691</sup>

*Umutlu ol Yûsuf dek,*<sup>692</sup>

*Sabırlı ol Eyyûp dek,*

<sup>685</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 561.

<sup>686</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 285.

<sup>687</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 426.

<sup>688</sup> el-Enbiyâ, 21/83.

<sup>689</sup> Sâd, 38/41-44.

<sup>690</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 271.

<sup>691</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 760.

<sup>692</sup> Dek: Gibi. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 24.

*Karşılaşsan Yakûp dek,  
Derd-i Kenân içinde.*<sup>693</sup>

Hz. Eyyûb (a.s.)'ın kıssasında vücudunda yaralar ve bu yaralardan zuhûr eden kurtlar olduğu anlatılır. Hatta bu kıssadaki gerçek ilk kurtçuk tedavi realitesi şeklinde görülüp,<sup>694</sup> günümüz tıp dünyasında kullanılan cerrahi ve farmosötik seçeneklerin tedavi edemediği kronik açık yaraları kapatmakta, “*kurtçuk/kurt/larva/maggot tedavisi*” şeklinde uygulanmaktadır.<sup>695</sup> Mahtumkulu da bu kıssaya değinerek, şiirine canlılık katmıştır:

*Zatı eğriler gömmedi,  
Aslı doğrular dönmedi,  
Kurt Eyyûb ‘un tenin yedi,  
İblis buna kefil geçti.*<sup>696</sup>

*Nice yıl Eyyüp peygamber tenin kurt yiyip yattılar,*<sup>697</sup>

*Eyyüp sabır belalar çekti kurdun zahmından,  
Sabır kıldı, Hakk onun derdine derman eyledi.*<sup>698</sup>

Vücudundaki dayanılmaz sıkıntı ve acılara sabretmesi sonucu Yüce Allah'ın Hz. Eyyûb (a.s.)'a, “*Ayağımı yere vur*”<sup>699</sup> diye buyurmasıyla, Hz. Eyyûb (a.s.)'ın bu emri yerine getirerek çıkan sudan içmesi ve yıkanmasıyla bütün dertlerinden kurtulmuştur.<sup>700</sup> Bu durumu şiirleriyle bâriz bir şekilde anlatan Mahtumkulu'nun bu tavrı, derviş Yunus Emre ile “*ortak ifade kalıpları*”nı kullandığını da

<sup>693</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 37.

<sup>694</sup> Nariçi, “Eyyüb Peygamber Kurtçuk Tedavisi”, <http://blog.milliyet.com.tr/eyyub-peygamber---kurtcuk-tedavisi-/Blog/?BlogNo=142180> Erişim Tarihi: 10/05/2020.

<sup>695</sup> Kosta Y. Mumcuoğlu, Ayşegül Taylan Özkan, “Süpüratif Kronik Yaraların Maggot Debridman Tedavisi”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 33/4, (2009): 307-315; Ayrıca bkz., Aybike Eroğlu, “Kurtçuklarla hastanın bacağı kurtardı”, <https://www.yenisafak.com/gundem/kurtcuklarla-hastaninbacagini-kurtardi-2993910> Erişim Tarihi: 11/05/2020; Ahmet Akgül, “Yarada Maggot Tedavisi (Larva, Kurtçuk Tedavisi)”, <https://www.ahmetakgul.com.tr/index.php/uzmanliklar/yarabakimi/74-yarada-maggot-tedavisi-larva-kurtcuk-tedavisi> Erişim Tarihi: 11/05/2020.

<sup>696</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 131.

<sup>697</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 705.

<sup>698</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 804.

<sup>699</sup> Sâd, 38/42.

<sup>700</sup> Nurettin Albayrak, “Eyyûb”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 17.

göstermektedir.<sup>701</sup> Mesela Yunus Emre'nin, “*Eyyûb oldum tenime cefa kıldım cânuma, Çağurdum Sülhân'uma kurtlar toyurup geldüm*”<sup>702</sup> sözlerine benzer ifadeler, Mahtumkulu'nda şöyledir:

*Eyüp gibi ten ü canım teslim edip kurtçuklara,  
Kemiklerim getirip hem saldılar mutfağına.*<sup>703</sup>

*Yârenler, zaman çarkının elinden,  
Bu benim yüreğim pâre pâredir.  
Sızlar durur benim Eyüp teni dek,  
Kişi bilmez, bir ağızsız yaradır.*<sup>704</sup>

Sabrın, Hakk buyruğu olduğunu söyleyen Mahtumkulu, bütün bu izahlardan sonra bu dâr-ı dünyada, sabrı tavsiye etmektedir:

*Geniş dünya benim için zindandır,  
Kimlere açlıktır, kime devrandır,  
Sabr eyleyin, dostlar, Hakk'tan fermandır,  
Namertlerin mertten bızarı belli.*<sup>705</sup>

### **Acele ve Teennî**

Acele kelimesi lügatte, çabuk olmak, sabırsızlık, tez, ivedi gibi anlamlara gelip, bir işi çabuk yapmaya çalışmak ve sabırsızlık göstererek çabuk davranmak demektir.<sup>706</sup> Kur'ân-ı Kerîm'de, “*İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır*”<sup>707</sup> veya “*İnsan pek acelecidir*”<sup>708</sup> gibi âyet-i kerîmeler, insanın yaratılıştta çok aceleci olduğuna dair haber vermektedir.

<sup>701</sup> Bkz., Türkmen, “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlan, Mahtumkulu Çizgisi”, s. 18.

<sup>702</sup> Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı*, s. 152.

<sup>703</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 790.

<sup>704</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 569.

<sup>705</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 381.

<sup>706</sup> Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, c. 2, s. 928.

<sup>707</sup> el-Enbiyâ, 21/37.

<sup>708</sup> el-İsrâ, 17/11.

Arapça “eny” kökünden türeyen teennî ise, “ağır hareket etmek, akıllıca davranmak, düşünüp taşınmak” demek olup, ilerisini düşünerek acele etmeden iyice düşünerek yapma, temkinli ve ihtiyatlı davranmaktır. Aynı kökten *enât* “acelecilikten sakınma”; “hilim, vakar ve sabır” diye tanımlanır.<sup>709</sup> Kur’ân-ı Kerîm’de teenni kelimesi geçmemekle beraber, aynı kökten türeyen kelimeler “*bir şeyin vaktinin gelmesi*” anlamında kullanılmıştır.<sup>710</sup> Seyyid-i Kâinât Efendimiz (s.a.v.) de, “*et-Teennî mine’r-Rahmân, el-aceletü mine’ş-şeytân*” yani “*Tennî Allah’tan acelecilik şeytandandır*”<sup>711</sup> buyururken, atalarımız “*Acele işe şeytan karışır*”<sup>712</sup> demişlerdir. Mahtumkulu da, aşağıdaki dizelerinde, dinî içerikli atasözleriyle ilgili bu gerçeği şöyle ele alır:

*Acele gelir o şeytandan,  
Sabreylemek Rahman’dan,  
Mağfiredir gelir cânândan,  
Es-sabru miiftâhü’l-cenân.*<sup>713</sup>

Yaratılıştta aceleci olan âdemoğlu sabırsızdır. Hayatın daha hızlı aktığı günümüz modern hayatında, insanoğlunun daha bir aceleci olduğu görülmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e, “Amellerin en faziletlisi hangisidir?” diye sorulduğunda, “*Vaktinde kılınan namazdır*” cevabını vermiş,<sup>714</sup> Hz. Ali (r.a.)’a ise, şu tavsiyede bulunmuştur: “*Ey Ali! Üç şeyi geciktirme: Vakti geldiğinde namaz kılmayı, hazır olduğunda cenaze defnetmeyi, dengini bulduğun zaman eşi olmayan kadını evlendirmeyi.*”<sup>715</sup> “*Es-sabru miiftâhu’l-cenân*”<sup>716</sup> hadîs-i şerîfini iktibas eden Mahtumkulu, cennet anahtarının sabır olduğuna vurgu yaparak konuyu şöyle ele alır:

*Ey ehl-i derviş, bil sen,  
Es-sabru miiftâhü’l-cenân,  
Sabır ile amel kıl,*

<sup>709</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 374; Ayrıca bkz., Mustafa Çağrıçı, “Teennî”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 2011, XXXX, 270-271, s. 270.

<sup>710</sup> Çağrıçı, “Teennî”, s. 270.

<sup>711</sup> Tirmizî, *Birr*, 65.

<sup>712</sup> Bkz., Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü 1/Atasözleri Sözlüğü*, 35. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi Yay., 2013, s. 74.

<sup>713</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 151.

<sup>714</sup> Buhârî, *Tevhîd*, 48.

<sup>715</sup> Tirmizî, *Salât*, 13; Tirmizî, *Cenâiz*, 73.

<sup>716</sup> Müslim, *Tahâret*, 1.

*Es-sabru miftâhü 'l-cenân.*

*Mahtumkulu, bil sen âyân,*

*Pendi nasihattir heman,*

*Es-sabru miftâhü 'l-cenân.*

*Es-sabru miftâhü 'l-cenân.*<sup>717</sup>

## 9. TEVEKKÜL

Lugatte, birine güvenme, bel bağlama, kendi işini birine havâle etme, vekil tayin etme ve Allah'a tevekkül etmek gibi anlamalara gelir.<sup>718</sup> Gerekeni yaptıktan sonra bütün işleri sahibine bırakmak ve onun vekilliğine güvenmek<sup>719</sup> anlamına gelen tevekkül, gönlünde Allah Teâlâ'dan başka fail olmadığı inancı taşıyan kulun Allah'a güvenip dayanması demektir.<sup>720</sup> Ebu Abdullah Kureşî'ye göre tevekkül, Allah Teâlâ'dan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamaktır.<sup>721</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül kavramı türevleriyle birlikte altmış dokuz defa geçer. “*Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter*”<sup>722</sup> veya “*Karar verince de Allah'a tevekkül et*”<sup>723</sup> gibi âyet-i kerîmeleri buna örnektir. “*Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et*”<sup>724</sup> hadîs-i şerîfi ise bu hususta oldukça meşhurdur.<sup>725</sup>

Tevekkül bir kalb işi ve güven duygusu olması itibariyle üç derecede gerçekleşir. Birincisi, kulun kendi vekiline karşı itimadî gibi Allah Teâlâ'ya güvenmesi, ikincisi, kulun annesinden başkasını tanımayan çocuk gibi, sadece Allah Teâlâ'ya yönelmesi,

<sup>717</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 151.

<sup>718</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 453; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 357.

<sup>719</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164.

<sup>720</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172.

<sup>721</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 166.

<sup>722</sup> et-Talâk, 65/3.

<sup>723</sup> Âl-i İmrân, 3/159.

<sup>724</sup> Tirmizî, *Sıfatü 'l-kıyâme*, 60.

<sup>725</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164; Ayrıca bkz., Semerkandî, *Tenbihü 'l-Gâfilin*, c.1, s. 213; Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 268.

üçüncüsü de, kulun kendini gassal önünde meyyit, rüzgâr önünde yaprak gibi Allah Teâlâ'ya teslim etmesi.<sup>726</sup>

Üstad Ebu Ali Dekkâk ise söz konusu kavramı, tevekkül, teslim ve tefvîz diye üçe ayırmıştır. Ona göre tevekkül sahibi, Allah Teâlâ'nın vaadine güvenip huzur bulur. Tevekkül başlangıç hâli olup, müminlerin sıfatıdır. Teslim sahibi, Allah Teâlâ'nın hâlini bildiğine kâni olarak ilmiyle yetinir. Teslim orta hâldir ve evliyânın sıfatıdır. Tefvîz sahibi ise, Allah Teâlâ'nın hükmüne rızâ gösterir. Yüksek bir hâl mertebesi olan rızâ, tevhid ehlinin sıfatıdır. Bu meyanda Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin tefviznamesi meşhurdur. Aşağıdaki örnek dizeler oradandır.<sup>727</sup>

*Hak şerleri hayreyleyler*  
*Zannetme ki gayr eyler*  
*Ârif onu seyreyler*  
*Allah görelim n'eyler*  
*N'eylerse güzel eyler.*

*Sen Hakk'a tevekkül kıl*  
*Teslîm ol râhat bul*  
*Her işine râzı ol*  
*Allah görelim n'eyler*  
*N'eylerse güzel eyler.*<sup>728</sup>

Mahtumkulu, sebeplere tevessül ettikten sonra sonuç olumlu olunca çok fazla sevinmez, olumsuz olunca da üzülmez. Hakk'tan gelene razı olur.<sup>729</sup>

*Kulak ver, ey insan, sana pendim var,*  
*Hakk yoluna bel bağla Âdemoğlu.*  
*Yahşi nasihatten olma sen bîzar,*

<sup>726</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 173.

<sup>727</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 252; Ayrıca bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 173.

<sup>728</sup> Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Dîvân-ı İlâhiyât*, (haz. M. Kayahan Özgül), 2. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2013, s. 375.

<sup>729</sup> Mahdum, "Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine", s. 226.

*Yürü sen yahşi yolla, Âdemoğlu.*<sup>730</sup>

*Geçti ömrün dünya seylin,  
Hakk yoluna bağla belin,*<sup>731</sup>

Mahtumkulu'nun şiirlerinde dikkat çekici hususlardan birisi, düşüncelerini açıklamak, anlatıma bir canlılık kazandırmak ve fikirlerini benimsetmek amacıyla, insan karakterinin yansıtılmasında büyük oranda hayvanlardan faydalanmış olmasıdır.<sup>732</sup> Deve metaforunu da bu bağlamda kullanmıştır. Mevlânâ da deve metaforunu etkili kullanmıştır. Mesnevî'de deve metaforunu, mânevî ilimlerde ilerlemiş, liyakat sahibi olan, hikmetin sırrına ermiş, kalp gözü açılmış ve hep güzel ahlâklı, sabırlı olgun ve mertebe sahibi kimseleri anlatmak için kullanmıştır.<sup>733</sup> Sığınağı Hazreti Allah, vekili ise, Hz. Muhammed (s.a.v) olan Mahtumkulu, tevekkül duygusunu deve imgesi üzerinden anlatma yoluna gitmiştir:

*Tevekkül ner*<sup>734</sup> *'dir, endişe maya,*<sup>735</sup>  
*Gönlünü iletme başka bir yere,  
Herkesin inancı Kadir Allah'a,  
Allah'tan başkayı sevicî olma.*<sup>736</sup>

*Yahşi yiğit yol yitirmez,  
Ceht, kismetten çok getirmez,  
Bin kaygı bir iş bitirmez,  
Mütevekkil, ner hâsıl eder.*<sup>737</sup>

<sup>730</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 644.

<sup>731</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 218.

<sup>732</sup> Melek Erdem, "Mahtumkulu'nun Şiir Dünyasının Anlam Yönü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/4 (2012): 72-81, s. 74.

<sup>733</sup> Serpil Yılmaz, *Mesnevî'de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu*, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 116-119.

<sup>734</sup> Ner veya iner: Arvana (dişi deve) ile bugra (iki hörgüçlü erkek deve)'dan doğan erkek deve. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 583.

<sup>735</sup> Maya: Arvana (dişi deve) ile bugra (iki hörgüçlü erkek deve)'dan doğan dişi deve. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 583.

<sup>736</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 276.

<sup>737</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 186.

Şair, Allah Teâlâ'ya olan bağlılığını şöyle dile getirir:

*Mahtumkulu, ya habibim,  
Unutmasın seni dilim,  
Hazreti Muhammet vekilim,  
Sığındığım bir Allah'tır.*<sup>738</sup>

*Yum gözünü, sıkıp dolaş dişini,  
Yaza yetsen, unutma hiç kışını,  
Tevekkül et, Hüdâ bilir işini,  
Sabır ile biter tezi olmasa.*<sup>739</sup>

Müellif bu izahlardan sonra aşağıdaki şiirlerinde, dört halife efendilerimizi de örnek göstererek, halka tevekkül duygusunu öğütler:

*Haktan dilerler ömürü,  
Tevekkül kıldı dört yarı,  
Hakk yetirse Zülfikar'ı,  
Din kuvveti Murtaza'dır.*<sup>740</sup>

*Ali dedi: "Bu yere beni salın,  
Belime ip bağlayıp bırakın,  
Ahir takdir ne olursa görün,  
Tevekkül Hüdâ'ya" dedi, dostlar hey.*<sup>741</sup>

*Tevekkül et, halka sırrın verip var,  
Sabır eyle sen, sabırsızlık hem bîkâr,  
Her yere varsanız, nasibin var,  
Mal mülk diye, izzetten ayrılma.*<sup>742</sup>

<sup>738</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 213.

<sup>739</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 285.

<sup>740</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 212.

<sup>741</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 889.

<sup>742</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 274.

*Çatmayın kaşınızı Hakk'tan gelen bela için,  
Mert olup, bel bağlayın, sessiz olup nalân için,*<sup>743</sup>

## 10. ŞÜKÜR

Tasavvuf ıstılahında hem yapılan iyiliğin hoşça gittiğini dile getirme, hem de iyiliği yapanı iyiliğiyle övme demek olan şükür, övmek, yapılan nimeti dile getirmek, nimetlere karşı minnettar olmak gibi anlamlara gelir.<sup>744</sup> Tasavvuf ıstılahında, Allah Teâlâ'ya sonsuz nimetlerden dolayı şükretmek, ihsanda bulunanın iyiliğini ona boyun eğerek açıklamak ve onun büyük sayıldığını belli edecek şekilde hürmet etmektir.<sup>745</sup> Tasavvufî anlamda birçok tanımı yapılan şükür kavramı, Hâris Muhâsibî'nin ifadesiyle "Şükreden için Allah Teâlâ'nın ziyade bir nimetidir." Yani kişi şükrettikçe Allah Teâlâ da onun başarısını daha da arttırır. Allah Teâlâ'nın yardımıyla başarı elde eden kul ise daha fazla şükretmelidir.<sup>746</sup> Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk: "Eğer şükrederseniz size nimetimi daha çok vereceğim"<sup>747</sup> buyurmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür kelimesi, müştaklarıyla beraber yetmiş beş yerde geçer.<sup>748</sup> "Bir kimseye bir nimet verilir de onu dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu kimseye söylemeyerek gizlerse ona nankörlük etmiş olur"<sup>749</sup> diye buyuran Nebiyy-i Muhterem Efendimiz (s.a.v.) şükrün önemine dikkat çekmiş, "Dört şey vardır ki, her kime bu dört şey verilmişse, ona dünya ve âhiretin bütün hayırları verilmiştir: Zikreden bir dil, şükreden bir kalp, sabreden bir beden ve mümin, sâliha bir hanım"<sup>750</sup> diye buyurmuştur.

İmâm Gazâlî *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, sâliklerin makamlarından bir makam olan şükür kavramını ilim, hâl ve amel olmak üzere üçe ayırmıştır. İlim hâli, hâl de ameli ortaya çıkarır. İlim, nimetin Allah Teâlâ'dan geldiğini bilmek iken, hâl, O'nun

<sup>743</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 691.

<sup>744</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 782; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 338.

<sup>745</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 316; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 258; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 295.

<sup>746</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 164.

<sup>747</sup> İbrâhîm, 14/7.

<sup>748</sup> Özköse, *Tasavvuf*, s. 387.

<sup>749</sup> Ebû Dâvûd, *Edeb*, 11; Tirmizî, *Birr*, 87, 88.

<sup>750</sup> Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 4/273; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4429.

verdiği nimetten doğan memnuniyet, amel ise nimet sahibi olan Allah Teâlâ'nın istediğini yapmaktır.<sup>751</sup>

Şiirlerinin birçoğunda şükür kavramını işleyen Mahtumkulu, zikir, şükür, fikir ve sabır gibi kavramların ilişkisinden bahseder. Şair, “*Fezkurûnî ezkurkum veşkurû lî tekfurûn(i)*”<sup>752</sup> âyet-i kerîmesini hatırlatırcasına, Allah Teâlâ'yı zikredenlerin sonunun hoşnut, şükredenlerin arzularının hâsıl olacağını, sabredemeyenlerin ise hezîmete uğrayacağını şu şeklide ifade eder:

*Zikreleyenler zevklenir,  
Şükreleyenler şevklenir,  
Sabırsızlar çarpık olur,  
Es-sabru miiftâhü 'l-cenân.*<sup>753</sup>

*Her güne şükrelesen,  
Elemi zikrelesen,  
Dünyâyı fikrelesen,  
Endişen, gör, bâz*<sup>754</sup> *olur.*<sup>755</sup>

Rabbine şükreden şair şöyle der:

*Mahtumkulu, Allah adın zikreyle  
Yamana sabır, güzele şükreyle,  
Kabristanı gör de otur, fikreyle,  
Bunca ben diyenler, yatar kum olup!*<sup>756</sup>

*Mahtumkulu, bu gününe şükreyle,  
Allah'ın kudretin görüp, fikreyle,*

<sup>751</sup> Gazâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn*, c. 4, s. 157; Ayrıca bkz., Özköse, *Tasavvuf*, s. 387-388.

<sup>752</sup> el-Bakara, 2/152.

<sup>753</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 151.

<sup>754</sup> Bâz: a) Av avlamak için eğitilmiş yırtıcı kuş. b) Açık. c) Tekrar. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүйүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 97; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 132.

<sup>755</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 234.

<sup>756</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 499.

*Rızk için gam yeme, Hakk'a zikreyle,  
Ezelde yazılan senden dış olmaz.<sup>757</sup>*

*Firakî, şükredip, çok destan yaz sen,  
Hakk'a kalmış borcunu acilen kes sen,  
Ey kardeşim, beş gün mest olup gez sen,  
Bir gün nefes biter, tenden can çıkar.<sup>758</sup>*

Mahtumkulu'na göre, zâr u zebun olmamak için Allah Teâlâ'ya çokca şükretmek gerekir:

*Ey gönül, gel şükreyle, olmasın zâr u zebûn,  
Oluver mertlikte gönlüm, bil, geçer senden bu gün,<sup>759</sup>*

Onun en büyük şükrü ise, insan olarak yaratılmasıdır:

*Birini kıldı mesh mel'un suratın özge kılıp,  
Şükür Allah, özge kılmayıp bizi insan eyledi.<sup>760</sup>*

Bunun dışında şair, Allah Teâlâ'nın verdiği azalara, alıp verdiği nefese şükretmiştir:

*Mahtumkulu, şükür, şirin dil verdi,  
Ağaçlar göğerip, semer gül verdi,<sup>761</sup>*

*Ayak var gitmeye, el var almaya,  
Hepsi hazır, sağlık şükrün kılmaya,  
Kulak vardır, işitenin bilmeye,  
Kim düzeltir, dilde sözü olmasa.<sup>762</sup>*

*Her kimin özünde Mısır'dır yeri,*

<sup>757</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 671.

<sup>758</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 502.

<sup>759</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 725.

<sup>760</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 803.

<sup>761</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 393.

<sup>762</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 285.

*Yâdından çıkmıyor bayramı toyu,  
Can sağlığın olmaz eşi benzeri,  
Akşam yatıp, sabah şükür kıl yahşi.<sup>763</sup>*

*Mahtumkulu der ki, yar u hemdeme,  
Gelin, dostlar, şükr edelim bu deme,  
Zâtında söz fehmin bilmez adama,  
Bin mânî söyleyen, değer bilmez.<sup>764</sup>*

Hüdâya yüz binlerce şükrettiğini ifade eden şair,<sup>765</sup> halka da şükretmesini salık verir:

*Mahtumkulu, şükreyle sen Hüdâya,  
Ölüm beraberdir şah u gedaya,<sup>766</sup>*

*Mahtumkulu, nasıl geçse rûzigâr,  
Hakka şükret, varma nâmerde zinhar,  
Yok devletten yeğdir, olsa bir hüner,  
Bin hünerden zerre devlet yahşidir.<sup>767</sup>*

Şaire göre şükür bir borçtur ve bu borç da can tenden çıkmadan önce acilen verilmelidir:

*Sağlığın değer bil sen, hasta olmazdan önce,  
Hastalık şükrünü kıl sen, ta ki ölmezden önce.  
Düz yerin değer bil sen, derya dolmazdan önce,  
Gemide uyanık otur, girdaba gelmezden önce,  
Gençliğin değer bil sen, yaşlı olmazdan önce.<sup>768</sup>*

Beş vakit namaz ve oruç, şükrün en iyi ifadesidir:

<sup>763</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 391.

<sup>764</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 480.

<sup>765</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737, 4/1.

<sup>766</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 621.

<sup>767</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 575.

<sup>768</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 704.

*Namaz kılıp, orucunu tut,  
Bu dünyada sağlık ile!  
Her dem geçer, şükürünü et,  
Can verirsin, rızalık ile!*<sup>769</sup>

*Elli yaşına varınca, doğrulukta olursun,  
Toyluktan ayrıldın, olgunluğu bilirsin,  
Her ne kadar ceza çeksen, âhir bir gün ölürsün,  
Beş vakit namaz kılıp, Hakk'a şükür edersin,*<sup>770</sup>

Mahtumkulu, şükür ile sabır ikilemesini kullanırken, bir gün bizim de varacağımız kabirler âlemine ziyaret edilmesini ve nice benlerin toprak olup yattığını söyleyerek, insanları ölüm ile ilgili düşünce ve tefekküre yönlendirir. Ölüm tabii bir olgu olup, her insan doğduğu gibi bir gün de ölecektir. Birçok düşünür ve sosyal bilim araştırmacısının ölüme kendi hayat anlayışı ve inancı doğrultusunda yaklaştığı gibi Mahtumkulu'nun da ölümle ilgili görüşleri İslâmî inançlar çerçevesinde örgülenmiş ve ölüm korkusunu yenmenin yolu dinî inançlara bağlamaktadır. Zîra ölüm teslimiyet olup, öbür dünya için hazırlıklı olmaktır. Ölüm teslimiyetçi bir bakış açısıyla yaklaşan ve tasavvufta gördüğümüz “ölmeden ölme” fikri Yesevî medresesinde irşâd olan Mahtumkulu'nda da ifadesini bulmuştur.<sup>771</sup> Kişi toprak olmadan önce bedenini ölü bilmeli diyen Firâkî, “Mûtû kable en temûtû”<sup>772</sup> yani “ölmeden evvel ölüünüz” hadîs-i şerîflerine teşbihte bulunur:

*Mahtumkulu, çeksen ceza, cebir bil,  
Hüdâ'ya hoş gelir, şükür sabır bil,  
Kıl gibi kızıl teni kabir bil,  
Kızıl dilin söyler iken öldüm say.*<sup>773</sup>

<sup>769</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 99.

<sup>770</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 771.

<sup>771</sup> Mahtumkulu'nun şiirlerinde ölüm konusuyula ilgili geniş bilgi için bkz., Nergiz Biray, *Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Ölüm Teması*, (ed. Bülent Gül), *Bengü Bitig. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, TKAE Yay., Ankara 2013, s. 147-176.

<sup>772</sup> İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut, 1933, II, 29.

<sup>773</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 652.

## 11. RIZÂ

Lugatte, hoşnutluk, memnun olmak ve kâil olmak gibi anlamlara gelir.<sup>774</sup> Rızâ kavramının tasavvuf terminolojisindeki mânası ise, ilâhi irâde hükmünü yerine getirirken, kaderin acılığına rağmen kalbin kazâ-i ilâhî ile huzur ve sükûnet hâlinde bulunmasıdır.<sup>775</sup> Bir başka tanıma göre rızâ, kişinin, Allah Teâlâ'nın kendisi için yapmış olduğu takdir ve taksimatı karşısında itirazsız boyun eğmesidir.<sup>776</sup>

Rıza mertebesi, muhabbetin ve sevginin meyvesi,<sup>777</sup> yakîni makamların en üstünü,<sup>778</sup> değerlisi ve sonuncusu<sup>779</sup> olarak kabul edilip iki farklı boyutta ele alınmıştır: Birinci anlam, “*Onların Rab’leri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabb’ini sayıp O’ndan korkanlar içindir*”<sup>780</sup> âyet-i kerîmesinde önce Allah Teâlâ'nın, kendi emirlerine boyun eğdiği zaman kulundan razı olmasıdır. Kavramın ikinci anlamı ise “*Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb’ine dön.*”<sup>781</sup> âyet-i kerîmesi de önce kulun Allah Teâlâ’dan rızası söz konusudur.<sup>782</sup> Rızâ kuldân rıdvân ise Cenâb-ı Hakk’tandır.<sup>783</sup>

Horasan ve Irak mutasavvıfları rızânın hâl mi yoksa makam mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Horasan sûfileri rızânın bir makam ve tevekkülün sonu olduğunu, kulun kendi çabasıyla elde ettiğini, Irak mutasavvıfları ise rızânın bir hâl olduğunu ve kesbî değil, vehbî olarak kula ihsan edildiğini savunmuşlardır. Buna göre rızâ, başlangıçta kulun çabalarıyla elde edilirken, sonunun ise Allah vergisi olduğudur.<sup>784</sup> İbnü'l-Arabî ise, işin aslı her iki düşünceyi de doğru sayıp, ilâhi

<sup>774</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 665.

<sup>775</sup> Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, s. 52; Ayrıca bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 277-278; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 167; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, (ter. Dilaver Selvi, Ali Kaya), 3. Baskı, İstanbul: Semerkand Yay., 2004, c. III, s. 168-169; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.295.

<sup>776</sup> Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, c. 2, s. 451-456.

<sup>777</sup> Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. 4, s. 617.

<sup>778</sup> el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. III, s. 161.

<sup>779</sup> Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, s. 51-52.

<sup>780</sup> el-Beyyine, 96/8. Ayrıca bkz., el-Mâide, 5/119; el-Mücâdele, 58/22.

<sup>781</sup> el-Fecr, 89/27-28.

<sup>782</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 276; Ayrıca bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 268-269; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 299; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 175.

<sup>783</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 168.

<sup>784</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 276.

nitelikler kula nispet edildiğinde makam, Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde ise hâl vasfını kazanmakta olduğunu belirtmektedir.<sup>785</sup>

Mahtumkulu'na göre rızâ, Hakk'tan gelen her şeye şükredip kâil olmaktır. Hakk âşığının yolu ise, Hakk'ın rızasını aramaktan geçmelidir. Çünkü bu yol, karşılıklı rızâya dayanan ticaretin meşru kazanç yoludur.<sup>786</sup> Kulluğunun farkında olan ve bu hâlden hiç şikâyet etmeyen Mahtumkulu, bu durumu şöyle açıklar:

*Mahtumkulu bir kuldur,  
Kulluğuna kaildir,<sup>787</sup>*

*Râzı ol, adına ne yazsa takdir,  
Mahtumkulu, düşü yahşi kıl tâbir,  
Adam isen, verme adına tahkir,  
Kişiye bu yoldan yahşi yol olmaz.<sup>788</sup>*

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, mü'minlere, içinde ebedî kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiş, fakat bütün bu nimetlerden daha önemli olarak Cenâb-ı Hakk kendi rızâsını hepsinden üstün tutmuştur.<sup>789</sup> Çünkü Allah Teâlâ'nın kullarından râzı olması, içinde buldukları tüm lutuf ve ihسانlardan daha büyüktür. Şair, buradan yola çıkarak bütün ibadetlerden en iyi en üst olarak Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını gözetmek sonucuna varır. “*Yaradan'dan yetmiş yedi razı ben/Yahşi yaman, her ne geçse başımdan*”<sup>790</sup> diyen Mahtumkulu, Allah Teâlâ'dan kendisine isabet eden kabz ve bast tecellîlerini hoş karşılaması ve rızâlık hâli, İbrâhim Tennûrî'nin aşağıdaki dizeleriyle örtüşmektedir:

*“Hoştur bana Senden gelen,  
Ya gonca gül yâhud diken,  
Ya hil'at ü yâhud kefen,*

<sup>785</sup> İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, c. VII, s. 301-303; Ayrıca bkz., Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yay., 2017, s. 103.

<sup>786</sup> Bkz., en-Nisâ, 4/29.

<sup>787</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 64.

<sup>788</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 670.

<sup>789</sup> et-Tövbe, 9/72.

<sup>790</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 424.

*Lutfun da hoş, kahrın da hoş*”<sup>791</sup>

Şaire göre en üstün ibadet râzılık hâlidir:

*Tüm nimetten yeğdir sağlık şifası  
Her ibadetten iyi Hakk’ın rızası,  
Eğer doğru gelse ecel kazası,  
Bin yalvarmak ile gönül gütmez hiç.*<sup>792</sup>

*Kabul etsen ben kulu, dâim hizmet kılayım,  
Tanrıdan ne dert inse, varıp kendim alayım,*<sup>793</sup>

Hakk’ın gerçek kulları gelen musibetle, Allah Teâlâ’dan yüz çevirmez:

*On kat evin olsa demir kaleden,  
Ecel bulur emir olsa Allah’tan,  
Gerçek er yüz çevirmez beladan,  
Hakk rızası ile başa taş gelse.*<sup>794</sup>

Kula düşen ise Hakk’ın rızâsını gözetmek ve belalara sabretmektir:

*Bende olsan, gözle Hakk’ın rızâsın,  
Cebir eylese, çekiver sen cezâsın,  
Ecel atar bir gün tîr-i kazâsın,  
Kiriş hangi, keman hangi, bilmedim.*<sup>795</sup>

*Dünya için çekme kaygı endişe,  
Sabret sen belaya, râzı kılmışa,*<sup>796</sup>

<sup>791</sup> Mustafa İsmet Uzun, “İbrâhim Tennûrî”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2000, XXI, 356.

<sup>792</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 307.

<sup>793</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 776.

<sup>794</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 339.

<sup>795</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 414.

<sup>796</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 616.

## 12. FAKR

Başından beri tasavvuf ehli tarafından bir makam olarak önemle ele alınan fakr kavramı, lugatte, yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeye sahip olmamak gibi anlamlara gelip,<sup>797</sup> çoğulu “fukûr”dur. Fakir kelimesinin mânası ise yoksul, derviş, Allah Teâlâ’da fâni olan ve O’na muhtaç olan kimse demek olup, çoğulu “fukarâ”dır.<sup>798</sup> Tasavvuf terminolojisinde fakr yokluk olmayıp, kişinin kendinde bir varlık görmeyerek, beşeri vasıflarından, alışkanlık ve arzuların hükümlerinden tam anlamıyla sıyrılarak Allah Teâlâ’da fâni olmasıdır.<sup>799</sup> Bu mertebeye ulaşan sâlik, kendini dâima Cenâb-ı Hakk’a muhtaç bilir. Çünkü her şeyin gerçek sahibi Allah Teâlâ’dır ve tüm mahlûkat da O’na muhtaçtır. Nitekim “*Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O’dur*”<sup>800</sup> ve “*Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz*”<sup>801</sup> âyet-i kerîmeleri bu mânayı ifade eder.

Mutasavvıflara göre fakr, *sûret* ve *mânâ* olmak üzere iki anlama gelir. İlki fakr-ı sûri denilen resmî yani, şeklî fakr zarurî iflastır. Kişinin malı mülkü olmaması gibi maddî anlamdaki fakirliktir. İkincisi de, fakr-ı mânevî olup, Hakiki fakr yani Cenâb-ı Hakk’a ihtiyarî bir yöneliştir. Kulun beşeri sıfatlardan (fenâ-i sıfat) sıyrılıp kendini bir şeye sahip ve malik görmemesi ve Hakk’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Sûfiler, mânevî fakrı tercih etmiştir.<sup>802</sup>

İsmail Dede adıyla bilinen ve “*Fakirlerin Yolu*” isimli eserin müellifi olan İsmail Ankaravî’ye göre ıstılâhî olarak fakr, sâlikin hiçbir şeye mâlik olmadığını kabullenmesi ve bu kabullenmenin de Allah Teâlâ’nın takdiriyle olduğunun şuuruna ermesidir. Bunun anlamı, kul kendisini sadece her şeyin mutlak sahibi olan Cenâb-ı Hakk’a muhtaç bilmesi ve O’ndan başka hiçbir mülk sahibinin olmadığını kabul

<sup>797</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1000-1001; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 437.

<sup>798</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 131.

<sup>799</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 437-442; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 131-132; Ayrıca bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 275-276.

<sup>800</sup> Fâtır, 35/15.

<sup>801</sup> Muhammed, 47/ 38.

<sup>802</sup> Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 86; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 131-132; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 177-178.

etmesidir.<sup>803</sup> Kibir ve enâniyetin yok edilip tevazunun sergilendiği, tevazu adına bir terbiye mektebi olan tasavvufun eski geleneğinde pek çok yazarların, eserlerinin sonunda “*el-fakîr ilâ Rabbihi'l-kadîr*” diye imza bulunurdu. Bunlardan biri de Azizüddin Nesefî'dir.<sup>804</sup> Neredeyse bütün bölüm başlarında “*Zayıfların en zayıfı, fakirlerin hizmetçisi olan ben*” diye başlayan Nesefî'ye göre fakr, yoksulluktan ibaret olup, büyük bir nimettir. Avam dervişliğin nimet olduğunun farkında değildir. Bu yüzden de dervişlikten kaçıp büyük bir mihnet olan zenginliğe kaçmaktadırlar. Aynı zamanda fakirliği seçmiş olan Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de, dünya ve âhirette huzura kavuşmak isteyen ashabına dervişâne bir hayatı tavsiye etmektedir.<sup>805</sup> Bununla ilgili Resûl-i Kibriyâ Efendimiz (s.a.v.) “*Fakirleri arayın, görüp gözetin, size ancak fakirleriniz sayesinde yardım edilir ve rızık verilir*”<sup>806</sup> buyurur. Nitekim bir kişi Allah Resûlu (s.a.v.)'in huzuruna gelip O'nu çok sevdiğini dile getirince, “*Eğer beni seviyorsan, fakirliğe karşı korunmaya bak; çünkü fakirlik, beni sevenlere karşı tepeden gelen selden daha çabuk gelir*” diye buyurmaktadır.<sup>807</sup>

Tasavvuf perspektifindeki fakirlik kavramı yanlış anlaşılmalıdır. Mahtumkulu Firâkî'nin fakr kavramıyla ilgili görüşlerine geçmeden önce, bundan önceki bilgilerle çeliştiği gözüken bu yanlış anlamayı düzeltmek için şunu belirtelim ki, tasavvuf ehli sadece ferdî anlamda bir fakirlikten bahsetmişlerdir. Hiçbir zaman cemiyetin ve devletin fakir olması düşüncesini iddia etmemişlerdir. Ferdî anlamda fakirlikten ise mal yoksunluğu değil, Allah Teâlâ'ya muhtaçlık anlamına gelen bir fakirlik kastedilmiştir. Bunu da ancak tasavvufta ileri bir mertebeye ulaşmış zâtlar gerçekleştirebilir. İslâm dini yoksulluğu hoş görüp methetmez. Çünkü maddî yoksulluk zillettir.<sup>808</sup> Tasavvuftaki fakirlik anlayışı dünyayı terk etmek değil, kulun Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellilerine güç yetiremeyeceğine göz yetirip, Allah'ın lutuf ve ihsanını dilemek, nimeti yiyip hamd ve şükürünü yerine getirmektir. “*Nefahâtü'l-Üns*” isimli eserde belirtildiğine göre, ziraatla uğraşan bir kimse daha önce yüz kile/ölçek buğday elde ederken, derviş olduktan sonra çalışmayı ihmâl ederek, elde ettiği ürün

<sup>803</sup> Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 313.

<sup>804</sup> Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 96.

<sup>805</sup> Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, (ter. Mehmet Kanar), 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2015, s. 206-207.

<sup>806</sup> Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 70.

<sup>807</sup> Tirmizî, *Zühd*, 36.

<sup>808</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 366, 174 nolu dipnot; Ayrıca bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 280.

miktârını doksan kileye düşürürse, eksik olan on kile için cezâlandırılır. Zîra çiftçilik görevinde gevşeklik göstererek mahlûkâtın kursağından on kile eksiltmiş olur.<sup>809</sup>

Mutasavvıfların savunduğu dervişâne hayat, bulunca tüketmek veya israf etmek değil, dağıtmasını bilmektir. Batı medeniyetinden dünyaya yayılan israf hastalığı İslâm medeniyetinde yoktur. Çünkü Allah Teâlâ “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez*”<sup>810</sup> buyurarak, israftan kaçınmamız emredilir. İsraf sadece nimet ile sınırlı kalmayıp, zamanın da israfı vardır. Günümüz modern dünyasında israfın bin bir çeşidinin en yaygın olduğu yerlerden biri ise işletmelerdir. Bu yüzden iş adamı önce kendi zamanını israf etmemeli sonra da çalışanlarına zamanın kıymetini öğretmeli ve onların da zamanını boşa sarfetmemelidir. Onlara, *iki günü bir olan kimsenin zararda olduğunu*<sup>811</sup> öğretmelidir. Çünkü tarih boyunca zamanını etkin kullanan insanlar ve medeniyetler başarılı olmuşlar ve kalkınmışlardır. Bunu başaramayanlar da geri kalmışlardır. Büyük Osmanlı Devleti’nin yükselmesinin zirveye ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türkiye’ye gelen bir yabancı elçi hatırlarında Kanuni zamanında Osmanlı toplumunda hayatın sabah namazından bir saat önce başladığını bildirmektedir. Bu yüzden iş adamımız tutumlu olmalı mütevazı yaşamalı, Yunus Emre gibi yeri ve zamanı geldiğinde başkaları için üretirken “*bin lokma ve bin hırka*”, kendisi için tüketirken “*bir lokma ve bir hırka*” ile idare etmelidir.<sup>812</sup>

Kendisini bir fakir ve aciz olarak ifade eden Mahtumkulu, fakirlik mülkünden harç istemektedir:

*Ben fakirim, Senden ayrı yerim yok,  
Bir teselli versen gönlüme benim.*

*İstese akranlar başa altın taç,  
Fakirlik mülkünden bana ver sen harç,*

<sup>809</sup> Detaylı bilgi için bkz., Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, (ter. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), 1. Baskı, İstanbul: Pinar Yay., 2011; Ayrıca bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 281.

<sup>810</sup> el-A'râf, 7/31.

<sup>811</sup> el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 276.

<sup>812</sup> İhsan Cora, *İş Adamının Sosyal Sorumlulukları*, Ankara: İksad Yay., 2020, s. 228-230.

*Ya, Yaradan, etme nâmerde muhtaç,  
Duam, rast gelmeyem zâlîme benim.*

*Ben acizim, Senden başka kimim var,  
Verdiğim canıma cebr etme Cebbâr,  
Mahtumkulu der ki, keremli Gaffâr,  
Bakma kılığıma, fikrime benim.<sup>813</sup>*

*Mahtumkulu, bir fakirdir,  
Koruyan onu Hüdâ'dır,  
Gerek miskin, gerek baydır,  
Gelene hizmeti gerek.<sup>814</sup>*

Hadîs-i şerîflerde “Fakirler, cennete zenginlerden beş yüz yıl önce girerler” veya “Ümmetimin fakirleri, cennete zenginlerden kırk yıl önce gireceklerdir”<sup>815</sup> buyrularak, sabreden fakirlerin, mal ve mülke sahip olup da şükretmeyen zenginlerden daha üstün oldukları vurgulanmıştır. Sabır fakirin hâli olup, sabırlı fakirler kıyamet günü Allah Teâlâ beraber bulunacaklardır.<sup>816</sup> Sabır fakr hâli olup, şükür ise zenginlik hâlidir.<sup>817</sup> Fakirlere sabır ve kanaatı münasip gören Mahtumkulu, Allah Teâlâ'nın mahşerde bu aciz kullara himmet edeceğinden emindir:

*Fakire münâsîp sabr ü kanaat,  
Bâyılara yaraşır hayr u sehavet.<sup>818</sup>*

*Âşk yolunda mürde,  
Uğramış sayısız derde,  
Fakirlere mahşerde,  
Himmet eden Allah'sın.<sup>819</sup>*

<sup>813</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 418.

<sup>814</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 136.

<sup>815</sup> Tirmizî, *Zühd*, 37.

<sup>816</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 363.

<sup>817</sup> el-Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, c. II, s. 265.

<sup>818</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 480.

<sup>819</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 59.

Şaire göre, mahşer yerinde Allah Teâlâ'nın himmetine nâil olması beklenen fakir kimselere toplumda değer verilmez, aksine zulme uğrarlar:

*Yahşi zat yitmese, gözler aramaz,  
Mert yanında savaş çıksa, güdülmez,  
Fakirler hiç insan olarak görülmez,  
Garip, sen gezersin kuru san ile.<sup>820</sup>*

*Görün bu devranı, bakın dönüşü,  
Fakire zulüm etmek oldu son işi,  
Hakk yolunda doğru gezen dervişi,  
Koymadılar kendince bir yatmaya.<sup>821</sup>*

Merhamet sahibi kişilere düşen ise fakiri incitmemek, aksine onlara yardım etmektir:

*Helâl işle âhiretten vehmin varsa,  
Fakiri incitme, gönül rahmin varsa,  
Âşık der ki, azda çokta fehmin varsa,  
Âkil olan, söze kulak tut yahşi.<sup>822</sup>*

*İnsanları acı sözlerle vurmayın,  
Fakire miskine inâyet yahşi.  
Hasede varıp da, güler yüz vermeyin,  
Mühim bitirmeye kifâyet yahşi.<sup>823</sup>*

Yoksulluğu yaman bir yol olarak tanımlayan şair, şöyle der:

*Yoksulluk bir yaman yoldur,  
Ben fakirim, elim kaldır,  
Helâl rızk ver, kâr bildir,*

<sup>820</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 319.

<sup>821</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 299.

<sup>822</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 390.

<sup>823</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 393.

*Kimya adlı od isterim.*<sup>824</sup>

Mahtumkulu'nun bu şiirleri Erzurumlu Emrah'ın şu beyitleriyle örtüşmektedir:

*Bakma hakaretle dervîşânlara,  
Köhne aba diken arifânlara.  
Varis-i enbiyâ denmiş anlara,  
Mürde gönülleri ihyâ ederler.*

*Emrah cehd edipkâli hâl eyle,  
Kâl ehli olanda infisâl eyle,  
Ara bul erenleri imtisâl eyle,  
Seni de vâsıl-ı Mevlâ ederler.*<sup>825</sup>

Dağları ve taşları yakıp savuran miskin dervişlerin gözyaşlarına gönül lisanı olan Mahtumkulu, garip gurabaya zulmeden zalimlerin mahşer gününde ulu divanda nasıl bir muameleye tabi tutulacakları ortaya çıkacaktır:

*Mahtumkulu, gariplerin gözyaşı,  
Dağları yandırıp, eritir taşı,  
Fakire zulüm eden zalimin işi,  
Mahşer günü divanında bellidir.*<sup>826</sup>

### 13. TERK

Zühd hayatı her şeyden önce bir terk fiilidir. Sûfiler tarafından tasavvuf tarikine dâhil olmak isteyen sâlike dünyayı terk edip zühde sarılmakla işe başlamalarını, zühd hayatından sonra tasavvufî hallerin kendilerinde zuhur edileceği söylenmiştir.<sup>827</sup> Nakşibendi tarikatında *terk-i dünyâ*, *terk-i ukbâ*, *terk-i hestî*, *terk-i terk* diye özetlenen terkin dört çeşidi vardır. Dünyanın zinetine, süsüne aldanmayıp, mal ve mülkü âhîret

<sup>824</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 142.

<sup>825</sup> Metin Karadağ, *Erzurumlu Emrah Yaşamı Sanatı Şiirleri*, Ankara: Ayyıldız Basım Yay., 1996, s. 184.

<sup>826</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 571.

<sup>827</sup> Semih Ceyhan, "Zühd", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 530-533, s. 531.

için terk eden zâhidler,<sup>828</sup> maneviyat yolunda ilerleyen ve nazarları da Hakk olan kişilerdir.

Mahtumkulu'na göre, velîler ile hemhâl olan kişi terk-i dünya mertebesine ulaşır:

*Gavs erle eş olan bir kimse yoktur,  
Terk-i dünya edip, çıkıp oturmuş.  
Aktâb bir menzildir, nazarı Haktır,  
O ferş-i âlâya çöküp oturmuş.<sup>829</sup>*

İki dünyadan da el etek çeken şâir, terk-i dünya ile ilgili görüşlerini şu şekilde sunmaktadır:

*İki dünyadan gözüüm yumdum senin vashın ile,  
Kimi Allah'tan korkar, istemez hiç mal-u menal.<sup>830</sup>*

“Küçüklükten ibadete boyun koy” diyerek “Ağaç yaşken eğilir”<sup>831</sup> atasözünü hatırlatan şaire göre, dünyayı terk edip, zevk u sefayı ve toyu/düğünü bir kenara koyan kişi, aydınlık yoluna girmiştir ve bu yoldan da dönmemelidir:

*Küçüklükten ibadete boyun koy,  
Kıyametin oyun kılsan, oyun koy,  
Terk edip dünyayı, zevk u toyun koy,  
Gir aydınlık yola, dönücü olma.<sup>832</sup>*

Mahtumkulu'na göre, rahat vermeyen fânî dünya, bir rüyadır. Dolayısıyla onu terk etmek gerekir. Ayrıca şair, dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu söylerken “Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir”<sup>833</sup> âyet-i kerîmesine iktibasta bulunur:

<sup>828</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 353.

<sup>829</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636.

<sup>830</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 807.

<sup>831</sup> Bkz., Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü 1/Atasözleri Sözlüğü*, s. 11.

<sup>832</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 276.

<sup>833</sup> el-Ankebût, 29/64.

*Bu dünya oyuncudur,  
Oyunu çaldı gitti.  
Yolcu etti nicesin,  
Yoldaş diye aldı gitti.<sup>834</sup>*

*Rahat yatırmaz dünya,  
Tutsa, bırakmaz dünya,  
Kuyruk tutturmaz dünya,  
Kuş gibi uçar gider.<sup>835</sup>*

*Firâkî, dünya düştür,  
Düş görsen, dibi hiçtir,  
Cihanda yaman iştir,  
Kuru gelip, boş gitmek.<sup>836</sup>*

### **Tûl-i Emel ve Kasr-i Emel/Kanaat**

Tûl, Arapçada uzun demek olup, hırs, bitmeyen istek, arzu, doyumsuzluk ve açgözlülük gibi anlamlara gelir. Tûl-i emel, insanoğlunun hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya dalıp, dünya namına çalışmasıdır.<sup>837</sup>

İmâm-ı Gazâlî, “*Minhâcü'l-Âbidîn*” isimli eserinde kalbin en büyük fitnesi ve kalpteki insanî duyguları kökünden silip-süpüren dört afetten bahseder. Bunlardan biri de tûl-i emeldir. Ona göre, tûl-i emel, insanoğlunun hayır işlerine engel olup, insanları bütün bela ve kötülöklere sevkeden bir afet ve felaketlere sürükleyen bir hastalıktır.<sup>838</sup>

Tûl-i emel'in zıddı olan kasr-i emel ise daha çok kanaat kavramıyla bilinmektedir. Sözlükte, tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlülük gibi anlama gelen kanaat kavramı, kişinin hemen ölecekmiş gibi âhiret için çalışmasıdır.<sup>839</sup> Başka bir ifadeyle kanaat,

<sup>834</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 48.

<sup>835</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 65.

<sup>836</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 49.

<sup>837</sup> Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, c. 2, s. 904; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 361.

<sup>838</sup> İmâm-ı Gazzâlî, *Abidler Yolu*, (ter. Yaman Arıkan), 6. Baskı, İstanbul: Yaylacık Matbası Yay., 1968, s. 95.

<sup>839</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206, 361.

çalışıp çabaladıktan sonra, kendisine verilene rıza göstermektir. Çoğa sevinip aza üzölmek kanaat değildir.<sup>840</sup> Tasavvufî düşünceyi ve Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı geleneğini çok iyi bilen Mahtumkulu da, dünyayı çoğu zaman aldaticı olarak görmüş ve göstermeye çalıştığı gibi okuyucuları üzerinde bu bilinci oluşturmaya gayret etmiştir. Aynı zamanda dünyadaki bütün fenalıkların ve haksızlıkların “*dünyayı kible edinme*” fikrinden kaynaklandığını düşünen Mahtumkulu, dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu âdetâ insanların kafasına nakşetmiştir.<sup>841</sup> Şair, dünya hayatının kısa ve geçiciliğini vurgulayarak, kişinin ömürden uzun, tükenmek bitmez dünyevî istek ve arzulardan sakınması için ise şöyle haykırmaktadır:

*Bu dünyanın dibi düştür,  
İşi aşı, vakti geçtir,  
Oğlanlık, yaşlılık hiçtir,  
Geçmeden vaktin duyuver!*<sup>842</sup>

*Bu dünya bir dipsiz derya,  
Gark eder, olma bîperva.  
Mağrûr olma dünya malına,  
Sıralı nöbete benzer.*<sup>843</sup>

*Dağdan büyük olur kulun hayali,  
Halasına selam vermez helâli,  
Hocası bir sinirlenirse hâli,  
Titrer düşer, izi tozu bellidir.*<sup>844</sup>

Cenâbı Hakk’ın cenneteki nimetlerine kavuşmak isteyen kulu, dünyada kendisine verilen taksimatlar az da olsa bunlara kanaat edip razı olmalıdır. Çünkü cennetin bedeli dünyayı terketmekten geçmektedir.<sup>845</sup> Mahtumkulu, fakir gönlünü zengin tutan ve

<sup>840</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 181.

<sup>841</sup> Mahtumkulu’nun dünya algısı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Soner Sağlam, *Mahtumkulu’nun Dünya Algısı*, (ed. İbrahim Dilek, Ferah Türker), *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı*, TKAE Yay., Ankara 2015, s. 183-194.

<sup>842</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 200.

<sup>843</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 201.

<sup>844</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 572.

<sup>845</sup> Semerkandî, *Tenbîhü’l-Gâflîn*, c. 1, s. 129-131.

kanaat diyarını da kendine saray kılan bir müelliftir. Şâire göre, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği rızka razı olup onunla yetinen kanaat ehli kişiler büyük bir okyanus misalidir.

*Ehl-i kanaat benzer bahr-ı ummana.*<sup>846</sup>

*Mahtumkulu garip gönlün bây edip,*

*Kanaat ülkesin saray edip,*

*Her kim öz yârini doğan Ay edip,*

*Ayın gözler, başka Ay'a hiç bakmaz.*<sup>847</sup>

Mutasavvıflara dışardan yöneltilen eleştirilerden biri de onların kanaat tembellik vasıtası olarak algılandıklarına dair ithamlardır. Hâlbuki akl-ı selim sahibi hiçbir sûfî kanaatkâr olmakla tembelliği kastetmemiştir. Çünkü onlara göre kanaat mevcutla değil, elden gelen gayret gösterildikten sonra ele geçenle iktifa etmektir. Kanaatin zıddı olan doyumsuzluk midenin değil kalbin hastalığı olup, doymayı bilmeyen mide değil, nefistir. Hâlbuki kanaat işte değil aşta olup, sebebe değil sonuca yapılmaktadır.<sup>848</sup> Tasavvufun “*killet-i taâm, killet-i enâm, killet-i kelâm*” dediği düsturu de kanaate dikkat çekmektedir. Mahtumkulu, bu ana kurala dikkat çekmeden önce, iç âleminde kendi nefsiyle mücadele edip, halkın dünya dediğine aldırış etmeden ebedî hayata önem vermektedir.

*Evvel, Mahtumkulu, kendini düzelt,*

*Halk dünya der, sen kıyamet gözet,*

*Az yiyip, az yatıp da sözün az et,*

*Ne var anlamsız söz uzatmak ile.*<sup>849</sup>

Bir hasır üzerinde uyuyup kalkan ve vücudunda izler oluşması sonucu ashâbı'nın, “Sizin için bir yatak temin etsek olmaz mı?” demelerine cevaben; “*Benim dünya ile*

<sup>846</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 337.

<sup>847</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 662.

<sup>848</sup> Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 105.

<sup>849</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 315.

ne işim var. Ben dünyada, bir ağaç altında gölgelenip de sonra onu bırakıp giden bir yolcu gibiyim”<sup>850</sup> diye buyuran Allah Resûlu (s.a.v.)’in hayatı zühdün ta kendisidir.

#### 14. İSTİKÂMET

Tuğyan yani haddi aşmanın zıddı olan istikâmet kelimesi Arapça’da doğruluk, dürüstlük ve doğru yol demek olup, bir şeyin tam hakkını vererek yapmaktır. Bir başka ifade ile her konuda ifrat ve tefritten sakınarak itidal yolunda olmaktır.<sup>851</sup> Ehl-i hakikat ıstılahında ise istikâmet, kişiden beklenen keramet sahibi olması değil, istikamet üzere olmasını belirten bir kavramdır.<sup>852</sup>

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok ayet-i kerîmelerinde, istikâmet üzere olmamıza dikkat çekmiştir.<sup>853</sup> Örneğin Fussilet Sûresi’nde; “‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip de dosdoğru çizgide oldular” buyurmuştur.<sup>854</sup> Abdürrezzak Kâşânî, bu âyet-i kerîmedeki sonra dosdoğru çizgide olmuşlardır (istikâmet) ifadesini, cevâmiü’l-kelimden sayıp, bütün emirleri yerine getirip, yasaklardan kaçınma fillerini içermekte olduğunu söyler. Bu sebeple insan, bütün itaatleri yerine getirip hatalardan sakındığı halde bir buğday tanesi dahi çalsa, bu davranış nedeniyle istikâmet çizgisinden çıkmış ve uzaklaşmış olacaktır.<sup>855</sup> Allah Resûlu (s.a.v.), “Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi (istikâmet üzere) dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir”<sup>856</sup> âyet-i kerîmeye işaret ederek: “Hûd sûresi beni ihtiyarlattı”<sup>857</sup> buyurarak, istikamet üzere olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Mahtumkulu’nda farklı şekillerde geçen istikâmet kavramı, kişinin Rabbine karşı doğru sözlü olması, bu dünyaya itibar etmeden ifrat ve tefritten sakınarak itidal yolunda yürümesi ve ahde vefalı olmasıdır. Avâmın sözlerine aldırış etmeden, sırat-ı

<sup>850</sup> Tirmizî, Zühd, 44.

<sup>851</sup> Sâmî, Kâmûs-î Türkî, c. 1, s. 103; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 194; Ayrıca bkz: Yılmaz, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 182.

<sup>852</sup> Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, s. 288; Ayrıca bkz: Şihâbuddîn Sühreverdî, Avârifü’l-Meârif, (ter. Dilâver Selvî), 7. Baskı, İstanbul: Semerkand Yay., 2010, s. 38.

<sup>853</sup> Bkz., el-Ahzâb, 33/23; el-Ahkâf, 46/13; el-Feth, 48/1-3; el-Cîn, 72/16-17.

<sup>854</sup> Fussilet, 41/30.

<sup>855</sup> Kâşânî, Tasavvuf Sözlüğü, s. 57-58.

<sup>856</sup> Hûd, 11/112.

<sup>857</sup> Tirmizî, Tefsîr, 56.

müstakîm üzere olmayı evvelâ kendi nefsiyle başlayan müellif, can boğaza gelmeden önce bu çabada olduğunu şöyle dile getirir:

*Evvel, Mahtumkulu, kendini düzelt,  
Halk dünya der, sen kıyamet gözet,*<sup>858</sup>

*Mahtumkulu, doğru söyle,  
Ömrün gelip, geçer böyle  
Yaşlılara hürmet eyle,  
Baş kabre girmeden önce*<sup>859</sup>

Şâir Mahtumkulu'na göre istikamet, son nefese kadar Allah Teâlâ'yı anmak ve O'na yalvarıp yakarmaktan geçmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de "ümmetün kâimetün" diye bahsettiği topluluk, "hakkı tanıyan, doğru davranan, dosdoğru olan yani, Allah Teâlâ'nun dini üzere dosdoğru yürüyen ümmet" anlamına gelmektedir. Böyle kimseler ki Hakk'ı anar, O'na ve âhirete inanırlar ve iyiliği emredip, kötülüğü de nehyederler.<sup>860</sup>

*Mahtumkulu, doğru yürü,  
Ölene dek Hakk'a yalvar,*<sup>861</sup>

*Her kim dönmese verdiği sözünden,  
Dine münkir olan Yezit iyidir,*<sup>862</sup>

*Gider yolun bilmesen,  
Doğru yola gelmesen,  
Hakk'ı yâda salmasan,  
Kaldın arman içinde.*<sup>863</sup>

*Âlim olup emr-i ma'ruf etmesen,*

<sup>858</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 315.

<sup>859</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 90.

<sup>860</sup> Âl-i İmrân, 3/113-115.

<sup>861</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 99.

<sup>862</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 576.

<sup>863</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 47.

*Bilip durup doğru yola gitmesen,  
Âhiret silahın burada tutmasan,  
Faydasız pişman ve zârlar önünde.*<sup>864</sup>

Rabbine karşı müstakîm olmayan kişinin ise âhirette rezillik ve sıkıntı çekeceğine hatta imanının ondan kaçıp gideceğine dikkat çeken müellif, Hakk yolunu “elif”e benzeterek, yaşadığı toplumu Allah yolunda istikâmet üzere olmaya davet etmiştir.

*“Elif” Allah yoludur, doğru durup gitmek gerek,*<sup>865</sup>

*İki dünya yahşilik yok eğriye,  
Adam isen, yöneliver doğruya,*<sup>866</sup>

*Yiğit olan dürüst gerek, düz gerek,  
Olgun evlada bilin ki göz gerek,*<sup>867</sup>

*Gönlüm, alçak tut özünü,  
Fâni dünya geçer gider.  
Her kim doğru adım atsa,  
Köprüden korkusuz gider.*<sup>868</sup>

*Bu dünyayı tutma kızgın,  
Yoldan çıkıp olma azgın,*<sup>869</sup>

*Rabbine doğru olmazsan,  
İman senden kaçır gider.*<sup>870</sup>

<sup>864</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 311.

<sup>865</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 718.

<sup>866</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 376.

<sup>867</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 464.

<sup>868</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 187.

<sup>869</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 211.

<sup>870</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 188.

## 15. SEYR Ü SÜLÛK

İki sözcükten oluşan bu terkipte seyr kelimesi “*gezmek, yürümek*”, sülûk ise “*bir yola koyulmak ve yolu yürütmek*” anlamındadır.<sup>871</sup> Söz konusu bu terkinin sûfiyye ıstılâhâtındaki anlamı ise şöyledir: Seyr, sâlikin cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ve iyi ahlâka, kendi varlığından geçerek Hakk’ın varlığında fanî olmak için harekete geçmesidir. Sülûk ise, Hakk’a ermek için bir rehberin/kılavuzun öncülüğünde ve kontrolünde çıkılan mânevî ve rûhî yolculuk ve tasavvuf tarîkine girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir.<sup>872</sup> Diğer ifadeyle seyr ü sülûk, kulun davranış, tutum ve hâl olarak Cenâb-ı Allah’a yakınlık mertebelerine yükselmesidir.<sup>873</sup>

Gitmekten ibaret olan sülûkden kast, gidenin dış ve iç âlemde seyretmesidir. Bu anlamda iki nevi seyir vardır: Birincisi seyr ilallâh yani Hakk’a doğru yolculuk/yürümek. Sâlikin kendi varlığından sıyrılıp, Allah Teâlâ’nın varlığıyla var olmasıdır. Hakk Teâlâ’nın varlığıyla var olması ise, O’nunla diri, gören, işiten ve söyleyen olmasıdır. Böylece kendi varlığının Hakk’ın varlığı olduğunu yani kendi kendinden kurtulan ve varlığın O’na ait olduğunun idrak edip Hakk’ı tanıyan sâlikin, sonu ve sınırı olan bu kavuşma seyri tamamlanmış ve yolculuğu bitmiş olur. İkincisi de, seyr fillâh olup, Hakk’ Teâlâ’da yürümek yani Cenâb-ı Hakk’ın sıfatlarıyla sıfatlanma ve isimleriyle hakikatlenmek ile olan seyirdir. Ufuk-i âlâya kadar devam eden bu yürümede sâlik, eşyâyı ve diğer her şeyi olduğu gibi ayrıntılı olarak bilir ve görür. Bunun sonucunda mülkte, melekût ve ceberûtta hiçbir şeyin kendisine gizli kalmaz. Neticede birinci seyir bittikten sonra Allah’ın mârifet ve sırları âleminde başlayan ve sonsuza dek süren seyir başlar ki, bunun da sonu yoktur. Çünkü kişinin ömrünün kısa olması, Allah Teâlâ’nın ilim ve mârifetinin çok olmasından dolayı bütün bunları bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple de Cenâb-ı Allah’ta seyrin sonu yoktur.<sup>874</sup>

<sup>871</sup> Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, c. 1, s. 733, 755; Ayrıca bkz., el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 508, 522.

<sup>872</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 316; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183.

<sup>873</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 304.

<sup>874</sup> Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, s. 24-25, 65-66; Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, (ter. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara: Konya Turizm Derneği Yay., 1976, s. 437; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Sefer mad., s. 309, Seyr mad., s. 316.

Mahtumkulu, “*Her yolun bir sonu vardır, Allah yolunun sonu yoktur*”<sup>875</sup> kelâm-ı kibarına işaret edercesine, Hakk’a giden yolun çok uzun olduğunu şöyle dile getirir:

*O iki çeşmini gözünden akıtır,  
Yoldaşın imandır, yaradan Hakk’tır,  
Menziller ıraktır, yollar uzaktır,  
Bitmez günler, batmaz aylar görürsün.*<sup>876</sup>

Telkîn-i mâye ile başlayan ve mârifetullâhla nihayete eren seyr ü sülûk<sup>877</sup> safahatının şeriat mertebesinde olduğu gibi, tarikat basamağında da şeytan, sâlikin yoluna pek çok ket vurmaktadır. Bu sebeple sâlik, tarikat yolunda hedefine ulaşabilmesi için göklerin kapısının açıldığı, rahmet yelinin estiği ve meleklerin rızık dağıtmaya geldiği seher vaktinde, zikir ve nâfile ibadetlerle meşgul olmalıdır. Tarikat yolunun Hakk’a ve hakîkate uygun gitmesi ise, Cenab-ı Hakk’ın, kulunu irâde ve rızâsına uygun işler yapmaya muvaffak kılmasıyla beraber gerçekleşmektedir. Erenlerin bu meşakkatli yolunu kendisinin de hazır olduğunu söyleyen Mahtumkulu, Peygamberimiz (s.a.v.)’den de şefaât istemektedir:

*Mahtumkulu, Hüdâ tevfiik verince,  
Seher kalkıp, yalnız yollar gidince,  
Tarîkatin rast yoluna girince,  
Yoluna şeytan çıkıp, du paç etmesin.*<sup>878</sup>

*Yahşiler izinde yürsem dâima,  
Devam etsem bütûn boyun borcuma,  
Meşakkata hazırım erenler yoluna,  
“Şifa ver, Resul!” diye, seda yetişse.*<sup>879</sup>

<sup>875</sup> Allah Teâlâ’da seyrin sonu yoktur. Detaylı bilgi için bkz., Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 127-128.

<sup>876</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 494.

<sup>877</sup> Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 155.

<sup>878</sup> Du paç: İki parça, iki yön. Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 476, Dipnot 1.

<sup>879</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340.

## Seyr ü Sülûk Menzilleri

Pîr-i Ahmet Yesevî Hazretleri, “*Fakirnâme*” eserinde dervişin mânevî yolculuğunu sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi ve ahvâlini düzeltmesi için şerîat, tarikât, mârifet ve hakîkat kapılarını idrak etmesi gerektiğinden bahseder. Yesevî Hazretlerine göre şeriat kapısı imanın postu, tarikât kapısı ise imanın esasıdır. Şerîat kapısı Ceberût makamı, tarikât kapısı Melekût makamı, mârifet kapısı Lâhiit makamı ve hakâkat kapısı da Nâsût makamıdır.<sup>880</sup>

Bir derviş edasıyla halkı irşâd etmeye çalışırken Pîr-i Ahmet Yesevî Hazretlerinin davranışını yansıtan ve onun mürîdi olduğunu açıkça söyleyen<sup>881</sup> Mahtumkulu Firâkî, tasavvuf erbâbının şerîat, tarikât, mârifet ve hakîkat diye sıraladığı ve “*Dört Kapı*” diye bilinen mertebelere dikkat çeker.

### a. Şerîat

Lugatte, şerîat, açık yol, ölçü ve ilâhî kanunlar mânasına gelip, istilahta ise Cenâb-ı Hakk’ın âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler gibi peygamberler aracılığıyla koyduğu dinin temel kanunlarıdır.<sup>882</sup> Ebu Ali Dekkâk Hazretleri, namazlarda okunan Fâtiha sûresindeki “*İyyâke ne’büdü/Ancak Sana kulluk ederiz*”, “*ve iyyâke nesteîn/yalnız Senden yardım dileriz*”<sup>883</sup> âyet-i kerîmesinin ilk kısmının şerîatı korumak, ikinci kısmının ise hakîkati kabul ve tasdik etmek olduğunu belirtir.<sup>884</sup> “*(Biz) Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik*”<sup>885</sup> âyet-i kerîmesi ise şerîat ve tarikât mertebelerine işaret etmekte olduğunu dile getirir.<sup>886</sup>

“*Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah’a aittir; O sonsuz güç ve hikmet sahibidir*”<sup>887</sup> âyet-i kerîmesinde, göklerin ve yerin orduları yalnız Yüce Allah’ın emri

<sup>880</sup> Geniş bilgi için bkz., Kadir Özköse, “Ahmet Yesevi’nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademiar*, 2 (2017): 99-133.

<sup>881</sup> Bkz., Kahraman, “Mahtumkulu”, s. 394; Amangeldiyeva, “Mahtumkulu’nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevi Dervişi Hakim Ata”, s. 81.

<sup>882</sup> Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, c. 1, s. 774; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 332.

<sup>883</sup> el-Fâtiha, 1/5.

<sup>884</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 176-177.

<sup>885</sup> el-Mâide, 5/48.

<sup>886</sup> el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 546; Ayrıca bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 203.

<sup>887</sup> el-Feth, 48/7.

altında olduğu vurgulanmaktadır. Mahtumkulu'na göre de kainât, Allah Teâlâ'nın hükmü ve irâdesi altındadır. Şerîat ise Dîn-i mübîn-i İslâm'ın getirdiği hükümlerin genel adı olup, kâinata yayılan hükmü de göklerde ve yerde yaratılmış olan bütün âlem ile mutabakat içindedir:

*Şer'in cihana yaygın, hükmün âleme uygun,  
Emrine çok alışkın, yerde gökte ne varsa.*<sup>888</sup>

*Ümidin üzmesin diye,  
Beyhûde gezmesin diye,  
Mü'minler azmasın diye,  
Şerîat bir merz<sup>889</sup> değil mi?*

*Etme sen hıyâneti,  
Unutma diyâneti,  
Tanrı'nın emaneti,  
Can tende karz<sup>890</sup> değil mi?*

Râgıb el-İsfahânî'ye göre ma'rûf, akıl ve şerîatla güzel olduğu bilinen fillerdir. Münker ise, aklın ve şerîatın benimsemediği ve yargıladığı şeylerdir.<sup>891</sup> Düşünür ve tasavvuf ehli olan Mahtumkulu'nun fikri arka planını ve genel mânada şiirlerinin iskeletini din ve tasavvuf oluşturmaktadır. Örneğin, çok sık kullandığı nasihatler ve bazen de iyi ve kötü kişilerden yola çıkarak zıtlıklar ve kıyaslar yaparak, hakîkati ve doğruyu söyleyip insanlığa “iyiliği emredip, kötülükten uzaklaştırmak” mantığıyla şiirlerini sunması, bunlardan bir tanesidir.<sup>892</sup> Şâir, sadece nasihat vermekle kalmayıp, şerîat istikametinde bizzat kendisi de, Allah Teâlâ'ya vâsıl olabilmek için kulluk görevlerini yerine getirmede “*emr-i ma'rûf nehy-i ani'l-münker*” çerçevesinde büyük çaba ve nefesine hâkim olma gayretinde olmuştur:

<sup>888</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 794.

<sup>889</sup> Merz: a) Yer, toprak, zemin, bahçenin veya tarlanın kenarı; b) Sınır, kanun, hudûd. Burada ikinci anlam kullanılmıştır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 513.

<sup>890</sup> Karz: a) Vergi, borç; b) Kesmek; c) Şiir okumak. Burada borç anlamı kullanılmıştır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 406.

<sup>891</sup> el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 693.

<sup>892</sup> Işıklı, *Mahtumkulu Dîvanında Sosyal Hayat*, s. 57.

*Şeriat yolunda dâim göz etsem,  
Nefs-i şeytan, dünya hırsın terk etsem,<sup>893</sup>*

*Dedi bu Mahtumkulu çok günah gark etmiş beni,  
Emr-i ma'ruf işlerin etsem diye cehdim kanı,<sup>894</sup>*

Gereksiz yere münakaşa etme veya tartışma anlamına gelen cedel, tasavvufta yerilmiştir.<sup>895</sup> Çünkü şeytan, Allah Teâlâ'ya karşı cedel yaparak cedelcilerin pîrî olmuştur. Bu sebeple de tasavvuf perspektifinde, “*el-cedelü mine'ş-şeytan*” yani, cedel yapan kişi, her hâl u kârda ziyanda olduğu belirtilmiş ve Allah dostları “*cedel şeytandandır*” diye cedeli hoş karşılamamışlardır. Müellif de, yaşadığı dönemde, ilimlerini dünyevî ve nefsânî menfaatlerine âlet eden, bildikleriyle kendileri amel etmeyen ve şerîatta ağız dalaşı yapan din adamlarını zemmetmektedir. Cenâb-ı Hakk, bu tür insanları Kur'ân-ı Kerîm'de koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzetmektedir.<sup>896</sup> Allah Resülû (s.a.v.) de “*Allah'im! Huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul olunmayan duâdan Sana sığınırım*”<sup>897</sup> diye böyle bir ilimden Yüce Rabb'ine sığınmıştır. İnsanların dünya işlerine dalması ve bunun sonucunda da şerîatı dikkate almamalarını kıyamet alâmetlerinden sayan Mahtumkulu, halkı buna karşı uyarıp, İslâm şeriatına ittibâ etmeye davet etmekte, şerîat işlerinde ise cedele düşmemelerini tavsiye etmektedir:

*Mollalar etmedi ilmiyle amel,  
Şeriat işine eyleme cedel,  
Niyetler bozuldu, yaklaştı ecel,  
Bilmem ki, yakın mı o ahir zaman.<sup>898</sup>*

<sup>893</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340.

<sup>894</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 739.

<sup>895</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 84.

<sup>896</sup> el-Cum'a, 62/5.

<sup>897</sup> Müslim, *Zikir*, 73; Nesâî, *İstiâze*, 13.

<sup>898</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 431.

Müellife göre ilmi ile amel etmeyen âlimler, birbirine ters, olumsuz işler yaparak bütün işleri çirkinleştirmektedir. Zirâ toplumda şeriat uygulanmadığında, kötülükler âdet ve gelenek haline gelir, kökleşir ve iyiliklerin gelişmesine engel olur:

*İlme uymaz, âlimleri cet<sup>899</sup> olur,  
Yok işler yol alır, tüm iş bet<sup>900</sup> olur,  
Şeriat yok olur, bet iş set<sup>901</sup> olur,  
Ülkeyi yaman tavır harap eyler.<sup>902</sup>*

Şeriatın hükümleri ihmal edildiğinde, kıyamet yakın demektir. Öyle ise şeriatın kopuk olmamak gerekir:

*Şeriat işler kalınca,  
Zulmetten âlem dolunca,  
Vadesi yakın gelince,  
Kıyamet kopmak haktır.<sup>903</sup>*

*Şeriatın kopuk olma,  
Hakk işinden geri kalma,  
Âdemoğlu, gafil olma,  
Göç gider, kervan beklemez.<sup>904</sup>*

Âdemoğlunun ezeli ve baş düşmanı olan şeytan, bütün güç ve imkânları ile insanları saptırmaya, isyana sürüklemeye ve kendine bağlamak için şeriat yolunu kesme

<sup>899</sup> Cet: a) Dede; b) Ters, tersleşmek, arası bozuk olan, bir birine ters olan kişi. Burada ikinci anlamdadır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 329.

<sup>900</sup> Bet: Kötü, çirkin, yaramaz. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 329.

<sup>901</sup> Set: a) Engel, mâni, önleyici sebep b) Örf, âdet, gelenek. Burada ikinci anlamdadır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 329.

<sup>902</sup> Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu şiir kıtada geçen cet/kibirli/gururlu ve set/yüz (sayı olarak) kelimeler dipnotta açıklanmaktadır. Hâlbuki şiir akışına dikkat ettiğimizde bu anlamlar uyuşmamaktadır. Zira cet ve set kelimeleri yukarıda açıkladığım üzere cet/ters, set/örf/âdet/gelenek gibi mânalara gelmektedir. Dipnotlar için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 541, Dipnot 1,3.

<sup>903</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 215.

<sup>904</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 267.

çabasındadır. Mahtumkulu'na göre kişi, şeytanın bu tuzaklarına düşmemesi için namaz, oruç ve dualarla şeriat kalesini sağlamlaştırılmalıdır:

*Görgü gitti, sadece hasip kaldı,  
Yaman alevlendi, yol kesip kaldı,  
Şeriat hiç oldu, bir namus kaldı,  
Zamanenin zevki şeytana gelir.<sup>905</sup>*

*Bir gün girer yere başın,  
Unutur kavim kardeşin,  
Namaz, oruçtur yoldaşın,  
Bir de dilin duasıdır.*

*Anlatırlar sağda, solda  
Şeytan yol keser bu yolda,  
Güçlü destek, ağır gölge,  
Şeriatın kalesidir.<sup>906</sup>*

## **b. Tarikat**

Çoğulu tarâik olan tarikat kelimesi, sözlükte, yol, izlenecek usûl, gidişat ve hâl gibi anlamalara gelir.<sup>907</sup> Tasavvuf terminolojisinde ise tarikat, sâlikin, menzilleri ve makamları kat etmesi sonucunda Allah Teâlâ'ya ulaşmak için tercih ettiği yoldur.<sup>908</sup> Bir başka ifade ile tarikat, sâliklerin mânevî yönlerini geliştirmek için kurulan bir yoldur.<sup>909</sup> Tarikat eğitim modelini günümüz eğitim modelleriyle mukayese eden İbrahim Baz şöyle der: “*Tasavvuf, bir şahsiyet eğitimi modelidir. İnsanı beş duyu çerçevesinde ele alan ve eğitmeye çalışan günümüz eğitim modelleri ile mukâyese edildiğinde, tasavvufî eğitimin teoriden ziyâde pratik yönünün ön planda bulunması ve bu pratikleri sayısız tekrarlarla pekiştirerek artık şahsiyetin bir parçası hâline*

<sup>905</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 582.

<sup>906</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 224.

<sup>907</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 883-884; Tarikat ile ilgili geniş bilgi için bkz., Reşat Öngören, “Tarikat”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2011, XXXX, s. 95-105.

<sup>908</sup> Kâşânî, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, s. 24, 283; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343-344.

<sup>909</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 229.

*getirmesi; bunun da üzerinde, insanın sınırsız ve ulvî yönlerine el atarak mutlak varlıkla olan ilişkilerini insan fıtratının istek ve ihtiyaçları doğrultusunda düzene koymaya çalışması açısından artıları olan bir eğitim modelidir. İşte tarikat, bu yaygın eğitim modelinin örgün eğitim şekline dönüşmüş hâlidir.”<sup>910</sup>*

Mahtumkulu Firâkî'nin tasavvufî kişiliğini ortaya koyan, “*Gören Gözlerim*” isimli şiirinde, mânevî terbiye ve tekâmül esnasında müşâhede edilen nefsin hâl ve mertebelerinden bahsetmektedir. Burada Mahtumkulu'na göre tarîk nedir, derviş bu mertebede nasıl yol almalı gibi, tevazu dolu bir üslupla açıkladığı görüşlerini kısaca belirtmek istiyoruz.

Hakk âşığı Mahtumkulu'na göre tarikat, tevhîdin hakîkatine varmayı ve Allah Teâlâ'ya ulaşmayı amaç edinen derviş ve sâliklerin, nefislerine muhalefet ederek, yükü ağır ve menzilleri irak olan makamları süratli bir şekilde kat etmeleri demektir:

*Ey Firakî, geçti ömrün, kılmadın yahşi amel,  
Yol uzaktır, yük ağır, tez vur kadem, kılma hayal,  
Yedi yüz çıragı sen, rûşen edip ele sal,  
Elli dört kanatlı kuşun uçar, kemal yetmeden mahal,  
O kuşun gerçek eşi imanı gören gözlerim.<sup>911</sup>*

*Dergâhından derman dilerim nice,  
Uzun ömrüm çaba sarfettim hiçe,  
Yük ağır, yol irak, karanlık gece,  
Can hem cevlan vurur çıkmağa tenden.<sup>912</sup>*

*Güzel pîrlere, güzel yârlar,  
Çektiler bu yolda zârlar,<sup>913</sup>*

Derviş âhireti düşünerek sevap yolunu tercih etmelidir:

<sup>910</sup> Baz, *Abdülehad Nürî-i Sivâsî*, s. 315-316.

<sup>911</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 734.

<sup>912</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s.428.

<sup>913</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, 95.

*Ey kul, sen günaha cesurluk etme,  
Önüne koyarlar o gün bu işi.  
Nefse uyma, şeytan yoluna gitme,  
Utanç içre koyar, bil sen bu işi.*

*Bir yolda günah var, bir yolda sevap,  
Âhiret'te senden isterler cevap,  
Helâle hesap var, harama azap,  
Şüphe yoktur, yâda sal sen bu işi.<sup>914</sup>*

### c. Mârifet

Felsefede “*mâhiyet*”<sup>915</sup> kavramına karşılık gelen mârifet, sözlükte, bilmek, hüner, maharet ve ustalık anlamlarına gelir.<sup>916</sup> Daha çok mârifetullâh anlamında kullanılan mârifet,<sup>917</sup> Allah Teâlâ’yı tanımak ve hakîkati bilmektir.<sup>918</sup> Yani mârifet, bir şeyin hakîkatini, sıfatı ile beraber idrâk etmektir.<sup>919</sup> Diğer bir tarifile mârifet, Hakk’ın gayrını yok bilmektir. Bunun anlamı ve ölçüsü Hak’tan gayrısının onun gözünde bir hardal tanesi kadar değerinin olmamasıdır. “*Allah de; ötesini bırak*” kelâm-ı şerîfi bu gerçeği özlü bir şekilde anlatmaktadır.<sup>920</sup> Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı üzere genel anlamda irfânî bilgi anlamında kullanılan mârifet kavramı, aynı zamanda taasavvufî hiyaraşideki dört mertebeden dördüncüsünün adıdır.<sup>921</sup> Biz kavramın bilgi boyutunu “İlim ve Mârifet” bölümünde ele aldığımız için burada daha çok mertebe boyutuyla ilgili kısa bilgiler verip geçeceğiz.

Konusu ma’rifetullah olan tasavvufî düşüncede,<sup>922</sup> kurtuluş ve selametın bir remzi olarak kullanılan metaforlardan birisi de gemidir. Eserlerinde bu tür metaforları oldukça sık kullanan Hz. Mevlânâ, “*Mesnevî-i Şerîf*”inde kişinin mânevî gelişiminde

<sup>914</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, 394.

<sup>915</sup> Geniş bilgi için bkz., Görgün Tahsin, “Mâhiyet”, *DİA.*, TDV. Yay., Ankara 2003, XXVII, 336-338.

<sup>916</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1373.

<sup>917</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

<sup>918</sup> Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, s. 33-34; Ayrıca bkz., Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 212-215.

<sup>919</sup> Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 381.

<sup>920</sup> Bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 218-219.

<sup>921</sup> Bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 318-319.

<sup>922</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 20, 221.

önemli bir etkisi olan velileri, Hz. Nûh (a.s.)’ın gemisine benzetirken; halkın zarar veren sohbetlerini tufana, dünyayı denize ve insanı da gemiye teşbîh etmektedir.<sup>923</sup> “*Biz deryâda Nûh’un gemisiyiz, tâ ki ey delikanlı, gemiden yüz çevirmeyesin!*”<sup>924</sup> Söz konusu buna benzer durumu, Hakk âşığı Mahtumkulu Firâkî de, yaşadığı mânevî ve derûnî hislerini aşağıdaki beyitlerinde kendine has anlatış stiliyle tasvîr etmektedir. Şâir, hamd-ü senâlarla yola koyulduğunu ve mârifetin nûrlar deryasına vâsıl olduğunu belirtir. Allah Resûlu (s.a.v.)’nin vârisleri olan ârifler ise mârifet deryasında yüzen gemileri yönetmektedir. Mahtumkulu, başından geçirdiği rûhânî hallerini şöyle anlatır:

*Şükür Hakk’a, biz de bu yola düştük,  
Geçirdim, bir nice eyyamı gördüm.  
Mârifetin deryasına ulaştık,  
Ârifler sürerler, yüz gemi gördüm.*<sup>925</sup>

Abdürrezzak Kâşânî Hazretleri mârifetin, makamların en üstünü olduğunu söyler. Ona göre bu makam “*mârifet önderliği*” makamı olup, ona eren kişi âriflerin imamı/şeyhidir.<sup>926</sup> Buradan yola çıkarak mârifetin deryasına yani mârifet makamına ulaşan Mahtumkulu Firâkî de, âriflerin imamı/şeyhidir demek pekâlâ mümkündür.

Yükseklik ve heybetleri ile inanan insanların gönül ve zihinlerinde ilahî azamet ve kudreti çağrıştıran, dinî-tasavvufî hisleri coşturan en önemli yeryüzü şekillerinden biri de dağlardır. Tasavvuf terminolojisinde dağlar, yükseklik, büyüklük, aşılmaktaki zorluk, bilinmezlik ve tehlikeleri ile heyecan, merak, saygı ve korku; tatlı su, otlak, avlak, korunma ve barınak sağlamaları gibi yönlerden sevgi, ümit, güven ve minnet hislerini uyandırdıklarından dolayı özel bir anlam kazanmıştır. Klasik Türk şiirleri, Tûr-i Sînâ/Sina Dağı’na tecellîye mazhar olma bakımından özel bir önem atfetmiş ve özellikle aşk, gönül, vücût, insan-ı kâmil, âşık, tevazu, mâhviyet, şevk, vecd, cezbe ve

<sup>923</sup> Geniş bilgi için bkz., Bekir Köle, “Mevlânâ’nın Mesnevî’inde Gemi Metaforu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016): 1869-1877.

<sup>924</sup> Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 8, s. 473.

<sup>925</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 423.

<sup>926</sup> Mârifet çeşitleri için bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 67, 260, 319, 514.

istiğrak gibi bazı tasavvufî kavram ve hâllerin anlatımında temel figürlerden biri olarak kullanmıştır.<sup>927</sup>

Mârifet dağında “*mûtû kable en temûtû*” sırrına nâil olan Mahtumkulu, mahşeri, mîzânî yani insanoğlunun vefatından sonra göreceği yerleri, kıyâmet kopmadan bu fânî dünyada müşâhede etmiştir. Hem Hakk âşığı hem de Peygamber âşığı olan müellif, Allah Resûlu (s.a.v.)’in ümmetinden sayılması için, O’nun şefaât kapısına el uzatmaktadır:

*Mârifet dağının toprağı olmuşum rahim kıl,  
Asıl umudum bu ki mahşerde görür ben cemâl.*<sup>928</sup>

Kur’ân ve sünnet’in prensiplerini kendine kılavuz kılan ve Allah Teâlâ’ya îtimâden, O’nun rızasını, sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmayı amaç edinen Hakk âşığı Firâkî, yaşadığı mânevî ve derûnî hislerini, şiirlerinde kendine has anlatış stiliyle tasvîr eder. Mârifet mührü (yüzüğü)’ne sâhip olduğuna işaret eden şâir, şeref makamına ulaştığı sevinçli haberini verirken de Rabbine şükretmektedir:

*Nigîn-i mârifetin cidde-i neriçtesin aldım,  
Bihamdillâh, makamı şerefullâh müjdesin aldım,*<sup>929</sup>

Müellife göre, Hakk âşıkları mârifet makamına “*Hû*” zikriyle ulaşırlar. Bununla ilgili şâir, Mahbûb-i Âlem Efendimiz (s.a.v.)’e yazdığı manzum methiyesi olan, “*Cana Derman Yâ Resûl*” ve “*Mâhım Benim*” gibi na’t-ı şeriflerinde bahseder:

*Aşığa “Hu-Hu” deyip olmuştur mârifet gülü,  
Bu zelil biçârenin, belki sana yeter eli,  
Âh u efgânın Senin ki, yâd edip Mahtumkulu,  
Gam içinde şöyle bir bîmâr u hayran, yâ Resûl.*<sup>930</sup>

<sup>927</sup> Geniş bilgi için bkz., Abdullah Eren, “Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açından Tûr-i Sînâ”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2018): 197-210.

<sup>928</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 807.

<sup>929</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737.

<sup>930</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 690.

*Mârifet seyranında âşıkların çok gulgulu,*<sup>931</sup>  
*Gördüm, orda her birisi, yâr, cemâlin bülbülü,*  
*Ey, dilber, arzu ederim ben o cemâlin görmeyi,*  
*Söylemeye dergâhına yoktur yüzüm benim.*<sup>932</sup>

#### d. Hakikat

Lugatte, hakikat, bir şeyin esas ve aslı, künhü, mahiyeti, doğru, gerçek gibi anlamlara gelir.<sup>933</sup> Cem' sığısıyla "*hakâik*" şeklinde kullanılan hakikat kavramı, kalbin kendisine iman ettiği zâtın huzurunda bulunmada sebât etmesi demek olup, Cenâb-ı Hakk'ı hatırlamak ve peşinden hemen şunu bunu bırakıp sadece Allah Teâlâ'ya yönelmektir.<sup>934</sup> Ayrıca hakikat kavramı, Allah Teâlâ'nın sâlikten niteliklerini alarak yerine kendi vasıflarını koymasıdır. Başka bir ifadeyle hakikat, kişinin, zâhiri âlemin ötesindeki gizli mânaları idrak etmesi, dinî hayatı en yüksek seviyede yaşayarak ilâhî sırlara ve gerçeklere âşina olması, Hakk Teâlâ'nın tecellîgâhını müşâhede etmesidir.<sup>935</sup>

Tarîkat ile şerîat arasında bir köprü kurmaya çalışan sûfilerin ilklerinden olan Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, ilmin zâhirine şerîat ilmi, bâtınına da hakikat ilmi denilir. İbâdetlerin zâhiri yönü kalıbı, bâtını yönü ise kalbi ilgilendirmektedir.<sup>936</sup> Kuşeyrî'ye göre ise Hakk Teâlâ'ya ibâdet etmek şerîat, O'nu müşâhede etmekse hakikattir.<sup>937</sup> Şerîat ile hakikat arasında büyük bir farkın olduğunu tespit eden Ali b. Osman Cüllâbî'ye göre hakikatsiz şerîat riya olup, şerîatsiz hakikat da nifaktır. "*Ve'llezîne câhedû finâ/Bizim uğrumuzda mücâhede edenler(i)*" şerîat iken, "*lenehdiyennehüm sübülenâ/Onları bize ulaşan yollara/hidâyete mutlaka erdiririz*"<sup>938</sup> kısmı da hakikattir.<sup>939</sup>

<sup>931</sup> Gulgul: a) Gürültü. b) Ses, avaz. c) Suyun veyahut bir sıvının ağzı dar bir kaptan dökülürken çıkardığı ses, su kaynakken çıkardığı ses. d) Merasim. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшүлү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 222.

<sup>932</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 691.

<sup>933</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 554.

<sup>934</sup> Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 219, 330.

<sup>935</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153; Ayrıca bkz., Mehmet Demirci, "Hakikat", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XV, 178-179.

<sup>936</sup> el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulüb*, c. I, s. 77; Ayrıca bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 332-333.

<sup>937</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 312-313; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 176-177.

<sup>938</sup> el-Ankebût, 29/69.

<sup>939</sup> Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 440-441.

Hakikat defterini açıp okumuş olan Mahtumkulu, bu mertebenin ehli olarak hakikat merdini bulanların yüzlerini onların ayak tozuna sürmelerini ister. Bu yola girenlerin cezbe ile girmeleri gerektiğini salık verir. Kurban-ı vahdete ermenin yolu bu mertebeden geçer. Aşağıdaki dizeler bu düşünceyi veciz bir şekilde ele alır:

*Bulabilsen hakikatin merdini,  
Çeşmine de sürme kıl sen gerdini,*<sup>940</sup>

*Hakikat defterin açtım,  
Bir yazılan tomar gördüm,  
Bu yurttan o yurda göçtüm,  
Yurdunu muteber gördüm.*<sup>941</sup>

*Kıl nazar sen Rabbin eserine çeşm-i did ile,  
Gir hakikat yoluna bu cezbe-yi temhid ile,  
Gurb-ı vahdet istesen, o vasf-ı temcid ile,  
Ukdeyi dudaktan gire aç nokta-yı tevhid ile,  
Göz açıp sana diyeyim bir söz gülmezden önce.*<sup>942</sup>

Müellife göre, mânevî saflığa ulaşarak “*ve kad hâbe men dessâhâ: Ve kim, onun (nefsinin) kusurlarını örtmeye çalıştıysa (nefsini tezkiye etmemiş ise) hüsrana uğramıştır*”<sup>943</sup> âyet-i kerîmesi gereği hüsrana uğramayarak, “*kad eflaha men tezekkâ: Doğrusu arınan kimse kurtuluşa ermiştir*”<sup>944</sup> âyet-i kerîmesi gereği kurtuluşa erenlerden olması için hakikat süzgecinden geçmek gerekir. Fakat hakikat yoluna rehbersiz gidilmez. Şimdi bu görüşlere kulak verelim:

*Hakikatın yolunu rehbersiz gezmek olmaz,  
Cemal isteyen âşık görmeden kızmak olmaz,  
Âşıklığın belasın çekmeden sezmek olmaz,  
Visale doymak olmaz, hicrana dözmek olmaz,*

<sup>940</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 499.

<sup>941</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 147.

<sup>942</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 702.

<sup>943</sup> eş-Şems, 91/10.

<sup>944</sup> el-A'lâ, 87/14.

*Sen yakma aşk oduna bundan ziyade bizi.*<sup>945</sup>

*Mahtumkulu, hakikatten süz sözün,  
Sağ gözümsüz desen etmez sol gözün.*<sup>946</sup>

Mahtumkulu, susuzluğunu, hakikat pazarı açmış olan pîrinden giderir:

*Susuz geldim sende buldum gevher-i âb-i zülâl,  
Pir-i kâmilsin, hakikat babında deryâ-yi hâl.*<sup>947</sup>

*Dese olur yüz aferin, ruh besleyip, nefsin yesen,  
Hakikat onun pazarı, Hakk meclisi meydanıdır.*<sup>948</sup>

Şeriat ve hakikat değerleri ile hayatını tanzim edenler özelliği, sabahın seher vaktinden istifade ederler:

*Gam çekip âhiret evin kazanlar,  
Hakikati, şeriatı düzenler,  
Cefa çekip Hakk yolunda gezenler,  
Sabah kalkar, tâatlarını erken çeker.*<sup>949</sup>

Mahtumkulu, kendisine de seher vakti kalkmasını salık verir:

*Kalmamış bu köhne dünya Rüstem ile Zâlına,  
Hiç güvenme iki günlük tüketecek malına,  
Hakikat ârifi bak, atlası verdi şalına,  
Kalk seher, Mahtumkulu, ağla bugün öz haline,  
Yarın, mahşer günü terleyip utanmazdan önce.*<sup>950</sup>

<sup>945</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 717.

<sup>946</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 356.

<sup>947</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 807.

<sup>948</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 824.

<sup>949</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 519.

<sup>950</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 704.

Herkes bir arayış içinde olup, kimisi de hakikat yoluna girmiştir:

*Kimi gezer Biribar'a yalvarıp,  
Kimi gezer hakikattan yol görüp,  
Bir bîçâre yâd rastlasa yalvarıp,  
Onun işin gayet gerçek er çeker.*<sup>951</sup>

Mahtumkulu'na göre hakikat ehline bakan ve kulak veren, aşk ve feyizle mânevî bir coşkuya kapılır:

*Bunlara nazar eden düşer coşkuya,  
Salar dünya mestin hakikat aşka,  
Efrad-ı mennâ der bunlardan başka,  
Halkı melâmete yakıp oturmuş.*<sup>952</sup>

Müellifin hakikat mertebesi ile ilgili bu sözlerine ancak hakikat yolundan haberli er kişiler kulak verip anlarlar:

*Hakikat yolundan, haberli erler,  
Bu sözümü işitip, kulak verirler,  
On iki er vardır, Rukeba derler,  
On iki iş, boyna takıp oturmuş.*<sup>953</sup>

## 16. ŞEYH-MÜRŞİD

Dîn-i mübîn-i İslâm, dünyaya hiçbir şey bilmeyen bir varlık olarak gönderilen insana<sup>954</sup> bilmediğini öğrenmeyi emretmiş<sup>955</sup> ve insanları “zikir ehli/bir bilen”e davet etmiştir.<sup>956</sup> “Ehl-i zikr/bilgi sahibi/bir bilen” olabilmek için de başka bir mürşidin yanında eğitim almak şarttır.<sup>957</sup> Âyet-i kerîmedeki “Fes'elû ehle'z-zikri in kuntum lâ

<sup>951</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 519.

<sup>952</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 637.

<sup>953</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636.

<sup>954</sup> en-Nahl, 16/78.

<sup>955</sup> el-Enbiyâ, 21/7.

<sup>956</sup> en-Nahl, 16/43; Krş., el-Enbiyâ, 21/7.

<sup>957</sup> Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 199.

*ta'lemûn(e)/Bilmiyorsanız zikir ehline sorun*” cümlesinden maksat, mü'minlerin bilmedikleri konularda, Allah Teâlâ'dan korkan, bilgisi ve yaşantısıyla güvenilir kimselere sormakla mükellef olmalarıdır.<sup>958</sup>

Lugatte şeyh, üstad, pîr, yaşlı, ihtiyar ve önder gibi anlamlara gelip,<sup>959</sup> çoğulu şuyûh, eşyâh ve meşâyih şeklindedir.<sup>960</sup> Şeyh ıstılahta, nefislerin âfetlerini, hastalıklarını, tedavilerini bildiği, ilacını tanıdığı, iyileştirdiği ve rehberlik ettiği için bu konularda nefisleri kemâle erdirmeye mertebesine ulaşan kişidir.<sup>961</sup> Başka bir tanıma göre, şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde insan-ı kâmil olan ve yüksek dereceye ulaşan kimseye “şeyh” denir.<sup>962</sup> Şeyhler kendi arasında üçe ayrılır: a) Şeyh-i ta'lîm; salike dinin zâhiri ve bâtinî hükümlerini öğreten ve tasavvufî konularda bilgi verip çevresindekileri aydınlatan sûfîdir. Sohbet veya irâde şeyhi de denilmektedir. Bunun sebebi ise müridin, şeyhin etkisiyle tasavvuf yoluna girmeye kesin olarak karar vermesi anlamındadır.<sup>963</sup> b) Şeyh-i terbiye; Mürîd ve müntesiplerini bir anne-babanın bebeğini terbiye etmesi ve yetiştirmesi, öğretmenin öğrencisini, antrenörün sporcusunu yakından ilgilenerek eğitmesi, doktorun/diyetisyenin/terapistin hastasının gelişim düzeyini tespit etmesi gibi terbiye edip yetiştirmeye özen gösteren şeyhe, tarîkat, irşâd ve taslîk şeyhi de denir. c) Şeyh-i sülûk; Tarikat prensiplerini, evrâd ve ezkârını müride aktarmakla görevli olan şeyhtir.<sup>964</sup>

Şeyh, kendisine intisab eden mürid ve sâliklerin sorunlarına kılavuzluk edecek bir bilgiye sahip olup, nass'ı iyi bilen bir âlim olmalıdır. Her şeyh âlimdir ama her âlim şeyh değildir. Şeyh olacak kişinin kemal sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, “az yeme, az uyuma, az konuşma” ve halvet gibi, riyâzât ve mücâhede, namaz, oruç ve zikir gibi nafîle ibadetlerle nefsinin arıtılmış, gönlünü yüceltmış, Resûlullah (s.a.v.)'nin ahlâkıyla ahlâklanmış bir kimse olması gerekir.

<sup>958</sup> Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzû'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali*, 1. Baskı, İstanbul: Server Yay., 2018, s. 271, Nahl Sûresi 43 âyet tefsir meali.

<sup>959</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 334.

<sup>960</sup> Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, c.1, s. 792.

<sup>961</sup> Kâşânî, *İstılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 90.

<sup>962</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 319.

<sup>963</sup> Özköse, *Tasavvuf*, s. 222-223.

<sup>964</sup> Bkz., Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 200; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 334-335.

Bundan başka da Allah Resûlu (s.a.v.)'e ulaşan kesintisiz bir silsileye sahip bulunmalıdır.<sup>965</sup>

Tasavvufta şeyh kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılagelmiş mürşid veya mürşid-i kâmil, sözlükte, rehber, delil, kılavuz, doğru yolu gösteren, veli, er, eren ve pîr gibi anlamlara gelip, sırat-ı müstakimi gösteren ve dalâletten önce hak yola ileten kişidir.<sup>966</sup> Mürşid bir komutana benzer. Komutan savaşta nasıl önderlik ederse mürşid de sâlike nefesine karşı mücadelede öncülük eder.<sup>967</sup>

Şiirlerinde sıklıkla şeyh, mürşid, veli, er, eren, pîr, lider, rehber, yoldaş ve refik gibi kavramları kullanan Mahtumkulu Firâkî'ye göre mürşid, rüzgâr gibi esen Hz. Hızır (a.s.) ve İlyas (a.s.) misali halkı kötülüklerden koruyan kişilerdir.

*Erenler, gölgeler, başın korurlar,  
Hızır İlyas rüzgâr gibi eserler,*<sup>968</sup>

Mahtumkulu, aşağıdaki dizelerinde er kişinin değişik vasıflarından bahsetmektedir:

*Her kim güçlü olsa, ona "pîr" derler,  
"Dertli kulun dermanını ver" derler,*<sup>969</sup>

*Gerçek er yüz çevirmez beladan,  
Hakk rızası ile başa taş gelse.*<sup>970</sup>

*Mahtumkulu, budur ikrâr,  
Hakk yolunda dursan has er,*<sup>971</sup>

<sup>965</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 184.

<sup>966</sup> Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, c. 2, s. 1324; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 263.

<sup>967</sup> Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 168.

<sup>968</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 579.

<sup>969</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 478.

<sup>970</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 339.

<sup>971</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 267.

Mahtumkulu, büyük bir iştiyakla mürşîd aramaktadır. Aşağıdaki dizeler bu arayışı ele vermektedir:

*Yurdum Etrek, ilim Göklen,  
Ben bir seven yâr ararım.  
Can şehrine düştü talan,  
Kuvvet veren pîr ararım.*<sup>972</sup>

*Mahtumkulu, tevfik alsam,  
Bir er bulsam, hizmet kılsam,  
Yürek söyler: yoldaş olsam,  
Dem çeken dervişler ile.*<sup>973</sup>

*Mahtumkulu, doğru yürü,  
Ölene dek Hakk'a yalvar,  
Bir güçlü pîre el ver,  
Ömür geçti şaşkınlık ile.*<sup>974</sup>

*Bir mürşid eteğin tutsam, ağlasam,  
Aşk oduna can-ı cismim dağlasam,*<sup>975</sup>

## 17. MÜRÎD-SÂLİK

Mürîd sözlükte, irade eden, talep eden, isteyen ve arzulayan demektir. Tasavvuf ıstılahında mürîd, nefsini dünya nimetlerinden alıkoyan, korku ve ümit arasında amel eden ve irâdesinden soyutlanan kimsedir.<sup>976</sup> Sûfiler mürîd ile murâd arasında fark görmüşlerdir. Buna göre her hakikî mürîd murâddır, her murâd da mürîddir. Irâde edene yani isteyene mürîd, irâde edilene yani istenilene de murâd denir. Bu sebeple her müridin bir murâdı vardır, hakiki müridin muradı da Allah Teâlâ'dır. Çünkü önce

<sup>972</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 141.

<sup>973</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 102.

<sup>974</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 99.

<sup>975</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340.

<sup>976</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 499; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 263.

Yüce Allah kulunu irâde ettiği için, sonra kul Allah Teâlâ'yı irâde etmiştir.<sup>977</sup> Konuyla ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler”<sup>978</sup> veya “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.”<sup>979</sup>

Sülûkdan sâlik, bir yola sülûk eden, bir yolda giden, bir yolu takip eden demek olup,<sup>980</sup> mürşidine teslim olan kimseye mürîd denildiği gibi, seyr ü sülûk yolunda mesafe kat eden müride de “sâlik” denir. Mutasavvıflar, makamları ilmiyle değil, haliyle aşan kimselere sâlik derler. Tasavvufta müridin mürşidsiz sülûkü mümkün görülmemiştir. Çünkü insan nefsi, ibadetlerini görerek kendini gösterme meyline tutkundur. Bu sebeple de kulun bu zaafi ancak kılavuz bir mürşîd vasıtasıyla giderilmektedir.<sup>981</sup>

Müellif Mahtumkulu'na göre mürîd, dinin zâhiri ve bâtinî yönlerini öğreten şeyhten ta'lim almalıdır. Üstadından mârifet öğrenen ve aynı zamanda duasına da mazhar olan sâlikin işinin makbul olacağını şâir şöyle izah eder:

*Yiğit üstadından öğrense hüner,  
Hem duasın alsa, işi hayrolur.*

*Bir birine uysun hem olsun edep,  
Ömür devletine bil bunu sebep,  
Velilere hizmet iste rûz u şeb,  
Dua alsa kişi, yaşar, pîr olur.*<sup>982</sup>

Mahtumkulu, Bayezid Bistâmî Hazretlerinin, “Şeyhi olmayanın şeyhi (imamı) şeytandır”<sup>983</sup> sözüne işaret edercesine, mürşidsiz mürîdi şeytanın saptırabileceğini şöyle ima etmiştir:

*Hakikatte yola giren dervişler,*

<sup>977</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 221; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 286; Ayrıca bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 499; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 256.

<sup>978</sup> el-Mâide, 5/54.

<sup>979</sup> el-Mâide, 5/119; Ayrıca bkz., el-Beyyine, 98/8; et-Tevbe, 9/118; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 221-222, Dipnot, 17.

<sup>980</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 701; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 306.

<sup>981</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 289; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 185.

<sup>982</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 625.

<sup>983</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 483.

*Adım adım Sidre ile Kürs çıkar.  
Lidersiz, fehimsiz yola girenler,  
Yolun şeytan vurur, yolu ters çıkar.*<sup>984</sup>

*Hakikatin yolunu rehbersiz, gezmek olmaz.*<sup>985</sup>

Mahtumkulu'na göre bir pîrin rehberliğine ermek, Allah Teâlâ'nın rahmet ve sevgisine mazhar olmaktır:

*Hüdâ rahmetse, hazret sevse pîrin rehber imiş,*<sup>986</sup>

Tasavvufa dair eserler, mürîdlerin uyuması ve dikkat etmeleri gereken kural ve kâideleri, “*Âdâbü'l-Mürîdîn*”,<sup>987</sup> “*Kitâbü edebi'l-Mutasavvife*”,<sup>988</sup> “*Âdâb-ı Muâşeret*”, “*Edebü'l-Mürîd*” ve “*Âdâbü'l-Mutasavvife*” gibi başlıklar altında ele almıştır.<sup>989</sup> Bu eserlerde genel olarak tekke ve tarikat adabından, mürîdlerin şeyhine karşı takınması gereken tavırlar ve üzerine düşen görev ve sorumluluklara ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Mahtumkulu da, “er” tâbiriyle şeyh hizmetinde olanın yol alacağını, erden ise ancak er kişilerin doğacağını vurgulayarak, ilgili dizelerinde bu konuyu ele alır:

*Yiğit var, söyletsen çölün hayvanı,  
Yigit var, söyletsen, canın seveni,  
Erden doğan, er dayalı sultânı,  
Kendi il gün hizmetinden yol eder.*<sup>990</sup>

*Yerin yerden, erin erden farkı çok,  
Müşkül budur, sohbette hep denk olur.*<sup>991</sup>

<sup>984</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 504.

<sup>985</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 717.

<sup>986</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737.

<sup>987</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 481-495.

<sup>988</sup> Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 149-234.

<sup>989</sup> Süleyman Uludağ, “*Âdâbü'l-Mürîd*”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 336-337.

<sup>990</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 516.

<sup>991</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 622.

Şâire göre, eri er bilmeyen, pîre hizmet etmeyen ve nasihatten de ibret almayan mürîdden kaçılır. Zamane mürîdleri<sup>992</sup>ni eleştiren Mahtumkulu'na göre mürîdin mürşide hizmetten kaçınması ahir zaman alametlerindendir:

*Büyüğü büyük bilmeyenden,  
Pîre hizmet kılmayandan,  
Sözden ibret almayandan,  
Tende can vardır kaçalım.*<sup>993</sup>

*Âdemoğlu tire tire,  
Birbirinden olur hıra,<sup>994</sup>  
Mürîd hizmet etmez pîre,  
Ahir zaman olunca*<sup>995</sup>

Müellif, hakikat menziline seyreylemek için mutlaka bir rehberine yani mürşid-i kâmil ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre kişi, ancak pîre intisâb ederek/el vererek, şeytanın boynunu/belini/bacağını yani nefis putunu kırabilmektedir. Firâkî, Dîn-i İslâm Mübîn'in zâhirî ve bâtinî hükümlerini öğreten ve tasavvufî konularda bilgi verip çevresindekileri aydınlatan, sohbet veya irâde şeyhi diye de tâbir edilen sûfî<sup>996</sup> kişiden talim alması için kendi nefisine ve bu tarîkin tâliplerine şöyle tavsiyelerde bulunur:

*Mahtumkulu, sen talim al üstâtan,  
Bu dünyada her kim geçer bir adtan,*<sup>997</sup>

*Hakîkatin yolunu rehbersiz gezmek olmaz,*<sup>998</sup>

*Ümitsizsin, sen şeytana yol versen,*

<sup>992</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>993</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 140.

<sup>994</sup> Hıra: a) Boyuneğmez, b) Bîhaya, c) Bîhuda, d) Hayret etmek, şaşmak. Hıra olmak ise, hayretler içerisinde bakmak, şaşkınca bakmak. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 988.

<sup>995</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 25.

<sup>996</sup> Bkz., Özköse, *Tasavvuf*, s. 222-223.

<sup>997</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 358.

<sup>998</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 717.

*Şeytan boynun kırdın pîre el versen,*<sup>999</sup>

*Gedaların gönlü şahlığı ister,  
Cahil gönlü yalan söze doğru der,  
Kadirsizler, düşmanına ey dost der,  
Tâlim veren üstadından ayrılma.*<sup>1000</sup>

## 18. SEMÂ

Arapça’da, dinleme, duyma, işitme ve kulak verme gibi anlamlarına gelen semâ, şiir, ilâhî ve dinî mûsiki dinleme esnasında vecde gelerek, mûsiki eşliğinde coşup dönmeye denilir.<sup>1001</sup> Semâ’ iki çeşittir. İlki, kişinin temyiz hâlinde ve kalp huzuruyla söz dinleyip, ondan ibret ve ders almasıdır. Diğeri ise, ruhun gıdası olan nağmeler dinlemektir. Ruh gıdasını ele geçirince, ruh bedeni idare etme işinden vazgeçer ve bunun sonucunda semâ’ dinleyen kişide sallanma ve coşma gibi hareketler meydana çıkar. Dolayısıyla derviş, sadece vecde geldiği zaman semâ etmelidir.<sup>1002</sup> Semâ, sâlikin kastı ve dâhili olmadan kalbine Hakk Teâlâ’dan gelen ilhâm ve feyizlerdir. Bu sebeple içten gelmeden yapılan semâ, meşâyih-i kirâm tarafından itibar görülmemiştir.<sup>1003</sup>

Semâ kavramıyla bilinen ve eşdeğer anlam ifade eden “âyin” kelimesi, Farsça’da, merasim, âdet, tarz, usûl ve dinî tören gibi anlamlara gelir. Tasavvuf lisanında ise sûfî tarikat mensuplarının kendi aralarında belli düzen ve usûllere uygun bir şekilde topluca yaptıkları Allah Teâlâ’yı zikretme erkânıdır.<sup>1004</sup> Yapılış biçimlerine göre her tarikat ehli kendi âyinine ayrı ve özel bir isim vermişleridir. Özellikle de Batı’da “*dönen dervişler*” adıyla tanınan,<sup>1005</sup> irfânın şarabını içen ve ilim elbisesini giyen Mevlevîlerde<sup>1006</sup> “*semâ*”, “*âyin*” veya “*mukâbele-i şerîf*” şeklinde geçer. Kâdirîlerde “*devrân*”, Şâzelîlerde “*hadra*”, Rifâî ve Sa’dilerde “*zıkr-i kıyâm*”, Celvetîlerde “*nıfs*

<sup>999</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 444.

<sup>1000</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 274.

<sup>1001</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 734; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 312-313.

<sup>1002</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 245-246.

<sup>1003</sup> Semâ ile ilgili geniş bilgi için bkz., Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 448-466, 472-473.

<sup>1004</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 55.

<sup>1005</sup> Sayar, *Sufî Psikolojisi*, s. 130-131.

<sup>1006</sup> Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 109.

*kıyâm*”, Halvetîlerde “*darb-ı esmâ*”, Nakşîbendîlerde “*hatm-i hâcegân*” Yesevîlerde “*zıkr-i erre*” ve Ayderûsîlerde “*râtıb*” ismiyle anılmaktadır.<sup>1007</sup>

Mahtumkulu, gördüğü rüyadan hareketle, “*Dîvâna Geldi*” şiirinde semâdan bahseder:

*Bir gece yatarım, Şah Nakşbendî,  
Bahaeddîn atlı dîvâna geldi,  
Âsâsını çekip gelmiş Buhara’dan,  
Hakk aşkına mest ve mestâne geldi.*

*Bir nicesi yar ve yarân durdular,  
Meclisler uzandı, halka kurdular,  
Nâralar çektiler, semâ vurdular,  
Sedalar düzüldü, can câna geldi.*<sup>1008</sup>

## 19. SOHBET-SÜKÛT

Lugatte, arkadaşlık etme, hemdemlik, beraber bulunma, hasbihâl gibi anlamlara gelen sohbet,<sup>1009</sup> uzlet ve halvetin zıddı olup, tarîkat eğitiminde önemli bir metoddur.<sup>1010</sup> Sohbet, yaygın olarak “*şeyhin ya da âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen dinî-tasavvufî toplantı*” anlamında kullanılmaktadır.<sup>1011</sup> Sohbete dair pek çok âyet-i kerîme<sup>1012</sup> ve hadîs-i şerîf mevcuttur. İmanla Allah Resûlu’nü gören, sohbetlerine katılarak O’nun ile beraber bulunan ve bu iman üzere vefat eden kimseye verilen “*sahâbe*”<sup>1013</sup> ismi “*sohbet*” kelimesinden neşet etmiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.), ashâbını sohbetle yetiştirmiştir. Nitekim sohbette sözlü eğitim, irşâd ve tebliğ olduğu gibi, hâl eğitimi ve mânevî yansıma da söz konusudur. Kur’ân-ı Kerîm’deki, “*Andolsun ki Allah’ın rızasını ve âhiret gününün saadetini umanlar ve Allah’ı çokça*

<sup>1007</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ayin-i ehlullah mad., s. 55; Ayrıca bkz., Süleyman Uludağ, “Âyin”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, IV, 250-251; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 187.

<sup>1008</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 367.

<sup>1009</sup> Bkz., Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 818.

<sup>1010</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 322.

<sup>1011</sup> Süleyman Uludağ, “Sohbet”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 350-351.

<sup>1012</sup> Bkz., en-Nisâ, 4/66; et-Tevbe, 9/40; ez-Zâriyât, 51/55.

<sup>1013</sup> Detaylı bilgi için bkz., Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

*ananlar için Allah'ın Resûlu'nde, sizin için, pek güzel bir örnek (üsve-i hasene) vardır*"<sup>1014</sup> âyet-i kerîmesi, bu yansımayı ve hâl transferini ifade etmektedir.<sup>1015</sup> Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu yöntemini takip eden sûfiler de, sohbet halkaları düzenleyerek ilimlerini ve hâllerini halka aktarmışlardır.

Günümüzde, "*Kirlian fotoğrafçılığı*" sayesinde, insan gözünün göremediği, herkesin etrafında bir takım frekans düzeyinde titreşen "*aura*" ışınları neşrettiği keşfedilmiştir. Bu ışınlar insanın çevresinde bir etki alanı meydana getirmektedir. Ayrıca psikolojik hâller sârîdir. Korkmuş ve üzüntüye uğramış insanların yanında bulunanlar, o kişinin bu hallerden etkilendikleri gibi, sevinç ve neşve içinde bulunanlar da çevrelerini etkilerler. Bu açıdan da sohbet, bir duygu alışveriştir.<sup>1016</sup>

Mahtumkulu'na göre, sohbet olan meclisin tadı olur ve bu tür meclisler insanı olgunlaştırır:

*Meclisin hiç tadı olmaz,  
İçinde sohbet olmasa.*<sup>1017</sup>

Mahtumkulu, aşağıdaki dizelerinde sözlerine kulak verilmesini isteyerek<sup>1018</sup> önce nefesine sonra da taliplerine, onlara Hakk yolunda istikamet sağlayacak önemli nasihatlerde bulunur:

*Mahtumkulu, şimdi kendini gözle,  
Hayır işin arttır, yamanı düzle,  
Aklın varsa, mecliste az söyle,  
Çok söz seni il içinde har eyler.*<sup>1019</sup>

*Bir nasihat verem, sözümü alsan,  
İmtiyaz eyle sen, otursan kalksan,*

<sup>1014</sup> eI-Ahzâb, 33/21.

<sup>1015</sup> Bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 189.

<sup>1016</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 190.

<sup>1017</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 85.

<sup>1018</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 708.

<sup>1019</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 543.

*Tahkiksiz habersiz bir yere varsan,  
Kişi aşının tuzun tadıcı olma!*

*Ben dedim bir nice pend ü nasihat,  
Bilsen nasihattir, yoksa fesahat,  
Fesahat bilme de, bil sen nasihat,  
Yalancı sözleri deyici olma!<sup>1020</sup>*

*Âlimler sözün dinle, nasihatın al götür,  
Kalk, Hakk'ın dergâhına münacat kıl, el kaldır,<sup>1021</sup>*

Mahtumkulu da, “*Kûnû me’as-sâdikîn(e)*”<sup>1022</sup> emri gereğince, kişilerin güzel huylara sahip temiz ve iyi kimselerle beraber bulunmasına dikkat çekmektedir. Bu anlamda Allah Resûlu (s.a.v.) de, iyilerle oturup kalkan kimseyi misk satan kimseyle arkadaşlık yapana, kötülerle düşüp kalkanı da demirci dükkânında bulunan kimseye benzetmektedir.<sup>1023</sup> “*Eğer şeytan, sana bunu unutturursa, hatırladıktan sonra hemen kalk artık o zalimler topluluğu ile oturma*”<sup>1024</sup> âyet-i kerîmesi gereğince, bedeni sarmalayan kötü/negatif aura enerjili insanlardan uzak durması gerektiğine şair şöyle parmak basar:

*Kes ümidin kendin bilmez adamdan,  
Anlamaz o, has adamı ne bilsin.  
Ne tamah var mey içen ukalâdan,  
Bozacı yahşiyi, yası ne bilsin.<sup>1025</sup>*

*Aklın olsa, yahşilerle hemdem ol,  
Ahmak kendini cahil ile yâr eyler.<sup>1026</sup>*

<sup>1020</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 275-278.

<sup>1021</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 769.

<sup>1022</sup> et-Tevbe, 9/119.

<sup>1023</sup> Bkz., Buhârî, *Zebâih*, 31; Müslim, *Birr*, 146.

<sup>1024</sup> eI-En’âm, 6/68.

<sup>1025</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 479.

<sup>1026</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 543.

“*Adam olsan, kulak ver sen öğüde/Âlimler yanında sohbet yahşidir*”<sup>1027</sup> diye, enfüsî irşâddan sonra âfâkî irşâda geçen Mahtumkulu’na göre, içinde sohbetin olmadığı meclisler, zevksiz ve anlamsızdır. Zirâ kişi, sohbet ortamlı meclislerde irşâd olmaktadır:

*Kimiler mecliste, kimi odda pişer,  
Ağaç uzun olsa, gölgesi düşer,*<sup>1028</sup>

Seyyid-i Kâinât Efendimiz (s.a.v.)’in, “*Ed-dînu nasîha*”<sup>1029</sup> hadîs-i şerîflerinde geçen “*nasihat*” kelimesinin anlamı genelde “*samimiyet*” olarak tercüme edilse de,<sup>1030</sup> bir diğer anlamı, iyi ve hayır işlere davettir. İnsanoğlu unutkan bir varlık olduğundan dolayı hep hatırlatılmaya muhtaçtır. Nitekim nasihat da çok çabuk unutulduğu için sık sık tekrarlanması gerekmektedir.<sup>1031</sup> Hayrın ve ihsanın, İslâm ve imanın ne olduğu bilinmediği ve unutulduğunu hatırlatan Mahtumkulu, sohbetlerde Allah Kelâmının olmadığından, meclislerde nasihat verilmediğinden dolayı insanlar, haramın ve helâlin, kârın ve zararın ne olduğunu bilmediklerinden yakınır:

*Sohbetinde Hak Kelâmı diyen yok,  
Meclisinde bir nasihat eden yok,  
Helâl hangi, haram hangi, bakan yok,  
Kârı nedir, ziyan nedir, bilinmez.*<sup>1032</sup>

Dolayısıyla çağının sorunlarına duyarsız kalmayan ve toplum irşâdını üstlenen Mahtumkulu’nun şiiirleri, ağırlıklı olarak nasihat üzeredir.

*Yalancı yeri değil, adam yatsın,  
Dinleyip anlayan, sözüm haklasın,  
Mahtumkulu, nasihat kıl, saklasın,*

<sup>1027</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 575.

<sup>1028</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 465.

<sup>1029</sup> Buhârî, *Îmân*, 42; Müslim, *Îmân*, 1, 74.

<sup>1030</sup> Bkz., Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, 2. Baskı, Ankara: Otto Yay., 2015, s. 17-21.

<sup>1031</sup> Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 214.

<sup>1032</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 682.

*Taze gelen erler köhne saraya.*<sup>1033</sup>

Müellif son kitasında, “*Aklın varsa, mecliste az söyle/Çok söz seni il içinde har eyler*” diye, konuya tasavvuf terminolojisindeki “*killetü’l-keâm*” perspektifiyle yaklaşarak, sözün bittiği yerde devreye giren sükûta vurgu yapmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mânevî vârisleri olan şeyhler ve müşidler, halkı irşâdda sohbet üslûbundan yararlanarak, sohbette dikkat edilmesi gereken husus olarak, karakterlerin imtizacı, huy ve fitratların uyumuna önem vermişlerdir.<sup>1034</sup> Zirâ sohbette sadece söz değil, hâl de etkilidir. Yani öğüt sadece sözle değil, örnek olmakla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tasavvufta sohbet kadar olmasa da en az onun kadar kıymetli olan sükût etmek veya dinlemek metodu,<sup>1035</sup> Mahtumkulu’nun dizelerinde de yer almaktadır. “Mutasavvıf, müşid-i kâmil ve Fatih Türbedârı” olarak temayüz eden Ahmed Amîş Efendi (1807-1920), “*Benim sükûtumdan anlamayan kelâmımdan bir şey anlamaz*”<sup>1036</sup> buyurmuştur. Ahmet Âmîş Efendiden feyizyab olmuş Fethi Gemuhluoğlu da, hocasının etkisini gösteren ifadeler serdetmiştir.<sup>1037</sup> Mahtumkulu, sohbetin tesirinin farkında olduğu kadar sükûtun tesirinin de farkındadır. Aşağıdaki dizeler bu farkındalığın dışı vurumudur:

*Evvel kendi ihlasını düzle,  
Her yerden niyaz okunu gezle,  
Bildiğince, dâim güzel söyle,  
Güzel söz bulmasan, otur sem*<sup>1038</sup> *olup.*<sup>1039</sup>

*Mahtumkulu, dosttan sırrın gizleme,  
Bîvefâdır nâmahremi gözleme,*

<sup>1033</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 272.

<sup>1034</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 191.

<sup>1035</sup> Bkz., Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 214-215.

<sup>1036</sup> Geniş bilgi için bkz., *Fatih Sertürbedârı Tirnovalı Kutbu’l-Ârifin, Gavsı’l Vâsilin Müşid-i Kâmil Ahmed Amîş Efendi*, (ed. İsmail Hakkı Altuntaş), 5. Baskı, İstanbul: Seçil Ofset, 2011, s. 9-18, 83.

<sup>1037</sup> Fethi Gemuhluoğlu “Hâl sârîdir” buyurmuştur. Maraz da sârîdir. Dilerim ve umarım ki, benim marazım sârî olmasın ve burada şevk sârî olsun, cezbe sârî olsun ve aşk sârî olsun.” (Fethi Gemuhluoğlu, *Dostluk Üzerine*, İstanbul: Seçil Ofset, s. 2).

<sup>1038</sup> Arapça’da sağır anlamına gelen “summun” kökünden türeyen sem kelimesi, Türkmençe’de sessiz olmak, dilsiz olmak gibi mânalara gelmektedir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Душундиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 736; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 256.

<sup>1039</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 499.

*Sessiz otur, halk içinde söyleme,  
Söyler isen, söz aslına yet yahşi.*<sup>1040</sup>

*Şom ayrılık adamlara takılır,  
Ata baba söyler bu bir nakildir:  
“Sessizce oturmak, bilsen, akıldır”,  
Fırakî, yoldaş ol, güzel din ile.*<sup>1041</sup>

*Niceler mecliste ister cinânı,  
Kimiler ağız açmaz tutar lisânı,*<sup>1042</sup>

## 20. MÜCÂHEDE ve RİYÂZÂT

C-h-d kökünden türeyen mücâhede kelimesi sözlükte, savaşmak, cihâd, harp etmek, nefsi yenmek için gayret göstermek gibi anlamlara gelirken,<sup>1043</sup> tasavvuf terminolojisinde ise, nefsi bedensel güçlüklerle ve (her halükârda) isteklere karşı koymaya zorlamaktır.<sup>1044</sup> Nefsin kötü istek ve arzularını yapmayıp onu etkisiz hale getirmek ve şeytanın askerlerine karşı savaşmaktır.<sup>1045</sup> Meşâyih-i kirâm “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette bize ulaşan yollarımıza eriştireceğiz*”<sup>1046</sup> âyet-i kerîmesinin bu mânevî cihâda işaret ettiğini savunurlar.<sup>1047</sup> Hz. Peygamberimiz (s.a.v)’in “*En küçük cihâddan en büyük cihâda dönüyoruz*” buyurması üzerine ashâb: “*Yâ Resûlullah! Nedir en büyük cihâd?*” diye sorar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) “*Nefisle mücâhededir*”<sup>1048</sup> buyurarak açıklamıştır. Buna göre, kişinin nefesine ait heva ve heveslerine gem vurarak ve lezzetlerden onu men ederek nefesine karşı açtığı

<sup>1040</sup> Fırakî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 390.

<sup>1041</sup> Fırakî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 320.

<sup>1042</sup> Fırakî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 489.

<sup>1043</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1291.

<sup>1044</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 484.

<sup>1045</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 259; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 191.

<sup>1046</sup> eI-Ankebût, 29/69.

<sup>1047</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 193; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 263.

<sup>1048</sup> Beyhaki, *ez-Zühd*, Beyrut, 1996, 1/165; Hatip Bağdadî, *Tarihu'l-Bağdad*, 3/523-524; Zehebî, *Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, 56/324; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/511; Süyûtî, II, 73; Münâvî, *Feyzü'l-kadir şerhu'l-câmiî's-sağîr*, Beyrut 1994, III, 141/2873; Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-Ummal*, IV, 430/11260.

mücâhede *cihâd-ı ekber* olup, bu da “*mûtu kable en temûtu*” yani ölmeden ölmek hakikatine mazhar olmaktır.<sup>1049</sup>

İbn Haldun “*Şifâu’s-sâil li-tehzîbi’l-mesâil*” isimli eserinde mücâhedenin üç türünden bahsetmektedir. Birincisi, takva mücâhedesidir. Bu mücâhede Allah Teâlâ’nın çizdiği sınırlara riâyet etmektir. İkincisi, istikamet mücâhedesidir olup, maksat nefsi tezkiye ederek, istikamet üzere olmaktır. Fâtiha Sûresindeki *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* ifadesi buna işaret eder. Üçüncüsü de keşf ve ittılâ mücâhedesidir. Yani kişinin keşf ve ilhâm sahibi olmasıdır. İttılâ sözünden kast, kişinin ilâhî tecellîlerin müşâhede ve ulûhiyetin temâşâ edilmesindeki hâli olup, İslâm bu amaçla nefsi mücâhede yapmaya teşvik etmemektedir.<sup>1050</sup>

Çoğulu riyâzât olan riyâzet, lugatte, nefsi kırma,<sup>1051</sup> yabancı bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek ve egzersiz yapmak gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1052</sup> Tasavvuf ıstılahında ise sâlikin nefsinin eğitmesi için çekici fakat zararlı şeylerden uzak durması ve zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırmasıdır.<sup>1053</sup> Mücâhede ve riyâzât birbirine yakın anlamlı kavramlar olup mücâhede, nefsi iyiliğe zorlamak iken işin başı durumundadır. Riyâzât ise bu işin devamı olup, nefsi bu işe alıştırmaya çalışmaktır.<sup>1054</sup>

Süleyman Uludağ, bütün insan topluluklarında, İslâm’daki riyâzet ehline benzetilebilecek kişi ve gruplara rastlamanın mümkün olduğunu belirtir. Ona göre Yogi denilen Hint fakirlerinin maksadı riyâzet yaparak nefis, beden ve eşya üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Ağır ve disiplinli bir riyâzet neticesinde riyâzet ehlinden birtakım olağan üstü haller zuhur edebilir. Takvâ sahibi sûfîlerin riyâzeti şekil, muhteva ve gaye bakımından gayr-i Müslimlerin riyâzetinden farklıdır. Tasavvufta mürîd dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak, daha iyi bir dinî hayat yaşamak için riyâzet yapmaktadır.<sup>1055</sup>

<sup>1049</sup> Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 225-230.

<sup>1050</sup> İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, (ter. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2016, s. 36-60, 101-122; Ayrıca bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 259.

<sup>1051</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 677.

<sup>1052</sup> Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, *DİA.*, TDV Yay., İstanbul 2008, XXXV, 143-144, s. 143.

<sup>1053</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

<sup>1054</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 192.

<sup>1055</sup> Uludağ, “Riyâzet”, s. 144.

Riyâzet ile zühd kavramı arasındaki farka dikkat çeken Sabri Ülgener'e göre zühd, nefsi dünya esaslarından mahrum etmek mânâsında negatif iken, riyâzet ise nefse şu veya bu yönde düzenli bir fiil ve hareketi yüklemek bakımından pozitif bir davranıştır. Bununla Ülgener, Batı dünyasında manastırın, bizde tekke ve dergâhın düzgün ve düzenli çalışmanın ilk merkezleri sayıldığını belirtmektedir.<sup>1056</sup> Mürîdlerin riyâzet ve mücâhedelerinde en mühim olan şey, kendilerine bu yolu öğretecek olan bir şeyh-i kâmil bulması ve ona uyup hizmet etmesidir.<sup>1057</sup>

Mahtumkuluna göre riyazet yükünü çekmek zor olup, merd kişilerin işidir:

*Âlimler sözün dinle, nasihatın al götür,  
Kalk, Hakk'ın dergâhına münacat kıl, el kaldır,  
Riyazetin yükünü halat ipin sal götür,  
Bu iş merdin işidir, merdâne kalk, dur, götür,  
Kamil ayağına baş koy, yalancıdan el çevir,  
Tövbe kılıp, bir pirin toprağına bulan, gönlüm.*<sup>1058</sup>

Şair, dört halife efendilerimiz içinde Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın riyazetine şöyle açıklama getirir:

*Ebu Bekir geçti riyazât ile,  
Ömer padişah oldu adalet ile,  
Osman geçti Kur'ân tilavet ile,  
Din kılıcın çekip, Aslan geçmiştir.*<sup>1059</sup>

Riyazet ameliyesi, dervişlerle özdeşleşmiştir:

*Yüz bin derviş sine dağlayıp duran,  
Riyazette belin bağlayıp duran,*

<sup>1056</sup> Sabri Fehmi Ülgener, *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul, Derin Yay., 2015, s. 42-43, Dipnotlar, 21, 23.

<sup>1057</sup> Bkz., Neseî, *Tasavvufî İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, s. 92; İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, s. 109-110.

<sup>1058</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 769.

<sup>1059</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 606.

*Nice yerde görsen, ağlayıp duran,  
Nice yerde bî-gam gülen de vardır.*<sup>1060</sup>

Sadece yemek, içmek ve yatmakla hoş olan<sup>1061</sup> nefis devesine riyazatı yükleyen<sup>1062</sup> ve iç âleminin düşmanına/nefsine seslenen Mahtumkulu, “*İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Hâlbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmasına yeter. Eğer mutlaka dolduracaksa midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de rahat nefes alıp vermek için boş bıraksın*”<sup>1063</sup> hadîs-i şerîfine işaret edencesine tasavvuf perspektifinde önemli bir mücahede ve riyazet yolu olan üç killete<sup>1064</sup> şöyle işaret eder:

*Evvel, Mahtumkulu, kendini düzelt,  
Halk dünya der, sen kıyamet gözet,  
Az yiyip, az yatıp da sözün az et,  
Ne var anlamsız söz uzatmak ile.*<sup>1065</sup>

<sup>1060</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 555.

<sup>1061</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 34.

<sup>1062</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 384.

<sup>1063</sup> Tirmizî, *Zühd*, 47.

<sup>1064</sup> 1. Killet-i Taâm: Cû’ açlık anlamına gelip, killet-i taâm az yemek demektir. İnsanın nefisini azdıran şeylerin başında yeme-içmede sınır tanımamak gelmektedir. Hâlbuki insanın amacı, süflî duyguları harekete geçiren yeme ve içme arzusu peşinde koşmak değil, ulvî duygulara yardımcı olacak kadar yemektir. Zîra Cenâb-ı Hakk da, yiyip içmemiz yanında israf etmememizi buyurmaktadır. (el-A’râf, 7/31). Açlık, sûfilerin vasıflarından bir vasıftır. İnsanın nefisini terbiye etmekte önemli rol alan açlık, müridlerin riyâzeti ve egzersizi, zâhitler için siyaseti ve âriflerin de ikramıdır. Açlık nûr, tokluk ise nâr/ateştir. İştah oduna benzer, odundan ateş meydana gelip, bu ateş sahibini yakmadan da sönmemektedir. Açlık ile kalp aydınlanır, parlar, incelik ve hassasiyet hâsıl olur. Kalbin inceliği ise bütün hayırların başlangıcı ve anahtarı demektir. Kalbin katılığı ise bütün şerhlerin anahtarı ve başlangıcı durumundadır. Bu sebeple Yüce Allah açlığın sıkıntısına sabredenlere güzel mükâfatlar ve müjdeler vermektedir. 2. Killet-i Menâm: Az uyumak, Allah Teâlâ’ya reca’ yani dönüşün ifadesidir. Zîra uyku uzuvları tembelleştirir. Az uyumak ise kalbi cilâlandırır ve nurlandırır. Keşf, mânevî bir müşâhede, Hakk’a yakınlık ve ilâhî feyiz kaynakları, geceleri uykudan feragat eden ve ibadetlerinde uzunca uykusuz kalmaktan geçmektedir. 3. Killet-i Kelâm: Sükût, gereksiz konuşmayı bırakmak demektir. Konuşmak âdemoğlunun terazisi olup, fazlası ziyan, azı da vakar ifadesidir. Az konuşan kınanmadığı gibi itibarı da çok olur. Çok konuşmak ise utanç verici ve yüz kızartıcıdır. Lüzumsuz konuşmak kişinin ayıplarını ortaya koyar ve kişiliğini küçültür. Dilini tutan kötülüklerden kurtulur. Dilini tutup kalbini söyleten günahları az, kalbi ise rahat olur. Az konuşmak akli geliştirir ve sahibine verâyı öğretir ve takvâyı elde ettirir. Bu sebeple meşâyih-i kirâmın yemeleri açlık halinde, uykuları zaruret durumunda ve konuşmaları da ihtiyaç miktarında olmuştur. Sûfiler, hasta insanlar gibi yemek yerler, suya batan kişiler gibi uyurlar ve mahcub kimseler gibi konuşurlar. Üç killet ile ilgili detaylı bilgi için bkz., el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulüb*, c. I, s. 382-391; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 230-232; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 60; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 193-195.

<sup>1065</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 315.

İnsan, haram nimetlerle midelerini doldurmamalıdır. Kişi dilini her türlü lüzumsuz sözlerden muhafaza etmeli ve sadece hayırlı şeylerde kullanmalıdır. Ayrıca bir kimsenin hoşuna gitmeyeceği şeyleri konuşarak arkasından çekiştirmemeli<sup>1066</sup> ve diline hâkim olmalıdır:

*Karnını doldurma haram nimetten,  
Dilini sakla her türlü gıybetten,*<sup>1067</sup>

## 21. GÖNÜL/KALB-PERDE-NEFİS

Farsça dil, derûn; Arapça kalb veyahut hâtır; Türkçe de ise, yürek kelimeleriyle de karşılanan gönül kavramının en çok kullanıldığı alanlardan biri de, dinî-tasavvufî edebiyattır. Tasavvuf ehli her an her yerde Cenâb-ı Allah'ın hikmetini, sanat ve kudretini, sıfatlarının tecellîsini görmek ister. Allah Teâlâ'nın rahmân ismiyle gönül arasında bir münasebet vardır. Rahmân, kalp yufkalığıdır. Gönül de yaygın olarak, "rahmet ve yumuşaklık" anlamlarında kullanılır. Bu durum gönülde rahmân isminin tecellîsi bulunduğunu gösterir.<sup>1068</sup>

Kurân-ı Kerîm'de düşünen, anlayan, ibret alan, evrilip çevrilen, mühürlenene, kararane, katılaşıp vb. birçok özelliğe sahip olan kalb kavramı, yaklaşık 104 yerde geçip, daha çok ikinci anlamı olan mânevî dünyamızın merkezi gönül anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte mânevî kalble maddî kalbi birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bedenin ortasında yer alan insanın maddî varlığını sürdürmesinde çok önemli bir organ olan bir et parçasına kalb denildiği gibi, mânevî varlığımızın özü olan insanı diğer canlılardan ayıran Rabbanî latifeye de kalb denir.<sup>1069</sup>

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde *fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû'* gibi terimler genellikle kalb mânâsında kullanılmıştır. Fuâd, bazılarına göre kalb ile eş anlamlıdır; bazılarına göre ise kalb ondan daha özeldir. Mütercim Âsım Efendi'ye göre kalbin Türkçe

<sup>1066</sup> el-Hucûrât, 49/12.

<sup>1067</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 455; Gıybet ile ilgili bkz., el-Hucûrât, 49/12.

<sup>1068</sup> Cemal Kurnaz, "Gönül", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1996, XIV, 150-152, s. 150-151.

<sup>1069</sup> Genel hatlarıyla kalb/gönül kavramı ile ilgili bkz., Elif Yalçın, *Mesnevî'de Kalb/Gönül*, **Sakarya Üniversitesi, S.B.E.** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 10-35.

karşılığı gönül, fuadınki ise yürektir.<sup>1070</sup> Kalbin/fuâd göz ve kulak gibi sorumlu olduğunu bildiren ayette<sup>1071</sup> ise fuâd, kalb anlamına gelir. “Göğüs” mânasındaki sadr, “Şüphesiz Allah göğüslerde olanı bilir”<sup>1072</sup> ve “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslâm’a açar”<sup>1073</sup> âyet-i kerîmelerde mecaz yoluyla kalb mânasında kullanılmıştır. “Ulu’l-elbab”<sup>1074</sup> ve “ulu’n-nuha”<sup>1075</sup> ifadeleriyle kalb sahiplerine hitap edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de *akletme/düşünme* fiili kalbe nisbet edilmiş<sup>1076</sup> yani düşünmenin, kalbin bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde *fikhetmenin de/anlama* kalbin bir işlevi olduğuna<sup>1077</sup> dikkat çekilmiştir.<sup>1078</sup>

Türkmencede gönül kavramı, *köñül, gövün, yürek*<sup>1079</sup> şeklinde geçer. Mahtumkulu da, şiirlerinde, gönül kavramını değişik anlamlarda kullanır. Şaire göre bir şehre hatta pazara benzetilen gönül, bazen nâ-mâmur yani virân, bazen de kırmızı gül olur:

*Gönül, sen bir pazarsın,*

*Her işe bir kızarsın,*

*Dönsem der de gezersin,*

*Cürm-i isyân içinde.*<sup>1080</sup>

*Gövde harap, ten turap, gönlümün şehri vîran,*<sup>1081</sup>

*Mahtumkulu, miskinim, gönlüm evi nâ-ma’ mûr,*<sup>1082</sup>

*Gam dumanı basmış garip gönlümü,*

<sup>1070</sup> Süleyman Uludağ, “Kalb”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 229-232, s. 229-230.

<sup>1071</sup> el-İsrâ, 17/36.

<sup>1072</sup> Âl-i İmrân, 3/119, 154.

<sup>1073</sup> el-Enâm, 6/125; ez-Zümer, 39/22.

<sup>1074</sup> Âl-i İmrân, 3/7, 190.

<sup>1075</sup> Tâhâ, 20/54, 128.

<sup>1076</sup> el-Hac 22/46.

<sup>1077</sup> el-A’râf, 7/179.

<sup>1078</sup> Bkz., Uludağ, “Kalb”, s. 230.

<sup>1079</sup> Bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü*, I tom, A-Ž, s. 476; II tom, K-Z, s. 47, 512-513.

<sup>1080</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 34.

<sup>1081</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 711.

<sup>1082</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 782.

*Göz yaşın saklamaz, döküp gidiyor.*<sup>1083</sup>

*Od alıp tutuştu bu garip gönlüm,  
Çaresiz çırpınır, dünya, elinden.*<sup>1084</sup>

*Mahtumkulu garip gönlün bây edip,  
Kanaat ülkesin saray edip,*<sup>1085</sup>

Şairin gönül binasını felek harap eylemiştir:

*Garip gönlümün binasın,  
Gör, felek vîran eyledi,*<sup>1086</sup>

*Gönül açılmış bir kırmızı güldür,  
Bu gün şâddır, yarın fîgana gelir.*<sup>1087</sup>

Gönül bir karada durmaz. Sürekli halden hale geçer. Bazen cemal tecellîsi ile kırmızı gül gibi açarken, bazen de celal tecellîsine uğrayarak âh u figana boğulur. Gamlı, dertli, deli, nâdan, dâr, dağlı ve kemîne/alçak gönüllü, şom/şûm/uğursuz, perişan, nâdürüst ve bî-karardır yani kararsızdır. Bu farklı gönül halleri, müellifin şiirlerine şöyle yansır:

*Gönlü gamlı gördüklerin gariptir,  
Her kim bu sırrı bilirse âriftir,*<sup>1088</sup>

*Ger elinden gelse, bir gamgîn gönlü şâd kıl,  
Kim sana, yarın, yürek efkârı olmazdan önce.*<sup>1089</sup>

*Mecnun olup, dağdan dağa gezmiştim,*

<sup>1083</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 618.

<sup>1084</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 439.

<sup>1085</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 662.

<sup>1086</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 126.

<sup>1087</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 581.

<sup>1088</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 408.

<sup>1089</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 699.

*Yalan oldu, gamlı gönlüm oç kıldı.*<sup>1090</sup>

*Gamlı gönlüm hayalinle aldanıp,  
Bağ içinde gül gül müsün, nesin Sen?*<sup>1091</sup>

*Bir aşk düşse adam serine,  
Uyku kaçar, gönül derdine,*

*Halk içinde kendin över,  
Gönül derdi baştan aşar,*<sup>1092</sup>

*Deli gönül dayancı,  
Yoktur dünya inancı,*<sup>1093</sup>

*Deli gönül cûş edip,  
Yüz bin hayali arar.*<sup>1094</sup>

*Ey, yârenler, Müslümanlar,  
Deli gönül cûş olmasın.*<sup>1095</sup>

*Mahtumkulu söyler, dostum, yâranım,  
Deli gönül der ki çöllere doğru.*<sup>1096</sup>

*İl günümden çekinip ben, bu eski libas ile,  
Oysaki deli gönlü cihanda sultan eyledim.*<sup>1097</sup>

*Firâkî'nin deli gönlü,*

<sup>1090</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 354.

<sup>1091</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 446.

<sup>1092</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 162-163.

<sup>1093</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 70.

<sup>1094</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 69.

<sup>1095</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 162.

<sup>1096</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 648.

<sup>1097</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 811.

*Siyah renkli sümbül ister.*<sup>1098</sup>

*Deli gönlüm arzumâni,  
Bütün güzellerin hânı,*<sup>1099</sup>

*Günde yüz defa geçerim, umman Hazar etrafından,  
Ne yapayım deli gönlüm, felek nâtuvanıdır.*<sup>1100</sup>

*Neler görecektir şom gönüller,  
Hazan olsa, solar açılan güller,  
Bağ içre ötüşen şeyda bülbüller,  
Turgay gibi, konar gülü olmasa.*<sup>1101</sup>

*Mahtumkulu, gerçi işim namazdır,  
Gönlüm perişandır, sevabım azdır,*<sup>1102</sup>

Ayrılıklar, ölümler, sosyal problemler insan gönlünü gamlı ve garip bıraktığı kadar dertli de etmiştir. Dert bazen erken yaşta kaybedilen kardeştir.<sup>1103</sup>

*İlde günde yoktur benim kararım,  
Dertli gönle dert oldu azarım,  
Yâd oldu vatanın, evin barkın,  
Nerde vatan tuttun, kardeş Abdullah?*<sup>1104</sup>

Davranışta kaba, câhil ve sert olan gönül, yalan söze doğru demektedir. Ayrıca, ağlaması gerekirken şâd olup gülmektedir:

*Gedaların gönlü şahlığı ister,*

<sup>1098</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 198.

<sup>1099</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 139.

<sup>1100</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 825.

<sup>1101</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 288.

<sup>1102</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 680.

<sup>1103</sup> Mahtumkulu'nun şiirlerinde gönül kavramıyla ilgili geniş bilgi için bkz., Nergiz Biray, *Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Gönül Kavramı*, (ed. Hamiye Duran), *Kaygusuz'un Bilge Torunu Abdurrahman Güzal'e Armağan*, TKAE Yay., Ankara 2016, s. 61-83.

<sup>1104</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 343.

*Nâdan*<sup>1105</sup> gönlü yalan söze doğru der,  
 Kadirsizler, düşmanına ey dost der,  
 Tâlim veren üstadından ayrılma.<sup>1106</sup>

*Nâdan* gönlüm, bu ne şâd olup gülmek,  
 Yarın gam gelir de ağlaşmak vardır.  
 Akıl etsen, âlem ehlin sevme sen,  
 Bî-payandır, ayrı oluşmak vardır.<sup>1107</sup>

“*Elâ bizikrillâhi tatmeinnu’l-kulûb(u)*”<sup>1108</sup> âyet-i kerîmesi gereğince gönüller, ancak Allah Teâlâ’yı zikretmekle/anmakla huzura kavuşur. Bunun farkında olan şair, insanoğlunun gönlünün dâr yani “dâr gönüllü” olduğunu belirterek, Rabb’ini anmakla huzur bulacağına vurgu yapar. Namazın önemine dikkat çeken Mahtumkulu, “dâr gönülü” şöyle izah eder:

*Âdemoğlu, senin yüreğin dardır,*  
*Gezinip, dolanıp, kıl sen namazı.*  
*Bu dünyaya gelen bir kuru hardır,*  
*Gezinip, dolanıp, kıl sen namazı.*<sup>1109</sup>

*Derler ki: “Yırtık libası, it kapar”,*  
*“Niyeti yaman ise, Hüdâ’dan bulur”,*  
*Nihayet bir günde edersin sefer,*  
*Dar gönül işini tutucu olma.*<sup>1110</sup>

<sup>1105</sup> Kaynak eserde “cahil” şeklinde geçerken, Türkmençe kaynakta “nâdan” şeklinde geçmektedir. Bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I tom, s. 314.

<sup>1106</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 274.

<sup>1107</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 559.

<sup>1108</sup> er-Ra’d, 13/28.

<sup>1109</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 361.

<sup>1110</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 277.

“*Felemmâ zehebû bihi veecme ’ûen yec ’alûhu fî ğayâbeti ’l-cubb(i)*”<sup>1111</sup> âyet-i kerîmesi gereğince, kardeşleri tarafından Sevgilinin zindanına atılan Hz. Yûsuf (a.s.)’ın yaralı gönlü kemîne<sup>1112</sup> olmuştur:

*Yusuf’u saldılar yerin dibine,  
Onun dağlı<sup>1113</sup> gönlü oldu kemîne,<sup>1114</sup>*

*Nefsimiz başkaldırır, gönül dağı<sup>1115</sup> ölmüştür,  
Kibir ile haset ile dolmuş iç ve dışım benim.<sup>1116</sup>*

“*Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin*”<sup>1117</sup> hadîs-i şerîfini hatırlatan müellif, kişinin yol arkadaşının dürüst olmasına dikkat çeker. Nitekim insan, yoldaşının dürüst olmadığını fark eder ve bu dost bî-namazsa bir arpa yol gidilmesi dahi mümkün değildir.<sup>1118</sup>

*Yola gitsen, önce yoldaşın düzelt,  
Olsa bir namazhân, işin rast gelir.  
Yoldaşından gönlün nâ-dürüst olsa,  
Olsa bir beynamaz, işin yol almaz.<sup>1119</sup>*

Şair, gönlün bî-karar olması ile ilgili şöyle der:

*Kararsız gönüller, çaresiz canlar,  
İnsan şehit olur, haksızca kanlar,*

<sup>1111</sup> Yûsuf, 12/15.

<sup>1112</sup> Farsça’da kem yani az sözünden türeyen kemîne, hakîr, âciz, aşağı,değersiz, dün gibi mânalara gelip, kişinin alçak gönüllü mütevâzi olması, kibirli olmamasıdır. Kişinin isteyerek mertebesinin altında görünmesi demektir. Ayrıntı için bkz., Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1181, 1184.

<sup>1113</sup> Kaynak eserde “yaralı” şeklinde geçer. Orijinalliği açısından “dağlı” şekli tercihimiz olmuştur. Dağlı şekli için bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II tom, s. 249; Ayrıca bkz., Aşyrow, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 336.

<sup>1114</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 883.

<sup>1115</sup> Kaynak eserde “gönül dahi” şeklinde geçmektedir. Fakat Türkmençe kaynakta “gönül dağı” yani “gönül yarası” şeklindedir. Bkz., Aşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II tom, s. 203; Ayrıca bkz., Aşyrow, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 270.

<sup>1116</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 692.

<sup>1117</sup> Tirmizî, *Zühd*, 45; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 16, 19.

<sup>1118</sup> Bkz., Biray, *Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Gönül Kavramı*, s. 69.

<sup>1119</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 560.

*Bahar güllerinde o pervaneler,  
Nevbahar faslında sabah yel arar.<sup>1120</sup>*

*Meğer bunda gamlı gönlüm hoş ile,  
Gönül kalkar, karar vermez,<sup>1121</sup> Âzâdî'm!<sup>1122</sup>*

Nâmerdin gönlü katiyen saf değildir:

*Korkakların asla olmaz gönlü saf,  
Merdin işin görüp, etmez hiç insaf,  
Evlâ, onun gönül tutanın muaf,  
Namerde mert olan kişi el olmaz.<sup>1123</sup>*

Mahtumkulu'nun, babası ile beraber “deyişmeler” şeklinde söylediği şiirlerinde baba ve oğul arasında geçen gönül kavramı şu şekilde geçmektedir:

*Âzâdî:*

*Bilerek kendini nereye atarsın?  
Ne iştir bu, bunu nasıl yaparsın?  
Haydi, söyle, kimin ile gidersin?  
Ah çekip, her yana bakma sen, oğlum!*

*Mahtumkulu:*

*Dizgin tutanı olayım Yazır Han pîrin,  
Gönül kuşu pervaz vurur fakirin,  
Bu gün yedi gündür, “Elhamd” okurum,  
Şâd eyle gönlümü, bırak, Âzâdî'm!*

<sup>1120</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 509.

<sup>1121</sup> Bir kararda durmayalım,  
Gel gidelim dosta gönül,  
Hasretinden yanmayalım

Gel gidelim dosta gönül. (Farklı versiyonlar için bkz., *Yunus Emre Dîvânı*, (haz. Faruk K. Timurtaş), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972, s. 100; Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı*, s. 128-129.

<sup>1122</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 846.

<sup>1123</sup> Burada “Mert olan kişi asla namert ile il olmaz” yani bir araya gelmez, barışmaz, uzlaşmaz denmektedir. Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 670, Dipnot 1.

*Âzâdî:*

*Âzâdî der ki, gel sefa sürelim,  
Deneyelim, gönderelim, görelim,  
“Âmin!” de, kalk oğlum, dua edelim,  
Hüdâ 'mız yâr olsun sana git, oğlum.*

*Mahtumkulu:*

*Mahtumkulu der ki, kalkmışım çoktan,  
Gönül kuşu pervaz vurur iraktan,  
Her yerde sağlığım iste o Hakk'tan,  
Dua edip, Hakk'a yalvar, Âzâdî'm!<sup>1124</sup>*

*“Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur, bu et parçası kalbdır”<sup>1125</sup> hadîs-i şerîfinde mânaya işaret eden Mahtumkulu, gönül hassasına nasihatlerde bulunmayı ihmal etmez:*

*Ey, yârenler, haram işe ulaşmaz,  
Eğer dürüst olsa gönlü bendenin.  
Harama ulaşmaz, pise bulaşmaz,  
Hakka doğru olsa yolu bendenin.<sup>1126</sup>*

*Ey, gönül, uyanık ol bîmâr olmazdan önce,  
Bu aziz başın döşekte hârî olmazdan önce.  
Gözüne bu nurlu âlem dârî olmazdan önce,  
Canına şîr-i ecel hunhâr olmazdan önce,  
Cism-i âzâdın kabirde zârî olmazdan önce.<sup>1127</sup>*

*Deli gönlüm, bir nasihat diyeyim,  
Cân deme, böyle cânân olur mu?  
Bir sözün yerinde söyleyemeyen,*

<sup>1124</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 847.

<sup>1125</sup> Buhârî, *Îmân*, 39, *Büyü'*, 2; Müslîm, *Müsâkât*, 107.

<sup>1126</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 467.

<sup>1127</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 699.

*Adam diye böyle insan olur mu?*<sup>1128</sup>

*Deli gönlüm, muhabbetsiz kişiden,*

*Dışta kalıp, uzak eyle özünü.*

*Seveni sev, sen sevene ol refik,*

*Sevmeyenden uzak eyle özünü.*<sup>1129</sup>

*Gel, gönlüm, azmeyle bâkî dünyaya*

*Kim fâni dünyada kalır, yârenler.*

*Bu dünya o dünya mülk-i Mevlâ'ya,*

*Ne kâfirdir, münkir olur, yârenler.*<sup>1130</sup>

*Bu devran içre gönül kuşları eyler pervaz,*

*Güya murg-ı seher*<sup>1131</sup> *gece suhan eyler âğâz,*<sup>1132</sup>

*Bağ içre bülbül olup, okur nağme hezar sâz,*

*Hüdâ'ya tövbe edip, dergâha döndün kaç kez,*

*Devran uzak, ömür az, ne oruç var, ne namaz,*

*Uyan hâb-ı gafletten, kışa benzer fasl-ı yaz,*

*Âlimler tesbih okur, her yana nazar eyle.*<sup>1133</sup>

Perde, Farsça bir kelime olup sözlükte, örtü, hicâp gibi anlama gelir. Tasavvuf terminolojisinde ise Hakk Teâlâ ile kul arasındaki engel olup, herhangi bir sebeple âşığı mâşuktan ayıran perdedir. Kalbe yerleşen ve hakikatlerin orada tecellî etmesine engel olan, kimi zulmetten/karanlık ve kimi de nûr/ışıkta oluşan binlerce engellerdir.<sup>1134</sup> Perde/hicâp, mahcûb gibi kelimeler tasavvufî terimlerden olup, buna

<sup>1128</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 647.

<sup>1129</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 651.

<sup>1130</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 532.

<sup>1131</sup> Kaynak eserde “seher kuşu” şeklinde geçerken, Türkmençe kaynakta “murg-ı seher” şeklinde geçmektedir. Farsçada murg; kuş demek olup, “murg-ı seher” ise bülbüldür. Orijinalliğini korumak adına “murg-ı seher”i tercih etmişizdir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндириши Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 536; Аşyrow, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I tom, s. 466; II tom, s. 230.

<sup>1132</sup> Âğâz: Başlama, başlangıç. Sühan âğâz eylemek; söze/konuşmaya başlamak. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндириши Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 30; II бөлүм, с. 775.

<sup>1133</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 775.

<sup>1134</sup> Geniş bilgi için bkz., Süleyman Uludağ, “Hicab”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 430-431; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 168, 285.

dâir eserler dahi ele alınmıştır. Örneğin, eserine “örtülü olan şeyin açılması/perde arkası/perde ve ötesi/perdenin açılması” gibi mânalara gelen “*Keşfu'l-Mahcûb*” adını veren Ali b. Osman Cüllâbî, bu eserinden maksat, nefsanîyet ve enânîyet örtüsünü kaldırmak yani perdeli olanı görünür hale getirmek suretiyle insanlara dinî ve ilâhî hakikati anlatmaya çalışmıştır.<sup>1135</sup>

Gönlünü ilâhî aşk cilasıyla cilalayan ve sırlar âlemindeki perdeleri aralayan Mahtumkulu'nun şiirlerini incelediğimizde, onun da bu perde engellerine önem verdiği görülmüştür. Müellifin çoğunlukla kullandığı bu perde ise, Cenâb-ı Hakk ile kul arasında olan, yüksek ve büyük benlik duvar perdesidir. Fânî olan dünya hayatı, âdemoğlunun yüzüne nefsanîyet örtüsünü çeken birer benttir. Kişi dünya eğlencesine dalıp nefsin gayr-i meşrû arzularına yenik düşer ve sonucunda insanın görmesini engelleyen ten/benlik perdesi yükseldikçe, Cenâb-ı Hakk'tan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle kul, sebeplerin birer perde olduğunu bilmeli ve onlara takılıp kalmamalıdır:

*Mahtumkulu der merde,  
Dünya benttir, ten perde,*<sup>1136</sup>

*Cihan çeker yüze nikâp,*<sup>1137</sup>  
*Meğer sözüm eyler hicâp,  
Niceler, gör, okur kitap,  
Kimisi nâr yakıp varmış.*<sup>1138</sup>

*Allah'î yâd edip kalksan seherde,  
Hakk ile arada kalmaz ki perde,  
Dört farzı ifâ et, sen ikindide,  
Âlimler namazın hadisin söyler.*<sup>1139</sup>

<sup>1135</sup> Bkz., Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 50-51.

<sup>1136</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 55.

<sup>1137</sup> Nikâp/Nikâb: Perde, yüz örtüsü, reçe. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 600.

<sup>1138</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 246.

<sup>1139</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 561.

Kamil Yılmaz'a göre nefis, bir şeyin varlığı, özbenliği ve kendisi demek olup, beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli sayılan latifedir. Meşâyih-i kirâma göre nefis, kula âit vasıflardan illetli olanları ve aynı zamanda insanın kötü huy ve fiilleridir. İnsanın illetli fiilleri de iki türdür. İrâdesiyle kazandığı günah, isyan gibi yasaklar ile nefsin aşağı ve bayağı huyları, kibir, öfke, kin, haset gibi vasıflarıdır. Nefsin hükümlerinden en çetini nefsin bu gibi şeylerin güzel olduğu vehmine kapılmasıdır. Yaptığı çirkin fiilleri beğenmesi, kendisinin bir değerinin olduğunu sanmasıdır. Tasavvufta bu durum gizli şirk sayılmıştır. Nefsânî arzuları terbiye, terkle mümkün olabilir. Nitekim Allah Teâlâ *“Kim Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkar ve nefsinin kötü arzularından men ederse, muhakkak cennet, onun varacağı yerdir”*<sup>1140</sup> buyurmaktadır.<sup>1141</sup>

Mahtumkulu da, kişinin nefsindeki bu tür olumsuz duyguları ele alırken, bu vasıfların aşılmasında insanın zorlanacağı engellerden birinin, enâniyet duygusu olduğunu vurgular. Ona göre kişi, alt kişiliğini tanıyıp, *“her şeyi ben bilirim”* hodbinliğinden kurtulmalıdır. Bu da, tenin toprağa değdiği ve benlikten kaçıldığı kıyamet günü gelmeden evvel, kişinin günahlarına tövbe etmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine riayet etmesiyle gerçekleşmektedir:

*Asi olma, günahından dönüver,  
Kendin tanı, benliğinden iniver,  
Yahşi vakittir, tövbe kılıp, dönüver,  
Günahlar silinir çağdır bu çağlar.*

*Yüz yıl gezen dem devran sürüp,  
Ten toprağa döner bir gün eriyip,  
Yokluk meydanında meclis kurup,  
Benlikten kaçılır çağdır bu çağlar.*<sup>1142</sup>

Hücvirî'ye göre nefis, azgın bir köpeğe benzer. Köpeğin derisini debbağdan başkası temizleyemeyeceğine göre, köpeğin avladığı şeyin mübah olabilmesi için de eğitilmesi

<sup>1140</sup> en-Nâziât, 79/40-41.

<sup>1141</sup> Bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 306.

<sup>1142</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 505.

şarttır.<sup>1143</sup> Hucvirî gibi nefsi eğitimsiz başıboş bir köpeğe benzeten Mahtumkulu'na göre, nasıl ki eğitilmemiş bir köpek acıkınca kızgın ve kötü bir varlığa dönüşüyorsa, belli bir mânevî eğitimden geçmeyen insan da nefsinin peşinden koşar hale gelir. Nefislerinin kölesi olanlar ise ölçü ve tartıya hile katarak hak ve hukuku çiğnemektedirler:

*Sahipsiz itler gibi nefsim için avâreyim,*<sup>1144</sup>

*Bir nice kâfirler terazi tartar,*

*Nefsinin peşinde it gibi koşar,*<sup>1145</sup>

Müellifimize göre nefis, bir devedir. Bu nefis devesi ise hedefe ulaşmada bir araç bineği olup, ancak doğru eğitildiğinde kişiyi hedefine ulaştırmaktadır. Yolun hedefi ise Hakk'ın sırrına nâil olmaktır. Sülûk yolculuğunda yol kat etmek isteyen Mahtumkulu, nefis devesine riyâzet yükünü yükleyip, ihlâsla “Hay, Hay”lamak istediğini belirtir:

*Yârenler, yetmek yok Sübhân sırrına,*

*Açsa yolum yetsem Dost eserine,*

*Riyâzâtı yükler nefis devesine,*

*İhlâsa çektirip, “Hay”lamayayım mı?*<sup>1146</sup>

Mahtumkulu, nefsin her dâim yeme içme ve uyuma arzusunda olup, rahat bir hayat sürmek istediğinden bahseder. Kişi nefsinin yenik düşüp yolunu kaybedenlerden ve asıl hedefi olan Rahman ve Rahim olan Rabbini unutmamalıdır. Bu nedenle nefsi eğitmek onu riyâzete çekmek gerekir. Nefsi riyâzete çekmek ise ona karşı bir ömür boyu sürecek savaş açmak demektir. Bu sebepten olsa gerek Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri, tasavvufu, sulhü yani barışı olmayan bir savaş/cenk<sup>1147</sup> olarak nitelemiştir.

*Nefsin der ki “hoş olsam,*

<sup>1143</sup> Geniş bilgi için bkz., Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 266-268; Ayrıca bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297-298.

<sup>1144</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 696.

<sup>1145</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 528.

<sup>1146</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 384.

<sup>1147</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 36.

*Gökçeklere rast gelsem,  
Yesem içsem, hoş olsam,  
Yatsam eyvân içinde.*<sup>1148</sup>

*Kahra binip, kaldırmayın şeytanı,  
Nefse uyup, unutmayın Rahman'ı,*<sup>1149</sup>

*Çirkin nefisten yanıp, dâima pişmân eyle sen,  
Yâd edip rûz-ı kıyamet gözü giryan eyle sen,*<sup>1150</sup>

Mahtumkulu'nun edebî yaratıcılığında kendine özgü beyanlardan biri de, Arapça ve Farsça birleşik olan “*Gerden-i nefis*” diye kullandığı kavramdır. Farsça’da gerden/gerdan, dönen, döndüren, dolaşan ve dolaştıran<sup>1151</sup> gibi anlamlara gelip, “*Gerden-i nefis*” ise insan vücudunda dönüp dolaşan sinsi düşman “*nefs-i şeytanî*”dir. Nitekim şeytanın bitmek bilmeyen vesveseleri ve mekr-ü tezvîr/hile ve yalanları hususunda “*farkındalık*” kazandırmaya çalışan Seyyid-i Kâinat Efendimiz (s.a.v.), “*Muhakkak ki şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır*”<sup>1152</sup> buyurmaktadır.

Şeytanın hilelerinden ve gizli tuzaklarından emîn ve gâfil olmayan, aksine dikkat ve basîret üzere hareket eden Mahtumkulu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği kutlu nefesiyle, alt bilinçdışı kaynakları olan bencillik ve narsisizm/özseverlik gibi arzu ve isteklerin körüklenmesini lağveylemek istemektedir:

*Lutf edip ver sen Hüdâ'ya, yahşılar içre vatan,  
Düzeyim onlar ile bir dem mübârek encümen,  
Kutlu nefesi ile ref' eylesem mâmen,*<sup>1153</sup>  
*Gerden-i nefsimde düşsün tâ şiken üzre şiken,*

<sup>1148</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 34.

<sup>1149</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 426.

<sup>1150</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 700.

<sup>1151</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1157.

<sup>1152</sup> Bkz., Buhârî, *Farzu'l-humus*, 4; Müslim, *Selâm*, 24.

<sup>1153</sup> Mâmen: Bencillik. Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 701, Dipnot 3.

*Sırdaşım ben zamane kâfiri olmazdan önce.*<sup>1154</sup>

## 22. KİBİR-ENÂNİYET-GURUR

Arapça’da enâniyet<sup>1155</sup>, Farsça’da ise hodbîn ve hodbinlik<sup>1156</sup> olan benlik, lugatte, kibir, gurur ve ego gibi mânalara gelmektedir.<sup>1157</sup> Enâniyetin ıstılâhî anlamı ise kişinin “ben, nefsim, ruhum, kalbim ve elim” gibi sözlerle işaret ettiği hakikattir. Benlik, sadece Allah Teâlâ’ya mahsus olup, kulun enâniyeti ise âdemî yani kişinin mânevî ve ruhânî hüviyetini ifade etmektedir.<sup>1158</sup> Lugatte, aldanma, boş şeylerle övünme gibi anlamına gelen gurur,<sup>1159</sup> tasavvuf ıstılahında ise kişinin nefsinin arzularına ve bedeninin isteklerine uygun düşen şeyle tatmin olması, ötesini ve ilerisini düşünmemesi demektir.<sup>1160</sup> Kin, kibir ve riyâ, ahlâk-ı zemîme türünden kötü huyları izâle ederek, insanoğlunun bâtinî yönünü ve kalbinin mânevî yönü olan Hakk’a yakınlığını gölgeleyen fillerdir.<sup>1161</sup>

Türkmence’ye çok hâkim, anlaşılır ve akıcı bir dil ve sâde bir üslûba sahip olan Mahtumkulu’nun şiirlerini tasavvufî açıdan ele aldığımızda, ağırlıklı olarak, ruhûn kanseri olan kin, kibir, gurur, enâniyet ve riyâ gibi insanın mânevî hastalıklarından bahsettiği görülmektedir. Ona göre Müslüman kimse, âdemoğlunun erdemlerini silip süpüren ve aynı zamanda onu olumsuz karakter ve yaşantılara sürükleyen böbürlenmek, kendini beğenmek ve sahip oldukları sebebiyle kendini başkalarından üstün görmek gibi vasıfları kendinde barındırmamalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v.), “*Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinize karşı böbürlenmeyin. Birbirinizi kıskanmayın. Birbirinize kin tutmayın ve birbirinize sırt/yüz çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları, Allah’ın emrettiği gibi kardeş olun. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık/ihânet etmez ve onu hor/küçük görmez, onu yalnız ve yardımsız bırakmaz.* (Resûlullâh s.a.v. eliyle göğsüne işaret

<sup>1154</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 701.

<sup>1155</sup> Bkz., Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 170.

<sup>1156</sup> Bkz., Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 590.

<sup>1157</sup> Geniş bilgi için bkz., Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 303, 305; c. 2, s. 1142, 1228; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 71, 122, 171, 218.

<sup>1158</sup> Kâşânî, *Istılâhâtü’s-Süfiyye*, s. 6, 227.

<sup>1159</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 965.

<sup>1160</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 148.

<sup>1161</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 17-19, 57.

ederek üç defa:) *Takva (Allah korkusu) işte buradadır. Takva buradadır. Bir kimseye kötülük olarak Müslüman kardeşini hor/küçük görmesi yeter*”<sup>1162</sup> buyurmuştur.

Mahtumkulu, bu fânî dünyada İskender’in ve Karun’un mal mülküne sahip olsa bile, sonunda gideceği yerin toprak olacağını ve bu sebeple de bencillikten uzak durması gerektiğini kendi gönlüne seslenmekle beraber, gurur ve gaflet gibi insanı felakete sürükleyecek kötü düşüncelerden kurtulmayı tavsiye eder. Zîra Mahtumkulu, dışa dönük/âfâkî bir irşâd ve tebliğ sorumluluğu üstelenmeden evvel, içe dönük/enfûsî bir irşâd ve tebliğ ile salâh ve reşâda ermek istemektedir. Nitekim Türkçe’deki “*Salâh olmadan ıslâh, reşâd olmadan irşâd olmaz*” sözü bu mânadadır.<sup>1163</sup> Kısaca müellif, ilk önce nefis terbiyesi veya kalb tasviyesi denilen kendi benliğine bakarak, kibir ve gurur gibi insanı felakete sürükleyen olumsuz safhalardan kurtulmak istemiştir. Mahtumkulu, günübürlük toplumsal hayattan beslenen ve içsel sesi kolaylıkla boğan dominant süper egonun gelişimine ket vurma çabasındadır:

*Uyan, Mahtumkulu, gaflette yatma,  
Mala mağrûr olup, mihnete batma,  
Geçer dünya için ömrünü satma,  
Bu noksanın dibi görünüp durur.*<sup>1164</sup>

*Mahtumkulu, mağrûr olma bu söze,  
Böyle canavar görünmemiştir göze,*<sup>1165</sup>

*Ger bulsan dünyada mülk-i İskender,  
Karun’un malı hem olsa müyesser,  
Ahirde olursun yerle beraber,  
Gönlünde ben-benlik edici olma.*

Müminin kininin ne kadar geçici olduğunu keten mendiline benzeterek anlatan Mahtumkulu, “kâfîr gibi kin tutucu olma” der:

<sup>1162</sup> Bkz., Müslim, *Birr*, 29, 30, 32-34; Buhârî, *Edeb*, 58; Tirmizi, *Birr*, 18, 24.

<sup>1163</sup> Bkz., Yılmaz, “Tasavvufî İrşad Önce Salâh, Sonra İslah”, s. 7.

<sup>1164</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 629.

<sup>1165</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 548.

*Mü'minin kinidir, keten mendili,  
Kuruyana kadar olmuş misali,  
Gönlünü kinden saf eyle hâli,  
Kâfir gibi kini tutucu olma.<sup>1166</sup>*

Şaire göre “*Yevme tübleserâir(u)*”<sup>1167</sup> sırrının cârî olduğu mahşer yerinde hayır ve şer ortaya çıkacak, enâniyet gibi kötü duygular şer terazisinde ağır basacaktır:

*Ben benliktir bar adamın hayali,  
Yarın ma'lûm olur hepsinin hali,  
Mizan teraziye salıp ameli,  
Hayran, şerren azm kılışmak vardır.<sup>1168</sup>*

“*Men arafe*”<sup>1169</sup> hadîs-i şerîfinde işaret edilen “men aref” sırrına değinen şair, benlik tahtından inmeyi tavsiye eder:

*Asi olma, günahından dönüver,  
Kendin tanı, benliğinden iniver,  
Yahşi vakittir, tövbe kılıp, dönüver,  
Günahlar silinir çağdır bu çağlar.*

Eninde sonunda yokluğa erecek insanın hayattayken bu duyguyu tatması gerekir:

*Yüz yıl gezen dem devran sürüp,  
Ten toprağa döner bir gün eriyip,  
Yokluk meydanında meclis kurup,  
Benlikten kaçılır çağdır bu çağlar.<sup>1170</sup>*

<sup>1166</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 277-278.

<sup>1167</sup> et-Târik, 86/9.

<sup>1168</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 559.

<sup>1169</sup> el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 262.

<sup>1170</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 505.

İşin doğrusu “*Mûtû kable en temûtû: Ölmeden önce ölünüz*”<sup>1171</sup> sırrına erip,<sup>1172</sup> ibret nazarı ile insanın özünde acziyet olan varlık değerini idrak etmesidir:

*Bî-bekâdır sahte işin, bağlama ikbal ona,  
Yaşlıya mihnet etme*<sup>1173</sup> *dünyada mülk ü malına,  
Yâd edip mezar-ı kıyamet ağla dâim haline,  
Bir nazar sal, kibirden geçip kendin, öz ahvaline, kendine,  
Aç gözün ibret ile toprağa girmezden önce.*<sup>1174</sup>

Mahtumkulu, “*Ben demek Şeytan işidir*”<sup>1175</sup> atasözünü ve “*Ene/ben tahtına oturarı irşâd mümkün değildir*”<sup>1176</sup> kelâm-ı kibarını hatırlatırcasına, kibir ve enâniyet sahiplerine kara topağı gösterir:

*Burda ben-ben diyen adam,  
Ölüm zehrin içer bir gün,  
Geçse devran tükense dem,  
Yer koynunu açar bir gün.*

*Libasın eyleyip ipek  
Bunca kibire ne gerek,  
Ahir sana çark-ı felek,*

<sup>1171</sup> İsmail b. Muhammed, Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs* (I-II), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1351, 1352, II, 21.

<sup>1172</sup> “Mûtû kable en temûtû evvel çık bu dehr-i deyrden, Verme dil izhâr birdir bil bu kesretten garaz.” (Şeyhî, Lemeât, vr. 88b-90a.) Şiirin tamamı için bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkâmı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 94-96.

<sup>1173</sup> Bu kıta Türkmençe kaynaklarda “*Bolma garra ariet*” yani “*Olma garra âriyet*” şeklinde geçer. Âriyet: Ödünç, eğreti, gelip geçici gibi anlamlara gelirken; Garra ise, Gösteriş yapmak, garra olmak/bencillik etmek, yersiz yere övünmek anlamındadır. Türkiye Türkçesine aktarılan eserde “*Garra*” kelimesi “*Yaşlı*” anlamında kullanılmış ve borç anlamındaki “*Âriyet*” kelimesi de “*mihnet etme*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bizim bu kıtadan anladığımız kadarıyla, “*Bencillik etme geçici dünyada bu mülk ü malına*” Âriyet ve Garra kelimesi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 70, 197; Şiir için ayrıca bkz., Aşgowa, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, II jilt, s. 213.

<sup>1174</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 702.

<sup>1175</sup> Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977, s. 53.

<sup>1176</sup> Bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 149; Ayrıca bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 71, 122.

*Kefen donun biçer bir gün.*<sup>1177</sup>

*Büyük başlar doğru yola Hakk ile,  
Âkıl er söze başlamaz “ben” ile,*<sup>1178</sup>

Bu fani dünyanın ebedî olduğu zannına kapılarak, malına ve mülküne güvenip mağrûr olanları aynı minval üzere şöyle uyarır:

*Ey ülkesi âbât, mülküne mağrûr,  
Mülkün bekâsı yok, neden yatmışsın?*<sup>1179</sup>

*Mağrûr olma bu konduğun yurduna,  
Bekâsızdır, eğlenmezsin, göçersin,  
Sâki ecel devir-devir sunulur,  
Sen hem varıp, bir devirde içersin.*<sup>1180</sup>

*Malına, mülküne sen mağrûr olma,  
Ey, yok yerden gelen gitti bu yolla.  
Olur, olmaz işler için yalvarma,  
Çoklar gelip, batıp kalmış çamura.*<sup>1181</sup>

*Gafil, mağrûr olma dünya malına,  
Aldatır o nazi ile alına,*<sup>1182</sup>

*Mağrûr olma dünya malına,  
Sıralı nöbete benzer.*<sup>1183</sup>

*Mağrûr olup dört günün dirliğine,  
Ebed kalma mahşerin horluğuna,*

<sup>1177</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 180.

<sup>1178</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 661.

<sup>1179</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 454.

<sup>1180</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 482.

<sup>1181</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 272.

<sup>1182</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 305.

<sup>1183</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 201.

*İnanma sen dünyanın varlığına,  
“Var, var” ile yok olursun, bitersin.*<sup>1184</sup>

Gurur, insanoğlunu kandıran mal, makam, şehvet ve şeytan gibi şeylerdir. Kelimenin şeytan diye tefsir edilmesinin sebebiyse, şeytanın kandıranların en habisi ve en kötüsü olmasıdır.<sup>1185</sup> Bu yüzdendir ki şeytan, kibir ve gururun babasıdır. Nitekim Yüce Rabbimiz Kur’ân-ı Kerîm’de “*Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu*”<sup>1186</sup> buyurmaktadır. Mahtumkulu, bu âyet-i kerîmelerine teşbihte bulunarak, Hz. Âdem (a.s.)’e secde etme emrine boyun eğmediğinden dolayı “*şeytan*” lakabını alan azâzîlin,<sup>1187</sup> kendi yaratılışını üstün görmesi ve böylece büyüklük toslamasına parmak basar. Kibir ve gurur sahiplerine de, şeytanın maruz kaldığı acı sonu hatırlatarak şöyle der:

*Kulluk etti, kâim hizmette durdu,  
Melekler seyrinde ona yer verdi,  
Âdem secdesinde büyüklük vurdu,  
Azâzîl der belâ düşen günler, hey.*<sup>1188</sup>

*Bu cihanın sevdasına başvurma,  
O kavgaya girersen, çıkamazsın.  
Şeytan gibi evin taştan işleme,  
Sonra muhkem olur da yıkamazsın.*<sup>1189</sup>

“*Sümme abese ve beser, sümme edbera vestekber*”<sup>1190</sup> âyet-i kerîmeleri gereğince, suratı asık ve kaşları çatık kibirli insanların, “*Seuslîhi sekar*”<sup>1191</sup> âyet-i kerîmesine muhatap olmaları gereği gideceği yerin Sakar/Sekar cehennemi<sup>1192</sup> olduğuna dikkat

<sup>1184</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 485.

<sup>1185</sup> el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 750.

<sup>1186</sup> el-Bakara, 2/34.

<sup>1187</sup> Azâzîl için bkz., Salih Tuğ, “Azâzîl”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, IV, 311-312.

<sup>1188</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 658.

<sup>1189</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 455.

<sup>1190</sup> el-Müddesir, 74/22-23.

<sup>1191</sup> el-Müddesir, 74/26.

<sup>1192</sup> Sakar cehennemi için bkz., Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1993, VII, 227-233, s. 227-229.

çeken Mahtumkulu, kendini beğenmiş, bencil ve böbürlü dört kişiden<sup>1193</sup> bahsederek şöyle der:

*Bilin bunda her kim bencillik etti,  
Felek ahir onun başına yetti,  
Dört kâfir Hüdâlık davasın etti,  
Sakar<sup>1194</sup> adlı eve saldı bu dünya.<sup>1195</sup>*

Müellif, şeytanın acı sonunun yanında Firavun, Nemrut<sup>1196</sup> ve Şeddâd<sup>1197</sup> gibi büyük mütekebbirlerin uğradığı acıya da işaret ederek, kibir yoluna tevessül etmek isteyenleri uyarır:

*Her kim diler bulur Hakk'tan muradın,  
Dakyanus, Firavun, Nemrut, Şeddâd'ın,<sup>1198</sup>*

*Nemrut Hakk'a bir ok attı,*

<sup>1193</sup> Kalpleri kin ve kibirle dolmuş, bu yüzden de ilahlık davası güden ve şairimizin dizelerinde yer edinmiş bu dört kimse, ilk kez tarafımızca incelenip, sırasıyla şöyledir: 1. İnançsızlığı yüzünden Hz. İbrâhim (a.s.)'in peygamberliğini kabul etmeyip, öldürüp diriltme yetkisine sahip olduğunu (el-Bakara, 2/258) idda ederek kendine tapan ve burnuna giren bir topal sivrisineğe yenik düşmüş olan (Bkz., Taberi, *Tarih*, 1/287-288; İbn Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1/104) kibirli hükümdar Nemrut. 2. Cenâb-ı Hakk'ın kâinattaki hâkimiyetini inkâr eden, Hz. Mûsâ (a.s.) ve köle olarak gördüğü İsrâîloğullarını kahretmek için peşlerinden kovalarken Kızıldeniz'de boğulan (Bkz., el-Bakara, 2/49-59; el-A'râf, 7/135-136; el-Enfâl, 8/54; el-İsrâ, 17/103; eş-Şuarâ, 26/61-68) böbürlü Firavun. 3. İlahlık davası güderek güya bu dünyada kendi cennetini inşa ettiren ve bu asiliği yüzünden Allah Teâlâ tarafından yanındakilerle beraber helake uğrayan zalim bir hükümdar Şeddâd bin 'Âd. (Bkz., Yunus Ataseven, Onur Aykaç, "İlahlık Davası Güden Zalim Bir Hükümdarın Hikayesi: Hazâ Hikâyet-i Şeddâd bin 'Âd", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018): 5-11; Mevlana Firakî, *Kırk Sual*, İstanbul: Sebil Yay., 1993) 4. Gönlü kibir ve kinle dolmuş ve tanrılık davası güden Efes (Efsus), eski adıyla Tarsus olan büyük bir şehrin imparatoru Dakyanus/Decius (Bkz., Hanifê Koncu, "Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâb-ı'l-Kehf", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (İstanbul 2013): 275-318, s. 277, 285).

<sup>1194</sup> el-Müddesir, 74/26.

<sup>1195</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 305.

<sup>1196</sup> Kibir ve gururları sebebiyle ilahlık iddiasında bulunan Nemrut ile Firavunun durumu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça beyan edilmiştir. (Bkz., el-Bakara, 2/258; eş-Şuarâ, 26/29; en-Nâziât, 79/15-26).

<sup>1197</sup> Mahtumkulu dizelerinde, zalim ve kibirli Şeddâd b. 'Âd'ın ilahlık iddiasında bulunduğunu söylemekle kalmayıp, hem kendi cennetini yaptırıldığını, hem de Rum şehrinin hükümdarı olduğunu izah etmektedir. Ayrıca Şeddâd b. 'Âd ile ilgili anlatılan bir hikayede, hüküm sürdüğü bölge Rûm şeklinde zikredilmemekle beraber Şam taraflarında "Gülistan-ı Bağ-ı İrem" adıyla bir cennet Rûm inşa ettiği anlatılmaktadır. (Bkz., Ataseven, Aykaç, "İlahlık Davası Güden Zalim Bir Hükümdarın Hikayesi: Hazâ Hikâyet-i Şeddâd bin 'Âd", s. 6).

<sup>1198</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 305.

*Şeddâd<sup>1199</sup> bir cennet başlattı,<sup>1200</sup>*

*Rum şehrinin serdarı,  
Nerde kurdurmuş gülzarı?*

*Şeddâd, Rum'un serdarı,  
Şam'da kurdurmuş gülzarı,<sup>1201</sup>*

Mahtumkulu, enâniyete düşmenin ciddiyetini anlatmak için Dâvûd (a.s.)<sup>1202</sup>in yaşadığı tecrübeye işaret eder:

*Peygamber, padişah, halife olup,  
Eline mühr alıp, nasihat kılıp,  
Bir günü gönlüne bencillik gelip,  
Davut, kırk oğlundan ayrılmadı mı?<sup>1203</sup>*

Bencillik edenin urganı çürük<sup>1204</sup> olduğunu ifade eden Mahtumkulu'na göre, yahşinin gönlünde kin az olur, yaman ise her zaman savaştadır:

*Yahşinin gönlünde kin de az olur,  
Yamanın her günlük savaşın görün!<sup>1205</sup>*

Dünyada bîgurur<sup>1206</sup> olmayı tavsiye eden Mahtumkulu, hayvanlar dünyasından verdiği örneklerle sözlerine devam eder:

*Mağrûr keklik gibi nefsin uğrunda,*

<sup>1199</sup> Geniş bilgi için bkz., Yunus Ataseven, Onur Aykaç, "İlahlık Davası Güden Zalim Bir Hükümdarın Hikayesi: Hazâ Hikâyet-i Şeddâd bin 'Âd", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018): 5-11; Ayrıca bkz., Mevlana Firâkî, *Kırk Sual*, İstanbul: Sebil Yay., 1993.

<sup>1200</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 220.

<sup>1201</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 845.

<sup>1202</sup> Bkz., Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994, IX, 21-24.

<sup>1203</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 357.

<sup>1204</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 633, 2/2.

<sup>1205</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 493.

<sup>1206</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 763, 2/3.

*Tuzağa düşüp, kanadından ayrılma.*<sup>1207</sup>

*Mağrûr olma sincap ve samuruna,  
Ecel, Davut elin çekmiş demrine.  
Kıl kadar cana, beş günlük ömrüne,  
Ne tedarik kıla kıla gidersin.*<sup>1208</sup>

*Haber alsan birinden,  
Özün kem saymaz devden,  
Kendince bedev attan,  
Eşek özün yeğ sayar.*<sup>1209</sup>

### 23. UCB-U RİYÂ

Enâniyet gibi zemmedilmiş kötü bir huy olan riyâ kelimesi, rü'yet/görmekten türemiştir. Sözlükte, ikiyüzlülük, sahtekârlık, yalandan gösteriş yapmak gibi mânalara gelen riyâ kavramı,<sup>1210</sup> terim olarak, iyi görünmekle insanların kalbinde yer almak istemektir.<sup>1211</sup> Diğer bir ifadeyle riyâ, kişinin başkalarının gözüne girme çabası ve kendini insanlara beğendirme gayreti içerisinde olup, Hakk Teâlâ'nın rızâsı için yapılmayan ihlâsız işler ve samimiyetsiz ibadetlerdir.<sup>1212</sup> Tasavvuf, tatmak ve yaşamakla, mânevî tecrübe ile anlaşılan hâl ilmidir, kâl ilmi değildir.<sup>1213</sup>

Mahtumkulu da, “*Ucb-u riyâdan Yâ Rab*”<sup>1214</sup> şiirinde, ucb ve riya hastalığından kurtulma çabasını şöyle dile getirir:

*Sa'y*<sup>1215</sup> *ile kurtulmadım ben bu belâdan, ya Rab,*

<sup>1207</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 247.

<sup>1208</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 487.

<sup>1209</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 64.

<sup>1210</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 677.

<sup>1211</sup> Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, c. 3, s. 647.

<sup>1212</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

<sup>1213</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 20.

<sup>1214</sup> Kaynak olarak kullandığımız Türkiye Türkçesine aktarılarak yapılan çeviride şiirin adı “Riyâdan Yâ Rab” şeklindedir. Ucb-u riyâ bir tamlama olduğundan dolayı biz “Ucb-u riyâdan Yâ Rab” şeklinde tercih etmişizdir. Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 796.

<sup>1215</sup> Ana kaynağımızda bu kelime “salık” şeklinde geçmekle beraber, başka bir kaynakta “sarf” şeklinde geçmektedir. Türkmençe kaynaklara baktığımızda ise, çalışıp çabalama, emek sarfetme, gayret etmek

*Çıkamam ben ceht edip ucb u rîyâdan,<sup>1216</sup> ya Rab.<sup>1217</sup>*

Ucb, riyâ, kibir ve haset<sup>1218</sup> gibi kötü duygulardan haberdar olan Mahtumkulu, bu kötü sahipli kişilere şöyle celallenmektedir:

*Yokluğa yandırıp, benlikten sakın,  
Gözyaşla sularsam hiçliğin<sup>1219</sup> bağı,  
Ucb,<sup>1220</sup> riyâ, kibir, hasedin malın,  
Bölüp, haydutlara paylamayayım mı?<sup>1221</sup>*

Müellif, “*Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar*”<sup>1222</sup> âyet-i kerîmelerine telmihte bulunup, namazlarını Hakk’ın rızası için değil, başkalarının gözüne girme çabasında olduklarını belirtirken, gösteriş sergileyen kimselerin namazlarının ziyan olduğunu şöyle haykırmaktadır:

---

gibi anlamlara gelen “sagy” yani “sa’y” şeklinde geçtiğinden ve mânaya daha uygun olması açısından biz, “sa’y” olanı tercih etmişizdir. “Sa’y” kelimesi için bkz., Aşyrov, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 101; II jilt, s. 98; Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 698; “Sarf” şeklinde geçtiği eser için bkz., Aşyrov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 115 ; “Salık” şeklinde geçtiği eser için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 796.

<sup>1216</sup> Lugatte, şaşmak, hayret etmek ve yadırgamak anlamındaki “acb” kökünden isim olan “ucb”, bir kimsenin hak etmediği bir mertebeyi kendinde vehmetmesidir. Lugatte, ucb kelimesi benlik, övünme, kibir ve tekebbür diye açıklansa da, âlimler bu kavramların birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kaynak olarak kullandığımız eserde “kibr-ü riyâ” şeklinde geçmekte olup, diğer kaynaklarda “ucb-u riyâ” şekilde geçtiğinden ve daha geniş mâna içerdiği için bunu tercih etmişizdir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 13; III бөлүм, с. 869-870; Aşyrov, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 101; Aşyrov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 115. Uc/ucb/ucûb için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 363; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 502; Ayrıca bkz., Mustafa Çağrı, “Ucb”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 36-37.

<sup>1217</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 796.

<sup>1218</sup> Mahtumkulu’nda, ucb, riyâ, kibir ve hased için bkz., Mikail Söylemez, “Mahtumkulu’nun Divanında İnsanın Psikolojik Yapısı”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 16 (2011): 146-153, s. 150-152.

<sup>1219</sup> Farsça olan hiç lafzı; yok, adem, hiççilik (Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 169) gibi anlamlara gelmekle beraber tasavvuf erbâbında ise, benlikten sıyrılmayı ifâde eden bir kelimedir. Zîra ilâhî esrârdan bir nasîb alabilmek, nefsânî arzularından sıyrılabilmekle başlar. Dolayısıyla mânevî tekâmüllerin başlangıç noktası, “hiç”e varabildikten sonradır yani her şey “hiçlik” hâlini idrâk ettikten sonra başlar. Mahtumkulu da, “Gözyaşla sularsam hiçliğin bağı” diyerek “hiçlik” mertebesine erme gayreti içindedir.

<sup>1220</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 430, 682, III бөлүм, с. 869-870; Ayrıca bkz., Aşyrov, *Magtymguly Eserler Ýgyndysy*, I jilt, s. 379, 542.

<sup>1221</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 384.

<sup>1222</sup> el-Maûn, 107/4-7.

*Riyâ*<sup>1223</sup> *oldu çok kişinin namazı,*  
*Tanrı hiç birinden olmadı râzı,*<sup>1224</sup>

Konumuza bir de psikolojik perspektifinden bakacak olursak, nefsin en alt/bodrum katında ego, kin, kibir, öfke, gurur, haset, hırs, cimrilik, riyâ ve sayısı kestirilemeyecek kadar pek çok olan sıfatlar bulunur. Buna “*nefs-i emmâre*” de denilir.<sup>1225</sup> Meşâyih-i kirâma göre nefis insanın putudur. Nefis kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencildir, şımarıktır ve kibirlidir. Toprakten yaratılmış olduğundan zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balçıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için de cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet onun esas özelliklerinden olup, nefsin tabiatında yırtıcılık/vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve tanrılık vardır. “*Nefsânî arzularını tanrı yerine koyan kimseyi görmedin mi?*”<sup>1226</sup> âyet-i kerîmesinde bu husus ifade edilmiştir. Nefsi hevâsından, aşağı arzularından menedenlerin cennete gideceğini haber veren âyet-i kerîmesi<sup>1227</sup> buna işaret etmiştir.<sup>1228</sup> Nitekim insanların hayallerinin peşinden koşması ve toplumsal beklentilerin ardına saklanmaması gerektiğine inanan “*Tek Kişilik Ben Ordusundan*”<sup>1229</sup> kurtulmak ve Cenâb-ı Hakk’a vâsıl olabilmek, nefse muhalefet ederek nefsin putlarını kırmaktan geçmektedir. Dolayısıyla kişinin “*persona’ları/ego enflasyonları*” olan arzu, istek, tutku, hevâ, heves, enâniyet, gurur, kibir, ucb, riyâ, haset, hırs, nam, şan, şöret, atalet, güç iktidar vb. felaketlerine karşı satın alına bilinecek en mükemmel “*hayat sigortası*” bir mürşid-i kâmile bende olmaktır.<sup>1230</sup>

*Nefse uyma, şeytan yoluna gitme,*  
*Utanc içre koyar, bil sen bu işi.*<sup>1231</sup>

<sup>1223</sup> İryâ şeklinde de geçmektedir bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүриши Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 666; Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындсы*, I jilt, s. 336.

<sup>1224</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 642.

<sup>1225</sup> Geniş bilgi için bkz., Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 223-226; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 181; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 259-262; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 558; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 364.

<sup>1226</sup> el-Câşiye, 45/23.

<sup>1227</sup> en-Nâziât, 79/40.

<sup>1228</sup> Bkz., Süleyman Uludağ, “Nefis”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII, 526-529.

<sup>1229</sup> “Tek Kişilik Ben Ordusu” ile ilgili geniş bilgi için bkz., Jean M. Twenge, “Ben” *Nesli*, (ter. Esra Öztürk), 4. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yay., 2013, s. 65-101.

<sup>1230</sup> Bkz., Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, s. 418, 505, 559-562.

<sup>1231</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 394.

## 24. HALVET-CELVET

İhtilâtın zıddı olan halvet kelimesi,<sup>1232</sup> uzlet ve inzivâ kelimeleriyle yakın anlamlı olup, sözlükte, yalnızlık, bir tarafa çekilme, kendi kendine تنها bir yerde oturma, uzlete çekilmek ve halka/topluma karışmamak gibi anlamalarına gelir.<sup>1233</sup> Tasavvuf ıstılahında ise halvet, mânevî kabiliyetlerini geliştirmek için tarikat yoluna giren bir müridin belirli bir zaman sonra şeyhinin emiriyle uzaklaşarak, tekkelerin halvethâne/çilehâne denilen özel bir yerinde inzivâyâ çekilmesidir.<sup>1234</sup> Beden ile değil kalbiyle inziva hayatını sürdürecektir olan müridin<sup>1235</sup> halktan ayrı ve uzak bir yere çekilmesi şarttır. Zîra halktan uzak olununca zâhiren ve bâtinen Allah Teâlâ'ya olan yakınlık artar. Sâlik, halvete çekileceği ve bunun sonucunda gönül dünyasının aydınlanacağı olan halvethâneyi kabir, cübbesini de kefen bilmelidir.<sup>1236</sup>

Lugatte, ortada olanı açmak, ortaya veya açığa çıkarmak gibi anlamlara gelen celvet,<sup>1237</sup> tasavvuf terminolojisinde, ilahi nitelikler kazanan sâlikin halvetten çıkmasıdır.<sup>1238</sup> Evvelâ şunu belirtelim ki sadece mânevîlik veyahut sadece maddilik, hakîkatin bir tarafıyla yetinmek anlamına gelir ki, bu da yaraya merhem değildir. Dolayısıyla insan, dengeyi aramak ve bulmak durumundadır. Dağda inzivaya çekilip şahsi derinlik yakalanabilir ama sosyal hayatta yaşanan adaletsizlikler ve zulümler ne olacak?! İşte tasavvuf geleneğindeki *halvet* ve *celvet* hâllerinden maksat, “*Halvet edenler celvet yapamaz veyahut celvet yapanlar halvet edemez*” demek değil, bilâkis, kişi bir dönem halvet eder, sonra celvet yapar demektir.<sup>1239</sup> Nitekim Nakşibendîlerde “*Halvet der-encümen*”<sup>1240</sup> olarak bilinen celvet kavramı, ıstılahta, ilâhi nitelikleri kazanan müridin halvetten çıkıp, celvette halvet yani zâhirde halk ile bâtında ise Hakk ile olmasıdır. “*El kârda, gönül yârda*” diye bilinen deymiyle de ifade edilen bedenin halkla, kalbin ise Hakk'la baş başa kalması demektir. Sâlikin halktan ayrılıp Hakk'la

<sup>1232</sup> İhtilât; karşılaşip görüşme, görüşüp temas etme demektir. Bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 80.

<sup>1233</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 176; c. 2, s. 935; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156.

<sup>1234</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 195.

<sup>1235</sup> Bkz., Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 12. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 79.

<sup>1236</sup> Özköse, *Tasavvuf*, s. 228.

<sup>1237</sup> eİ-İsfahânî, *Müfredât*, s. 238.

<sup>1238</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 85.

<sup>1239</sup> Bkz., Kılıç, *Hayatın Satır Araları: Modern Zamanda Kendini Bulmak*, s. 17-18.

<sup>1240</sup> Bkz., Süleyman Uludağ, “Halvet Der-Encümen”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XV, 387-388.

olma hâline *bevn*; Hakk'tan ayrılıp halkla olma hâline de *kevn* denilip, bu durumdaki kişiye de *kâin-bâin* denilmektedir.<sup>1241</sup>

Meşgul olmanın zıddı olan *fâriğ* kelimesi *ferâğ* kelimesinden türeyip, vaz geçmek, ferâgat etmek, el çekmek ve terk etmek gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1242</sup> Müellif, “*Değildir bu dünya*” şiirinin son kıtasında kendi mahlasının “*Firâk*” olduğunu söyler. Peşinden de sözün fâil vezni olan “*Fâriğ*” şeklini kullanır. Bu anlamda *fâriğ*, halvet etmek, dünyadan bir köşeye çekilmek ve ruhânî ortamda ağıyârdan dış olmak anlamındadır.<sup>1243</sup> Mahlası *Firâkî* olan Mahtumkulu, dünya hayatından feragatı en derin bir şekilde içselleştirmiş, bu duyguyla özdeşleşmiştir:

*Mahtumkulu, adın döndü Firâk'a,  
Fâriğ olup,<sup>1244</sup> çek kendini kenara,  
Hesap ettim dünya baştan ayağa,  
Üç yüz altmış yıllık yoldur bu dünya.<sup>1245</sup>*

Şairin, bu dâr-ı dünyada en temel isteği kesretten vahdete, kalabalıklardan uzlete kaçmaktır. Fakat bu uzlet köşesini de, bulamamış görünmektedir:

*Dergâha duam çok, inlemem bihad,  
Talihim karadır, benim bîkuvvet,  
Kaçtığım çokluktur, isteğim halvet,  
Bana hiç bir cây-ı pinhan bulunmaz.<sup>1246</sup>*

<sup>1241</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 74, 85-86, 156, 214.

<sup>1242</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 977, 986.

<sup>1243</sup> Bkz., Rahımdaşlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 106.

<sup>1244</sup> Türkmençe kaynaklarda şiirin bu kısmı, “Paryg/Fâriğ bolup” ve “Paryg/Fâriğ olup” olmak üzere iki versiyon şekliyle geçmektedir. Nitekim, Oğuzca'nın ayırt edici özelliklerinden biri olan Genel Türkçedeki “bol” fiilinin “ol” şeklinde kullanılması idi. Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde “ol” şekli kurallı olup, Türkmen Türkçesi ise, “bol” fiilini korumasıyla diğer Oğuz lehçelerinden ayrılmaktadır. Mahtumkulu da şiirlerinde “bol” yoğun olarak kullanmakla birlikte belirli bir oranda da “ol” fiili görülmektedir. (Detaylı bilgi için bkz., Ali Akar, “Dil İçi İlişkiler Bağlamında Mahtumkulu Divanı”, *Gazi Türkiyat Dergisi* 14 (2014): 29-40, s. 35; Şiirler için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүйүндүришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 636; Ашыров, *Магтымгулы Eserler Ýygýndysy*, II jilt, s. 194; Ашыров, *Магтымгулынын Го́льазмалар Дерневи*, s. 31, 224).

<sup>1245</sup> *Firâkî, Mahtumkulu Dîvânı*, s. 304.

<sup>1246</sup> *Firâkî, Mahtumkulu Dîvânı*, s. 672.

Müellifin bazı şiirlerinin tasavvuf, siyaset ve sosyal hayatla ilgili karışık mazmunlar içermekte olduğunu ve bağlı olduğu tasavvufî tarikatının Nakşibendiyye olduğunu söyleyen Yaghoob Rahımdaşlıboroon, Nakşibendilikte halvet etmek ve aynı zamanda halkla beraber olmak talimatının, Mahtumkulu'nun halvet konulu sosyal öğütlerinden anlaşılakta olduğunu belirtir.<sup>1247</sup> Mahtumkulu, halvet ve uzlet köşesinde sevgiliden vuslata dair haber almak arzusundadır:

*Yûsuf gibi zindan içre ağlasam,  
Cercis gibi can yolunda çağlasam,  
Yûnus gibi Hakk'a kulluk eylesem,  
Acep! Haber alır mıyım, yâr Senden.*

*İsa gibi halvet tutsam semada,  
İdris gibi kulluk etsem ziyade,  
Hızır, İlyas gibi girsem zulmete,  
Acep! Haber alır mıyım, yâr senden.<sup>1248</sup>*

Hakk âşıklarının asıl rakîbi, âşığın kendisidir. O da benlik ve enâniyet duyguları ile dopdolu, âşığın dostuna varacağı yoldaki en mühim engellerden biri olan nefis-i emmâredir. Bu anlamda âşık, sevgiliden ayıran, sevgiliye vuslatta mânî olan ve dostun yüzünü göstermeyen bu benlik duygusunu kendi özünde barındırmaktadır. Rakip, sadece nefisle kalmayıp, âşığın bedeni hatta varlığı bile bir rakip konumundadır.<sup>1249</sup> Kendi benliğinin kölesi olmamak için Mahtumkulu da, rakibi olan nefesine seslenir. Muhabbet ve sevgi duyduğu âşinâsı/dostu olan Hakk'ın râihası, kalenderde mevcuttur. Sevgiliden haber almak halvete çekilmekten geçip, amaç ise tarif edilemez o râihaya ulaşmaktır:

*Hoşluğum yok oynamaya, gülmeye,  
Rakip koymaz doğrulup da gelmeye,  
Bir halvete yâr haberin almaya,*

<sup>1247</sup> Rahımdaşlıboroon, *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*, s. 497-498, 502.

<sup>1248</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 437-438.

<sup>1249</sup> Sıdkı Nazik, "Klasik Türk Şiirinde Âşığın Aynı Zamanda Kendine Rakip Olması", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 17 (2016): 243-266.

*Sende var aşnâlık<sup>1250</sup> kokusu, kalender.*<sup>1251</sup>

Mahtumkulu, zamane dervişlerinin halvet hallerinin aslına uygun olmadığını söyler ve şöyle eleştirir:

*Virdleri dervişlerin halvette halk enbâzıdır,  
Ortada kız u civan, der sen ki toydur, bâzıdır.*<sup>1252</sup>

## 25. VELÎ

Çoğulu “*evliyâ*” olan veli kelimesi Arapça’da<sup>1253</sup> dost, yâr, eren, ermiş ve sevgili gibi anlamlara gelip, tasavvuf ıstılahında, Hakk’ın dostu ve sevgili kulu yani Hakk’ı dost edinen, Hakk’ın da dost edindiği kişidir.<sup>1254</sup> Velînin iki mânası vardır. Bunlardan birincisi, “feîl” vezninde mübâlağalı ism-i fâil mânasında alınır; Cenâb-ı Allah’ı seven, O’nu dost bilen ve araya isyân ve günah hâli girmeden devamlı olarak itâat ve ibadet hâlinde bulunan kimse anlamındadır. Bununla ilgili Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Allah iman edenlerin velîsidir*”<sup>1255</sup> buyurmaktadır. İkincisi ise, “feîl” kalıbında ism-i mefûl mânasında alınır; Dâimi ve ebedi olarak Cenâb-ı Hakk tarafından sevilen, muhafaza edilen, koruyup gözetilen ve işleri görülen kul demektir. “*O sâlih kullara velîlik ediyor*”<sup>1256</sup> buyurulmaktadır. Allah Teâlâ velîsini göz açıp kapayıncaya kadar dahi nefsiyle baş başa bırakmaz, aksine velîsinin işlerini görmeyi ve gözetmeyi doğrudan doğruya kendi üzerine alır.<sup>1257</sup>

Bir kudsî hadîs-i şerîfnde Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: “*Kim benim bir velî kuluma düşmanlık ederse, ben ona karşı harp ilan ederim. Hiçbir kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir amelle yaklaşamaz. Nafîle ibadetlerle de sürekli bana yakınlaşır, öyle ki sonunda ben onu severim; onu sevince de işiten kulağı, gören*

<sup>1250</sup> Âşna veyahut âşına: a) Tanıdık, bildik kimse. b) Yakın, dost. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 88.

<sup>1251</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 518.

<sup>1252</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 783.

<sup>1253</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1499.

<sup>1254</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 590; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

<sup>1255</sup> eI-Bakara, 2/257.

<sup>1256</sup> eI-A`râf, 7/196.

<sup>1257</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 348, 437; Ayrıca bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 201.

*gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum; benden bir şey isterse istediğini ona veririm, bana sığınırsa onu mutlaka korurum.*<sup>1258</sup>

Mahtumkulu Firâkî, şiirlerinde sıklıkla velî kavramını konu edinirken, Allah Teâlâ'dan dostlarına hizmet etme şerefine nâil olmayı istemek gerektiğinden bahseder. Ona göre, Allah dostlarına hizmet ederek onların duasına nâil olan kişi, zamanla belli merhaleleri geçerek pîr olmaktadır:

*Velîlere hizmet iste ruz u şeb,  
Dua alsa kişi, yaşar, pîr olur.*<sup>1259</sup>

Mahtumkulu'na göre dünya dertlerine, gelip geçen velîler bile çare bulamamışlardır:

*Hoş kal artık, yar ve dostlar, yârenler,  
Güvenme, hepsinden geçer bu dünya.  
Çare bulmadılar geçen velîler,  
Hepsinin başına yeter bu dünya.*<sup>1260</sup>

*Gör nice geçti velîler derde derman bulmayıp,  
Bülbüller feryâdı ile gül-i reyhân bulmayıp,*<sup>1261</sup>

Mahtumkulu, “Şifa Ver” isimli şiirinde, önce Cenâb-ı Hakk'tan, sonra Peygamberimiz Hz. Muhammet (s.a.v.)'den şifa istemektedir. Daha sonra da, dizelerde yer alan zât-ı pîrlerden derman istemektedir:<sup>1262</sup>

*On iki imam ki birbirinden server,  
Yedi velî, yâren olup, medet ver,  
Meşhet, Kara Baba, yâ Şit peygamber,  
Hasan, Hüseyin, Şâh-ı Merdân, şifa ver.*<sup>1263</sup>

<sup>1258</sup> Buhârî, *Rikâk*, 38.

<sup>1259</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 625.

<sup>1260</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 301.

<sup>1261</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 694.

<sup>1262</sup> Bkz., Türkmen, *Türkmenistan Kültürü Araştırmaları*, s. 121-122.

<sup>1263</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 545.

*Gece gündüz işim gücümdür hay vay,  
Bakınıp ağlarım gözleyip her tay,  
Rastlayıp da göle: “Gark oldum” der Hay,  
Erler pirlere, sizden medet yardımdır”.*<sup>1264</sup>

Yine de şâir, Allah dostlarından istimdâd istemektedir. Aşağıdaki veciz ifadeler müellifin bu dileğini nazara vermektedir:

*Ağladım da, çöktüm, tuttum elini,  
Dört imamı ile Hazret Ali’yi,  
Sancar Han, Selim şah, yedi velîyi,  
Bir Zehra, on iki imamı gördüm.*<sup>1265</sup>

*Bu yolda fark etmez beğler, sultanlar,  
Ya gaipler, doğru yola varırlar,  
On iki imam, yedi velî, kırklar,  
Hızır-İlyas Nebiyullah hakkı için.*<sup>1266</sup>

Yukarıda beyitlerde geçen “yedi velî” kavramı hakkında kısa bilgi vermek gerekir ise, “Yedi velî”den kasıt Ashâb-ı kehf<sup>1267</sup> değildir. Zîta Allah Teâlâ Kurân-ı Kerîm’de, Ashâb-ı Kehf’in sayısı hakkında farklı görüşlerin olduğunu bildirirken, onların sayısının ne kadar olduğu hakkında bilgi vermemektedir. İlâveten Allah Teâlâ bu tahminleri, “*recmen bi’l-gayb/karanlığa taş atma*” şeklinde nitelendirmektedir.<sup>1268</sup> Zîra onların sayısını ilim yönünden daha güçlü olan, keyfiyyet yönünden de daha fazla bilgiye sahip olan Cenâb-ı Hakk’tan başka kimse bilmemektedir.<sup>1269</sup> Ayrıca müellif de, sayı vermeden, konuyu doğrudan doğruya “*Ashâb-ı Kehf*” şeklinde açıklarken, imparator Dakyanus/Decius zamanında yanlarında bir köpeği olan kişileri “*nice*

<sup>1264</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 569.

<sup>1265</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 423.

<sup>1266</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 459.

<sup>1267</sup> Bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, Eshap (ashap) mad. 2, s. 422.

<sup>1268</sup> Geniş bilgi için bkz., İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 465-467 .

<sup>1269</sup> Bkz., el-Kehf, 18/22.

*kimerse/kimseler”* diyerek sayıyı belirtmemektedir. Bu da bizim bu tespitimizi güçlendirmektedir:

*Dakyanus devrinde nice kimerse,  
Bir it ile yoldaş olup kaçtılar.*<sup>1270</sup>

*Ta İsa gelince dâim,  
Eshâb-ı kehf yatar kâim,*<sup>1271</sup>

Mahtumkulu'nun şiirlerinde geçen “*yedi velî*” den amaç, yedi büyük velî veya gayb erenlerden yedi ulu ermiş diye isim alan “*Ricâl-i ulâ, Ricâl-i mearic-i ulâ*”dır. Bu yediler, yedi abdâl denilen “*Ricâlü'l-gayb*”dan ayrı olup, pek çok semt, türbe ve mahalleler, ismini bu yedilerden almaktadır.<sup>1272</sup> Ayrıca “*yedi velî*”, “*büdelâ-i seb‘a*” ismini alıp, çoğulu abdalân olan abdâl veya büdelâ olan kimselerdir.<sup>1273</sup>

Nusret, yardım etmek, rubûbiyet ve muhabbet gibi anlamlara gelen velâyet,<sup>1274</sup> ıstılahta, Cenâb-ı Allah'ın kulunu, kulun Hakk'ı dost edinmesi, Allah Teâlâ ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk demektir.<sup>1275</sup> Bu anlamda şah-ı velâyet olan Hz. Ali (r.a.) Efendimiz, evliyâullâhın serdarı olarak Hakk'ın sevgisine nâil olmuştur:

*Hak sevmiştir Ali gibi velîsin,  
Kadim adettir izzet etmek ulusun,*<sup>1276</sup>

Peygamber ve büyük Hakk dostlarının bu dünyadan göçüp gitmiş olduklarından dolayı üzüntü duyan Mahtumkulu, duygularını şöyle dile getirir:

*Ey Hüdâ, Sana medet diyen, şehzadeler hani,  
Sana medet diyen, Veliyullâh, şehzadeler hani,  
Sana medet diyen, Halilullâh, şehzadeler hani,*

<sup>1270</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 506.

<sup>1271</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 131.

<sup>1272</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 387.

<sup>1273</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 295.

<sup>1274</sup> Velâyet bahsi için bkz., Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 273-280.

<sup>1275</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 378.

<sup>1276</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 562.

*Sana medet diyen, Kelimullâh, şehzadeler hani.  
İki dünyanın gülüdür o Hasan ile Hüseyin.*<sup>1277</sup>

*Ey, atı yüğrük yiğit, kendi koçtur, gülgün*<sup>1278</sup> *kaba,  
Burada cebreden kişi, o günde olur rûy-ı siyah,  
Her kim ki zor eyleyip, alsa bugün, verir sabâ,  
O velîler serveri Sultan Veyis dek evliya,  
Döşeği, örtündüğü oldu kara hâlık ile.*<sup>1279</sup>

Genel olarak ricâlû'l-gayb veya gayb erenleri olarak da anılan velînin türevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

**a. Kutub**, çoğulu *aktâb* olup lugatte, medâr, değirmen taşının içi demektir. En büyük velîdir. Bütün ricâlin başı ve her zaman âlemde Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişidir.

**b. Gavs**, sözlükte yardımcı, sığınma ve iltica etme gibi anlamlara gelip, darda kalındığında iltica ve istimdad edilen kutuptur. Tasavvuf ehli darda ve sıkışık durumda kaldıkları zaman “*Yetiş yâ Gavs!*”, “*medet yâ Gavs!*” diye feryat eder ve gavsın mânevî himayesine sığınır.

**c. Evtâd**, Arapça'da direkler, kazıklar ve sütunlar anlamına gelen *veted* kelimesinin çoğuludur. Tasavvuf ıstılahın da ise doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde bulunan dört büyük velî, velîlerin üstün vasıflı olanıdır.

**d. Büdelâ/Budala veya Abdâl**, karşılık, bedel veya bedil gibi kelimelerin çoğuludur. Hal, hareket ve şekil bakımından aslından ayırt edilmeyen bu bedene *bedel* ve *bedil* denmektedir. Yedi tane büdelâ veya abdâl, yediler olarak zikredilen bir evliya zümresi. Dünyadan habersiz kalacak kadar kendini âhirete, gönlünü Hakk'a veren saf derûn, bedel bırakma gücüne sahip olan velîlerdir. Bunlardan başka, rakipler anlamına gelen, aynı şeyi elde etmek için birbiriyle yarışan kişiler olan “*rukebâ*” sayıları sekiz veya

<sup>1277</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 748.

<sup>1278</sup> Gülgün: Gül renkli, pembe. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 230.

<sup>1279</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 705.

kırk olup, seçkinler ve soylular anlamına gelen “nücebâ” ile sayıları on ya da üç yüz olan ve denetçiler, gözetleyenler anlamında “nükebâ” denilen ve insanların iç dünyalarından haberdar olan ulu şahsiyet kişiler vardır. Arapçada kırk anlamına gelen “erbaîn” ise, çile çekmek, nefsi ezmek ve bencilliği kırmak için sâliklerin kırk gün halvete çekilmeleri gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1280</sup>

Şaire göre, üstadın nazarına uğramadan ham akıl/akl-ı maaş mertebe katederek akl-ı meada yükselmez:

*Akıl kesmez, inci olmaz üstatsız,  
Âdemoğlu, geçer oldun sen adsız,  
Burda gelip, kalır oldu kanatsız,  
Temâşâ eylerler pervân felekten.<sup>1281</sup>*

*Firâkî, dünyada kalan çolaktır,  
Üç yüz altmış eren, tümü gâiptir,<sup>1282</sup>*

Bunlara kulak veren, onların yolundan giden aşk ve feyizle coşar:

*Bunlara nazar eden düşer coşkuya,  
Salar dünya mestin hakikat aşka,  
Efrâd-ı mennâ der bunlardan başka,  
Halkı melâmete yakıp oturmuş.<sup>1283</sup>*

Mahtumkulu, “Çıkıp Oturmuş” isimli şiirinde gavs, kutup, aktap gibi zatların özelliklerini şöyle dile getirir:

*Gavs erle eş olan bir kimse yoktur,  
Terk-i dünya edip, çıkıp oturmuş.  
Aktâb bir menzildir, nazarı Haktır,*

<sup>1280</sup> Bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 419, 456; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 19, 80, 125, 144, 223, 281, 291; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 318-319, .

<sup>1281</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 448.

<sup>1282</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 392.

<sup>1283</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636.

*O ferş-i âlâya çöküp oturmuş.*

Bazı Allah dostlarının evrenin işlerinde mânevî görevleri vardır:

*İki ten sağ solunda imameyn derler,  
Sağındaki göğe eyler tedbirler,  
Solundaki yere serencam verirler,  
Yer encamı ile bakıp oturmuş.*

Sözlerinin mânevî keşif olduğunu dile getirdikten sonra Evtâd'ın evrendeki görevini anlatır:

*Anladığım işi eylesem ihzar,  
Bab-ı Hakk'tan keşf olunmuş bu esrar,  
Yine Evtâd derler dört kişi var,  
Dünyanın dört köşesin çekip oturmuş.*

Yedi kişiden oluşan Büdelâ'nın vasıflarını da şöyle anlatır:

*Onca arı, onca paktır zatlari,  
Cihan içre yakar onca odlari,  
Yedi er var, Büdelâ'dır adlari,  
Olacak şer işi kakıp oturmuş.*

Hakikat mertebesinde hüküm süren Rukebâ ise on iki kişiden oluşmaktadır:

*Hakikat yolundan, haberli erler,  
Bu sözümü işitip, kulak verirler,  
On iki er vardır, Rukebâ derler,  
On iki iş, boyna takip oturmuş.*

Allah dostları cihanda can mesabesindedirler:

*Bunlar cihana can, cihan güya ten,*

*Söyledim beyanım kulak verirsen,  
Adları Nücebâ, özleri çiltlen,  
Erbaînde hep okuyup oturmuş.*

Nukeba denen zatlar her biri yılın bir gününe hükmeder:

*Yedinci gürûhu Nukeba bilin,  
Üç yüz erdir, söze bir kulak verin,  
Üç yüz altmışaltı eren her yılın,  
Her gününe biri nakîb oturmuş.*

Müellif bütün bu mânevî keşiflere sahip olmasına rağmen tevazu göstererek kendisini şaşkın bir gümrah olarak ifade etmekte, fakat üç yüz Hak dostunun mânevî yolda kendisi ile yoldaş olduğunu da dile getirmekten kendini alamamaktadır. Bu dizelerden şairin, üç yüzlerden olduğu bile söylenebilir:

*Mahtumkulu söyler, dostlar ben gümrâh,  
Şaşıp kaldım, menzilde bulmayıp râh,  
Üç yüzü gelip, etti kendine hemrâh,  
Yanık bağrım yaşın döküp oturmuş.<sup>1284</sup>*

## Ârif

Ârif, sözlükte, bilen, bilgi sâhibi, vâkıf, âşina, tanıyan, kavrayışı mükemmel, irfân ve mârifet sahibi demektir.<sup>1285</sup> Tasavvuf ıstılahında ise ârif, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını, sıfatını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettiği ve bundan dolayı mârifet sahibi olan kişidir.<sup>1286</sup> Ârif ile âlim arasında fark ayrımı yapan meşâyih-i kirâma göre âlim, ilim ve bilgi sonucu eşyanın mâhiyetini ve hakîkatini elde eden kimsedir. Ârif ise, eşyanın şekil ve suretini tanıyan mârifet ehlidir.<sup>1287</sup>

<sup>1284</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636-637.

<sup>1285</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 921-922; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

<sup>1286</sup> Kâşânî, *İstîlâhâtü's-Süfîyye*, s. 53, 335.

<sup>1287</sup> Mârifet ve ilim arası farklılıklar için bkz., Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 37-38; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 108-110; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 331-341, 439-440.

Ârifin hâli mârifet makamıdır. Ârif olan kimse, “*Men arafe nefsehû fegad arafe Rabbehû*”<sup>1288</sup> hadîs-i şerîflerine mazhâr olan yani nefsinin bilen ve bunun sonucunda Rabbini tanıyan kişidir.<sup>1289</sup> Müellif de, “*Hel yestevillezîne ya’lemûne vellezîne lâ ya’lemûn/Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*”<sup>1290</sup> âyet-i kerîmesine telmihte bulunup, gösteriş sahibiyle her an Cenâb-ı Hakk’ı bilip tanıyan akl-ı selîm, mârifetulah ehli olan kişinin eşit olamayacağına vurgu yapar:

*Eğer haber alsan lafın dibinden,  
Dinlesen diyeyim canım evinden,  
Ârifler yanında dünya peşinden,  
Avarelik edip bilmek yaraşmaz.*

*Yahşi yaman iş etse olunur şaşkın,  
Allah denk kılmamış görk ü aklın,*<sup>1291</sup>

Şâire göre, ârifin sıfatlarından biri de doğru sözlü olmasıdır. Hakk Teâlâ’yı müşâhede eden ârif, ilâhî kaderdeki sıralara ve hakîkatlere mazhâr olan kimsedir:

*Ârif doğru sözün söyler,  
Nâmert fesat dışın gözler,*<sup>1292</sup>

*Gönlü gamlı gördüklerin gariptir,  
Her kim bu sırrı bilirse ârifdir,*<sup>1293</sup>

Ârif, kendisi sustuğu hâlde ruhundan ve sırrından Hakk Teâlâ’nın konuştuğu kişidir. Âriflerin konuşması ise çok zevkli, fakat susması daha yararlıdır. Bunlar âriflerin sıfatlarından olup, Cenâb-ı Hakk’ı tanıyan ve bilen bir kimsenin sözü az, hayreti ise dâimdir.<sup>1294</sup> Mahtumkulu, âdemoğlunun hiç ölmeyecekmiş gibi dünya nimetlerine karşı ham hayallere hırsla bağlaması, açgözlü olması ve mal biriktirme arzusu peşine

<sup>1288</sup> el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 262.

<sup>1289</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 363-364.

<sup>1290</sup> ez-Zümer, 39/9.

<sup>1291</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 674.

<sup>1292</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 91.

<sup>1293</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 408.

<sup>1294</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 402; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 340.

düşmesi gibi tasavvufta “*tûl-i emel*”<sup>1295</sup> diye tanımlanan konuya dikkat çeker. Kişi kendi nefsinin bu tür şeylerden beri eyleyip, yaşamını haramlara bulaşmadan helâlden kazanmalıdır. Bu sebeple de insanların bu sırat-ı müstakîm üzere olmaları için hem sözleriyle hem de hâlleriyle rehber/kılavuz olacak ârifler sohbetlerine ihtiyaç vardır:

*Elini çek sen ham hayalden,  
Sana zerre yoktur maldan,  
Yaşamın geçse helâlden,  
Ârifler sohbeti gerek.*<sup>1296</sup>

### **Ricâlü'l-Gayb/Kırklar-Çilten**

Arapça kelime olan ricâl, lugatte, adam, erkek, merd, kişi ve yiğit gibi anlamlara gelen racul kelimesinin çoğuludur.<sup>1297</sup> Gayb, göze görünmeyen, örtülü gizli ve saklı demek olup,<sup>1298</sup> ricâlü'l-gayb ise Farsça'da, merdân-ı gayb, merdân-ı Hüdâ yani, gayb erenleri, üçler, yediler, kırklar, abdallar ve üç yüzler gibi tâbirlerle ifade edilen yüce kişilerdir.<sup>1299</sup> Tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine dikkat çeken ricâlü'l-gayb, ricâlullâh veya bilinmeyen Hakk dostları denilen bu kavram,<sup>1300</sup> Mahtumkulu'nun şiirlerinde sıklıkla “*kırklar*” şeklinde geçmektedir. Kırklar tâbiri Türkmençe özgün karşılığıyla “*çilten*”<sup>1301</sup> demektir.

*Bunlar cihana can, cihan güya ten,  
Söyledim beyanım kulak verirsen,  
Adları Nücebâ, özleri çilten,  
Erbaînde hep okuyup oturmuş.*<sup>1302</sup>

<sup>1295</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 361.

<sup>1296</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 136.

<sup>1297</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

<sup>1298</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 144.

<sup>1299</sup> Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2008, XXXV, 81-83; Ayrıca kırklar için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 144, 216, 281, 296.

<sup>1300</sup> Ahmet Ögke, “Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb / İbn Arabî'nin Görüşleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5, (2001): 161-201, s. 162.

<sup>1301</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1010; Ayrıca bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 213.

<sup>1302</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636.

Seher vakti Kur'ânı Kerîm okuyup, keramet sahibi kişilerle cem olmak isteğini dile getiren şâir, mey-i aşkta bâde içme arzusundadır:

*Seher kalkıp aşkın kitabın açsam,  
Okuyup da inci mânalar saçsam,  
Kırklar ile<sup>1303</sup> cem olup, bâde içsem,  
Meyhanede bize bâde yetişse.*

*İlm-i kâl, ilm-i hâl hepsin cem etsem,  
Şerîat yolunda dâim göz etsem,  
Nefs-i şeytan, dünya hırsın terk etsem,  
Temiz içecekten bulak yetişse.<sup>1304</sup>*

Müellif, kırklar meclisinde babası Âzâdî'ye nazarı düştüğünü şöyle belirtir:

*Nükeba der, üç yüz eren görüştü,  
Kırklarda atama nazarım düştü,  
Nüceba'ya varsam, yedilere karıştı,  
Abdallardır gerçek dostu, atamın.<sup>1305</sup>*

Mahtumkulu'nun, şair Ma'rufî ile beraber “deyişmeler” şeklinde söylediği şiirinde kırklar ile ilgili şöyle der:

*On sekiz bin şehrin hani nicedir,  
Bir yıllık secde sayısı nicedir,  
Silahı dokuzdur, zırhı nicedir,  
Bir kırktan, bir dörtten, üçten haber ver.*

*On sekiz bin şehrin Mevlamdır hani,  
Yıl secdesi kırk bin sekiz yüz sayı,  
Dokuz felek var, yeryüzünün giyisi,*

<sup>1303</sup> Burada erenler, pirlar, kerametli kişiler, kırk zahid kastediliyor. Aslında “çiltan” demek “kırk kişi”yi anlatıyor. Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340, Dipnot 1.

<sup>1304</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 340.

<sup>1305</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 451.

*Kırklar, dört yar, vitr üçü böyledir.*<sup>1306</sup>

Bunun dışında şair pek çok şiirinde kırklar ile ilgili notlar düşer:

*On iki imam, yedi velî, kırklar,  
Hızır-İlyas Nebiyullah hakkı için.*<sup>1307</sup>

*Kırklar, abdal gider, kayıp kalender,  
Duacı hiç kalmaz, boşanır bender,  
Kaf dağının gediğinde İskender,  
Dev yoluna koydurduğu gors çıkar.*<sup>1308</sup>

### **Kerâmet**

Arapça “ke-ra-me” kökünden türeyen kerâmet kelimesi lugatte, en üstün, en değerli, lutuf, kerem ve ihsân gibi anlamlara gelir.<sup>1309</sup> Bir tasavvuf terimi olan kerâmet, ıstılahta, peygamberlik davasında bulunmayan bir kişide hârikulâde/olağanüstü özel bir hâlin sudur olmasıdır.<sup>1310</sup> Başka bir ifadeyle kerâmet, zarûret zamanında yiyeceklerin, susuzluk halinde içeceklerin peyda olması, kısa sürede uzun mesafeleri kolaylıkla katetmek, su üstünde yürümek, havada uçmak ve hâtiften bir hitabın işitilmesi gibi buna benzer pek çok hârikulâde ve fevkalâde hâllerin açığa çıkmasıdır.<sup>1311</sup>

Ehl-i sünnet âlimleri velîlerin kerâmeti hak olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunlardan biri de, ehl-i sünnet kelâm kitaplarının en önemlisi ve ehl-i sünnet inancının temel kaynağı olan Nesefî Akâidi’ne göre كَرَامَاتُ الْأَوْلِيَاءِ حَقٌّ “Evliyâullâhın varlığı ve onlardan zuhûr eden kerâmetler hakktır.” Velîler canlı ve cansız varlıklarla konuşur. Kerâmetlerin ortaya çıkışı, Peygamberlerin mûcizelerinin devamı olarak ümmetin sâlik kişilerinden sâdir olmaktadır. Bununla kişinin velî olduğu anlaşılır. Velî

<sup>1306</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 851-853.

<sup>1307</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 459.

<sup>1308</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 504.

<sup>1309</sup> el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 906-907; Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1154, 1159.

<sup>1310</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

<sup>1311</sup> Geniş bilgi için bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 433-465.

olabilmesi ancak kişinin dininde hak üzere olmasıyla olur. Diyanet üzere olması da peygamberlerin risâletini tasdik etmesiyledir.<sup>1312</sup>

Mahtumkulu'nun makamlara dair keşifleri şöyledir:

*İki yüz yıl seyr eyledim o cenneti ben hâlâ,  
Nasip olsa ben yerimi gördüm her şeyden âlâ,  
Dedim: “Burdan güzel yer var mı?”, Hazret dediler: “azca”,  
Bunun dek çadırı her kimde olsa yahşi nağmece,  
Velî, dûzahı kâfirlere bir mâr-ı çıyan gördüm.*

*Keşufat u makâmât sormayın benden biraderler,  
Eğer ben kendimi fitne-i ahir zamanda gördüm.<sup>1313</sup>*

Mahtumkulu'na göre pîrlar, kerâmet sahibi kişilerdir. Kerâmet sahibi olan pîrların yardımını, kıldan ince ve kılıçtan keskin olan o heyhât gününde sûfî ehline sırat köprüsünden geçerken dokunmaktadır. Aynı zamanda şâir, pek çok kerâmeti büyük medreselerin kapısı kapanıp bu dünyadan geçtiğini şöyle anlatır:

*Pul Sırat üstünden, heyhât gününde,  
Sofuları kerâmetli pîr çeker.<sup>1314</sup>*

*Pâra ile belâ gitmez,  
Kerâmetli molla gerek.<sup>1315</sup>*

*Kerâmetli medrese-i âzâmlar  
Çekti kapısını, göçtü makamlar,<sup>1316</sup>*

<sup>1312</sup> Bkz., Ömer Neseî, *Açıklamalı Neseî Akâidi Tercümesi*, (ter. Bekir Sırmanbıyıkoglu), İstanbul: Yasin Yayınevi Yay., 2010, s. 281-283.

<sup>1313</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737.

<sup>1314</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 519.

<sup>1315</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 137.

<sup>1316</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 292.

Müellif, Şah-ı merdân olan Hz. Ali (r.a.)’dan zuhûr eden kerâmetlerden de bahsetmektedir:

*Kerem edip ona o Şir-i Sübhan,  
Kerâmet gösterdi o Şah-ı merdân,*<sup>1317</sup>

*İşte bu işler peygamberden şefâat,  
Hazreti Ali’den oldu kerâmet,*<sup>1318</sup>

## 26. AŞK-MUHABBET

Mahtumkulu Firâkî’nin bütüncül bir bakış açısıyla mecazını hakîkisini bazen ayırmadan, bazen de ayırarak ele aldığı aşk kavramı, Arapça bir kelime olan “ışk” kökünden gelir. Aşk, sözlükte, sevdâ, alâka, bir şeye karşı gösterilen aşırı ve şiddetli sevgi, muhabbet ve düşkünlük anlamına gelir.<sup>1319</sup> Aşk, “sarmaşık” anlamına gelen “aşekâ” kelimesiyle de ilgilidir. Bu ilgi şuradan gelir. Sarmaşık girdiği yeri nasıl kaplarsa, aşk da girdiği kalbi hatta insanın vücudunu öylece sarar. Nitekim sarmaşık sarıldığı ağacın suyunu emer, yaprağını soldurur ve bazen de ağacı kurutur. İşte bu şekilde sevgi de, sevenin sevgilisinden başka şeylerden ilgisini, alâkasını kestirir ve onu soldurur.<sup>1320</sup> Istılâhâtü’s-sûfîyye’de aşk, sevginin son mertebesi yani sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir.<sup>1321</sup>

Aşk kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmemekle beraber, Şeyhu’l-Ekber Muhyiddîn İbnu’l-Arabî Hazretleri’nin beyanına göre kinaye yoluyla irad buyurulmuştur. Nitekim “eşedd-i hubb”<sup>1322</sup> âyet-i kerîmesini buna delil sayılmıştır. Ayrıca muhabbet lafzı farklı türevleriyle birlikte seksenden fazla âyet-i kerîmede yer almaktadır. Sûfiler erbâbında meşhur olan “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmekliğimi diledim ve bilinmem için mahlûkâtı yarattım”<sup>1323</sup> şeklindeki “kenz-i mahfî” hadîs-i şerîfinin delâletine

<sup>1317</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 882.

<sup>1318</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 892.

<sup>1319</sup> Bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, s. 937-938.

<sup>1320</sup> Bkz., Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 39; Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 297.

<sup>1321</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 48.

<sup>1322</sup> el-Bakara, 2/165.

<sup>1323</sup> el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 132.

göre, muhabbet başlangıçta Cenâb-ı Hakk'tan zuhûr etmiş ve bütün âlemin icabına sebep olmuştur. “*Yuhıbbuhüm ve yuhıbbühühü*”<sup>1324</sup> gereği Allah Teâlâ'nın onları sevmesi, onların da Allah'ı sevmeleri de, muhabbetin evvelâ Hakk Teâlâ'dan zuhur ettiği teyid edilmektedir.<sup>1325</sup>

Tasavvuf erbâbı aşkı, mecâzî aşk ve hakîkî aşk olmak üzere ikiye ayırırlar. Aşk-ı mecâzî, birisini delice sevmek yani karşı cinsi göz önünde bulundurarak zevk ve cinsî cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan beşerî/maddî aşktır ve bu da geçicidir. Aşk-ı hakîkî yani gerçek aşk ise, Allah Teâlâ'ya duyulan aşk olup bâkîdir.<sup>1326</sup>

Müellife göre aşk, muhib/âşık tarafından kullanılan ve gezilen bir yer olarak düşünülen meydandır. Nitekim muhib, “*meydân-ı aşk*”ın boş kalmasını istemez ve aşkın gerçekleşeceği meydana cân'ı yani gönülü yerleştirir. Fakat bu cân, fânî olan tende mısafirdir. Gün gelir cân sahibi olan mahbûb/mâşuk onu alır. Zîra “*meydân-ı aşk*”ta sadece mahbûb bâkî kalır. Mahtumkulu, âşıklıklığı şöyle tarif eder:

*Mahtumkulu, aşk meydandır,*

*Bu meydana giren candır,*

*Canın da tende mihmandır,*

*Veren bir gün alasıdır.*<sup>1327</sup>

*Âşıklık bir coşkunluk, akmaz durgun deryadır,*

*Bir damladan kırk âşık kandırduğum bilmez misin?*<sup>1328</sup>

Hakk âşığı Mahtumkulu'na göre, âşıkların ezelden ebede, muhabbet ve sevgiyle gittikleri bu yola, can değil Cânân diye yani Allah sevgisi için meydana çıkılmalıdır. Yoksa “*Len tenâlu'l-birra hattâ tünfikü*”<sup>1329</sup> gereğince kişi, herhangi bir şeyi Cenâb-ı Hakk'tan daha çok seviyor ve onu Hakk yolunda fedâ edemiyorsa, ilâhî aşka asla

<sup>1324</sup> el-Mâide, 5/54.

<sup>1325</sup> Bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 107.

<sup>1326</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153, 239; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 54.

<sup>1327</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 224.

<sup>1328</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 747.

<sup>1329</sup> Âli İmrân, 2/92.

erişememektedir. Aynı düşünceye sahip olan Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah'ın da dediği gibi “Kıyamazsan baş u câne, ırak dur girme meydâne.”<sup>1330</sup>

*Aşkın nâlesini dinle etrafından,  
Can cebrinden korksan, varma başından,  
Cür'etin noksansa aşkın işinden,  
Haber al gördüğün mübtelalardan.*<sup>1331</sup>

Aşk duygusuyla karşılıklı konuşan Mahtumkulu, edebî geleneğimize uyararak kendisini pervane, aşkı da yakan bir ateşe<sup>1332</sup> benzetmektedir:

*Âşık der ki: “Ben pervân”,  
Işk der ki: “Ben bir sûzân”,  
Mahtumkulu, ben hayrân,  
Fânî cihân içinde.*<sup>1333</sup>

Ona göre içinde aşk hassası olmayan beden, ezelden ebede ölü mesafesindedir:

*Hak aşkında zinde can, bilin, bâki hayattır,  
Her tende aşk olmasa, rûz-i ezel memattır,  
Yaz boyunca yer ve gök, gündün güne ziyâttır,  
Bir haşr-ı kıyamettir, bir yevm-i-arasattır,  
Dehr içre olur her dem, cihan içre can peyda.*<sup>1334</sup>

“Hakk aşkıdır bizi koyan közlere”<sup>1335</sup> diyen şaire göre aşk derdinden bîhaber olanlar, aşka düşerek hayatından ümit kesen aşığın halinden anlamazlar:

*Anlamayan aşk derdinin kânından,*

<sup>1330</sup> Necdet Tosun, “Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, *İLAM Araştırmalar Dergisi* 2/1 (1997): 153-164, s. 158-159.

<sup>1331</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, 427.

<sup>1332</sup> Mum-Pervâne, Mâşuk-Âşık, sevgili-seven. Tasavvuf edebiyatında mum/şem sevgiliyi, Cenâb-ı Hakk'ı temsil ederken, pervâne ise, âşığa işaret edilir. Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 255.

<sup>1333</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 33.

<sup>1334</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 773.

<sup>1335</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 332, 5/1.

*Bu söz geçmez yakınından yanından,  
Aşka düşen ümit keser canından,  
Leş de gelse, ağlar geçer halime.*<sup>1336</sup>

Her âşık gibi Mahtumkulu da, gönlünde kaynayan aşk derdiyle yanmıştır. Durumu, hicrân yağmurunda aşekâ olan müellifden dinleyelim:

*Aşk yürekte kaynayıp, yandırdı derdi beni,  
Dumanıma yel verip, buluta kardı beni.  
Felek bileğim burup, çarkına sardı beni,  
Müşteri gözü ile kim gelip gördü beni,  
Hicran yağmuru yağıp, gam sele verdi beni.*<sup>1337</sup>

Mahtumkulu'nun, Firâkî mahlasını alması, genç yaşta yaşadığı mecâzî bir aşk vesilesiyle olmuştur<sup>1338</sup> görüşü de mevcuttur. Aşağıdaki dizeler yaşanmış bu samimi aşkın şahitleridir:

*Aşk vurdu on dört yaşta,  
Arzuların kalem kaşta,  
Hoş mahbûp sardın on beşte,  
Aşk içre mestana geldin.*<sup>1339</sup>

*Göllerde gezen kazları,  
Dinleyip hoş avazları,  
Nec-civân gelin kızları,  
Keyfedip sarmışım, beyler.*

*Haber alır bura gelen,  
Kadrim bilir talim eden,  
Yirmi yaşta aşk ile ben,*

<sup>1336</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 332.

<sup>1337</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 713.

<sup>1338</sup> Detaylı bilgi için bkz., Гаррыев, *Магтымгулы*, c. 75; Ашыров, *Магтымгулыныň Golýazmalar Derňewi*, s. 32-33; Ашыров, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. II, s. 386-388.

<sup>1339</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 171.

*Kaynayıp pişmişim, beyler.*<sup>1340</sup>

*Civânlık od'u yanar,  
Oğlanlıktan dem vurur,  
Her gün bir aşka biner,  
Olur, yirmi yaşında.*<sup>1341</sup>

*On beş yaşına varınca, oğlanlıktan sıyrıldın,  
Kız geline meyledip, gönül verip dertlendin,  
Güya varıp ak evin dört yanında dolandın,  
Hakk'ın fermanı ile âhir bir gün evlendin,*<sup>1342</sup>

*On yedimde ise, aşk sevdasını bilirdim,  
Aşkın sevdası ile sürüp, meydana geldim.*<sup>1343</sup>

Menli hanımın aşkına mübtela olan şair, duygularını şöyle dile getirir:

*Menli hanım, devrinden korkup, varamaz oldum,  
Gözün ile karakaşından ele düşüp bendî oldum.*

*Cellâtlar ben bağlı kulu zincir ile bent eyler,  
Eğer sen de kollamasan, çâresiz aziz can neyler.*

*Cehennem beni yakamaz, verir zülfün bir teline,  
Ağ içine koyup beni, götürür doğru o yilana.*

*O mâr kovulup vadilerden, şeytan ile olur hemrâh,  
Kıl sen azat, Menli hanım, ben miskini kılma gümrâh.*

*Mahtumkulu ismin senin, olsun gerektir Firâkî,*

<sup>1340</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 193.

<sup>1341</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 28.

<sup>1342</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 771.

<sup>1343</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 726.

*Mâr elinden sıyrdım, geldi hicran silahu.*<sup>1344</sup>

Hakk'ın dergâhında ne kadar inlese de, gönül dünyasına hâkim olarak onu mâsivâdan arındırmış aşk duygusu ile hareket eden Mahtumkulu, hicran çarkından ve aşk tuzağından kurtulamaz:

*Her ne zaman nâle etsem Hakk Teâlâ dergâhına,  
Sözümü dinlemez de, salar aşk dûzahına.*

*Gönlümü tağyir kılıp aşk, lokmadan mahrum eyledi,  
Kulak asmadan zârıma, sardı hicrân çarkına.*<sup>1345</sup>

Aşk mestî olan<sup>1346</sup> Mahtumkulu'nu yakan gönül ateşi, Hakk'ın aşkıdır:

*Hakk aşkıdır bizi koyan közlere,  
Bu gözlerdir kısmet olan bizlere,  
Bülbül dilsiz kalır, varsam yazlara,  
Kış da gelse, ağlar geçer halime.*<sup>1347</sup>

*Gâyibâne âşık olup, aşkı ile hep yanarım,  
Her gün bir vakt nâliş edip, aşk-ı meyden kanarım.*<sup>1348</sup>

*Mahtumkulu baştan gitmez dumanım,  
Ben Hakk'a aşığım yoktur gümânım,*<sup>1349</sup>

Bir şeyi kaybettiğimizi biliyoruz (aslî cennetin/*primordial paradise* mitleri gerçekte evrenseldir) ve mutlu olmak için kaybettiğimiz şeyi geri kazanmamız gerektiğini de biliriz. Yani insan nefsi, tekvînî emrin sonucu olarak (cennetten indirilmesi sebebiyle) *firâk/ayrılık* içinde yaşar ve bu yüzden *visâle/kavuşmaya* özlem duyar. Ancak Arapça'da *visâl* kelimesi özün birliğini ya da Rabb ile kulun özdeşliğini îmâ etmez,

<sup>1344</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 843.

<sup>1345</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 790.

<sup>1346</sup> Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 31, 5/1.

<sup>1347</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 332.

<sup>1348</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 741.

<sup>1349</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 593.

ayrıca zifaktan daha da öte âşık ile mâşukun tam anlamıyla bir olmasını ifade eder. Dolayısıyla ayrılık ve kavuşma, *izâfi/göreceli* kavramlardır. Mutlak kavuşma söz konusu olamaz. Zîra yalnızca *Bir* mutlaktır; mutlak ayrılık da söz konusu olamaz çünkü “*ve huve me’aküm eyne mâ kuntüm*”<sup>1350</sup> gereği Cenâb-ı Hakk’tan kaçış yoktur. Dolayısıyla kavuşmadan da kaçış olamaz. İnsanları O’ndan ayrı tutan şey ise, O’nun mevcûdiyetini (presense) tanımadaki kusurlarıdır. Diğer taraftan O’nun mevcûdiyetini tanımanın dereceleri vardır. Doğru tanıma, şerîat ve tarîkatı takip edip hakîkate ulaşarak ilâhî mevcûdiyetin gerçek mârifetini gerçekleştirmeye bağlıdır. Magem böyle değil ise, tüm bu doyumsuzluk, arama ve araştırma, daha iyi zamanlar ve mekânlar için umutlar, ütopyanın tüm düşleri niçindir?<sup>1351</sup>

*Ten kafeste giriftâr, gel, cana nazar eyle,  
Bak, gönül aynasına, canana nazar eyle,  
İbret gözünü aç da, cihana nazar eyle,  
İki gamı tutmayan, bir yana nazar eyle,  
Hiç kimse bakî değil, devrana nazar eyle,  
Devranına dayanan, insana nazar eyle,  
Şu kona göçe giden kervana nazar eyle.*

Vuslat ile firkat arasında gitgeller yaşayan şaire en hoş gelen sevgiliye kavuşmak, zor olan ise kavuştuktan sonra O’ndan ayrılmaktır:

*Vay ne hoştur âşığa, halvet yâre ulaşmak,  
Hal hatır soruşup kol boynuna salılamak,  
Mahşerin neşri gibi ten, cân ile buluşmak,  
Birbirine dert döküp, sergüzeştin kılışmak,  
Dolaşıp karışmış ip gibi sarılıp dolaşmak  
Dostlar ne müşkül iştir, kavuşup da ayrılışmak,  
Visâle mağrûr olma, hicrana nazar eyle.<sup>1352</sup>*

<sup>1350</sup> el-Hadîd, 57/4.

<sup>1351</sup> Bkz., William C. Chittick, *İlâhî Aşk/Divine Love*, (çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Kadir Filiz), 1. Baskı, İstanbul: Nefes Yay., 2018, s. 403-404.

<sup>1352</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 775.

Türkçede de olduğu gibi, Türkmençe dil bilgisinde dişil-eril ayrımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mahtumkulu'nun oldukça gizemli bazı şiir dünyası, aşk-ı mecâzî mi yoksa aşk-ı hakîkî mi olduğu konusunda muammâliliğini korumaktadır. Aşağıda yer alan aşka dair dizeler, hem ilâhî aşka, hem de mecâzî aşka ait unsurlar barındıran en mufassal örneklerden biridir:

*Ey, peri ben âşığım sana, derim sana doğrusu,  
Görmeyince gül yüzünü, kararsızım doğrusu,*

*Şehrinizde bir peri, adın işittim ben senin,  
Bülbül-i bîcâreyim, çok ah u zârım, doğrusu,*

*Bir bezirgânım ben, aşkın metasın satarım,  
Şehrinize gelmişim, çok sevdakârım, doğrusu,*

*Gidemem şehrinize hayâsız haramdan korkarım,  
Yedi pîrin lafzından, bir yadigârım, doğrusu,*

*Ey, peri, zülfün, peri, vallah, senin gibi güzellere,  
Söyler Mahtumkulu, pek sanatkârım doğrusu.<sup>1353</sup>*

Mahtumkulu, ilâhî aşk-ı meyden kana kana içen gâibâne/gizlice âşık olup, aşkıyla devamlı yanan,<sup>1354</sup> aşkı okuyarak ona uğrayan ve deryâ-i aşk dalgasına düşmüş<sup>1355</sup> misâlî bu cihânda hayran-hayran gezen<sup>1356</sup> mestâne bir âşıktır.<sup>1357</sup> Nitekim müellif için ızdırıp çekmek âdeti bir zafer giyisiydi ki, “*Kulak asmadan zârıma, sardı hicrân çarkına*”<sup>1358</sup> gereğince aşeka misali, ancak onun ölümü vuslata ermek olmuştur.

<sup>1353</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 837.

<sup>1354</sup> “Gâyibâne âşık olup, aşkı ile hep yanarım, Her gün bir vakt nâliş edip, aşk-ı meyden kanarım.” Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 741.

<sup>1355</sup> “Firâkî, aşka uğradım, Deryada dalgaya düştüm.” Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 142.

<sup>1356</sup> “Âşık der ki: ‘Ben pervân’, Işık der ki: ‘Ben bir süzân’, Mahtumkulu, ben hayrân, Fânî cihân içinde” Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 33.

<sup>1357</sup> “Âşığım, aşk mesti ben, Dâmen-i yâr desti ben.” Bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 31.

<sup>1358</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 790.

## 27. CEZBE

Tasavvuf terimi olan cezbe, bir şeyi kendine çekme, celbetme demektir.<sup>1359</sup> İstilahta ise cezbe, Cenâb-ı Hakk'ın kulu kendine yaklaştıran ilâhî lutuf olup, kulun çabası olmadan gerçekleşen mânevî bir hâldir.<sup>1360</sup> Tasavvuf büyükleri, Kur'ân-î Kerîm'deki "Allah dilediğini kendine çeker"<sup>1361</sup> âyet-i kerîmesini cezbeyle delil olduğunu söylerler. Cezbe, Allah Teâlâ'nın kula bir ihsanı olup, kulun elinde, dâhili dışında gerçekleşir. Hemen hatırlatmak gerekir ki halk arsında cezbe ve cinnet geçirme hâlinin aynı şey olduğuna dair bilgi yanlıştır. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın kulunu kendisine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Hakk'a doğru dönmesi ise aşktır.<sup>1362</sup>

Meseleye derin ve mânevî bir perspektifle bakan Mahtumkulu'na göre, hakikat yoluna "cezbe-yi temhid"<sup>1363</sup> ile girilmelidir. Ayrıca bu yola girmeden evvel, Allah Teâlâ'nın sanat eserlerine aşk/kalb/gönül gözüyle nazar eylemelidir. Müellifin cezbeyle vurgu yapan aşağıdaki beyitleri oldukça dikkate değerdir:

*Kıl nazar sen Rabbin eserine çeşm-i did ile,  
Gir hakikat yoluna bu cezbe-yi temhid ile*<sup>1364</sup>

Bütün âşıklar gibi sehet vaktiyle Hakk aşkını ve cezbeyle ilişkilendiren Mahtumkulu, bu cezbe-i aşkın, dağları yerinden oynatacak bir tesir gücüne kavuşacağını şöyle dile getirir:

*Seher vakti derviş cezbeyle gelse,  
Belinden ip alıp, boynuna salsa,  
Tanrı'nın sevdiği köle beddua kılsa,  
Feleği titretir, arşı yandırır.*

<sup>1359</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 89.

<sup>1360</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 185.

<sup>1361</sup> eş-Şûrâ, 42/13.

<sup>1362</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 205-207; Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 295.

<sup>1363</sup> Temhid: a) Yayma, döşeme. b) Düzeltme, ıslâh etme ve teşmil olarak ise, ön söz, giriş mukaddime gibi anlamlara gelir. Cezbe-i temhid ise, hazırlanış veyahud mukadiime cezbesi. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 320; III бөлүм, с. 832.

<sup>1364</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 702.

Şiirin devamında Mahtumkulu, ilâhî aşkın galebe çalmasıyla cezbeye geldiğini şöyle belirtir:

*Mahtumkulu, Hak'tan piyale çekse,  
Piyale cezbedip, hayale çekse,  
Âşıklar bağından bir nâle çekse,  
Dağı sallandırır, taşı yandırır.*<sup>1365</sup>

Mahtumkulu, cezbesine kapılan bir kişinin kendisinden geçeceğini dile getirdikten sonra hurûfî bir yorumla ve Yunusca bir eda<sup>1366</sup> ile “*Kul lev kâne'l-bahru*”<sup>1367</sup> âyet-i kerîmesinin de mânasına işaret edercesine şöyle der:

*Gönlüme gelen nakışlar gözlere peyda olsa ger,  
Düşse gözü nâdanların, kâmil olup, merdan çıkar.*

*Hiç anlamaz zîr u zeber,*<sup>1368</sup> *ger tapsa cezbemden eser,  
“Elif'den”, “be'den” bî-haber, her demde bir Kur'ân çıkar.*<sup>1369</sup>

## 28. HAVF U RECÂ

Lugatte, korku anlamına gelen havf, tasavvuf istilahında gelecekte kerih görülen bir şeyden zuhûr eden korku veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korkudur. Recâ ise lugatte, emel yani ümit gibi anlama gelip, ıstılahta kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duymasıdır.<sup>1370</sup> Bir başka ifade ile havf, mürîdin kalbinde olan hayır ve şerri kalb nûruyla müşâhede etmesidir. Tasavvufî anlamda bir korkuya sahip olmasının alameti ise, bâbü'l-gayb'de

<sup>1365</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 562.

<sup>1366</sup> “Dört kitâbun ma'nîsi bellüdü bir elifde,  
Sen elif dîrsün hoca ma'nîsi ne dimekdür.” (Bkz., Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı*, s. 80).

<sup>1367</sup> el-Kehf, 18/109.

<sup>1368</sup> Zîr u zeber: Alt üst, karman çorman, büyük küçük, yüksek düşük. Detaylı bilgi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүрүшү Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 363.

<sup>1369</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 820.

<sup>1370</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 592, 659; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 238, 261; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 161, 292.

şaşkınlıktır.<sup>1371</sup> Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Onlar korku ve ümit içinde Rablerine ibadet ve dâua ederler*”<sup>1372</sup> buyurmaktadır.

Ancak burada bahse konu olan korkudan maksat, nesnesi var olan düşman, yangın, vahşi hayvanlardan korunmak anlamına gelen negatif bir korku olmayıp,<sup>1373</sup> bilâkis nesnesi olmayan, kişinin en büyük düşmanı olan nefsinden korkması gibi kaygı hâlleridir. Bu da, *havfullah* ve *haşyetullah* anlamına gelen Allah korkusudur. Hâif, korkak değil, korkan yani içinde Allah korkusu, hissi bulunan kimse demektir.<sup>1374</sup> Havf, imanın sıhhat şartlarından biri olup,<sup>1375</sup> haşyet ise mürîdin, “*Allah’tan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir*”<sup>1376</sup> âyet-i kerîmesi gereği sonucu elde ettiği bir duygudur.<sup>1377</sup>

Mahtumkulu, “*beyne’l-havfi ve’r-recâ*”<sup>1378</sup> hâli olan ince bir dengeyi yakalamış görünmektedir:

*Mahtumkulu, aşk od’una büryanım,  
El malına, ben halime giryânım,  
Korku, ümit ortasında hayranım,  
Mahşer günü, Ya Rab! Ne ola halim.*<sup>1379</sup>

Firâkî’ye göre kul, Allah Teâlâ’dan habersiz kalmaması için Hakk dergâhında havf hâlinde olmalıdır. Çünkü dönmekte olan bu dünya hayatı geçicidir:

*Adın bende olsa, âdem,  
Dergâhından korkuver!  
Geçen devran, durmaz bu dem,*

<sup>1371</sup> Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 317.

<sup>1372</sup> es-Secde, 32/16.

<sup>1373</sup> Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 109.

<sup>1374</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 161-162.

<sup>1375</sup> Âl-i İmrân, 3/175.

<sup>1376</sup> Fâtır, 35/28.

<sup>1377</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 216-217; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 210-211.

<sup>1378</sup> Bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 216-222; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 161-162.

<sup>1379</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 409.

*Yatma gafil, uyanıver!*<sup>1380</sup>

Tasavvuf büyüklerinden biri olan Seriyu's-Sakatî Hazretleri havf ile ilgili şöyle der:  
*“Ceza görmekten ve azâp çekmekten o kadar çok korkuyorum ki, acaba karardı mı, endişesi ile günde şu kadar defa aynada burnuma bakarım.”*<sup>1381</sup> Mahtumkulu da, Cenâb-ı Allah'tan hakkıyla korkan Hak âşıklarının hâlini şöyle beyan eder:

*Kimi Hakk'tan korkup, rengi sararıp,  
 Kimi dünya kovar koşup hızlanıp,*<sup>1382</sup>

Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) *“Benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız”* buyurarak,<sup>1383</sup> dünyanın geçici bir liman olduğunu ve bu hayata bağlanmamamız için ölümü çokça anmamızı bize vasiyet etmiştir. Mahtumkulu da, insanların taşınması ve hiç unutmaması gereken ölüm korkusu ile yaşamaktadır:

*Mahtumkulu, der ki, iller sözümde,  
 Ölüm yâdımdadır, korku gözümde,*<sup>1384</sup>

Mahtumkulu, *“Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rablerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler”*<sup>1385</sup> âyet-i kerîmesi mücibince, *“rehbetu'l-hâtır”*<sup>1386</sup> yani Allah Teâlâ'nın azâbının gerçekleşeceği endişesi taşıyan korku düşüncesi sebebiyle ızdırap ve güçlülükler içinde ağlamaktadır. Dünya ve âhirette Allah Teâlâ'dan ümitvar olan şair şöyle der:

*Can yandı ceset içre bu ateş-i âhımdan,  
 Elim sunup, dilerim hacetim Allah'ımdan,  
 Köleyim, umudum çok o keremli Şah'ımdan,*

<sup>1380</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 200.

<sup>1381</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 220-221.

<sup>1382</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 610.

<sup>1383</sup> Buhârî, *İmân*, s. 3; Müslim, *Küsûf*, 1.

<sup>1384</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 552.

<sup>1385</sup> en-Nahl, 16/50.

<sup>1386</sup> Bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 272.

*Eyle sen Arasat 'ta<sup>1387</sup> gül gibi iman peyda.<sup>1388</sup>*

*Mahtumkulu, ümit etmek Hüda'dan,  
Yalvarmak-gedâdan, korumak-şahdan,<sup>1389</sup>*

Gönlüne seslenen Mahtumkulu, muhabbetsiz kişide Hakk korkusu olmadığını dile getirir:

*Sarrafi kişi altın verse has olmaz,  
Haktan korku yoktur, onda rast olmaz,  
Boynun vurup, arzın desen dost olmaz,  
Sarhoş olma, ırak eyle özünü.<sup>1390</sup>*

Yine şahsına seslenerek ve Allah Teâlâ'dan korkarak, fesada el uzatmamasını salık verir:

*Her zaman, Mahtumkulu, halk içre gezme laf edip,  
Sakla gıybetten dilin, uğrunda gez insaf edip,  
El uzatma çok fesada, git Hüda'dan havf edip,  
Sufilik esbabı hoştur, kâh içini saf edip,  
Olsa böcekler içim, bu eski şalı neyelerem.<sup>1391</sup>*

Şaire göre kişi, Hakk korkusuyla ne zaman Allah Teâlâ'nı hatırlamaya çalışsa, şeytan engel olmaya kalkışır:

*Hakk'ı yâda salsan, Hakk'tan korkuna,  
Şeytan öze girer, koymaz erkine,  
Esmer civan, güvenme sen görküne,*

<sup>1387</sup> Yevm-i arasat, arasâtü'l-kıyâme ve arsa-i mahşer: Kıyamet gününde insanların hem toplanacağı.yeri hem de toplanma günü. Bkz., Yusuf Şevki Yavuz, "Arasât", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 335.

<sup>1388</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 774.

<sup>1389</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 617.

<sup>1390</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 651.

<sup>1391</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 733.

*Yaşlanırsın, görkün yüze mihmandır.*<sup>1392</sup>

Şiir tekniği olarak yer yer *hurûfî* yorumlara da başvuran şâir, “*Ķ-Lâm*” ve “*م-مîm*” harflerinde ümide değinerek şöyle der:

“*Kaf*” *karabet istesen, bu yolda belini bağla,*  
 “*Kef*” *günahın yâd edip hem tur seherler sen ağla,*  
 “*Lam*” *lutfun kıl ümit, şeytandan özün dış eyle,*  
 “*Mim*” *muradın isteyip, acizliğin yât sen eyle,*  
 “*Nun*” *nur-ı rahmetinden tam ümit etmek gerek.*<sup>1393</sup>

## Yeis

Recâ'nın zıddı olan yeis/ye's, sözlükte, ümit kesme, ümitsiz olma<sup>1394</sup> gibi anlama gelir. İstılahta ise yeis, kulun, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti, lutfu ve yardımından ümidini kesmesidir.<sup>1395</sup> Oysa ki Yüce Rabbimiz “*Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez*”<sup>1396</sup> buyurmaktadır.

Şaire göre şeytana yol verenler, ümitsizliğe düşmüşlerdir:

*Ümitsizsin, sen şeytana yol versen,*  
*Şeytan boynun kırdın pîre el versen,*  
*İhlas ile Allah için mal versen,*  
*Sayırsız sevaptır varır izinden.*<sup>1397</sup>

## 29. KABZ-BAST

Arapça'da kabz, tutmak ve sıkmak gibi anlamlara gelirken, bast ise, sermek, açmak gibi mâna verir.<sup>1398</sup> Kabz ve bast, Kur'ân- Kerîm'de şöyle geçer: “*Daraltan da*

<sup>1392</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 552.

<sup>1393</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 718.

<sup>1394</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1528.

<sup>1395</sup> Geniş bilgi için bkz., Mustafa Çağrı, “Yeis”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XXXXIII, 397-398.

<sup>1396</sup> Yûsuf, 12/87.

<sup>1397</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 444.

<sup>1398</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 2; c. 2, s. 1049.

*genişleten de Allah'tır.*"<sup>1399</sup> Kabz ve bast, keyifli-tutuk veya açılma-sıkılma hâlleri olup, bastı da kabzı da veren Allah Teâlâ'dır. O, bâsıt (açan) ve kâbız (sıkan) dır. Kul ise münbâsıt ve münkâbız yani bast veya kabz hâlindedir. Kabz ve bast, havf ve recâ makamlarından sonra, üns ve heybet hâllerinden ise önce gelmektedir.<sup>1400</sup>

Mahtumkulu, gönlünün gaflet uykusundan uyanmasını, fânî cihandan el etek çekerek aşk kefenine bürünmesini ve Hz. İlyâs (a.s.)'in sıfatı olan kabz<sup>1401</sup> yani ruhunun üzüntülü hâlde olmasını istemektedir. Şair, gönlünü şöyle boşaltır:

*Uyan hâb-ı gafletten, ecelsiz ölen gönlüm,  
Ümit üzüp âlemden, dergâhtan dilen, gönlüm.  
Mert gerektir almaya bu garip kalan, gönlüm,  
Dipsiz deryaya düştü görene gülen gönlüm,  
Can fânî, cihan fânî, kefene bürün, gönlüm,  
Söz ile için boşaltır, kabz olup, dolan gönlüm.*<sup>1402</sup>

Aynı düşünce çerçevesinde başka bir beytine bakacak olursak Hakk âşığı Mahtumkulu, *zevk ü sürûru* yani bastı istememektedir. Yukardaki beyitte de geçtiği gibi ilk tercihi kabz hâli ile hemhâl olmaktır. Kişi aklını, nefsin emrine vermemelidir. Çünkü akıl sağduyu olarak kalmalıdır yoksa akıl, nefsin sol duyusu olur:

*Ehl-i Hakk olsam, söylerim "Başka hali neyelerim",  
Bu çekilmez derdi, sayısız ses sedayı neyelerim.  
Evveli zevk-i sürûr, hasretli malı neyelerim,  
Ahiri mevt, kabirler, bu boş hayali neyelerim,  
Olmuşam ben zevk ehli, esbâb-i melali neyelerim.*

*Düştü aşkın ataşine, kıl dek canım yandı, yar,  
Kuru cismim odun eyler oda yakmakta ne var.*<sup>1403</sup>

<sup>1399</sup> el-Bakara, 2/245.

<sup>1400</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 67.

<sup>1401</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 79.

<sup>1402</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 769.

<sup>1403</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 733.

### 30. KURB-BU'D

Lugatte, yakınlık anlamına gelen kurb, Arapça'da bu'd halinin zıddı olup, Allah Teâlâ'ya itaat ve kullukla yakın olmaktır. Diğer bir ifadeyle kurb, kulun, Allah Teâlâ ile arasındaki ezeli ahde uyması, ruhlar âleminde/kâlû belâda verdiği söze vefalı olmasıdır.<sup>1404</sup> Allah Teâlâ, “*Biz ona şah damarından daha yakınız*”<sup>1405</sup>, “*Şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer*”<sup>1406</sup>, “*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir*”<sup>1407</sup>, “*Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın*”<sup>1408</sup> buyurmaktadır. Âyet-i kerîmelerden de anlaşıldığı üzere Cenâb-ı Hakk'ın kuluna ne kadar yakın olduğu açıkça ortadadır. O'nun yakınlığının mâhiyeti başka hiçbir yakınlığa benzemeyip, insanoğlu yakın olmayı hayalinde ne türlü canlandırıp şekil verirse versin, asla ve katiyen Allah Teâlâ'nın yakın olma hâlini tasavvur edemez. Zîra O, hem şekil, hem de mâhiyet itibariyle bütün şekillerden farklı ve münezzehtir.<sup>1409</sup> Buna göre kul ile Allah Teâlâ arasındaki yakınlık, zaman ve mesafe itibariyle değil, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna sevgisiyle, rızasıyla, inayetiyle, lutfuyla ve ihsanıyla yakın olma hâlidir.<sup>1410</sup> Bu yakınlık ise iki türlü elde edilir:

**a. Kurb-i ferâiz:** Farz ibadetleri yerine getirerek yaklaşmak. Kul, farzları eda ederek Hakk Teâlâ'ya yakınlığa erer ve kendisi de dâhil her şeyden fânî olur.<sup>1411</sup> Kurb-i ferâiz makamında “*Attığında sen atmadın*” âyet-i kerîmesi gereği kul, Cenâb-ı Hakk'ın âleti durumundadır. Nihâyetinde Hakk Teâlâ'nın nice kudreti ve hikmeti o kulunda zâhir olur.<sup>1412</sup> Bunun anlamı, kuldân sâdır olan her fiil, fâil-i hakîkî olan Allah Teâlâ'dan sâdır olmuş demektir.<sup>1413</sup>

**b. Kurb-i nevâfil:** Nafîle ibadetlerle yaklaşmak anlamına gelen kurb-i nevâfil ise, farzların üstüne nafîleler koyarak Allah Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Kul, nafîle ibadetleri

<sup>1404</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 112, 452; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 294.

<sup>1405</sup> Kâf, 50/16; el-Vâkıa, 56/85.

<sup>1406</sup> el-Enfâl, 8/24.

<sup>1407</sup> el-Hadîd, 57/4.

<sup>1408</sup> el-Mücâdele, 58/7.

<sup>1409</sup> Bkz., Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 329.

<sup>1410</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 221.

<sup>1411</sup> Bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 294.

<sup>1412</sup> Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 330-331.

<sup>1413</sup> Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 322.

işleyerek beşerî sıfatlardan sıyrılır, onun yerine ilâhi vasıflarla süslenir.<sup>1414</sup> Kurb-i nevâfilde, “Allah Teâlâ buyurdu: Kim velî bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş açarım. Kulum bana, kendisine farz kıldığım ibadetlerden daha sevimli bir amelle yaklaşmaz. Nafîle ibadetlerle de sürekli bana yakınlaşır, öyle ki sonunda ben onu severim; onu sevince de işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Diliyle de benden bir şey isterse istediğini ona veririm, bana sığınırsa onu mutlaka korurum”<sup>1415</sup> kudsî hadîs-i şerîfi gereği Hakk Teâlâ kulda tecellî eder. Böylece kul Hakk ile görür, Hakk ile işitir, Hakk ile yürür, Hakk ile konuşur. Ayrıca kurb-ı ferâiz yani farz ibadetler, belli bir disiplin içinde olup hudûdu vardır. Fakat nâfile ibadetlerde yani kurb-i nevâfilde bir hudûd söz konusu değildir. Nitekim Zât-ı Seniyyeyi Peygamberimiz (s.a.v.), geceleri uykusunu bölerek mübarek ayakları şişeceye kadar uzun müddet namaz kılmıştır. O’nun (s.a.v.) bu hâlinden müteessir olan muhterem zevcesi Hz. Âişe (r.ah.) Validemizin, “Yâ Resûlullah, geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanmasına rağmen niçin böyle yapıyorsun?” suâline, “Yâ Âişe! Rabbime çok şükreden bir kul olmayayım mı?” karşılığını vermiştir.<sup>1416</sup> Demek ki, Cenâb-ı Hakk’a kulluk ve yakınlık, O’na çokça ibadet etmekle olur.

Bu‘d ise sözlükte, irak olma, uzaklık gibi anlama gelip, Cenâb-ı Hakk’a itaatsizlik, yani kulun, Hakk Teâlâ’nın emir ve yasaklarına uymamasıdır. Hakk’tan uzak kalanlara da “baîd” denilmektedir.<sup>1417</sup> Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’ye göre bu‘d, kendini başka, Hakk Teâlâ’yı başka bilmek olup, hicâb-ı beçeriyet ve cehl ü gaflettir.<sup>1418</sup>

Tevhîdî bir perspektifle meseleyi ele alan Mahtumkulu, konuyla ilgili olarak oldukça sıra dışı izahlar yapmıştır. Ona göre kurb-i vahdet mertebesine ermek isteyen kişi evvelâ “çeşm-i dîd” teveccühüne sahip olmalıdır. Müellif burada kendine has “çeşm-i dîd” kavramını kullanır. Görme gücü olan “çeşm-i dîd”,<sup>1419</sup> aşk gözüyle, kalb gözüyle veya gönül gözüyle Allah Teâlâ’nın mükemmel sanat eserlerine nazar eylemektir. Nitekim bakmak ile görmek aynı şey olmayıp, baktığını

<sup>1414</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 222.

<sup>1415</sup> Buhârî, *Rikâk*, 38.

<sup>1416</sup> Buhârî, *Teheccüd*, 6.

<sup>1417</sup> Bkz., Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 174; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 111; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 86.

<sup>1418</sup> Bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 319-320.

<sup>1419</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндүриши Сөзлүгү*, . I бөлүм, с. 268.

tanımayan/göremeyen insana halk arasında “*bakar-kör*” denilmektedir. Görmek belli bir “*bilinç*” gerektirir ve beyinde oluşan imgenin algısını içermekte olup, görme olayı fiziksel olmaktan öte psikolojik bir özellik ihtiva etmektedir.<sup>1420</sup> Bu sebeptendir ki mevcûd olan şeylere keyfiyetle baktığımız zaman onu bozuk görürüz. Bu ise bakmak ve baktığımız yerde kalmaktır. Gerçekte görmek ise o bozuk şeylerin mâhiyetini kavramaktan geçmektedir. Zîra baktığımız ve uğraştığımız şeylerin mâhiyeti, onun keyfiyetinden daha da ehemmiyetli görülmelidir.<sup>1421</sup> Müellif Mahtumkulu da, bu ayrıma dikkat çekerek yaratılmışlara, gönül gözüyle nazar eylemeyi tavsiye etmektedir. Nitekim bu özellikleri taşıyan kişi, Hakk Teâlâ’nın birliğine dair ince ve derin mâna içeren “*nükte-i tevhîd*”<sup>1422</sup> zikriyle ve hakîkat yolunda cezbenin zuhûr bulması sonucunda “*vasf-ı temcîd*”<sup>1423</sup> ile O’nu yücelterek “*kurb-i vahdet*”<sup>1424</sup>e ulaşmaktadır:

*Kıl nazar sen Rabbin eserine çeşm-i did ile,  
Gir hakikat yoluna bu cezbe-yi temhid ile,  
Gurb-ı vahdet istesen, o vasf-ı temcid ile,  
Ukdeyi dudaktan gire aç nokta-yı tevhid ile,  
Göz açıp sana diyeyim bir söz gülmezden önce.*<sup>1425</sup>

Miraç gecesi Fahr-i Âlem Efendimiz (s.a.v.)’e Allah Teâlâ’dan haber gelince, arş-ı a’la’ya, Cenâb-ı Hakk’ın huzuruna varıp oturur ve orayı müşâhede eder. Bu durum karşısında kainâtın en üst kısmı olan arş ve en alt kısmı olan ferş,<sup>1426</sup> tecellîlere mazhar olup coşa gelir. Besi/ziyadesiyle<sup>1427</sup> bu zevkten behresiz kalan mukarrebûn<sup>1428</sup> ise Hz.

<sup>1420</sup> Bkz., Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 140.

<sup>1421</sup> Bakmak ile görmenin farkı için bkz., İsmet Özel, *Bakanlar Ve Görenler*, 3. Baskı, İstanbul: Çıdam Yay., 1991.

<sup>1422</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 599, III бөлүм, с. 845.

<sup>1423</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 174, III бөлүм, с. 831.

<sup>1424</sup> Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 174, 226.

<sup>1425</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 702.

<sup>1426</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

<sup>1427</sup> Çok, birçok, ziyade gibi anlama gelen “besi” kelimesi, Farsça’da “besa” şeklinde de kullanılmaktadır. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 124.

<sup>1428</sup> Mukarrebûn, yakınlaştıranlar demek olup, “ulu’l-azm” peygamberlerdir. Bkz., el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 833-837; Mukarrebûn için bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 342.

Peygamberimiz (s.a.v.)’e gıptayla ve O’nun Hakk Teâlâ ile yakınlığını hayretle izleyip,<sup>1429</sup> parmaklarını ısırırlar:

*O şeb-i mirac<sup>1430</sup> haber gelince sana maşuktan,  
Arş u ferş olmuş tecellî çün bunun dek şevkten,  
Bu mukarraplar besi bî-behredirler<sup>1431</sup> bu zevkten,  
Hem besât-ı kurb<sup>1432</sup> üze vardın, oturdun fevkten,  
Isırdı parmağın onlar, kurbetin görünce, ey Resûl.<sup>1433</sup>*

Allah Teâlâ’ya yakın olan peygamberler ve veliler dışında, mukarrebûn melekleri de mevcuttur. Kur’ân-ı Kerîm’de “*el-melâiketü’l-mukarrebûn*”<sup>1434</sup> şeklide geçen, Cenâb-ı Hakk’ı tesbih etme, yüceltme ve anmakla görevli olup, ulûhiyet makamına çok yakın olan meleklerden bahsedilir.<sup>1435</sup> Mahtumkulu da, “*mukarrebîn*” ismi verilen Allah Teâlâ’ya çok yakın ve O’nun katında şöhretli mevki bulunan dört büyük melekten söz etmektedir:

*“Ey Hüdü, orda Kerem kıl şehîr<sup>1436</sup> Cebrâil hakkı,*

<sup>1429</sup> Bkz., Bilal Ergin, *Mahtumkulu Divanı’nın Tahlihi*, **Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 163.

<sup>1430</sup> Mahtumkulu, tevessül içerikli “Hakkı İçin” şiirinde; “*Düştü Lu yılı miraç zümresine/Burak binip çıktı arş zirvesine*” diyerek, sıra dışı izah ve yorumlarıyla, Miraç olayının Luv yılında gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. (Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 459. Şiirde geçen Lu kelimesinin Luv şeklinde de geçtiği yerler için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 223; II бөлүм, с. 472, 641; Айтча бкз., Ашыров, *Магтымгулы Есерлер Ыгындусы*, II jilt, s. 111).

<sup>1431</sup> Şiirlerin lugat mânasıyla ilgili kullandığımız Aşırpur Meredov’un sözlüğünde bu kelime, “bâ-behre” şeklinde geçmektedir. Bâ ön eki olup, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin önüne gelerek zarf fonksiyonunda şekiller yapan, “ile” anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda “bâ-behre” behreli, hissesi olan, kismetli, nasıpli, nasıplenmiş gibi anlamlara gelir. Bî ise, Farsça’da olumsuzluk bildirip, “bî-behre” behresiz, pay almamış, nasipsiz, mahrum gibi anlamlara gelmektedir. Türkiye Türkçesine aktarılmış olan kaynak eserde bu kelime “bî-behre” şeklinde geçmektedir. Söz konusu dizelere dikkat edersek “bâ-behredirler” dediğimiz zaman anlam uyumsuzluğu apâşikârdır. Nitekim bu kelime “bâ-behre” değil, “bî-behre” şeklinde olmalıdır. Hâl böyle olunca mâna yerini bulmaktadır. “Bî-behre” için bkz., Ашыров, *Маhtumkulu Бүтүн Есерлери*, с. II, s. 153; Firâkî, *Маhtumkulu Dîvânı*, s. 722; “Bâ-behre” için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 91.

<sup>1432</sup> Besât-ı kurb veya bisât-ı kurb, Hakk’a yakınlık sofrası, döşeği. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 124.

<sup>1433</sup> Firâkî, *Маhtumkulu Dîvânı*, s. 722.

<sup>1434</sup> en-Nisâ, 4/172.

<sup>1435</sup> Mukarrebîn melekler için bkz., M. Sait Özervarlı, “Melek”, *DİA.*, TDV. Yay., Ankara 2004, XXIX, 40-42, s. 40.

<sup>1436</sup> Şehîr, şöhret anlamına gelip, şöhretli, namlı, ün kazanmış, meşhur demektir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, III бөлүм, с. 1045.

*Çün mukarrebî bargâh, olan çü Mikâil hakkı,<sup>1437</sup>*

*Kurt kuş ile bütün adam dirilir,  
Dört mukarreb meleğe buyrulur,  
Bir Burak'a altın eyer koyulur,  
Muhammed'e ödül olsa gerektir.*

*Dört mukarreb melekler ki gezerler,  
Bir Burak'ı tuhaf tuhaf bezerler,  
Altın eyer, la'l ü gevher düzerler,  
Muhammet kabrine gelse gerektir.<sup>1438</sup>*

### **Kâbe Kavseyn Ev Ednâ**

Kurb, bazen “*kâbe kavseyn*” makamı karşılığında da kullanılmıştır.<sup>1439</sup> *Kâbe kavseyn ev ednâ*,<sup>1440</sup> ok atılırken yayın elle tutulan ortasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafe yani iki yay aralığı, hatta daha da yakın çok kısa bir mesafeyi ifade eder. Tasavvuf terminolojisinde ise, varlık dairesi adı verilen emr-i ilahide isimler arasındaki müteakabiliyet itibariyle esmâî/ismî yakınlık makamıdır.<sup>1441</sup> Allah Resûlu (s.a.v.), Cenâb-ı Hakk tarafından bir gece Mekke'den Beytü'l-Makdis'e ulaşmıştır.<sup>1442</sup> Hakk Teâlâ ve Cebrâil (a.s.)'in kendisine eşlik etmesiyle “*kâbe kavseyn, ev ednâ*” makamının tecellîlerine vâsıl olmuştur:

*Yedi kat gerdûn zeminin oldu mi'râc akşamın,  
“Kâbe kavseyni ev ednâ” yetti senin makdamın,  
Cebrâil, Allah idi o gece yâr-ı hemdemîn,  
Hâk-i nâlin zîya-yı çeşm-i arş-ı a'zâmın,*

<sup>1437</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 761.

<sup>1438</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 595.

<sup>1439</sup> Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Süfiyye*, s. 82, 346.

<sup>1440</sup> en-Necm, 53/9.

<sup>1441</sup> Geniş bilgi için bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 542, 537; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 200; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 258.

<sup>1442</sup> el-İsrâ, 17/1.

*Âsi ümmete şefâat, yâ Muhammet Mustafa.*<sup>1443</sup>

Mahtumkulu, Resûl-i Kibriyâ (s.a.v.) Efendimizin Miraç gecesi Cenâb-ı Hakk'a çok yaklaştığını ifade eden *kâbe kavseyn* makamından bahsederken, aynı zamanda hayatın geçici olduğuna da dikkat çeker. Bu âyet-i kerîmeye işaret ederek<sup>1444</sup> Cenâb-ı Hakk'a bu kadar yaklaşma imkânına erişen Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bile dünyadan geçtiğini şöyle ifade eder:

*O hazret Hak Resûl Mirac'ı aştı,  
Asmanlar derbeder kapısın açtı,  
"Kâbe kavseyn" gidip, Hakk'a ulaştı,  
O server-i iki cihan geçmiştir.*<sup>1445</sup>

### 31. SEKR-SAHV

Arapça'da sarhoşluk demek olan sekr,<sup>1446</sup> kuvvetli bir vâridin tesiriyle sâlikin kendinden geçip, elde ettiği rûhî/mânevî haz ve zevklere dalmasıdır.<sup>1447</sup> Tasavvuf terimi olan sekr, vecd sahiplerine hastır. Sûfî, cemâl tecellîsini ve kemâl sıfatlarını temâşâ edince sekr hâsıl olur, rûh zevk alır ve kalb aşk duygularına boğulur.<sup>1448</sup> Sekrin zıddı olan sahv ise lugatte, kendine gelme, ayıklık<sup>1449</sup> gibi anlamalar gelir. Sahvın ıstılâhî anlamı, kalbine gelen vârid sebebiyle kendinden geçen ârif kişinin duyarlılığına geri dönmesidir.<sup>1450</sup> Mânevî sarhoşluktan ayılmak anlamına gelen sahv, sekirden sonra gelip, sâlikin temyiz hâline geri dönerek acı veren hisle haz veren şeyi ayırt etmesidir.<sup>1451</sup> Tasavvuf tarihinde mâna ehlerinden olan bir grup sekri sahvdan üstün tutarken, diğer grup ise sahvın sekirden üstün olduğu görüşünde olmuştur. Sekr hâlini sahvdan üstün gören ve kurduğu ekolün temsilcisi Bâyezid-i Bistâmî (k.s.), sahvın

<sup>1443</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 696.

<sup>1444</sup> Mahtumkulu'nun işaret ettiği âyet-i kerîme, Fecr sûresi değil, Necm sûresi 9. âyet-i kerîmesidir. Fecr sûresi denilen görüş için bkz., Mehmet Temizkan, "Mahtumkulu Divanı'nda Geçen Âyetler ve Sûreler Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014 3 (2014): 487-501, s. 499.

<sup>1445</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 606.

<sup>1446</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 728.

<sup>1447</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 303; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 310-311.

<sup>1448</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 165.

<sup>1449</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 820.

<sup>1450</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 327; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 305.

<sup>1451</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 191.

makamı sekrden daha üstün olduğunu temsil eden ise, Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) Hazretleridir.<sup>1452</sup> Ankaravî'ye göre sekr, ilmin sınırları içinde sıkışıp kalan bilginlerin değil, makam-ı muhabbette olan ilâhî âşıklarıdır.<sup>1453</sup>

Mahtumkulu, “*Biryâne Oldum Şimdi*” isimli şiirinde, tasavvuf edebiyatında sık sık kullanılan ve tasavvuf şâirlerinin de derin bir coşku ve mânevî bir haz ile kullandıkları, Hallâc-ı Mansûr'un meşhur “*Ene'l-Hakk*”<sup>1454</sup> sözüne değinir. Şair, “*Ben Hakkım*” yani “*Ben Hak'tanım*” veyahut “*Ben bir gerçeğim ve batıl değilim*”<sup>1455</sup> sözüne atıf yaparak, ilâhî aşkla mest olanlara “*Ene'l-Hakk*” ve “*Müne'l-Hakk*” sırrını okumak gerekli olduğunu belirtir. “*Mey içip meyhaneden, mestane oldum şimdi*” diyen Mahtumkulu da, bu mertebede olduğunu ifade eder:

*Baştan çıktın artık dünya, senin hevesin mutlak,  
Ne ferşe ayak bastın, dolan, bir özüne bak,  
Kül ol, külüne savrul, o ateşe canın yak,  
Lazım oldu okumak “enelhak” u “minelhak”,  
Mey içip meyhaneden, mestane oldum şimdi.*<sup>1456</sup>

### 32. FENÂ-BEKÂ

Sözlükte, silinmek, yok olmak, fâni olmak, zevâl, devamsızlık ve bekâsızlık gibi anlamlarına gelen fenâ,<sup>1457</sup> tasavvuf terminolojisinde, insandaki kötülenmiş sıfatların yok olması demektir.<sup>1458</sup> Bir diğer ifadeyle fenâ, kulun bütün nefsanî ve hayvânî haz ve arzularından fâni olması, kendinden geçerek temyiz özelliğini yitirmesi ve dâima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyadan da fâni olmasıdır.<sup>1459</sup> Buna karşın fenânın zıddı olan bekâ ise lugatte, sabit kalmak, bekâ bulmak, devam ve

<sup>1452</sup> Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 248-252; Ayrıca bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 214.

<sup>1453</sup> Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 375-376.

<sup>1454</sup> “Ene'l-Hak” ifadesi Hallâc-ı Mansûr'un (v. 309/922) ulûhiyyet ve hulûl iddia ettiği gerekçesiyle öldürülmesine sebep olan meşhur sözüdür. Bkz., Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1997, XV, 377-381.

<sup>1455</sup> Ene'l-Hakk için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 123-124.

<sup>1456</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 711.

<sup>1457</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 442; Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1005.

<sup>1458</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 160.

<sup>1459</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 200.

sebat etmek, zevâl bulmama demek olup, kulun, güzel ve övülmüş vasıflar edinerek bu hâl üzere devam etmesi, sabit kalmasıdır.<sup>1460</sup>

Fenâ ve bekâ, sûfîyye ıstılâhâtında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre ilk zamanlar fenâ, cehaletin yok olması, bekâ ise ilmin ortaya çıkmasıdır ya da ma'siyetin/itâatsizliğin yok olması fenâ, tâatin ortaya çıkması ise bekâdır. Bir başka deyişle, gafletin ortadan kalkması fenâ, zikrin ortaya çıkmasıysa bekâdır.<sup>1461</sup> Yine fenâ, kulun kendi nefsanî ve behîmi sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkmasıdır, bekâ ise, Cenâb-ı Hakk'ın vasıf ve nitelikleriyle süslenmesidir. İnsanın, fenâ hâlinde olduğunu dahi bilmemesi “*fenâdan fenâ/fenâ ender fenâ*”dır.<sup>1462</sup> “*Sizde bulunanlar fânidir, ama Allah'ın katında olanlar ise bâkidir*”<sup>1463</sup> veya “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâkidir*”<sup>1464</sup> âyet-i kerîmelerinden alınan fenâ ve bekâ kavramlarının ifade ettikleri kritik anlam, tasavvufun en hassas, en nazik ve en ince meselelerinden biridir.

Mahtumkulu, “*Ber-Karar Eden Kerîm*” isimli şiirinde, Ferîdüddin Attâr'ın “*Mantıkut't Tayr*” eserinde yer alan yedi vadi, sırasıyla *talep, aşk, mârifet, istiğna, tevhid, hayret* ve en sonuncu vadi olan *fakr-u fenâ vadisi*<sup>1465</sup>ne telmihte bulunur ve en son vadi olan *fakr-u fenâ* makamına parmak basar. Fakat Mahtumkulu'nun buradaki fakr telakkisi daha önce “*fakr*” kavramında açıkladığımız üzere, kişinin malı mülkü olmaması gibi maddî yokluk anlamında olan zâhirî fakirlik yani “*fakr-ı sûrî*” değil, aksine bâtınî mânaları ifade eden “*fakr-ı mânevî*”dir. Ona göre, Hakk Teâlâ Hazretleri kimi kullarını padişah eyleyip taç giydirirken, kimi sâlih kullarına da dünyevî nimetlere değer vermemek ve mal mülke karşı müstağni olmak için kendisinden başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamaya yani *fakr-u fenâ*'ya muhtaç eylemektedir. Şairin ilk mısrası dünya ile ilgili iken, peşinden fâni olmak, yine dünyayla ilgili ve sonrasında

<sup>1460</sup> Bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 296; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 160-161.

<sup>1461</sup> Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 217.

<sup>1462</sup> Geniş bilgi için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 70.

<sup>1463</sup> en-Nahl, 16/96.

<sup>1464</sup> er-Rahmân, 55/26-27.

<sup>1465</sup> Yedi Vadi için bkz., Ferîdüddin Attâr, *Mantıkut't Tayr*, (ter. Gökhan Çetinkaya), 2. Baskı, İstanbul: Semerkand Yay., 2017, s. 209-290.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'e dostum diye “*Huzûr-u aşk*”a davet ettiği ve “*şeb-i mirac*”ı lutfettiğinden bahsettiği görülür:

*Kimini şah eyleyip, verdi muhteşem taç ona,  
Kimini fakr u fenâda eyledi muhtaç ona,  
Nicelere verdi devlet, niceler gallaç<sup>1466</sup> ona,  
Dostum deyip lutf kıldı leyletü'l-miraç ona,  
Mustafanın dostlarını çâr-ı yâr eden Kerim.<sup>1467</sup>*

Fenâ ile meşâyah-i kirâm, davranışların, huyların ya-da günümüz terminolojiyle kişiliğin karakteristiklerinin değişimini kastetmişlerdir.<sup>1468</sup> Fenâ ve bekâ seyr ü sülûk açısından ele alındığında *fenâ fi'l-ihvân*, *fenâ fi'ş-şeyh*, *fenâ fi'r-Resûl* ve *fenâ fillah* şeklinde birçok mertebesi olup, bu tarz yükselen bir sıralamaya tabi tutulmuştur.<sup>1469</sup> Mahtumkulu'nun hayatının en önemli olayı olan şairliğe ilk adım atışı ve Allah Resûlu (s.a.v.)'in bizzat emriyle kendisine “*aşk bâdesi*” içirilerek,<sup>1470</sup> âşıklık mesleğine girmesini,<sup>1471</sup> pek çok şiirlerinde yankı uyandırdığını görmekteyiz. Bunlardan biri de, müellifin baştan sona Resûlullah (s.a.v.)'i öven ve O'na karşı beslediği ve duyduğu sevgi ve mahabbetini, çok zengin teşbihler vasıtasıyla ifade eden “*Sevmişim Seni*” şiiridir.<sup>1472</sup>

*Ya Habîb, Hakk Resûlusün,  
Ben candan sevmişim seni.  
Dervişler kadir gecesin,  
Seven dek sevmişim seni.*

*Eyleyip seyr u seyrânı,  
Dolaşsam küllü İran'ı,*

<sup>1466</sup> Gallaç: fakir, muhtaç, çaresiz. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Душундиришли Сөзлүги*, I бөлүм, с. 190.

<sup>1467</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 732.

<sup>1468</sup> Sayar, *Sufî Psikolojisi*, s. 120.

<sup>1469</sup> Bkz., Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 216-217.

<sup>1470</sup> Şiir için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 523-525.

<sup>1471</sup> Bkz., Erdoğan, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber”, s. 30.

<sup>1472</sup> Türkmen, “Mahtumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı”, s. 14-19; Ayrıca bkz., Erdoğan, “XVIII Yüzyılın İki Büyük Mutasavvıf Şairinin-Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu-Divanlarında Hz. Peygamber Sevgisi”, s. 397-398.

*Misli İbrahim-Sâre 'yi,  
Seven dek sevmişim seni.*

*Yakup yurt etti Ken 'an'ı,  
Oğludur Mısır sultanı,  
Misli Yusuf-Züleyha 'yı  
Seven dek sevmişim seni.<sup>1473</sup>*

“Şairin aşağıdaki şiirde coşkun bir tasavvufî hâlin anlatıldığını görüyoruz. Bazı mânevî hâllere mazhar olduğu anlaşılan şairin bu şiirde her eşyayı o eşyanın yaratıcısının varlığının bir delili olarak gören bir iman olgunluğuna ulaştığına ve buradan da fenâfillah makamına işaret ettiği düşünülebilir. Fenâfillaha erişmiş bir derviş edasıyla yazılan bu şiir şöyledir”<sup>1474</sup> diyen Abid Nazar Mahdum’a göre aşağıdaki şiir, şairin fenâfillah’e erdiğini göstermektedir:

*Mahtumkulu o mekâna sığındı,  
Şahlar durdu, yiğitler dek raksetti,  
Her eşyadan yâr cemali aksetti,  
Su hangisi, şarap hangi, bilmedim.<sup>1475</sup>*

Mahtumkulu, “Biryâne Oldum Şimdi” şiirinde kendinden geçip fenâ makamına ulaştığını ve Cenâb-ı Hakk’la beraber olduğunu söylemiştir.<sup>1476</sup> Şair, şiirin ilk mısralarında, aşk ateşine nasıl dûçar olduğunu ve bu hâldeyken neler yaşadığını şöyle dillendirir:

*Aşk ateşine düştüm, pervâne oldum şimdi,  
Şevkin közünde yandım, biryâne oldum şimdi.  
Cismim kebaba döndü, giryâne oldum şimdi,  
Genç isteyenler gelsin, vîrâne oldum şimdi,*

<sup>1473</sup> Şiirin tamamı için bkz., Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 129-130.

<sup>1474</sup> Bkz., Mahdum, “Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine”, s. 214.

<sup>1475</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 415.

<sup>1476</sup> Bkz., Ergin, *Mahtumkulu Divanı'nın Tahlili*, s. 290-291.

*Ayrıldım ahyârlardan,<sup>1477</sup> bîgâne oldum şimdi.*

Dünyanın mutlak hevesinden geçmeyi başarmış olan Mahtumkulu, “*ene’l-Hakk*” ve “*mine’l-Hakk*” sırrına ererek, Abid Nazar Mahdum’un da yerinde tespit ettiği gibi<sup>1478</sup> bekâ billâh makamına ulaşmıştır:

*Baştan çıktın artık dünya, senin hevesin mutlak,  
Ne ferşe ayak bastın, dolan, bir özüne bak,  
Kül ol, külüne savrul, o ateşe canın yak,  
Lazım oldu okumak “enelhak” u “minelhak”,  
Mey içip meyhaneden, mestane oldum şimdi.*

Mahtumkulu, ayâne olduğunu şöyle belirtir:

*Dünya benden hoşlanmaz, ayrıca kabul etmem,  
Odam ötgür,<sup>1479</sup> derdim çok, hoşbeş olup da gülmem,  
Ağır paha âlemi altı kuruşa almam,  
Dostum kimdir, düşmanım kim, fark edip te bilmem,  
Hiç kimse anmaz halim, ayâne oldum<sup>1480</sup> şimdi.*

<sup>1477</sup> Arapça olan ahyâr kelimesi, sözlükte, “iyilik eden, hayırlı kimse”nin çoğul şekli olup, hayr ehli, hayırlılar, dünyanın düzenini koruyan, “ricâlu’l-ğayb” ya-da “ricâlullâh” denilen herkese faydası ve iyiliği dokunan seçkin kimselerdir. Ana kaynağımızda ve diğer kaynaklarda bu kelime “ağyâr” şeklinde geçmektedir. Ğayr kelimesinin çoğulu olan ağyâr kelimesi ise, yabancılar, bîgâneler, zıtlar, eller, başkaları, sûfi olmayan, tasavvufî hayata ve tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vakıf olmayanlar makamında kullanılır. Konuyla ilgili imâ edilen “ahyâr” kelimesi, mânaya daha uygun olduğu görülmüş ve tercih edilmiştir. Nitekim ağyâr, mâna olarak da ahyâr kelimesinden daha düşük anlam ifade ederken, fenâ fillâha erişen Mahtumkulu, fenâ fillâh makamına gelmeden evvel, fenânın diğer alt makamlarında ağyârlar olanlardan sıyrılmıştır. Ahyâr için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 87; Ağyâr için bkz., Бірай, *Mahtumkulu Divanı*, s. 141; Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. I, s. 223; Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 711; Ayrıca “ağyâr” ve “ahyâr” terimleri için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 26, 31; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 33, 38-39.

<sup>1478</sup> Bkz., Mahdum, “Mahtumkulu Ferâği ve Tasavvuf”, s. 216-217.

<sup>1479</sup> Türkmençe olan ötgür kelimesi, lugatte, keskin, kuvvetli, şiddetli, sert, berk, çok tesirli ve değerli gibi mânalara gelmektedir. Mâna bakımından baktığımızda “Od’um geçmez” değil, “Odam ötgür” yani “odum/ateşim şiddetli, çok azar verici” anlamdaki mânası daha uygun görülmüş ve tercih edilmiştir. Ötgür kelimesi için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 627; “Odam ötgür” şeklinde geçen eserler için bkz., Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü*, II tom K-Z, s. 172; Бірай, *Mahtumkulu Divanı*, s. 141; “Od’um geçmez” şeklinde geçen eserler için bkz., Aşirov, *Mahtumkulu Bütün Eserleri*, c. 1, s. 224; Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 711.

<sup>1480</sup> Ayân olmak için bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 90.

Aşağıdaki dizeleri değerlendiren Hidayet Peker'e göre,<sup>1481</sup> Mahtumkulu kendi iradesini bir kenara bırakarak Cenâb-ı Hakk'ta fânî olmuştur:

*Bir makama duş oldum,<sup>1482</sup> fikr onda fikre battı,  
Can onda candan oldu, baygın bir halde yattı,  
Ceset yolda yok oldu, gönül özün unuttu,  
Aşk yükünü toplayıp, akıl mülkün dağıttı,  
Talana verip aklım, dîvane oldum şimdi.*

Müellif, şiirin devamında meşâyh-i kirâmın “*Bu dünyaya üryan geldik, hiçbir şeye sahip olmadan, üryan gideriz*”<sup>1483</sup> sözüne atıfta bulunarak, can, ceset, dil ve akıldan sıyrılıp üryân kaldığını vurgular. “*İş geldi başa düştü, merdâne oldum şimdi*” diyerek, kâmil, er ve velî kişinin görevi olan merdânelik işlerinin başına düştüğünü ve bunu üstelendiğini belirtir. “*Merd*”, tasavvuf erbâbının literatüründe yer alan insan-ı kâmilin karşılığıdır. Aynı zamanda şairin her tavsiyesi, âyetler ve sûreler vasıtasıyla vermek istediği bütün mesajlar da, insanı “*merd*” yapma endişesiyle ilgilidir.<sup>1484</sup>

*Mahtumkulu, her zaman neyleyim olma giryân,  
Fikir balçığına battım, çıkamıyorum biryân,  
Gövde harap, ten türap, gönlümün şehri vîran,  
Can, ceset, dil, akıldan ayrılıp, kaldım üryân,  
İş geldi başa düştü, merdâne oldum şimdi.<sup>1485</sup>*

### **Vecd-İstiğrak**

Vecd, sözlükte, bulmak, buluş, varolma, coşku anlamalarına gelir.<sup>1486</sup> Tasavvuf ıstılahında kendinde pek çok mâna barındıran vecd, sâlikin herhangi bir kastı ve çabası olmadan, dinin bilgi/şerîat/zâhiri değil, dinî his ve heyecanıyla yaşadığı onun kalbine

<sup>1481</sup> Bkz., Peker, “Mahtumkulu Firâkî’de Tasavvufî Temalar”, s. 17.

<sup>1482</sup> Mahtumkulu burada özellikle bir makama ulaştığını veyahut onu elde ettiğini değil, duş olduğunu yani uğradığını/düçar olduğunu belirtir. Nitekim gerçek sûfî ehli kimseler “şu makama sahibim” demekten uzak durmuşlardır.

<sup>1483</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 504; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364.

<sup>1484</sup> Bkz., Temizkan, “Mahtumkulu Divanı’nda Geçen Âyetler ve Sûreler Üzerine Bir İnceleme”, s. 501.

<sup>1485</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 711.

<sup>1486</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 376.

gelen mistik hâllerdir. Kısaca vecd, sâlikin kendinden geçme hâli olup, *havf-recâ*, *heybet-üns*, *galebe-huzûr*, *gaybet-şuhûd*, *cem-fakr*, *setr-tecellî*, *sekr-sahv*, *fenâ-bekâ* gibi mistik hâller birer vecd hâdisesidir.<sup>1487</sup> Başka bir tanımda hüznün ile vecdin arasında ayırım gözetilerek hüznün, nefsin ismetine düşen gamın ismi yani bir kimsenin, kendi şahsıyla ilgili üzüntüsüne hüznün, sevdiği bir zatla ilgili üzüntüsüne de vecd denilmiştir. Bu sebeple de vecd, tâlip ile matlûb arasındaki bir sır olup, onun beyan edilmesi, o gaybetin keşfedilmesiyle olacaktır.<sup>1488</sup> Vecdin zıddı olan “fakd” sözlükte, kaybolma, kaybetme ve yok olma gibi anlamlara gelir. Allah Teâlâ’dan gelen tecellîlerle gerçekleşen vecd, ilk kaynak eserlerde fakd ile birlikte kullanılmıştır. Vecd bulmak, fakd ise kaybetmektir. Fakd, vecd hâlinde olan sâlikin, hissini ve duyularını yitirmesidir.<sup>1489</sup>

İstiğrak ise lugatte, boğulmak, gark olmak, batmak gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1490</sup> Velâyet mertebesinden sonra hâsıl olan ve vecdin bir ileri derecesi olan istiğrak ıstılahta, velî kişinin Cezbe-i Hüdâ’ya kapılarak vahdet denizinde boğulacak hâle gelip, kendinden geçmesidir. Tevîd denizinde boğulan velî, kendisini bu denizle beraber görerek, bu hâliyle halkı göremez olur.<sup>1491</sup> İlâhî sevginin istilâsı sebebiyle kendinden geçen/istiğrak hâlindeki sâlik, maddî âlemden habersiz ve suyun içine atılarak batıp giden taş gibidir.<sup>1492</sup>

Duygu, heyecan ve yüksek hazzı, en yoğun hâlde yaşayan Mahtumulu, Mâşukunu kaybediş ve buluş içerisinde. Rabbini bulunca kendini, kendini bulunca da Rabbini aramaktadır. Bu iki hâl yer değiştirirken, biri gelince diğeri kaybolmaktadır:

*Maşuğum buldurmaz, bulsam, el vermez,*  
*İkbâlim uyanmaz, bahtım hem kalkmaz,*  
*Yürek sakinleşmez, gönül durmaz,*

<sup>1487</sup> Geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 185, Dipnot, 2.

<sup>1488</sup> Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 467-468.

<sup>1489</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 131, 376; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 203.

<sup>1490</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 193.

<sup>1491</sup> Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 360-361.

<sup>1492</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 205.

*Dost cemâlin görmeyince göz ile.*<sup>1493</sup>

### **Sekînet**

Tasavvuf terminolojisinde sekîne veyahut sekînet,<sup>1494</sup> rûhî feyzin gelişi esnasında kalbin yaşadığı tatmin hâli ve gönül huzurudur. Sâlikin kalbine dışarıdan gelmiş olan sekîne kavramı, sûfî ehline çoğunlukla mârifet ve ilhâm bağlamında yorumlana gelmiştir. Bu konuda Ankaravî şöyle der: “*Sekîne, sâlikin kalbinde bir nûr olup, sâlikin bu sekîne ve nûr sayesinde, korku ve endişelerini yenmesidir.*”<sup>1495</sup> Müellifimizin üstte geçen beytinde vecd ve fakd hâlinde olduğu görülmüştür. Mahtumkulu, bu hâlleri yaşarken Cemâlullah’ı görmedikçe kalbinin sükûnete olmayacağına vurgu yapar. Nitekim Hakk dostlarının kalpleri, Cenâb-ı Hakk’ın sonsuz güzelliğini müşâhede ederek sükûnete ermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de vecde örnek olarak Hz. Yûsuf (a.s.) kıssası misal olarak verilmektedir: “*Kadınlar Yûsuf’u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler*”<sup>1496</sup> âyet-i kerîmesinde bahsedildiği üzere Hz. Yûsuf (a.s.)’a bakan kadınlar, onun güzelliğini temâşâ ederlerken ellerini kesmişler fakat bunun farkında olmamışlardır.<sup>1497</sup> Şâir, vecde örnek olan bu kıssayı şu şeklide açıklar:

*Kurnaz hatunlardan kaçtı, kurtuldu,  
Eteğın kestiler, dışta tutuldu,*<sup>1498</sup>

### **33. MÂRİFET-İLİM**

Mârifet, Arapça “a-r-f” kökünden türetilen bir mastar olup, lugatte, tanımak, âşinâlık, bilgi, tecrübî ve amelî bilgi demektir.<sup>1499</sup> Tasavvuf ıstılahında, kalplerin Hakk

<sup>1493</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 328.

<sup>1494</sup> Sekînet ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 310; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 424.

<sup>1495</sup> Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 325-326; Ayrıca bkz., Salih Çift, “Sekîne”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXXVI, s. 331-332, s. 331.

<sup>1496</sup> Yûsuf, 12/31.

<sup>1497</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 443-444; Ayrıca bkz., İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (ihtisar. Muhammet Ali Sabûnî), İstanbul: Damla Yay., 2012, c. IV s. 221.

<sup>1498</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 885.

<sup>1499</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

Teâlâ'nın öğrettiği incelikleri mütâlaa etmesi anlamına gelen mârifet, aslında bir Hakk vergisidir. Mârifet bir nâr, vecd iken, iman nûr, ihsân-ı ilâhîdir.<sup>1500</sup> Mârifet kavramının bir türevi olan ve eş anlamlı olarak kullanılan irfan ise, insanın okuduğu, dinlediği, gördüğü, rûhî ve mânevî yolla kazandığı, sezgi ve keşf ile müşâhede ettiği fikir ve tecrübî bilgidir.<sup>1501</sup> Meşâyih-i kirâm, bilgi anlamını ifade eden ilimle mârifet/irfân arasında bazı farklılıklar görmüşlerdir. İlim, bilmek anlamına gelirken, mârifet veya irfân tanımak demektir. İlmin kaynağı akıl, his organları, nakil ve dış tecrübelerle dayanan bilgiyken, mârifetin kaynağı kalp, rûh, sır ve keşiftir. Onlara göre muamele ve hâl ile beraber bulunan Allah Teâlâ hakkındaki sıhhatli hâle mârifet denilip, bu ilmin âlimine de ârif denilmektedir. Mârifet, bâtinî yani tasavvufî ve iç tecrübelerle dayanan cüzî ve pratik bilgilerdir. İlim ise zâhiri yani şer'î bilgileri içerip, küllî ve teorik bilgilerdir. Bu sebeple de tasavvuf ehli, takva ve süluk neticesi sonucu elde edilen mârifet bilgisini ilimden daha üstün görmüşlerdir.<sup>1502</sup> Dolayısıyla mârifet, hakikatleri buldukları hale göre idrak etmek iken, bilgi ise, hakikatleri ve onların ayrılmaz özelliklerini idrak etmektir.<sup>1503</sup>

Tasavvuf terminolojisindeki mârifetin kaynağını başka mistik akımlara bağlayanlar da vardır. Onlar daha çok İbrahim b. Edhem'in, "*Ben mârifeti Sem'an isimli bir rahipten öğrendim*" sözünü dikkate almışlardır. Üstelik bu noktada mârifet ile gnostisizm arasındaki benzerliklere atıf yapmışlardır.<sup>1504</sup> Bu konuda hayatı ilginç serüvenlerle dolu olan modern döneminde tasavvufî neşve ile yetişmiş kadın aydını Annemarie Schimmel, irfan ile gnostik hareketler arasındaki ince bir detaya dikkatimizi çeker: "*Müslümanlar, çoğunlukla 'gnosis' olarak çevrilen 'irfan' terimini bilirler. Fakat 'gnosis'i, Helen-Hıristiyan geleneğindeki tarihsel gnostik eğilimler bağlamında anlamaktan kaçınmak gerekir. Üstelik irfan başta İran olmak üzere daha sonraki sûfi ve "teozofik" yazılara sızan ilham kaynaklı felsefî bir hikmettir.*"<sup>1505</sup>

<sup>1500</sup> Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 33-38.

<sup>1501</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 245; Ayrıca bkz., Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 330.

<sup>1502</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, . 104-110, Dipnot, 48, 50; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 331, Dipnot, 2, s. 439-440; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 398-404, Dipnot, 193, 194.

<sup>1503</sup> İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 19-21, Dipnot, 2.

<sup>1504</sup> Bkz., Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 117-118.

<sup>1505</sup> Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (ter. Ekrem Demirli), 1. Baskı, İstanbul: Kabcacı Yay., 2004, s. 180.

Mahtumkulu'nun da, mârifetin bilgi boyutu ile ilgili şiirlerini incelediğimizde, onun birçok konuda olduğu gibi ilim ve irfan konusunu ve Cenâb-ı Hakk tarafından velî kullarına ilhâm edilen “ilm-i esrâr”, diğer adıyla “ilm-i ledün”<sup>1506</sup> denilen ledünnî ilmi, “rüya ve bâde içme” ilkesi ışığında bir değerlendirmeye tabi tutmakta olduğu görülmüştür.

*Yatmış idim gamda, geldi erenler,  
“Hay de, kalk yerinden, uyan!” dediler.  
Gözüm açıp gördüm cümle cihanı,  
“İşte odur, Şah-ı Merdân!” dediler.*

*Erenler toplanıp, Pazar ettiler,  
Münâfiklar kalkıp, hazer ettiler,  
Ali babam bize nazar ettiler,  
Bir kâse mey verip “iç, kan!” dediler.*

Şair, şiirin devamında “seksen bin kelâm”ın yani ledünnî ilmin ona beyan edildiğini şöyle beyan eder:

*Uyanıp gafletten, açtım gözümü,  
Erenler pâyine sürdüm yüzümü,  
Okuttular, hak söyledim sözümü,  
“Seksan bin kelâmı beyan”<sup>1507</sup> dediler.*

*Mahtumkulu, söyle bu şirin dilde,  
Ümidim çok olur gidilen yolda,  
Beş vakit namazı kıl sen her günde,*

<sup>1506</sup> İlim çeşitleri için bkz., Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 316-318.

<sup>1507</sup> Krş., “Ay Ali'dir gün Muhammed,  
Ali Ali Ali Ali Ali Ali medet,  
Ay Ali'dir gün Muhammed,  
Okunan seksen bin ayet,  
Balıklar deryaya da hasret,  
Çarha döner göl içinde.”

(Sabahat Akkiraz, “Tevhid”) <https://www.youtube.com/watch?v=RPypTG1qNBI> Erişim Tarihi: 25/05/2021.

“Âhiret yoldaşın iman” dediler.<sup>1508</sup>

Mahtumkulu'nun, ilm-i ledün ile ilgili diğer bir şiiri de şöyledir:

*Bir gece yatarım, Şah Nakşbendi,  
Bahaveddin atlı dîvâna geldi.  
Asasını çekip gelmiş Buhara'dan,  
Hak aşkına mest u mestane geldi.*

*Okur olsa, ilm-i ledün açılı,  
Hem divane, hem bengi, hem içkili,  
Elinde kâsesi baştan geçili,  
Sinemde koydular, bir şâna geldi.*

*Mahtumkulu der ki, Kur'ân'a uydum,  
Gıybeti terk ettim, haramı koydum,  
Dilimi tutamadım sırrımı dedim,  
Saklaya bilmedim lisana geldi.<sup>1509</sup>*

Şair, şiirin son kıtasında, “Dilimi tutamadım sırrımı dedim/Saklaya bilmedim lisana geldi” diye “sırrını ifşa” ettiğine dair bir not düşmektedir. Fakat diğer şiirlerine baktığımızda ise, sırrının çokluğuna vurgu yaparak, bu sırrın nâmertler veya halk içinde değil bilakis, işin ehli olanına aşikâr ettiğine dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla da, Mahtumkulu'nun bu “mânevî sırları”, gizemini korumaya devam etmektedir.

*Mahtumkulu, sırrım çoktur,  
Ben neyleyim, açan yoktur,<sup>1510</sup>*

*Mahtumkulu, gizli sırrın var içte,*

<sup>1508</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 526.

<sup>1509</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 367.

<sup>1510</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 95.

*Kamil olsan, kıl hizmetin her işte,*<sup>1511</sup>

*Mahtumkulu, sırrın gizle,  
Her nâmerde fâş olmasın.*<sup>1512</sup>

*Mahtumkulu, dosttan sırrın gizleme,  
Bîvefâdır nâmahremin gözleme,  
Sessiz otur, halk içinde söyleme,  
Söyler isen, söz aslına yet yahşi.*<sup>1513</sup>

Mahtumkulu, “*Rabbim Celil*” isimli şiirinde, “*Keşf edip ilm-i ledüni, ehl-i irfan eyle sen*” diyerek, Rabbi’ne niyazda bulunur:

*Ey, Hüdâ, Mahtumkulu’ya lütf-i ihsan, eyle sen,  
Bütün ümmet cürmünü afinda yeksan eyle sen,  
Dünya ahır maksadım sen gel de asan eyle sen,  
Keşf edip ilm-i ledüni, ehl-i irfan eyle sen.  
Bihabar dillere sır âşikâr eden, Rabbim Celil.*<sup>1514</sup>

### 34. İLHÂM

Kurân-ı Kerîm’de tek bir âyet-i kerîmede<sup>1515</sup> geçen lhâm kavramı, lugatte, “*lehm*”<sup>1516</sup> kökünden türemiş olup, “*elhome*” yutturmak demektir. Tasavvuf ıstılâhında ise, Cenâb-ı Allah’ın, doğrudan veyahut melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması demektir. Yaygın olmamakla birlikte ilham kelimesinin yerine havâtır, hevâcis ve firâset, hads, keşif, tecellî ve vârid kelimeleri az da olsa farklı mânalar yüklenerek kullanılmıştır.<sup>1517</sup> İlhâm yoluyla gelen bilgi düşünmekle

<sup>1511</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 451.

<sup>1512</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 163.

<sup>1513</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 390.

<sup>1514</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 720.

<sup>1515</sup> eş-Şems, 91/8.

<sup>1516</sup> Sâmî, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 160.

<sup>1517</sup> Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 98-100.

kazanılan bir bilgi değil, feyz yoluyla kalbe/gönle doğan özel bir anlam<sup>1518</sup> yani kalbe gelen Hakk kaynaklı bir bilgidir.<sup>1519</sup>

Mahtumkulu’nda ilhâm kavramı iki yerde geçmekte olup, Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ilham etmesi ile ilgilidir:

*Gönül kaygı çeker mahşer gamından,  
“Hani ümmetim?” diye sorar Emin’den.  
Başın secdeye kor kalkmaz zeminden,  
“Kalk!” diye Hakk ilham etse gerektir.*<sup>1520</sup>

*Resul Cebrâilden o anda sorsa:  
“Ümmetimin hali ne oldu” dese,  
Yer üzre başını secdeye koysa,  
Sonra Hakk’tan ilhâm alsa gerektir.*<sup>1521</sup>

### 35. MUHÂDARA-MÜKÂŞEFE

Muhâdara, sözlükte, konferans vermek; hakkını elde etmek üzere mücadeleye girip galip gelmek anlamına gelip, kalbin huzur hâlinde olmasıdır.<sup>1522</sup> Tasavvuf istilahında ise sâlikin kalbinin Cenâb-ı Hakk’ın esmâsından aldığı feyzle Hakk’ın huzurunda olmasıdır.<sup>1523</sup> Muhâdara, bazen kuvvetli delillerle, bazen da zikrin etkisiyle meydana gelmektedir.<sup>1524</sup> Gizli olanı meydana çıkarma, perdenin açılması anlamına gelen “keşf”<sup>1525</sup> kökünden türeyen ve muhâdaradan sonra gelen mükâşefe, kalbin Hakk Teâlâ’nın huzurunda olmasıdır.<sup>1526</sup> Velîlerin kalplerindeki gaybi işlerin ortaya çıkması ve bir hususun keşif yoluyla bilinmesi anlamına gelen mükâşefe, satırlarda değil, sadırlarda yazılı, yaşayarak öğrenilen bir bilimdir.<sup>1527</sup> Diğer bir tâbirle mükâşefe,

<sup>1518</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 184.

<sup>1519</sup> Bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 78-79.

<sup>1520</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 598.

<sup>1521</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Divânı*, s. 595.

<sup>1522</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 340.

<sup>1523</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 253.

<sup>1524</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 223.

<sup>1525</sup> Keşif ile ilgili bkz., Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 2, s. 1169; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213.

<sup>1526</sup> Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 169.

<sup>1527</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 348.

sâlikin “sır”ına şeffaf bir örtü ya da ince bir perdenin ardından ilâhî isim ve sıfat veya kevnî hakikatlerden açılan ilk şeydir.<sup>1528</sup> Ayrıca zâtın tecellisi olan mükâşefe, dünyada kalbin keşif makamına ulaşması ve kalp gözünün açılmasıdır. Allah Resûlu (s.a.v.)’in “*Rabbine O’nu görüyormuş gibi ibadet et*”<sup>1529</sup> buyurması, buna örnek teşkil etmektedir.<sup>1530</sup> Muhâdara telvin sahiplerine has iken, müşahede ise temkin ehli içindir.<sup>1531</sup>

Mahtumkulu’nda, muhâdara kavramı geçmemekle beraber, muhâdaradan sonra gelen mükâşefe kavramı “*keşf*” ve cemi sifası olan “*keşufât*” şeklinde geçmektedir.

*Nasıl Mahtumkulu geçti, cihandan çok suhânverler,*<sup>1532</sup>

*Zelil toprağı kucaklayıp yattılar nazperverler,*<sup>1533</sup>

*Kalmıştı bana benzer akli kem bî-pay bî-serler,*<sup>1534</sup>

*Keşufat u makâmât sormayın benden biraderler,*

*Eğer ben kendimi fitne-yi ahir zamanda gördüm.*<sup>1535</sup>

*Anladığım işi eylesem ihzar,*

*Bab-ı Hak’tan keşf olunmuş bu esrar,*

*Yine Evtâd derler dört kişi var,*

*Dünyanın dört köşesin çekip oturmuş.*<sup>1536</sup>

### 36. TAVÂRIK-VÂKIA

Arapça’da “*târik*” kelimesinin çoğulu olan tavârik, sözlükte, kapı çalanlar, yürüyenler, uğrayanlar, gece gelenler ve doğanlar demektir.<sup>1537</sup> Tasavvuf ıstılahında

<sup>1528</sup> Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 538.

<sup>1529</sup> Müslim, *İmân*, I.

<sup>1530</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 198.

<sup>1531</sup> Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif*, s. 685.

<sup>1532</sup> Suhanver: Düzgün ve güzel konuşan kimse, hatip, dilâver. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дüşүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 775; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, II tom, K-Z, s. 284.

<sup>1533</sup> Nazperver: Naz ile terbiyelenen, naz eden, nazlı. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дüşүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 603.

<sup>1534</sup> Bî-ser: Başsız, kafasız, kemalsiz, akılsız; Bî-pay: Ayaksız. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дüşүндиришли Сөзлүги*, II бөлүм, с. 143, 629.

<sup>1535</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 737.

<sup>1536</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 636.

<sup>1537</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 479.

ise, hakikat ehlinin geceleyin gönül kapılarını çalan yeni hakikatler, geceleyin gelen müjde ve ilhâmlardır.<sup>1538</sup> Diğer bir tanıma göre tavârik, hakikat ehlinin kalbine kulak yoluyla doğan ve ondaki hakikatleri yenileyen şeylerdir.<sup>1539</sup> Lugatte, olay, olgu, musibet ve şiddetli hadise gibi anlamlara gelen vâkıa, tasavvuf ıstılâhında, halvetteki sâlikin veya riyâzatla meşgul olan mürîdin, ibadet sırasında hislerini kaybedecek bir halde iken çevresiyle ilgiyi kesince bazı hakikatlere vakıf olmasıdır.<sup>1540</sup> Bilhâssa vâkıa, uyku ile uyanıklık arası yani yakaza/mânevî uyanıklık bir halde iken meydana gelir. Ayrıca vâkıa bazen de sâlikin rüya âleminde gördüğü mânâlar hakkında da kullanılmıştır. Ancak vâkıa sıradan rüyalardan farklı bir olgudur. Bu da, mânevî vakfa olup, sadece müminler tarafından görülür.<sup>1541</sup>

Mahtumkulu'na ilhâmlar hep geceleyin gelmektedir. Nitekim şairin “*Sen Kalk Dediler*”, “*Oldum Giryâne*”, “*Uçtum Yârenler*”, “*Uyan Dediler*”, “*Dîvâna Geldi*”, “*Külahlı Geldi*”, “*Bir Nân Getirdi*”, “*Eyyamı Gördüm*” ve “*Seyran İçinde*” gibi pek çok şiiri, rüyâ âleminde gördüğü vâkıalar üzere ele alınmıştır. İlâveten müellifin elif-nâme ve tasavvufî muamma dediğimiz türlerde şiirleri mevcut olup<sup>1542</sup> buna, “*Oldum Giryâne*” şiirini örnek verebiliriz. Bu vâkıada şair, seher vakti istemeyerek ve bilmeyerek yaptığı hatalarını göz yaşlar içerisinde tövbe ve istiğfarla Rabbi ile halvet içerisinde. Fakat bu vâkıa, rüyâ âleminde mi yoksa uyanıklık halinde mi o ise muammalıdır:

*Hatamı yâd edip, yüzüm hâk edip,  
Seher nâliş ile oldum giryâne.  
Dîdeden yaş döküp, sînem çâk edip,  
Deli dek özümü vurdum her yana.*

*Gönlümü geçirdim cümle cihandan,  
Ne cihandan, belki, el çektim candan,*

<sup>1538</sup> Bkz., Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 345; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 224.

<sup>1539</sup> Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, s. 339.

<sup>1540</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 372-373; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 225-226.

<sup>1541</sup> Detaylı bilgi için bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 515; Hür Mahmut Yücer, “Vâkıa”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XXXXII, 470.

<sup>1542</sup> Bkz., Türkmen, Geldiev, *Türkmen Şiiri Antolojisi*, s. 162-163.

*Hızır'dan, İsa'dan, Şâh-ı Merdân'dan,  
Himmat isteyip baktım asmâna.<sup>1543</sup>*

Vâkıanın devamında Mahtumkulu, gökyüzünde samanyolu ışığının söndüğüne vurdu yaparak, ansızın ikisi yeşil biri de beyaz elbise giymiş üç er gördüğünü söyler. Fakat şairin gözü görmektedir ama dili bağlanmış bir vaziyettedir:

*Asmanın yüzünde kehkeşân söndü,  
Nâgehan üç ere nazarım düştü  
İki yeşil giymiş, bir sefitpuşdu,<sup>1544</sup>  
Gözüm gördü, dilim gelmez fermana.*

Tavârik hadisesini gerçekleştiren yani geceleyin<sup>1545</sup> gönül kapılarını çalan ve ilhâmlar saçan bu üç erden biri gelip, Mahtumkulu'nun göğsüne eliyle vurur. Diğeri ise kılıç çıkarıp onun göğsünü yarmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in göğsünün melekler tarafından açılıp kalbinin üstün niteliklerle bezenmesini ifade eden “Şakk-ı Sadr” tâbir<sup>1546</sup> olayına benzer vâkıa, Mahtumkulu Firâkî'de mânâ âleminde meçhûl üç zât tarafından gerçekleşmektedir. Bu vâkıa üzere muhabbet meyinden içen ve dili açılan şair şöyle der:

*Biri gelip, elin göğsüme vurdu,  
Biri bir kılıçla yüreğim yardı,  
Ağzıma ağzın goyup, biri dem vurdu,  
Derler: “Arzın söyle Şâh-ı Merdâna!”*

*Böyle deyip, hemen dilim açıldı,  
Kana kana, mey-i muhabbet içildi,  
Gönlüme yedi tür sual geçildi,*

<sup>1543</sup> Asman veya âsumân: Gök, gökyüzü, semâ. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, I бөлүм, с. 76; Berdimuhamedow, *Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi*, I tom, A-Ž, s. 81.

<sup>1544</sup> Sefit: Beyaz, kar ve süt renginde olan şeylerdir. Poş veya pûş ise: Farsçadaki pûşi/giymekden giyinmiş, örtünmüş. Sefitpoş da, beyaz giyinmiş, beyaz kıyafetli/elbiseli demektir. Bkz., Мередов, *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүгү*, II бөлүм, с. 655-656, 752.

<sup>1545</sup>

<sup>1546</sup> Detaylı bilgi için bkz., Erdinç Ahatlı, “Şakk-ı Sadr”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 309-310.

*Dedim: “Ruhsat olsa, gelsin lisâna.”*

Mahtumkulu şiirin devamında üç ere yedi tür sual sorar. Daha sonra yaşadığı hâlini şöyle anlatır:

*Bunlar böyle derken, yerimden kalktım,  
Kadem vurdum, el eteğe yetirdim,  
Mest oldum, sust oldum, özüm yitirdim,  
Laf kelâm bulmadım, kaldım hayrane.*

Böylelikle bu üç büyük zât, Mahtumkulu'nun mânevî rehberi, şeyhi yani üstâdı olmuştur. Binaenaleyh şair bu rehberleri vasıtasıyla bir takım mânevî sırlarada mazhâr olmuştur. Dolayısıyla bir mutasavvıf olarak Mahtumkulu'nun geleneksel tekke içerisinde yetiştiğine dair açık deliller yoksa da, onun “*Üveysi*” bir derviş olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.<sup>1547</sup> Nitekim mânevî veya rûhanî terbiye denilen üveysilik, herhangi bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmeyen, doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in veya bir velinin ruhu ve mânevîyatı tarafından irşâd ve terbiye edilen velîler demektir.<sup>1548</sup> İşte Mahtumkulu da, bu mânevî zâtlar tarafından irşâd ve terbiye edilmiş bir “*Üveysî*” velîdir:

*Dediler: “Üç kişi olduk üstadın,  
Dâim destan olur âlemde adın,  
Mahtumkulu, vakttir, iste muradın,  
Bu sırrı ahmak açar, ya bir divana.”<sup>1549</sup>*

Bunun dışında şair özellikle “*Sen Kalk Dediler*”, “*Uyan Dediler*”, “*Seyran İçinde*” ve “*Kızacak Oldum*” gibi şiirlerinde, tavârik ve vâkıa terim mânaları içermektedir:

*Bir gün uyuyordum gece yarısında,  
Dört atlı gelerek: “Sen kalk!” dediler.*

<sup>1547</sup> Bkz., Peker, *Türkmenin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî'nin Felsefesi*, s. 113; Ayrıca bkz., Peker, “Mahtumkulu Firâkî'de Tasavvufi Temalar”, s.16.

<sup>1548</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 369; Ayrıca bkz., Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 510.

<sup>1549</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 336-337.

*“Haberimiz var sana Fırsat Evi’nde,  
Orada erler var, “Sen gör!” dediler.<sup>1550</sup>*

*Yatmış idim gamda, geldi erenler,  
“Haydi kalk yerinden, uyan!” dediler.  
Gözüm açıp gördüm cümle cihanı,  
“İşte O’dur, Şah-ı Merdân!” dediler.<sup>1551</sup>*

*Ey, yârenler, Müslümanlar,  
Bir gece seyran içinde;  
Otuz iki kişi gördüm,  
O Şah-ı Merdân içinde.*

*Mahtumkulu, sırrım çoktur,  
Ben neyleyim, açan yoktur,  
Ölmek hak, dirilmek haktır,  
Okudum Kur’ân içinde.<sup>1552</sup>*

*Aşk deryası doldu, taşı, kaynadı,  
Taze huruç edip, kızacak oldum.  
Gönül tahtı mevç üstünde oynadı,  
Onda gavvas olup, yüzecek oldum.*

*Yatarken düş gördüm, kalktım, tiksindim,  
Aşk bir müşkil iştir, okudum, gördüm,  
Şevkin şirin gördüm, bu yola girdim,  
Artık çare yoktur, dayanacak oldum.*

*Mahtumkulu, o menzile, diyara,  
Giren, geri çıkmaz ki kenara.<sup>1553</sup>*

<sup>1550</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 523.

<sup>1551</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 526.

<sup>1552</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 95.

<sup>1553</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 422.

### 37. TECELLÎ

Tecellî lugatte, görünmek, aşikâr olmak, açığa çıkarmak, zuhûr etmek demektir.<sup>1554</sup> Tasavvuf terimi olarak tecellî, gayblerin nûrlarının kalpteki zuhûrudur.<sup>1555</sup> Bir başka ifade ile tecellî, Allah’a yönelenlerin kalplerine Hakk’a yönelik nûrlarının doğması,<sup>1556</sup> parıldaması ve ışıldamasıdır. Bu doğuş üç hâlde olur. Birincisi tecellî-i zât olup, ilâhî zâtın zâtı için tecellîsi olan bu tecellî, beşerin idrakinin üstündedir. İkincisi tecellî-i sıfat yani Allah’ın sıfatlarından bir sıfatın, kulun kalbine açılmasıdır. Üçüncüsü ise tecellî-i ef’âl olup, Allah Teâlâ’nın fiillerinden birinin kulun kalbinde zâhir olmasıdır.<sup>1557</sup>

Tecellînin nasıl meydana geldiğini Allah Teâlâ’dan başka kimse bilemez. Zîra âlem, tecellînin ortaya çıkış ânında hâdis ve mevcûd, ondan sonra hemen aslına dönerek fânîdir. Âlemde var olan eşyanın hepsi, her ân yenilenmekte olup, “*Külle yevmin hüve fi şe’n/O her ân yaratma halindedir*”<sup>1558</sup> âyet-i kerîmesi buna işaret etmektedir. Her mevcûd yok oluyor, yerine ânında benzeri geliyor. Buna “*teceddüd-i emsâl*”<sup>1559</sup> da denir. H. Kâmil Yılmaz bu durumu, nehrin akıp gitmekte olduğu ve gelen suyun dâima yeni olduğuna benzetirken, Herakleitos’un, “*Bir insan bir nehirden iki defa yıkanmaz*” sözünü buna örnek vermektedir.<sup>1560</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ (a.s.)’ın, Tûr-i Sînâ’da Cenâb-ı Hakk’ın kelâm tecellîsine mazhâr oluşu şu şekilde beyan edilmektedir: “*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirsen sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana*

<sup>1554</sup> Sâmi, *Kâmûs-î Türkî*, c. 1, s. 382; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 346.

<sup>1555</sup> Kâşânî, *Istılâhâtü’s-Sûfiyye*, s. 91.

<sup>1556</sup> Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, s. 354.

<sup>1557</sup> Detaylı bilgi için bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 259-260; Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, s. 371-372; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 225.

<sup>1558</sup> er-Rahmân, 55/29.

<sup>1559</sup> Geniş bilgi için bkz., Çağfer Karadaş, “Teceddüd-i Emsâl”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2011, XXXX, 239-241.

<sup>1560</sup> Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 224; Ayrıca bkz., Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 119.

*tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.*"<sup>1561</sup> Mahtumkulu, aşağıdaki dizelerinde, Hz. Mûsâ (a.s.)'in yaşadığı bu olağan üstü buluşmayı anlatırken, Cenâb-ı Hakk'ın Tûr Dağı'na tecellî etmesi sonucu dağın paramparça oluşundan bahseder. Şiirin son iki beytinde ise Allah Resûlu (s.a.v.)'in yaşadığı Mi'rac hadisesini açıklamaktadır:

*Âşık ifşâ olup, aşka binince,  
Tûr'a nazar düşüp, dağlar yanınca,  
Burak gökten gelip, yere inince,  
Refref binip, arşa uçtu Muhammet.*

*Mikail, İsrâfil, Azrail ile,  
Geldiler, durdular Cebrail ile,  
Seyretti Selsebil, Zencebil ile,  
Kevser nehirinden içti Muhammet.*

*Mi'racın gecesi seyre varınca,  
Ya Cebrail emin ile gidince,  
Behişt kapısına gelip durunca,  
"Bismillah!" diye, ışık adı Muhammet.*<sup>1562</sup>

Şeb-i mi'rac, leyle-i mi'rac veyahut leyletü'l-mi'rac olarak da bilinen Mi'rac gecesi,<sup>1563</sup> bütün beşerî perdeler kaldırılarak idrâklerin ötesinde gerçekleşen, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Allah Teâlâ'nın ilâhî bir lutfu ve ikramıdır. İsrâ hâdisesiyle Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gerçekleşen<sup>1564</sup> durumu ele alırken şâir, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ve nûruyla Allah Resûlu (s.a.v.)'ne tecellî ettiğini ve O'nun ile Habîbî arasında "*âlem-i gayb*" şartları dâhilinde muhabbet gerçekleştiğini şöyle anlatır:

<sup>1561</sup> el-A'râf, 7/143.

<sup>1562</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 638.

<sup>1563</sup> Mi'rac: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden terimdir. Bkz., Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 132-135.

<sup>1564</sup> Bkz., el-İsrâ, 17/1.

*Ya, Resulallah deyip, ordan gider oldu Burak,  
 Leyletü'l-miraç gecesi tecellîyi et idrâk,  
 Yedi sema eşiğin açtı sorusuz, melâ'ik,  
 Dört libas geldi sana, yeşil, al, hem sarı, ak,  
 Birisin sevip aldın, şol oldu razın, ya Resûl.<sup>1565</sup>*

*O şeb-i miraç haber gelince sana maşuktan,  
 Arş u ferş olmuş tecellî çün bunun dek şevkten,  
 Bu mukarraplar besi bî-behredirler bu zevkten,  
 Hem besât-ı kurb üze vardın, oturdun fevkten,  
 İsrıdı parmağın onlar, kurbetin görünce, ey Resûl.<sup>1566</sup>*

Müellif, dünya malına önem vermeyip dünyadan el etek çeken kalenderden bahseder. Ona göre kalender, tecellî makâmının sultanı, âşıklar ehlinin de hânıdır:

*Âşıklar ehlinin hânı, sultanı,  
 Tecellî tahtının şahı kalender  
 Gezerim yolları yitirip onu,  
 Bilemem, haber ver, hangi, kalender.<sup>1567</sup>*

Mahtumkulu'na göre de, hırka giyen Hakk dostu Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri, Allah Teâlâ'nın kudretinin fazlıyla kulda zâhir olan sıfat tecellîsi olan nûr-ı tecellîsine mazhâr olmuştur:

*Kıldı ona Hakk rahmet,  
 Nur-ı tecellî kudret,  
 Hırka giyen Hoca Ahmet,  
 Sayram 'dadır, Sayram 'da.<sup>1568</sup>*

<sup>1565</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 721.

<sup>1566</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 722.

<sup>1567</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 518.

<sup>1568</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 27.

## SONUÇ

Samimi bir Nakşebendî müntesibi olan müellif Mahtumkulu Firâkî, yaklaşık seksen küsur yıllık ömrüne, halkın İslâm inanç yapısından sosyal hayata, tarihten coğrafi meselelere kadar birçok şiirler sığdırmış, halkın önde geleni/halifesi ve akıldarı olmuştur. Ayrıca bulunduğu bölgede her kesimden insanın sevip saydığı, ondan bilgi aldığı saygın bir konum edinmiş, mutasavvıf bir şâir, müellif ve önder olarak tarihteki yerini almıştır. Zirve düzeyde bir şâir olan müellifin, elimizde mevcut olan bir adet divanı bulunmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerini incelediğimizde şüphesiz Arapça Farsça ve Çagatayca'yı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Fakat şair buna rağmen bu unsurlardan da faydalanarak, şiirlerini yaşadığı asrın lisanı, kelime ve kavramları ile oluşturarak, bu özelliği ile bir bakıma devrinin dil ve üslûbuna, hatta genel geçer fikir ve düşünce akımlarına da ışık tutmuştur. Bu bağlamda yazdığı şiirler vasıtası ile yaşadığı devrin okunması açısından bir değer ortaya koyarak, Türkmen yazı dilinin omurga temellerini atmıştır. Ayrıca divan edebiyatında kullanılan birçok imgeyi teorik olarak izah ederek bu alandaki yetkinliğini de ortaya koymuştur.

Mahtumkulu, genç yaştan itibaren doğu edebiyatına ilgi göstermiş ve çok iyi derecede de Arapça, Farsça, Çagatayca öğrenmiştir. Doğu düşünürlerin gramer, astronomi, felsefe, İslâm dini ve tarihi gibi temalardaki eserlerini okumuş; İbn Sînâ, Ahmed el-Bîrûnî, Ömer Hayyâm, Nizâmî, Hafız, Yusuf Hemedânî, Sa'dî-i Şîrâzî, Molla Câmî, Hz. Mevlânâ, Firdevsi, Fuzûlî, Nesîmî, Nizâmî, Ali Şîr Nevaî gibi büyük şair ve düşünürlerin çalışmalarına büyük saygı göstermiştir. Mahtumkulu, Hive'de, Doğu'lu şair ve düşünürlerin eserlerini öğrenmekle beraber, Aristo, Platon gibi antik Yunan felsefe büyüklerinin de eserleriyle, ayrıca, Hint felsefesiyle de tanışmıştır. Dünya ufkunu genişletmesinde şairin çok seyahat etmesi faydalı olmuştur. Hindistan, İran, Afganistan, Azerbaycan, Hiva, Buhara, gibi birçok ülke halklarının hayatını araştırmış, ayrıca, Orta Asya ve Astrahan'ı da gezmiştir.

Maddî ve mânevî alanda iyi bir eğitim aldığına inandığımız müellif, ilâhî aşk hallerini yerli yerinde yaşamış gerçek bir mürşid-i kâmilidir. Ayrıca kendileri, halkın zihninde sosyal sorumluluk bilincinin oluşması için nasihatlerde bulunan, sosyal sorumluluk sahibi bir Allah dostudur. Nitekim Mahtumkulu'nun şiirlerinde en önemli ve üzerinde

defalarca parmak bastığı toplumsal hususiyetlerinden biri de, halk arasında çilim diye adlandırılan günümüz tâbiriyle sigara kullanımının zararlarıyla ilgilidir. Günümüz modern dünyası sigaranın insan sağlığına ne kadar zararlı olduğunu daha yeni yeni ortaya koyarken, müellif bu konuya dair iki asır evvelinden yani sigaranın yaşadığı mekâna gelir gelmez ve sigaranın insan sağlığına verdiği zararların bilimsel metotlarla tespitini yapılamadığı dönemde “*haram*” hükmünü vererek, sigara kullanan kimseleri hiç çekinmeden eleştirmiştir. Ayrıca sağlığa zarar veren ve bağımlılık yapan zehirli maddelerin insan üzerindeki etkilerini sadece zâhiri/bedenî yani üst ve alt solunum yolu hastalıkları, beyin hastalıkları, cilt hastalıkları, göz hastalıkları ve böbrek hastalıkları gibi vücutta kalıcı hasarlar bıraktığını anlatmakla kalmamış, bâtinî/dinî/mânevî boyuttan da ele alarak, konuya oldukça sıradışı açıklamalar getirmiştir. Örneğin; “*İman bir tilkidir, gövde bir indir/Tilki bile dayanmaz inde, çilimkeş*” diyerekten garip ve sübjektif bir görüşe sahip olan şairimiz, sigarayı, insanın imanını tehlikeye sürükleyen zehirli bir madde olduğuna dair bir anlayış sergilemiştir. Binâenaleyh Mahtumkulu, “*Gul gul eyler her seher o, ağzından ateş saçar/Her kişi âkıl durur, böyle pis kokudan kaçır*” diyerekten kişinin pasif içiciliğe maruz kalarak etkilendiğine dikkat çeker ve kişinin pasif etkilenim riskinden kaçmakta olduğuna vurgu yapmasıdır.

Mahtumkulu’nun en ilginç fikirlerinden biri de, kadının dişiliğinden daha çok insanlığı ile ilgilenmesidir. Yaşadığı dönemde dinî emir ve yasaklara uyumayan, kocasına itaat yerine ona eziyet eden, kötü alışkanlıklar edindiği gibi sır tutmayan gıybetkeş kadınları şiirlerinde izah ederken, modern anlamda sosyolojik bir perspektif ortaya koyarak, yer yer derin psikolojik anlatım yoluyla aile hayatının gerekliliğini bilhâssa kadınlar üzerinden oluştuğuna dikkat çekmesidir. Örneğin müellif, “*Destmalin kaldırdı kadın yüzünden/Ata çıktı, evde işten ayrıldı*” sözleriyle, günümüz modernitenin en büyük aktörü olan kadının rolü üzerinden gerçekleştiği gibi birçok değişim topluma onun üzerinden kabul ettirilmeye çalışıldığı, “*Kadın evinden ne kadar uzaklaşırsa, o derece modern olur. Gerçek kadın kimliği, ev hanımlığı değildir*” şeklindeki propaganda düşüncelere, daha XVIII asır içinde bu tarz yobaz fikirlerin olabileceğine dair geleceği öngörerek ve buna karşı başkaldırarak, ilginç bir noktaya parmak basmasıdır. Geleceği tehlikede olan söz konusu canımız, cananımız ve bizim çocuklarımızın yalnızlaşan ve nefret dolu bir insanlığa doğru doludizgin gideceğini öngören ve sosyal hayatın

yükselmesini isteyen Mahtumkulu'nun toplum içindeki bu tür yozlaşmakta olan kötü karakterli kadınlara sert eleştiri yönetmesinin sebeplerinden biri de budur ki, bu duruma hiç vakit kaybetmeden tedbirler almak istemiştir. Onun bu ahvâli, kadın sosyal hayatta rol almasının aksine, kadın sosyal hayatta sömürülmesin diye yani kadınlara özgürce ulaşma arzusunda olan kötü niyetli erkeklere karşı koyduğu bir nevi jest sonucudur. Nitekim Mahtumkulu da, ailelerden oluşan insan toplumunun tamamını yetiştirenin, kadınlar olduğunun farkındadır ki, toplumdaki kadının zümresini doğruluğa davet etmektedir.

Şiirlerinde aristokrat kesime varıncaya dek büyük bir cesaretle devlet yönetimin ve toplumun bozulmasını, süthorları/tefecileri, sahip olduğu eksik İslâm inanaç anlayışı ile tasavvuf adına ortaya çıkmış sahte vakar din adamlarını eleştirmiştir. Bunun yanında müellifin kendini eleştirmesi de, oldukça ilginç ve her haliyle keskin bir zekaya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim tasavvufî irşâda liyâkat kazanmak için bazı safhalardan geçmek gerekmektedir. Mahtumkulu da, tasavvufî irşâdın temelinde var olan evvela salâh yani kul önce kalbini mâsivâyâ âid her türlü sevgi, ilgi ve temayülden boşaltacak (tahliye), ardından oraya lâıyk ve tertemiz Cenâb-ı Hakk sevgisini yerleştirecek (tasfiye), nihâyet bu sevgiyi Muhammedî (s.a.v.) modele uygun ibâdetler ile parlatacaktır (tecliye) düsturuna uyararak, ilk önce kendini hesaba çekmektedir. Dolayısıyla şairin öz eleştirisi, “*Salâh olmadan ıslâh, reşâd olmadan irşâd olmaz*” perspektifine uygun bir şekilde yol kat etmek ve bu irşâda liyâkat kazanması için uyguladığı bir nevî metodudur. Binâenaleyh Mahtumkulu, sadece öz eleştiri yapmak ile kalmamış, yani enfüsî tebliğ ve irşâd faaliyeti yanında âfâkî tebliğ ve irşâda da devam etmiştir.

Nakşibendî ve kurucusu Ahmed Yesevî'nin tarîkine mensup olan Mahtumkulu Firâkî, eğitimini bizzat ilahi inayet sonucu elde etmiştir. Yani tasavvuf perspektifinde “*hakikat bilgisinin belirli bir terbiye sürecinden geçmeksizin, ilahi inayet sonucu elde edilmesi*” anlamına gelen ve “*bâde içme*” sembolü ile anlatılan bu hâli Mahtumkulu, bizzat yaşamış ve hakikatin bilgisini bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emriyle erenlerden elde etmiştir. Nitekim Mahtumkulu, “*Sen Kalk Dediler*”, “*Oldum Giryâne*”, “*Uçtum Yârenler*”, “*Uyan Dediler*”, “*Dîvâna Geldi*”, “*Külahlı Geldi*”, “*Bir Nân Getirdi*”, “*Eyyamı Gördüm*” ve “*Seyran İçinde*” gibi pek çok şiirinde bâde

içtiğine dair söz etmektedir. Fakat Mahtumkulu Firâkî, diğer “*bâdeli âşıklar*” gibi eline saz alıp şiir söyleyen şair değildir. Zira Mahtumkulu’nun eline saz alıp çaldığına dair hiç bir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Mahtumkulu’nun, bâde içmiş fakat eline saz alıp çalmadığından dolayı, onun, âşıklık geleneği içerisinde ilahî aşkla özdeşleşen mutasavvıf “*sazsız bâdeli bir âşık*” şair olduğunu söylemek pekala mümkündür.

Şair, şiirlerinde görüleceği üzere nasihatçi ve tenkitçi bir anlayışa sahip olup, genel geçer tasavvufî anlayışın dışında birçok görüş ortaya koymuş, en azından birçok kavramı şiirlerinde farklı bir üslûpla ele almıştır. İşin aslına bakılırsa bir Allah dostu hiçbir yeni görüş ortaya koymasa bile, o insanlığın önüne açılmış yepyeni bir kitaptır. Mahtumkulu’nun ele aldığı kavramlardan başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Takvâ, verâ, tövbe, zikir, murâkabe, sıdk, ihlâs, sabır, acele ve teennî, tevekkül, şükür, rızâ, fakr, ricâlü’l-gayb/kırklar, sekr ve sahv, vecd ve istiğrak, sekîne, tûl- emel/hırs ve kasr-i emel/kanaat, istikâmet, seyr ü sülûk, şerîat, tarîkat, mârifet, hakîkat, tasavvuf, şeyh, mürşid, üstad, rehber, sahte şeyhler, mürîd, tâlib, sâlik, bey’at ve intisâb, nefis, kalb, iman, küfür, şirk, mü’min, münâfık, kâfir, dünya sevgisi ve dünyanın fâniliği, dört terk, râbita, tevazu, semâ, sohbet ve sükût, mücâhede ve riyâzât, killet-i taâmi killet-i menâm, killet-i kelâm, kin, kibir, enâniyet, gurur, ucb u riyâ, perde, halvet ve celvet, ârif, velî, kerâmet, kutub, gavs, evtâd, abdâl, cezbe, aşk, şevk, muhabbet, havf ve reca, yeis, kabz ve bast, kurb ve bu’d, kâbe kavseyn ev ednâ, fenâ ve bekâ, mârifet ve ilim, ilhâm, muhâdara, mükâşefe, tavâtık ve vâkıa, tecellî, âhiret tasavvuru, insanlığa önemli tavsiyeler.

Müellif, meseleleri ele alırken şiirlerini âyet-i kerîme, hadîs-i şerîfler, kelâm-ı kibârlar ve atasözleri ile desteklemeyi ihmal etmemiştir. Bu bağlamda, “*Bahaeddin, Mirkulal/Zengi Baba’yı görsem*” diyerek birçok Allah dostlarına şiirlerinde yer vermekle kalmamış, onlarla muhabbet etmek, buluşma arzusunu dile getirerek “*Yukarda Hindistan’ı, Arkada Türkistan’ı, Evliyâlar ummânı, O Rûmistan’ı görsem*”, onların yaşadığı beldeleri dahi görmek istediğini belirtmiştir.

Mahtumkulu Firâkî’nin tasavvufî düşünceleri hakkında az da olsa bir fikir vermesi açısından birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Tasavvufî kavramları bilen ve bunları ustalıkla kullanabilen Mahtumkulu’nun şiirlerine baktığımızda, en bariz bir

şekilde sık sık vurgu yaptığı en temel konulardan biri, dinî ve tasavvufî düşüncenin temellerinden olan ve edebiyatta da çokça ifadesini bulan dünyanın fânîliği meselesidir. Nitekim Mahtumkulu'na göre dünya, haydut, haramzâde ve alçaktır. Dolayısıyla kişi, asli vatanından ayrılarak bu geçici dünyaya geldiğini unutmamalı, onun karşısında ezilip büzülmemeli ve ona varlık atfederek onu terk etmeye çalışacağı kadar önemsenmemelidir. Çözüm ise, “*Âkil odur, meyl etmese dünyaya, Sıdk ile sığınsa Kadir Allah'a*” yani, dünyaya meyletmeden sıdk u sebât ile Yüce Allah'a yana yakıla yalvarıp, O'nun affına sığınmaktır. Bunu başaran kişi de, asıl âkil olan ve çözümünü elde etmiş olan kimsedir.

Burada bilhassa Mahtumkulu Firâkî'nin ilginç düşüncelerinden biri olan kozmik zikir anlayışı görüşüne değinmek istiyorum. Zirâ benim bu çalışmadan en büyük istifademden biri, oldukça tartışmalı bir düşünce sistemi olan kozmik zikir anlayışı hakkında bizzat şiirlerinden bilgi edinmemle olmuştur. Bu kazanımlarımı özetleyecek olursam, nitekim şair, günümüz modern bakış açısının aleti ve eşyayı “*ölü nesne*” olarak görme tezine karşın, pek çok şiirlerinde âlemde var olan canlı ve cansız varlıkların Allah Teâlâ'yı kendi lisan-ı halleriyle zikreden bütün evrenin zikrinden yani kozmik zikirden bahsetmekle beraber, bu görüşü de savunmasıdır. Bu konuya müellifin en müşahhas örneği ise, *Can İçinde*” isimli şiiridir. Müellif, “*Yerden çıkan nebatlar, Kızıl güller, gök otlar, Gafil adam, bu zatlar, Küllî fermân içinde*” ve “*Bu cihanda, insanoğlu, senden gafil kim vardır, Kurda, kuşa nazar kıl, külli ferman içinde*” diyerekten, mevcût varlıklardan Allah Teâlâ'yı en çok zikredenlerin cemâdât dediğimiz taşlar, topraklar, sonra nebâtât, sonra hayvânât ve en sonunda da insanlar olduğuna parmak basmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın “*eşref-i mahlûk*” diye yarattığı insanoğlu ne yazık ki, diğer mahlûklara göre Rabb'ini en az zikreden varlıktır. Ayrıca Mahtumkulu'na göre, Hakk âşıkları mârifet makamına “*Hû*” zikriyle ulaşmaktadır. Şair, *Şükür Hakk'a, biz de bu yola düştük, Geçirdim, bir nice eyyamı gördüm, Mârifetin deryasına ulaştık, Arifler sürerler, yüz gemi gördüm*” diyerek bizzat kendisinin mârifet deryasına ulaştığını da belirtmektedir.

Türkmenistan topraklarında mübarek tasavvuf neşveyle buluşmaya muvaffak olan ve tasavvufî neşveden etkilenen, gönlü Allah aşkıyla, Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisiyle ve ehl-i beyt muhabbetiyle dopdolu bir tarikat ehli olan Mahtumkulu Firâkî, Ahmed

Yesevî Hazretlerinin mânevî bir müridi ve Türkmen kolu olan, tasavvufî ahlâk ve neşve yoluyla halkı iyiye ve doğruya çağırın büyük bir mürşiddir. Burada müellifin takip ettiği yol farklı olup, ulaşmak istediği maksadı ise aynı olmuştur. Kısaca Mahtumkulu, Nakşibendi tarîkatının “*halvet der-encümen*” düsturuna uyarak, celvette halvet yani zâhirde halk ile bâtında ise Hakk ile olmuş, “*el kârda, gönül yârda*”, bedeni halkla, kalbi ise Hakk’la baş başa kalmıştır.

Sonuç olarak, bıraktığı bunca şiirler ve örnek yaşantısı ile “*Gök kubbede hoş bir sedâ bırakmış*” olan Mahtumkulu Firâkî’nin asırlar ötesinden gelen çağrısına kulak vermeliyiz. Hakkında yapılacak daha nice ilmî ve edebî çalışmalar ile verdiği değerli mesajı daha çok insana duyurularak onun azîz ruhu taltîf edilmelidir ki, “*Her mecliste sohbette şâd edin biz garibi/Ey, yârenler, yâd edin hayr u duada bizi*” diyerek, bizzat müellifin bizlere bıraktığı vasiyeti de budur. Türkmenistan’da, Mahtumkulu Firâkî ve benzeri nice tasavvuf meşrepli âlim ve şairlerimiz daha vardır ki, olumlu davranışlarından örnek, verdiği mesajlardan da ibret almalıyız. Çünkü geçmişimizden alacağımız ders ve ibretler, biz gençlerin geleceğini aydınlatacaktır. Dolayısıyla da, açtıkları bu çığırda yol almayı dileyerek şefaathlerini umuyoruz. Allah Teâlâ (c.c.) hepsinden razı olsun.

***Önde, arkada görse herkes gulamın,***

***Ondan esirgeme Tanrı selamın,***

***Kim okur unutsa Hakk’ın Kelâmın,***

***Kıyamatte iki gözü kör olur.***

***Hali müşkül olur pişip yananın,***

***İmanı sakatlanır haram yiyenin,***

***Kasten oruç, namazını koyanın,***

***Özü kâfir, bilin, yeri dar olur,***

***Mahtumkulu, sözle her ne bilenin,***

***Özüne kemlik bil susup ölenin,***

***Düzenle, haykır gönlüne gelenin,***

***Senden sonrakilere yâdigar olur.*<sup>1569</sup>**

<sup>1569</sup> Firâkî, *Mahtumkulu Dîvânı*, s. 627.

## EKLER

Ek 1- Haritada Türkmenistan ve İran



Ek 2- İran haritasında Gülistan Eyaleti'ne bağlı Gürgen şehri



Ek 3- Mahtumkulu Firâkî'nin temsîlî resmi



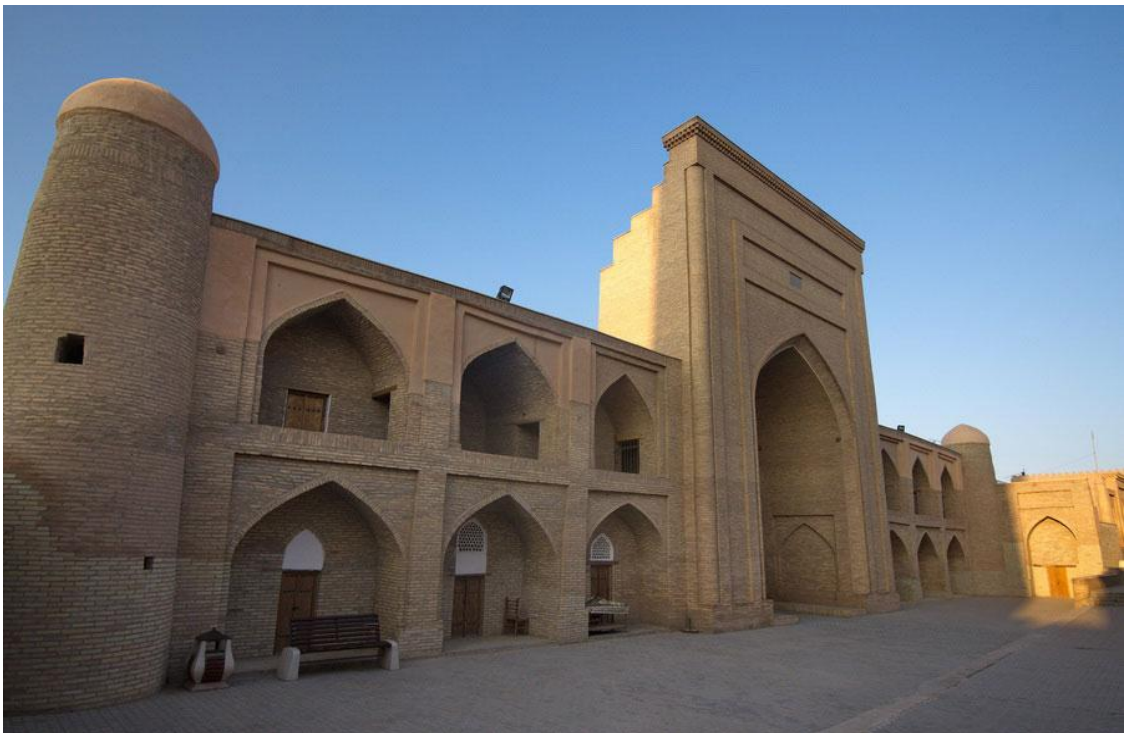
**Ek 4-** Mahtumkulu Firâkî'nin eğitim aldığı, Lebap vilayetinin Halaç ilçesine bağlı olan İdris Baba Medresesi. Lebap/Türkmenistan



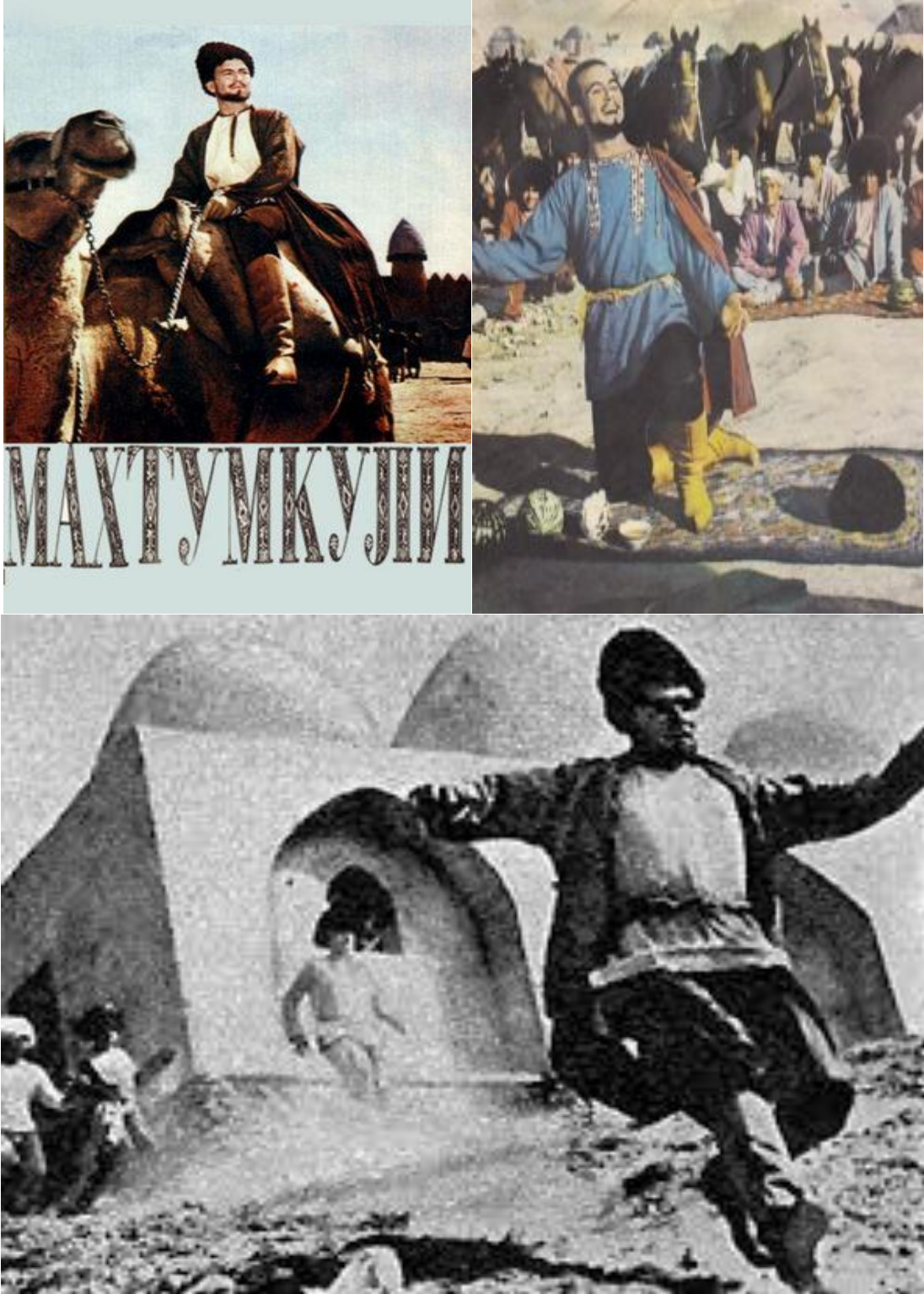
**Ek 5-** Mahtumkulu Firâkî'nin eğitim aldığı Kükeltaş Medresesi. Buhara/Özbekistan



**Ek 6-** Mahtumkulu Firâkî'nin eğitim aldığı Şirgâzî Medresesi. Hive/Özbekistan



**Ek 7-** 1968 yılında SSRC “Türkmenfilm” yapımıyla çekilen “Mahtumkulu” filminden parçalar.<sup>1570</sup>



<sup>1570</sup> Bkz., <https://www.youtube.com/watch?v=7VzuK11R6uE>  
[https://www.youtube.com/watch?v=7OUWXqq\\_vYs](https://www.youtube.com/watch?v=7OUWXqq_vYs) Erişim Tarihi: 26/06/2021.

**Ek 8-** Günümüzde Türkmen Sahra bölgesinin Etrek nehrinin kıyısındaki Aktokay köyünde bulunmakta olan Mahtumkulu Firâkî'nin mezarının bulunduğu anıt.  
Gürgen/İran



Ek 9- Mahtumkulu Firâkî'nin mezarı



Ek 10- Mahtumkulu Firâkî (sağda) ve babası Devletmehmet Âzâdî'nin mezarı



## KAYNAKÇA

- Agatabay, Şahruz. “Mahtumkulu’nun Türkmenistan’daki Mirası”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/4 (2012): 23-49.
- Ahatlı, Erdinç. “Şakk-ı Sadr”. *DİA*. C. XXXVIII, 309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Akar, Ali. “Dil İçi İlişkiler Bağlamında Mahtumkulu Divanı”. *Gazi Türkiyat Dergisi* 14 (2014): 29-40.
- Aksoy, Mustafa. “Tarih-Kültür-Edebiyat Bağlamında Mahtumkulu”, *Türk Dünyası Tarihi Kültür Dergisi*, 2011, 40-43.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü I/Atasözleri Sözlüğü*. 35. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2013.
- Aktürk, Melek. *Helali Arama Stratejileri*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan ve Hayat Kitaplığı Yayınları, 2019.
- Akpınar, Yavuz. Mahtum Kulu. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1997.
- Albayrak, Nurettin. “Eyyûb”. *DİA*. C. XII, 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algar, Hamid. “Bahâeddin Nakşibend”. *DİA*. C. IV, 458-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Algar, Hamid. “Emîr Külâl”. *DİA*. C. XI, 137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Altuntaş, İsmail Hakkı, ed. *Fatih Sertürbedârı Tırnovalı Kutbu’l-Ârifin, Gavsu’l Vâsilin Mürşid-i Kâmil Ahmed Amîş Efendi*. 5. Baskı. İstanbul: Seçil Ofset İst., 2011.
- Amangeldiyeva, Gözel. “Mahtumkulu’nun Manevî Üstadlarından Birisi: Yesevi Dervişi Hakim Ata”. *Bilig Dergisi* 13 (2000): 79-92.
- Ankaravî, İsmail. *Minhâcu’l-Fukarâ*. Ed. Meral Kuzu Saadettin Ekici. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Aksu, Hüsamettin. “Hurûflik”, *DİA*. C. XVIII, 408-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Apaydın, H. Yunus. “Nas”. *DİA*. C. XII, 391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Arslan, Sevim. “Muhabbet Râbitası”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 49-70.

- Artun, Erman. “Şair Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup”. y.y.
- Aşırov, Tahir. “Mahtumkulu’yu Anlamak: A. Zeki Velidi Togan Örneği”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/2 (2016): 661-673.
- Aşırov, Tahir. “Türkmen Şairi Mahtumkulu’nun Düşünce Yapısı Etkisi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 2014. 117-130.
- Aşırov, Annagurban. *Mahtumkulu Bütün Eserleri*. C. I. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2014.
- Aşırov, Annagurban. *Mahtumkulu Bütün Eserleri*. C. II. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 2014.
- Aşırpur, Nurmhammet. *Mahtumkulu Firâkî Divanı*, İran, 2009.
- Aşyrow, Annagurban. *Magtymguly Eserler Ýgyndysy I*. Aşgabat: Milli Golýazmalar Insituty 2012.
- Aşyrow, Annagurban. *Magtymguly Eserler Ýgyndysy II*. Aşgabat: Milli Golýazmalar Insituty 2012.
- Aşyrow, Annagurban. *Magtymgulyň Golýazmalar Derňewi*. Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.
- Attâr, Ferîdüddin. *Mantıkut’t-Tayr*. Ed. Gökhan Çetinkaya. 2. Baskı. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Aykaç Onur, Ataseven Yunus. “İlahlık Davası Güden Zalim Bir Hükümdarın Hikayesi: Hazâ Hikâyet-i Şeddâd bin ‘Âd”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018): 5-11.
- Azemoun, Youssef. “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1”. *TDAY-Belleten Dergisi* 60/1 (2012): 85-122.
- Azemoun, Youssef. “Türkmen Şairi Mağtımğulı ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-2”. *TDAY-Belleten Dergisi* 60/2 (2012): 5-28.
- Baz, İbrahim. *Abdülehad Nürî-i Sivâsî*. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Biray, Himmet. *Mahtumkulu Divanı*. 1. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Biray, Nergiz. *Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Ölüm Teması*. Ed. Bülent Gül. Bengü Bitig. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı. Ankara: TKAE Yayınları, 2013.

- Biray, Nergiz. *Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Gönül Kavramı*. Kaygusuz'un Bilge Torunu Abdurrahman Güzel'e Armağan. Ed. Hamiyet Duran. Ankara: TKAE Yayınları, 2016.
- Boran, Mustafa. "Gıda Katkı Maddelerinde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016): 1751-1759.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (ihtisar. Muhammet Ali Sabûnî), C. IV. İstanbul: Damla Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. "Dostluk". *DİA*. C. IX. 511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrı, Mustafa. "Gıybet". *DİA*. C. XIV. 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrı, Mustafa. "Teennî". *DİA*. C. XXXX. 270-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır", *DİA*, C. XXXV, 337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Sıdk", *DİA*. C. XXXVII, 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrı, Mustafa. "Yeis". *DİA*. C. XXXXIII, 397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-Üns*. Ter. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. 1. Baskı. İstanbul: Pinar Yayınları, 2011.
- Cankurt, Hasan. "Mahtumkulu Firâkî'nin Şiirlerinde Muhtevâ". *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9 (2013): 911-951.
- Carullah, Musa. *Hatun*. Ter. Mehmet Görmez. 8. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadıızâdeliler". *DİA*. C. XXIV. 100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. 7. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Celâleddîn Rûmî, Mevlânâ. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. C. V-VIII. Ter. Ahmet Avni Konuk. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Çelebi, İlyas. "Rüya". *DİA* C. XXXV. 306-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çelebî, Kâtip. *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk/İhtilaf İçinde İtidal*, Ter. Süleyman Uludağ. 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Certel, Hüseyin. "Psiko-Sosyal Açıdan Zekât". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (1997): 347-359.
- Ceyhan, Semih. "Zühd". *DİA*. C. XXXXIV. 530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Chittick, William C. *İlâhî Aşk/Divine Love*. Çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Kadir Filiz. 1. Baskı. İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.
- Chodzko, Alexander. *Specimens of the Popular Poetry of Persia*, London, 1842, 389-394.
- Çift, Salih. “Sekîne”. *DİA*. C. XXXVI. 331-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cora, İhsan. *İş Adamının Sosyal Sorumlulukları*. Ankara: İksad Yayınları, 2020.
- Cürcanî, es-Seyyid Eş-Şerîf Ali b. Muhammed. *Târifât*. Ed. Ârif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Dağlı, Hacı. Âşık Edebiyatında “Bade İçme” Motifi ve Şamanizmdeki Benzerliği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5/12, (2018), 898-908.
- Delice, Tuna Beşen. “Mahtumkulu’nu Şiirleriyle Tanımak”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2017): 81-101.
- Demirci, Mehmet. “Hakikat”. *DİA*. C. XV. 178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Divan Mahtumkulu*, Haz. Abdurrahman Niyâzî. Astrahan: Omarov ortakların tecarethana tip., 1912.
- Döwletmämmet Azady Eserler Ýgyndysy*. Ed. Hidayet Peker, Rahmanberdi Godarow. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2012.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *DİA*. C. XXXV. 491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- el-Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ*. C. I-II. Beyrut, 1933.
- el-İsfahânî, Rağıb. *Müfredât*. Ter. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu'l-Kulûb*. C. I-II-III. Ter. Dilaver Selvi. 3. Baskı. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *DİA*. C. II. 159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ercilasun, Ahmet Bican. “Sözün Kanatlarında Uçan Şair: Mahtumkulu”, Mahtumkulu Doğumunun 290. Yılı Münasebetiyle Türkmen Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî Anı Kitabı. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara: TİKA Yayınları, 2014, s. 223-228.
- Erdem, Melek. “Mahtumkulu’nun Şiir Dünyasının Anlam Yönü”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9/4 (2012): 72-81.

- Erdoğan, Kenan. “Erzurumlu İbrahim Hakkı Ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 45 (2011): 17-38.
- Erdoğan, Kenan. “XVIII Yüzyılın İki Büyük Mutasavvıf Şairinin-Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu-Divanlarında Hz. Peygamber Sevgisi”. *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) 1*. 2009. 381-399.
- Eren, Abdullah. “Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açından Tûr-i Sînâ”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 4 (2018): 197-210.
- Ergin, Bilal. *Mahtumkulu Divanı'nın Tahlili*. Fatih Üniversitesi, S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ersöz, İsmet. “Ashâb-ı Kehf”. *DİA*. C. III. 465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fânî, Şeyh Muhsin. *Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*, İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1340/1921.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”. *DİA*. C. X. 101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali*. 1. Baskı. İstanbul: Server Yayınları, 2018.
- Firâkî, Mahtumkulu. *Mahtumkulu Dîvânı*. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. 1. Baskı. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları, 2014.
- Firaki, Mevlana. *Kırk Sual*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1993.
- Gazâlî, İmam. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Ed. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 2002.
- Gazâlî, İmam. *El-Münkız Mine'd-Dalâl*. Çev. Onur Şenyurt. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2017.
- Gazzalî, İmam-ı. *Abidler Yolu*. Çev. Yaman Arıkan. 6. Baskı. İstanbul: Yaylacık Matbası Yayınları, 1968.
- Gemuhluoğlu, Fetih. *Dostluk Üzerine*. İstanbul: Seçil Ofset., y.y.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977.
- Görmez, Mehmet. *Kalbin Erbaini*. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Gündüz, İrfan. “Tasavvufî bir terim olarak RABITA”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989): 243-274.
- Güzel, Abdurrahman. “Yunus Emre ve Mahtumkulu'da Ortak Motifler”, Mahtumkulu

Doğumunun 290. Yılı Münasebetiyle Türkmen Milli Şâiri Mahtumkulu Firâkî Anı Kitabı. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara: TİKA Yayınları, 2014, s. 138-151.

Haldun, İbn. *Tasavvufun Mahiyeti*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Hatiboğlu, İbrahim. “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*. C. XXXVI. 441-443. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2009.

Harman, Ömer Faruk. “Dâvûd”. *DİA*. C. IX. 21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Harman, Ömer Faruk. “İsmâil”. *DİA*. C. XIII. 76-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hücvirî, Ali bin Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb*. Haz. Süleyman Uludağ. 5. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Hudayberdiyeva, Begül. *Geçmişten Günümüze İslam Medeniyetinde Bir Arada Yaşama Tecrübesinin Önünde Önemli Bir Engel: Tekfirci Akımlar*. Uluslararası İLAMER Öğrenci Sempozyumu Bildirileri: İslâm Medeniyetinin Yapı Taşları IX, 24-25 Nisan 2019. Ed. Hilmi Karaağaç, Aitmyrza Satybaldiev. 1. Baskı. Ankara: İLAMER Yayınları, 2020.

Hudayberdiyeva, Begül. “Modern Dönemde Tasavvufî Neşve İle Yetişmiş Bazı Kadın Aydınlar”. Erzurum Teknik Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi: I. Ulusal Kadın Temalı Öğrenci Kongresi “Geçmişten Günümüze Kadın”, 13-14 Mart 2021. 1. Baskı, Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınevi, Erzurum 2021.

İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. C. VII. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*. Çev. ve Şerh: Ekrem Demirli. 2. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.

İbnü'l-Esîr, *en Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*, C. V. Kahire, 1965.

İbrahim Hakkı, Erzurumlu. *Dîvân-ı İlâhiyât*. Haz. M. Kayahan Özgül. 2. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Işıklı, Kadriye. *Mahtumkulu Divanında Sosyal Hayat*. Fatih Üniversitesi, S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Işık, Metin. Erdem, Ayhan. “Bektaşî Kültütünün Mizahsal Kodları: Bektaşî Değerlerinin Fıkralara Yansıma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 38 (2016): 263-280.

Kahraman, Âlim. “Mahtumkulu”. *DİA*. C. XXVII. 393-394. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Kara, Mustafa. "Hakîm Ata". *DİA*. C. XV. 183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. 12. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Karadağ, Metin. *Erzurumlu Emrah Yaşamı Sanatı Şiirleri*. Ankara: Ayyıldız Basım Yayınları, 1996.
- Karadaş, Cağfer. "Teceddüd-i Emsâl". *DİA*. C. XXXX. 239-241. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karakuş, Yusuf. "Mahtumkulu Firâkî Ve Düşünce Dünyası". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 2014. 131-136.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*. Ter. ve Şerh: Abdürrezzak Tek. 1. Baskı. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. 4. Baskı. İstanbul: İz Yayınları, 2015.
- Kelâbâzî. *Ta'arruf*. Ed. Süleyman Uludağ. 5. Baskı. İstanbul: Dergâh Yay., 2016.
- Kesler, Muhammed Fatih. "Zeyd b. Eslem", *DİA*. C. XXXXIV. 318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Hayatın Satır Araları: Modern Zamanda Kendini Bulmak*. 9. Baskı. İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2021.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*. 12. Baskı. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2020.
- Köle, Bekir. "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Gemi Metaforu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016): 1869-1877.
- Koncu, Hanife. "Bir Ashâb-ı Kehf Kıssası: Hâzâ Kıssa-i Ashâbü'l-Kehf". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013): 275-318.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 3. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Küçük, Raşit. "Muhammed b. Eslem", *DİA*. C. XXX. 527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kurnaz, Cemal. "Gönül". *DİA*. C. XIV. 150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kurtuluş, Rıza. "Tütün". *DİA*. C. XXXXII. 4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. Haz. Süleyman Uludağ. 9. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

- Lutfî Efendi, Muhammed. *Hulâsâtu'l-Hakâyık ve Mektubât-ı Muhammed Lutfî*, İstanbul, 1974.
- Maghaminiya, Muhammed. “Mahtum Kulu Farağî'nin Hayatı ve Türkmen Edebiyatındaki Yeri”, *MAVİ ATLAS GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2013): 67-76.
- Mahtum, Abid Nazar. “Mahtumkulu Ferâğî ve Tasavvuf”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 147 (2003): 205-219.
- Mahtum, Abid Nazar. “Mahtumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine”. *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (2016): 197-231.
- Merter, Nesip Mustafa. *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalarnın Dili*. 1. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Mumcuoğlu, Kosta Y. Özkan Taylan, Ayşegül. “Süpüratif Kronik Yaraların Maggot Debridman Tedavisi”. *Türkiye Parazitoloji Dergisi* 33/4 (2009): 307-315.
- Nazik, Sıdkı. “Klasik Türk Şiirinde Âşığın Aynı Zamanda Kendine Rakip Olması”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 17 (2016): 243-266.
- Necef, Ekber N., Ahmet Annaberdiyev. *Hazar Ötesi Türkmenleri*. 1. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- Nesefî, Azizüddin. *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*. Haz. Mehmet Kanar. 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Nesefî, Ömer. *Açıklamalı Nesefî Akâidi Tercümesi*. Ed. Bekir Sırmanbıyıkoglu. İstanbul: Yasin Yayınevi Yayınları, 2010.
- Ögke, Ahmet. “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb İbn Arabî'nin Görüşleri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2001): 161-201.
- Okudan, Rıfat. “İnsanî Bir İnsiyak Olarak Râbita”. *Tasavvuf Dergisi*. 10 (2003): 201-218.
- Öngören, Reşat. “Tarikat”. *DİA*. C. XXXX. 95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat. “Zikir”, *DİA*. C. XXXXIV, 409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özdağ, Musa. *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*, C. 1. 1. Baskı, İstanbul: Yayıncı Kuruluş Hilal Kitap Kırtasiye, 2016.
- Özel, İsmet. *Bakanlar Ve Görenler*. 3. Baskı. İstanbul: Çıdam Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. “Tütün”. *DİA*. C. XXXXII. 5-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Özervarlı, M. Sait. "Melek". *DİA*. C. XXIX. 40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Özköse, Kadir. "Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı". *Akademiar*. 2 (2017): 99-133.
- Özköse, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. 2. Baskı. İstanbul: Mavi Yayınları, 2016.
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf*. 4. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Peker, Hidayet. "Mahtumkulu Firâkî'de Tasavvufî Temalar". *Eski Yeni T. C. Eskişehir Valiliği Aylık Şehir Kültürü Dergisi* 5/56 (2013): 14-17.
- Peker, Hidayet. *Türkmenin Milli Şairi Mahtumkulu Firâkî'nin Felsefesi*. 2. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Rahımıdashlıboroon, Yaghoob. *Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu*. Ankara Üniversitesi, S.B.E. Doktora Tezi, 2019.
- Rahle Eğitim ve Kültür Dergisi Sayı: 37*. İstanbul: Matsis Matbaa Yay., 2010.
- Rüyalar Âlemi*. Ed. Fatih Çıtlak, Mustafa Merter, Necdet Tosun, Reşat Öngören, Dilaver Gürer, Hatice Alibaşoğlu, Musa Hüb. 3. Baskı. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2020.
- Sağlam, Soner. "Dövlətmemmet Azadı Ve Vagzı Azat Adlı Mesnevisi". *Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Dergisi*. 1 (2017): 35-48.
- Sağlam, Soner. *Azadi (Hayatı-Edebi Şahsiyeti-Eserleri)*, Ege Üniversitesi, S.B.E. Doktora Tezi, 2011.
- Sağlam, Soner. "Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/2 (2013): 161-178.
- Sağlam, Soner. "Mahtumkulu'nun Edebî Şahsiyetinin Oluşumunda Babası Dövlətmemmet Azadı'nın Etkisi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/2 (2014): 128-153.
- Sağlam, Soner. "On Sekizinci Ve On Dokuzuncu Yüzyıl Türkmen Şiirlerinde 'Türkmen Birliği'". *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/13 (2013): 1329-1342.
- Sağlam, Soner. *Mahtumkulu'nun Dünya Algısı*. Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı. Ed. İbrahim Dilek, Ferah Türker. Ankara: TKAE Yayınları, 2015.
- Sağlam, Soner. *Türkmen Şiirinde Kahramanlık ve Mertlik Sembolü Deve*, Deve Kitabı, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Erkan Demir, 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014, s. 347-361.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-î Türkî*. C. 1-2. Der Sa'adet İkdâm Matbaası, 1899.

- Sarıyev, Berdi. *Klâsik Düşüncenin Türkmen Mimarları: Devletmehmet Azadî ve Oğlu Mahtumkulu*. 1. Baskı. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları, 2014.
- Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*. 10. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nun Yeryüzündeki İşaretleri*. Ed. Ekrem Demirli. 1. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004.
- Seher, Şerife. Çalışkan, Erol. "Şair Mahtumkulu Ve Şiirleri Hakkındaki Türkmen Efsaneleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018): 113-119.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys. *Tenbihü'l-Gâfilîn*. C. 1-2. Ter. Hüseyin Okur. 8. Baskı. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. Haz. Hasan Kâmil Yılmaz. 1. Baskı. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Serbes, Mustafa. *Mahtumkulu Efsanelerinin Motif İncelenmesi*, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2017.
- Söylemez, Mikail. "Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkmen Şairi Mahtumkulu Piraği Üzerindeki Etkileri". *TUTUMSEAD Uluslararası Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2018): 43-54.
- Söylemez, Mikail. "Mahtumkulu'nun Divanında İnsanın Psikolojik Yapısı". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 16 (2011): 146-153.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn. *Avârifü'l-Meârif*. Ed. Dilâver Selvî. 7. Baskı. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Şad Mihr, Eman Kılıç. "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî", *Edebistan*, V/52, Tahran, Ferredin 1373/Nisan 1994. 48-50. Çev. Temizel, Ali . "Ünlü Türkmen Şairi Mahtumgulu Firâğî". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* / 15 (Aralık 2004): 79-90.
- Tahsin, Görgün. "Mâhiyet". *DİA*. C. XXVII. 336-338. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. 4. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2008.
- Tatlı, Bekir. *Mehmet Feyzi Efendi'de Sünnet ve Millî Birlik Anlayışı*, 1. Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*, 93. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Temizkan, Mehmet. "Mahtumkulu Divanı'nda Geçen Âyetler ve Sûreler Üzerine Bir İnceleme". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28

*Mayıs 2014* 3 (2014): 487-501.

Temizkan, Mehmet. "On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10/1 (2010): 173-184.

Togan, Zeki Velidî. *Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi*. C. I. 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1981.

Tonga, Aydın. *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızadeliler*, 1. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.

Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *DİA*. C. VII. 227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topbaş, Osman Nuri. "Helâl ve Haram Lokma". *GENÇ*. 91 (2014).

Torun, Ali. "Mahtumkulu'nun Bade İçmesiyle İlgili Bazı Düşünceler", (ed. Abdurrahman Güzel), *Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: 2015, s. 88-100.

Tosun, Necdet. "Râbîta". *DİA*. C. XXXIV. 378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tosun, Necdet. "Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri". *İLAM Araştırmalar Dergisi* 2/1 (1997): 153-164.

Tosun, Necdet. "Üveysîlik", *DİA*. C. XXXXII. 400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Tosun, Necdet. "Zengi Ata". *DİA*. C. XXIV. 261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Tuğ, Salih. "Azâzîl". *DİA*. C. IV. 311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 10. 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

*Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü I A-Ž*. Ed. Gurbanguly Berdimuhamedow we kolf. Aşgabat: Ylym, 2015.

*Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü II K-Z*. Ed. Gurbanguly Berdimuhamedow we kolf. Aşgabat: Ylym, 2015.

Türkmen, Fikret. "Mahtumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 1 (1996): 9-23.

Türkmen, Fikret. "Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre, Karacaoğlu, Mahtumkulu Çizgisi". *Milli Folklor* 21/84 (2009): 18-22.

Türkmen, Fikret. *Türkmenistan Kültürü Araştırmaları*. 1. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010.

- Türkmen, Fikret. Geldiev, Gurbandurdı. *Türkmen Şiiri Antolojisi*. 1. Baskı. Ankara: TÜRKSOY Yayınları, 1995.
- Twenge, Jean M. “Ben” Nesli. Ter. Esra Öztürk. 4. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Ülgener, Sabri Fehmi. *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*. İstanbul: Derin Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “Âyin”. *DİA*. C. IV. 250-251. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Âdâbü'l-Mürîd”, *DİA*. C. I. 336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *DİA*. C. XV. 377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Halvet Der-Encümen”. *DİA*. C. XV. 387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Hicab”, *DİA*. C. XVII. 430-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. “Kalb”. *DİA*. C. XXIV. 229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Murakabe”, *DİA*. C. XXXI. 204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *DİA*. C. XXXII. 526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Ricâlü'l-Gayb”. *DİA*. C. XXXV. 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. “Riyâzet”. *DİA*. C. XXXV. 143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. “Sohbet”. *DİA*. C. XXXVII. 350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. “Sülûk”, *DİA*. C. XXXVIII, 127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. “Takvâ”, *DİA*. C. XXXIX, 484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 1. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara 2015.

- Uzun, Mustafa İsmet. “İbrâhim Tennûrî”. *DİA*. C. XXI. 356. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Vámbéry, Arminius. *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. Haz. N. Ahmet Özalp. 7. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Vámbéry, Ármin. “Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli’s”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig, 1879. XXXIII, 387-444.
- Vámbéry, Ármin. *Reise in Mittelasien*. Leipzig, 1865.
- Veled, Sultan. *İbtidâ-Nâme*. Ed. Abdülbâki Gölpınarlı. Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1976.
- Velî, Hacı Bektaş. *Makâlât*. Ed. Esat Coşan Hüseyin Özbay. 2. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Yalçın, Elif. *Mesnevî’de Kalb/Gönül*. Sakarya Üniversitesi, S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi’rac”, *DİA*. C. XXX, 132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Arasât”. *DİA*. C. III. 335. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İlham”. *DİA*. C. XXII. 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kıyamet Alâmetleri”. *DİA*. C. XXV. 522-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Teveşül”. *DİA*. C. XXXI. 6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Birol. *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. 1. Baskı. İstanbul: Büyüyenay Yay., 2019.
- Yılmaz, Fehmi. “Tütün”. *DİA*. C. XXXXII. 1-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 20. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Tasavvufî İrşad Önce Salah, Sonra Islah”. *Altınoluk Dergisi* 210 (2003): 7.
- Yılmaz, Hayati. “Mahtum Kuli’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirlerinden Örnekler”. *Bilge Dergisi* 50 (2007): 108-125.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.

Yılmaz, Serpil. *Mesnevî’de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu*. Selçuk Üniversitesi, S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Yücel Çetin, Ayşe. Çetin, İsmet. “*Mahtumkulu Düşüncesinde Türklük*”, Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ed. Abdurrahman Güzel ve kolf. Ankara: 2015, s. 82-88.

Yücer, Hür Mahmut. “Vâkıa”. *DİA*. C. XXXXII. 470. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Баймырадов, Аманмырат. *Магтымгулы Хакында Роваятлар ве Легендалар*. Ашхабад: Ылым, 1983.

Бакулин, Ф. “*Пѣсни у Туркменъ и поэтъ ихъ Махдумъ-Кули*”, Извѣстія Кавігазскаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества, Тифлисть 1872, Томъ I, 105-109.

Березин И.Н, *Турецкая хрестоматия*. Казань, 1862.

Гарриев, Баймухаммет Аталиевич. *Магтымгулы*. Ашгабат: Ылым Нешрияты, 1975.

Мередов, Ашырпур. *Магтымгулынын Дүшүндиришли Сөзлүги*. Гонбед Кабус, 1997. I-II-III бөлүм.

شیخ محسین فانی، مخدومقلی دیوانی و ید عصرلق بر منظومه، کاغذجیلق و مطبعه جیلق انونیم شرکتی  
، استانبول: ۱۳۴۰، ۴۶۴-۴۶۵

## ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :  
Doğum Yeri ve Yılı :  
Medeni Hali :  
Yabancı Dili :  
E-posta :

### Eğitim Durumu

### Yayımları